ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 8

Одеса
2016

Головний редактор:

Шапошников К.С. – доктор економічних наук, професор

Заступник головного редактора:

Гальцова О.Л. – доктор економічних наук, професор

Відповідальний секретар:

Логвиновський Є.І. – кандидат економічних наук, доцент

Члени редакційної колегії:

Грозний І.С. – доктор економічних наук, професор
Гулей А.І. – доктор економічних наук
Іртищева І.О. – доктор економічних наук, професор
Коваль В.В. – доктор економічних наук, доцент
Манойленко О.В. – доктор економічних наук, професор
Мельничук Д.П. – доктор економічних наук, доцент
Миронова Л.Г. – доктор економічних наук
Сафонов Ю.М. – доктор економічних наук, професор
Скірко Ю.І. – доктор економічних наук, професор
Стройко Т.В. – доктор економічних наук, професор
Хрущ Н.А. – доктор економічних наук, професор
Римантас Сташис – PhD, професор економіки
Юліана Драгалін – PhD, професор економіки
Ян Жуковський – PhD, професор економіки

Електронна сторінка видання - www.bses.in.ua

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»
включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук
на підставі Наказу МОН України від 16 травня 2016 року № 515.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Причорноморського науково-дослідного інституту
економіки та інновацій (протокол № 9 від 26.09.2016 року).

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії» зареєстровано
Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21934-11834Р від 23.03.2016 року)

ISSN (Print): 2524-0897
ISSN (Online): 2524-0900
© ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2016

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Вітренко А.О.
МАСОВІ ПОСЛУГИ В СИСТЕМІ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ **6**

Каліновський Р.О.
ПЕРШОЧЕРГОВІ ПРІОРИТЕТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ ТА ФІСКАЛЬНІ ІНСТРУМЕНТИ ЇХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ **10**

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Адамович М.П.
ЕВОЛЮЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ МОДЕЛІ УКРАЇНИ: ЕКОНОМІЧНИЙ КОНТЕКСТ **14**

Ключник А.В., Баришник Л.С., Негрецька І.А.
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОГО КОНТРАКТУ **20**

Суровцев О.О.
СОЦІАЛЬНИЙ МЕДІАМАРКЕТИНГ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ НАПРЯМ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ МІЖНАРОДНИХ КОМПАНІЙ **24**

Цибуляк А.Г.
ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОЗШИРЕННЯ СПІВПРАЦІ З ЄС **31**

Шиба О.А.
СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ **35**

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Балуєва О.В., Келембет О.С.
МЕТОДИЧНІ ПРИНЦИПИ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ **41**

Бойко О.В., Башинська М.І., Горбаченко С.А.
ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ КОНЦЕСІЇ У СФЕРІ ПОРТОВОГО ГОСПОДАРСТВА **45**

Васіна А.Ю.
РОЗВИТОК ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ У ФОРМУВАННІ РЕСУРСНОЇ ОСНОВИ СТРУКТУРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ **50**

Колісник Г.М.
РИНКОВІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ РЕГУЛЮВАННЯ ВИТРАТ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕКТОРУ **57**

Колупаєва І.В.
МЕТОДОЛОГІЯ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ЯК НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ **62**

Леськів О.А.
СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕКЛАМНОГО РИНКУ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ **66**

Бойченко В.С., Линник М.В.
СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ **70**

Ляховець О.О.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ **73**

Медведкина Е.А., Медведкин Т.С.
СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ: ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИЧЕРНОМОРСКОГО РЕГИОНА **80**

Миронова М.І., Башнянин Г.І.
ЕФЕКТИВНІСТЬ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ВИРОБНИЧИХ СИСТЕМ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ **84**

Смагулова Ш.А., Радько Н.М.
РАЗВИТИЕ КЛАСТЕРОВ И ТОРГОВО-ЛОГИСТИЧЕСКИХ КАНАЛОВ В АГРАРНО-ПРОМЫШЛЕННОЙ СФЕРЕ КАЗАХСТАНА **88**

Соловчук К.О.
ЕВОЛЮЦІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ **97**

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Балан В.Г., Тимченко І.П.
МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ СТРАТЕГІЧНИХ РОЗРИВІВ
НА ОСНОВІ МОДИФІКАЦІЇ BSC ТА МЕТОДУ DEMATEL **101**

Біловол Р.І., Антонь Ю.О.
МЕТОДОЛОГІЯ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ
ДО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ **108**

Бояринова К.О.
ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА
ЗА ТЕОРІЄЮ ІННОВАЦІЙ **114**

Величко В.В., Матвєєва Н.М., Гайденко С.М.
ФОРМУВАННЯ НАПРЯМІВ ЗДІЙСНЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ
НА ПІДПРИЄМСТВАХ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА **118**

Горіна Г.О.
ДІАЛЕКТИКА ПОНЯТТЯ «РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВА» **123**

Микитюк О.Л.
СУЧАСНИЙ СТАН, ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ
СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ **128**

Ходирєва О.С.
СУТНІСТЬ ТА ПРИНЦИПИ КООПЕРАЦІЇ В АГРАРНІЙ СФЕРІ **132**

Шимановська-Діанич Л.М., Титаренко І.В.
МОДЕЛЬ АДАПТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ ПІДСИСТЕМОЮ
ПІДПРИЄМСТВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ
ЯК ЗАСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ ЇЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ **136**

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Антохов А.А.
НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГО-СИНГУЛЯРНИХ
РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ **141**

Булеца Н.В.
ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ПАРТИСИПАТИВНОГО БЮДЖЕТУВАННЯ В УКРАЇНІ **148**

Бойченко В.С., Гелетюк Є.В.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ
СТАРОПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ **155**

Козирєва О.В.
ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛ ИВОСТЕЙ РЕГІОНАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ
ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ **159**

РОЗДІЛ 6. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Одношевна О.О.
СУТНІСТЬ ТА ЕЛЕМЕНТИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ РИНКУ **165**

РОЗДІЛ 7. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Gvelesiani A.G.
ACTUAL PROBLEMS OF SOCIAL INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT IN TERMS
OF INVESTMENT CONDITIONS IN BLACK SEA REGION OF UKRAINE **169**

РОЗДІЛ 8. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Алескерова Ю.В.
ВЕКТОРНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ **177**

Владімірова Н.П.
АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО
ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ **182**

Моторнюк У.І.
АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ **187**

Стегней М.І.
ФІНАНСУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ **191**

Тимошенко Н.М.
ПОКАЗНИКИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..... **197**

Ярошенко Л.Л.
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РОЗБУДОВИ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИХ ЦЕНТРІВ
ЯК СПОСІБ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ..... **201**

РОЗДІЛ 9. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Чайка Т.Ю.
БАЛАНС ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ МОЩНОСТЕЙ:
РОЛЬ, МЕСТО И ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ В УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКОЙ РАБОТЕ
НА ПРОМЫШЛЕННОМ ПРЕДПРИЯТИИ..... **205**

Чмир С.О.
ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ НАЯВНОСТІ
ТА РУХУ БІОЛОГІЧНИХ АКТИВІВ У СВИНАРСТВІ..... **210**

РОЗДІЛ 10. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Горбачук В.М.
НА ПОРОЗІ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ..... **216**

Бадер Омар Ахмад Далайін
АНАЛІЗ ТА РОЗВИТОК ЕВОЛЮЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ
ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ПОПУЛЯЦІЙ ПІДПРИЄМСТВ..... **221**

Васильєва Т.П., Клепікова О.А.
ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ СУЧАСНИХ КОРПОРАТИВНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИХ
СИСТЕМ У ДІЯЛЬНОСТІ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ КОМПАНІЇ..... **226**

Тимошенко О.В., Коцюбівська К.І.
ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ВАГОВИХ КОЕФІЦІЄНТІВ ІНТЕГРАЛЬНИХ ІНДЕКСІВ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ..... **230**

Новий вид наукових послуг..... **236**

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

МАСОВІ ПОСЛУГИ В СИСТЕМІ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ
MASS SERVICES IN THE SYSTEM OF POSTINDUSTRIAL ECONOMY

УДК 338.467.4

Вітренко А.О.
к.е.н., докторант кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто та проаналізовано деякі економічні теорії, які стосуються науково-теоретичної групи класифікацій послуги як економічного феномена. Визначено місце сучасних масових послуг в економічній системі постіндустріалізму, а також проблемні місця та виклики теорії масових послуг, на які вона не здатна дати відповідь в умовах сучасної економіки. Надано рекомендації щодо класифікації масових послуг у постіндустріальному суспільстві на макрорівні за двома ознаками: метою споживання та режимом надання послуги.
Ключові слова: *послуга, постіндустріальне суспільство, кастомізація, мета споживання, режим надання послуги.*

В статье рассмотрены и проанализированы некоторые экономические теории, которые относятся к научно-теоретической группе классификаций услуги как экономического феномена. Определены место современных массовых услуг в экономической системе постиндустриализма, а также проблемные места и вызовы теории массовых услуг, на которые она не способна дать ответ в условиях современной экономики. Даны рекомендации по классификации массовых услуг в постиндустриальном обществе на макроуровне по двум признакам: цели потребления и режиму предоставления услуги.
Ключевые слова: *услуга, постиндустриальное общество, кастомизация, цель потребления, режим предоставления услуги.*

The article discussed and analyzed some economic theories relating to scientific and theoretical classifications of services as an economic phenomenon. Author identifies the place of modern mass services in the economic system of post-industrialism. The problem areas and challenges the theory of mass service for which it is not able to answer in today's economy was identified. The recommendations for the mass services classification in post-industrial society at the macro level was given. Author identified the main factors of that classification: purpose of service consumption and mode of service production.
Key words: *service, post-industrial society, customization, purpose of service consumption, mode of service production.*

Постановка проблеми. Незважаючи на домінуючу роль та значення послуг у сучасній постіндустріальній економічній системі, їх багатогранність та масовість, на сьогоднішній день не існує єдиної класифікації послуги як економічної категорії. На нашу думку, основною причиною цього є постійні зміна, вдосконалення, розширення асортиментного або видового переліку послуг під впливом зміни людських потреб та стрімкого науково-технічного розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні погляди автора статті в дослідженні визначеної актуальної проблеми економічної теорії ґрунтуються на власних емпіричних дослідженнях, критичному аналізі та узагальненні результатів наукових доробок вітчизняних та іноземних учених-економістів, серед яких: В. Базилевич, А. Чухно, Н. Гражевська, А. Маслов, В. Сізоненко, Р. Джадд, Т. Хілл, Дж. Боуен, Р. Сільвестро та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення місця та ролі масових послуг у сучасній постіндустріальній економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті онтологічних основ теорії сервісної економіки ми можемо стверджувати, що існує дві основні типологічні групи, у межах яких можна класифікувати послуги за різними ознаками та критеріями. Умовно дані групи можна визначити як:

1) *прикладна група класифікацій*, основним завданням якої є виконання певних прикладних економічних завдань, національне та міжнародне порівняння господарських систем, економічний аналіз, статистичний облік тощо;

2) *науково-теоретична, або методологічна, група класифікацій,* спрямована на нормативні, позитивні або методологічні дослідження в різних царинах та напрямах економічної науки з метою прийняття ефективних управлінських рішень.

Аналізуючи *науково-теоретичну, або методологічну, групу класифікацій*, відзначимо, що досвід таксономії у сфері послуг має давню наукову традицію. Перші спроби класифікувати послуги в науковій літературі ми можемо віднести до початку 60-х років XX ст., саме тоді сфера послуг починає відігравати провідну роль у буденному економічному житті суспільства.

Розвиток сфери послуг у світі на початку 80-х років XX ст., розширення їх асортиментного переліку та обсягів надання послуг призводить до ситуації, коли попередні дослідження та теорії, що були створені на їх основі, не могли дати адекватної відповіді на виклики часу. В економічній літературі виникають інші класифікації, які ґрунтуються на

принципово нових критеріях. Зокрема, звернемо увагу на дослідження Дж. Боуена, Р. Сільвестро, які були опубліковані в 90-х роках XX ст.

Класифікація послуги, що була запропонована Дж. Боуеном [5, с. 43–49] у 1990 р., ґрунтується на показниках ступеня орієнтації товаровиробника на максимізацію задоволення потреби споживача протягом виробничого циклу послуги. Згідно із цим критерієм, були виокремленні сім характеристик послуги як товару:

1) важливість співробітників для виробничого процесу;

2) кастомізація (рівень задоволення потреби споживача);

3) здатність споживача змінити підприємство – виробника послуги;

4) контакт споживача та співробітника підприємства в процесі створення послуги;

5) спрямованість послуги (на людину чи нематеріальний об'єкт);

6) позитивний ефект від споживання послуги;

7) диференціація між товаровиробниками послуги.

Згодом ці ознаки були покладені в основу створення трьох видів послуги:

1) висококонтактна, кастомізована персональна послуга;

2) помірно контактна, напівкастомізована не персональна послуга;

3) помірно контактна, стандартизована послуга.

Метою класифікації Дж. Боуена було створення сегментації ринку послуг, заснованої на принципах кастомізації, високого рівня лояльності споживача до товаровиробника та максимізації задоволення потреби споживача.

Класифікація послуг, розроблена Р. Сільвестро [6, с. 62–75] та представлена в економічній літературі в 1992 р., розподіляє всі послуги на три великі категорії: професійні послуги, послуги організацій, масові послуги (рис. 1).

Категорії послуг визначено на основі орієнтації послуги на задоволення різних видів потреб. Щодо основних критеріїв, то вони були визначені так:

1) ступінь орієнтації послуги на людину чи нематеріальний об'єкт;

2) ступінь орієнтації послуги на продукт або процес;

3) час надання послуги;

4) ступінь кастомізації;

5) місце створення доданої вартості;

6) кількість споживачів послуги за один день.

Визначення категорії, до якої можна віднести ту чи іншу послугу, ґрунтується на вищевизначених шести критеріях та інтенсивності економічної активності виробника послуги.

Відповідно до цієї теорії, до *професійних послуг* можна віднести консалтинг, персональне лікування, юридичні послуги, послуги рекламних агенцій, архітекторів тощо. Вони характеризуються невеликою кількістю транзакцій протягом короткострокового періоду, високим ступенем кастомізації, орієнтовані на процес та мають довготривалий контакт зі споживачем. Їх додана вартість створюється в місці надання послуги (front office), де сконцентровані фактори виробництва товаровиробника зустрічаються з ресурсами споживача, вступають із ними у взаємодію з метою максимального задоволення потреби споживача.

Послуги організацій – банків, майстерень, перукарень готелів тощо. Дані послуги характери-

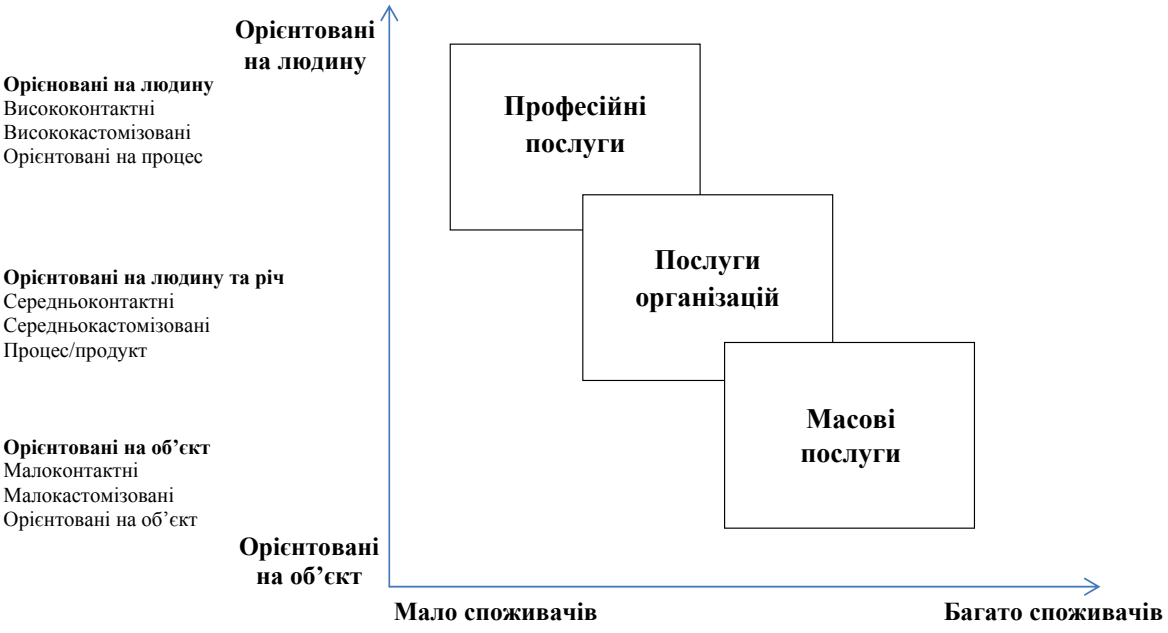

Рис. 1. Класифікація послуг за Р. Сільвестро

зуються середнім рівнем кастомізації, вони водночас спрямовані та орієнтовані на людину та нематеріальний об'єкт, їх додана вартість створюється у місці надання послуги та поза ним.

Масові послуги – надаються сервісними організаціями з великою кількістю щоденних транзакцій. Масові послуги відображують ситуацію, за якої існує одночасне споживання корисного ефекту послуги великою кількістю споживачів протягом відносно короткого періоду часу та низьким рівнем кастомізації. Крім того, більшість масових послуг є орієнтованою на нематеріальний предмет, а їх додана вартість створюється не за місцем надання послуги, а поза ним.

На нашу думку, одночасна можливість присутності значної кількості споживачів у місці надання послуги та одночасне її споживання роблять масові послуги унікальним типом послуги, яка характерна для постіндустріального суспільства, адже в постіндустріальному суспільстві основні невирішені завдання знаходяться у сфері управління підприємствами, розподілу благ, задоволення зростаючої кількості потреб людини, які зумовлені підвищенням рівня доходу населення. Постіндустріальна економіка відчуває менше потреби в некваліфікованій праці, що створює труднощі для населення з низьким освітнім рівнем. Найбільш важливими якостями найманих працівників стають рівень освіти, професіоналізм, здатність до споживання інформації та генерування нових знань, креативність робітника. Основною формою життєдіяльності стає розвиток людських можливостей. Саме це породжує нові потреби, задовольнити які можна за допомогою масових послуг. Розглянемо цей вид послуг більш детально та надамо їх особливу класифікацію.

Розглядаючи теорію Р. Сільвестро, можна визначити певні її проблемні місця та виклики, на які вона не здатна дати відповідь в умовах сучасної економічної системи. Ми вважаємо, що визначення масових послуг обмежує той спектр послуг, який існує в сучасній постіндустріальній економіці. Зокрема, масові послуги не є орієнтованими на нематеріальні предмети, а їх додана вартість створюється в місці надання. До таких послуг можна віднести спортивні події, послуги музеїв, освітні послуги, театр тощо. Крім того, у сучасному світі інформаційних технологій для надання великої кількості масових послуг не потрібний безпосередній фізичний чи вербальний контакт зі споживачем. Визначені розбіжності підкреслюють необхідність детального розуміння того, що являє собою масова послуга і, що більш важливо, створює необхідність зрозуміти різноманітність видів послуг та їх класифікацію в умовах сьогоднішнього постіндустріального суспільства.

Вважаємо за доцільне класифікувати масові послуги в постіндустріальному суспільстві на макрорівні за двома головними ознаками:

1) *метою споживання.* Даний критерій дає змогу класифікувати масові послуги залежно від потреби, яку вони задовольняють, та розподілити їх на гедоністичні та утилітарні;

2) *режимом надання послуг.* Тимчасовий характер послуги, або термін тривалості її надання, є основним критерієм для розподілу масових послуг на колективні та індивідуальні;

Гедоністичні послуги більш індивідуальні за своєю природою, ґрунтуються на персональних психологічних установках та мотиваторах індивіда, які пов'язані з досвідом споживання. Дані послуги вказують на важливість особистого психологічного задоволення в процесі їх споживання. Визначення корисного ефекту ґрунтується на вимірі рівня задоволення особистої психологіч-

	Мета споживання	
	гедоністичні	**утилітарні**
Режим надання послуг		
колективні	• спортивні події • театр • концерт • колективні туристичні подорожі	• освітні послуги • конференції/семінари • освітні подорожі • електронні вебінари
індивідуальні	• тематичні розважальні парки • музеї • індивідуальні подорожі • послуги ресторанів	• фаст-фуд • бібліотечні послуги • громадський транспорт • телекомунікаційні послуги • щоденні банківські послуги

Рис. 2. Структурно-логічна схема класифікації масових послуг у постіндустріальному суспільстві

ної потреби та оцінюється на основі споживчого досвіду. Емоційний стан споживача є основним мотивом їх споживання.

Утилітарні послуги більш раціональні та функціональні за своєю природою з точки зору споживача, відповідають безпосередньо за задоволення особливих споживчих потреб, зазвичай оцінюються на основі виміру їхніх когнітивних характеристик. Визначення корисного ефекту для споживача базується на оцінці якості обслуговування.

Колективні послуги відображують ситуацію, коли чітко визначений часовий період їх споживання. Ці послуги вимагають від споживачів безпосередньої участі в процесі їх надання та споживання у чітко визначеному часовому періоді. Мають чіткий час початку та кінця, який визначається виробником послуги.

Індивідуальні послуги дають споживачу змогу самостійно встановлювати термін та час споживання послуги. Обсяг споживання цих послуг у часовому періоді є значним, проте вони не виробляються та не споживаються всіма індивідами одночасно. Навпаки, вони споживаються окремими особами у визначеному місці, але в різний час і протягом різного терміну.

Структурно-логічна схема класифікації масових послуг у постіндустріальному суспільстві доповнена видами послуг, які ми визначаємо як масові, наведена на рис. 2.

Мета споживання

гедоністичні утилітарні

- спортивні події
- театр
- концерт
- колективні туристичні подорожі
- освітні послуги
- конференції/семінари
- освітні подорожі
- електронні вебінари
- тематичні розважальні парки
- музеї
- індивідуальні подорожі
- послуги ресторанів
- фаст-фуд
- бібліотечні послуги
- громадський транспорт
- телекомунікаційні послуги
- щоденні банківські послуги

Висновки з проведеного дослідження. Теорія постіндустріалізму та сучасна господарська практика, яка дає нам змогу стверджувати про зростаючу роль та значення послуг у суспільстві та світовій економіці, виступають постійною основою для впровадження в господарську практику та теоретичного дослідження високодиверсифікованих та гетерогенних видів економічної діяльності людини. Можемо стверджувати, що сучасні види послуг характеризуються різноманітними характеристиками, вимогами до кваліфікації найманих працівників, різною продуктивністю, інтенсивністю, різноманітністю факторів виробництва, темпами зростання обсягів надання, тощо. Ця багатогранність послуги досліджується в економічній літературі на двох рівнях, як вже було визначено раніше. Проведене нами дослідження дає змогу стверджувати, що послуги також досліджуються в економічній науці на макро- та макрорівнях. Дослідження на мікрорівні зазвичай покладаються на тематичні дослідження в окремих галузях або сферах послуг із метою виявлення їх особливостей. Своєю чергою, розвідки на макрорівні намагаються дослідити послуги через механізм їх класифікації за гомогенними ознаками та згрупувати їх у подібні категорії. У нашому дослідженні на основі вищевикладеного матеріалу ми будемо намагатися створити інтегровану багатовимірну модель класифікації послуг у сучасній постіндустріальній економіці, поєднавши прикладні та теоретичні типології, дослідження послуг на макро- та мікрорівнях.

Дослідження класифікації масових послуг у постіндустріальному суспільстві є важливим як із теоретичної, так і з практичної точок зору. Дані дослідження можуть дати відповіді на питання щодо проблем управління попитом та пропозицією послуг, поліпшення стратегії обслуговування, управління та оцінки ефективності економічної діяльності, поліпшення рівня конкурентоспроможності сервісних підприємств та організацій тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність : [підручник] / В.Д. Базилевич. – К. : Знання. – 671 с.

2. Базилевич В.Д., Ильин В.В. Метафизика экономики / В.Д. Базилевич, В.В. Ильин ; 2-е изд., испр. и доп. – К. : Знання, 2010. – 925 с.

3. Гражевська Н.І. Економічні системи епохи глобальних змін : [монографія] / Н.І. Гражевська. – К. : Знання, 2008. – 431 с.

4. Маслов А.О. Інформаційна економіка: становлення, структура та теоретичне осмислення : [монографія] / А.О. Маслов. – К. : Аграр Медіа Груп, 2012. – 432 с.

5. Bowen J. Development of a taxonomy of services to gain strategic marketing insights, Journal of the Academy of Marketing Science,-1990, Vol. 18. – № 1. – P. 43–9.

6. Silvestro R., Fitzgerald L. and Johnston R. Towards a classification of service processes, International Journal of Service Industry Management.– 1992. – Vol. 3. – № 3. – P. 62–75.

7. Wolfl A. (2003). Productivity growth in service industries. An assessment of recent patterns and the role of measurement (OECD Science, Technology and Industry Working Papers 2003/7). Paris: OECD Publishing.

ПЕРШОЧЕРГОВІ ПРІОРИТЕТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ ТА ФІСКАЛЬНІ ІНСТРУМЕНТИ ЇХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

TOP PRIORITIES OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE BLACK SEA REGION AND FISCAL INSTRUMENTS FOR THEIR SUPPORT

УДК 332.025.12

Каліновський Р.О.
аспірант кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено актуальним питанням соціально-економічного розвитку Причорноморського регіону. Розглянуто ключові пріоритети розвитку регіону. Визначено необхідність застосування державних видатків для досягнення поставлених стратегічних цілей. Обґрунтовано доцільність реорганізації структури місцевих бюджетів Причорноморського регіону. На основі кейнсіанських правил зазначено позитивний вплив зменшення місцевих податків у регіоні на його соціально-економічний розвиток.
Ключові слова: *соціально-економічний розвиток, стратегічні пріоритети, державні видатки, місцеві бюджети, місцеві податки.*

Статья посвящена актуальным вопросам социально-экономического развития Причерноморского региона. Рассмотрены ключевые приоритеты развития региона. Определена необходимость применения государственных расходов для достижения поставленных стратегических целей. Обоснована целесообразность реорганизации структуры местных бюджетов Причерноморского региона. На основе кейнсианских правил отмечено положительное влияние уменьшения местных налогов в регионе на его социально-экономическое развитие.
Ключевые слова: *социально-экономическое развитие, стратегические приоритеты, государственные расходы, местные бюджеты, местные налоги.*

The article is devoted to the topical issues of socio-economic development of the Black Sea region. The key development priorities of the region are considered. The necessity of application in government spending to achieve its strategic goals is determined. The expediency of reorganizing the structure of local budgets of the Black Sea region is justified. On the basis of Keynesian rules indicated a positive effect of local taxes reducing in the region on its socio-economic development.
Key words: *socio-economic development, strategic priorities, government spending, local budgets, local taxes.*

Постановка проблеми. У національному господарстві України Причорноморський регіон є одним з найпродуктивніших серед регіональних соціально-економічних систем України. До його складу входять АР Крим, Одеська, Миколаївська та Херсонська області (через відсутність статистичних даних із тимчасово окупованих територій та невизначеність їх подальшої долі надалі розглядатимемо Причорноморський регіон без урахування АР Крим). Причорноморський регіон має важливе значення серед провідних економічних центрів держави, оскільки посідає чільне місце за питомою вагою валового регіонального продукту в обсягах вітчизняного ВВП.

Регіон вирізняється розвиненим промисловим виробництвом та потужним аграрним сектором. Територіальна структурна будова промислового виробництва має певний рівень нерівномірності. У структурі реалізованої продукції промисловості по містах та районах найбільша частка забезпечується Одесою та Миколаєвом [1, с. 253].

Усі регіони та субрегіони Українського Причорномор'я як пріоритетні галузі виокремлюють агропромисловий комплекс, транспорт і логістику, туризм і рекреацію. Розвиток інновацій як стратегічний пріоритет передбачено стратегіями Херсонської та Одеської областей.

Зважаючи на рівень потенціалу, яким володіє регіон, формуються інструменти регулюючого впливу на його соціально-економічний розвиток. Це свідчить про інтерес до аналізу засобів підвищення інвестиційної привабливості Причорноморського регіону, що зумовило вибір напряму дослідження в науковому і практичному аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням соціально-економічного розвитку Причорноморського регіону присвячено праці таких учених, як Б.М. Данилишин, О.А. Єрмакова, В.М. Осипов, С.В. Харченко, О.Г. Чирва.

У даному дослідженні розглядаються, крім іншого, такі невирішені частини загальної проблеми, як фіскальні засоби впливу на соціально-економічний розвиток регіону.

Постановка завдання. Метою дослідження є розгляд фіскальних інструментів забезпечення досягнення першочергових пріоритетів соціально-економічного розвитку Причорноморського регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Причорноморський регіон – унікальний регіон України, в якому знайшли поєднання потужні природно-кліматичний та виробничо-технологічний потенціали.

Різноманітність напрямів економічної спеціалізації Причорноморського регіону створює передумови для стабільного економічного, соціально орієнтованого розвитку регіону, проте водночас породжує проблеми, пов'язані з визначенням його адекватного місця у внутрішньоукраїнському та міжнародному поділах праці.

Першочерговим завданням є визначення ключових пріоритетів для соціально-економічної розбудови регіону. Так, пріоритет розвитку соціальної сфери присутній у стратегіях регіонального рівня, а на субрегіональному рівні – пріоритет людського розвитку, який зорієнтований на підвищення професійних якостей людей та їх культурний розвиток. На регіональному рівні визначено пріоритет розбудови індустрій, а на субрегіональному – розвиток малого і середнього бізнесу, конкретні механізми та інструменти створення сприятливого бізнес-середовища.

У новому конкурентному контексті, коли регіони все більше залучаються до конкурентних процесів, виникає необхідність пошуку нових підходів до їх розвитку. Концепція саморозвитку, наприклад, націлена на вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів за рахунок мобілізації власних резервів відповідно до самостійно розробленої програми дій. Підтримку повинні отримувати всі регіони, але не у грошовій формі, а у вигляді стимулів до розвитку ініціатив в регіоні [2, с. 80].

Досягнення конкурентоспроможності економіки регіональної господарської системи відбувається через збереження інфраструктурного забезпечення промислового комплексу та його структурної трансформації, яку в Причорноморському регіоні було започатковано передусім на підприємствах машинобудування, оборонного комплексу та харчової промисловості [3, с. 241].

Традиційна спеціалізація на реалізації туристично-рекреаційного потенціалу видається недостатньо адекватною потребам системного розвитку регіону. Необхідно орієнтуватись на реалізацію комплексу регіональних ресурсів.

Додаткові труднощі в реалізації стратегічних цілей регіону створюють актуальні на сьогодні ризики та загрози, що є похідними від геоекономічних процесів.

Домінантою економічного розвитку є зростаюча конкуренція між чорноморськими країнами. Найбільш важливі для регіону сектори економіки – курортно-рекреаційний, транспортно-логістичний та агропромисловий – визначено як пріоритетні сфери розвитку в усіх країнах Чорного моря. Отже, соціально-економічний розвиток Причорноморського регіону відбуватиметься в умовах гранично жорсткої конкуренції за інвестиції, транзитні функції, товарні потоки, ринки збуту.

Стратегічною метою розвитку Причорноморського регіону є забезпечення стійкого зростання рівня й якості життя населення на основі збалансованої соціально-економічної системи інноваційного типу, що гарантує екологічну безпеку, динамічний розвиток економіки та реалізацію стратегічних інтересів України.

Досягнення зазначених стратегічних цілей може стати можливим завдяки застосуванню основних фіскальних інструментів державної макроекономічної політики – податків та державних видатків.

Так, до основних можливих економічних стратегій можна віднести такі способи спрямування державних видатків.

1. Запровадження інтенсивної моделі економічного зростання, в основі якої:

- концентрація державних капіталовкладень на реалізації суспільно важливих проектів у сфері комунального господарства, водопостачання, дорожнього будівництва, природоохоронної діяльності та забезпечення екологічної безпеки, що має створити базові умови для припливу приватних інвестицій у пріоритетні галузі економіки регіону;

- реструктуризація економіки з метою збільшення частки продукції з високою доданою вартістю та формування протягом трьох-п'яти років конкурентоспроможних кластерів у санаторно-курортній і туристичній галузях, сільському господарстві тахарчовій промисловості регіону, у машинобудівній і суднобудівній галузях, енергетиці тощо;

- створення фінансово-інвестиційної інфраструктури та залучення цільових інвестицій; ставка на інновації, які підвищують ефективність використання власного ресурсного та людського капіталу;

- прискорений розвиток транспортної інфраструктури, у тому числі орієнтованої на обслуговування туристичних та експортно-імпортних потоків, що створить передумови для реалізації рекреаційного й промислового потенціалу регіону та дасть змогу йому посісти належне місце в транспортно-логістичній мережі країн басейну Чорного моря.

2. Освоєння потенціалу міжрегіональної кооперації та її перетворення на каталізатор та ключовий фактор економічного зростання Причорноморського регіону:

- реалізація міжрегіональних інфраструктурних проектів;

- ініціація та просування програм співробітництва з придніпровським областями та з областями Чорноморсько-Азовського узбережжя України.

3. Модернізація статусу Причорноморського регіону в міжнародному поділі праці:

- набуття статусу конкурентоспроможного регіону, який представляє Україну в Чорноморському макрорегіоні та є активним учасником процесів, що спрямовані на розвиток ефективної моделі регіональної кооперації;

- позиціонування території Причорноморського регіону як майданчика, на якому базуються міжнародні проекти та ініціативи, спрямовані на розвиток співпраці в гуманітарній сфері на засадах діалогу культур та цивілізацій у Каспійсько-Чорноморському та Чорноморсько-Середземноморському регіонах.

4. Повернення до контрольованого та збалансованого просторового розвитку за рахунок зонування територій і формування локальних центрів розвитку, екологізації індустріальних районів.

5. Забезпечення екологічної безпеки та здатності до самовідтворення природно-ресурсного

потенціалу: досягнення європейських стандартів у сфері екологічної безпеки, запровадження еколого-економічних режимів та зон природокористування, поступовий перехід до самовідтворення природно-ресурсного потенціалу.

6. Реформування курортно-туристичного сектору:

- модернізація існуючої бази санаторно-курортної, лікувально-реабілітаційної, оздоровчої і туристичної інфраструктур;

- сегментація рекреаційних ресурсів із першочерговою розбудовою середнього та широкодоступного сегментів.

7. Формування агросектору XXI ст.:

- формування і розвиток інфраструктури аграрного ринку;

- впровадження індустріальних методів тваринництва;

- рослинництво на основі районування сортів.

8. Модернізація галузевої структури промисловості:

- підвищення конкурентоспроможності промисловості Причорноморського регіону на внутрішніх та зовнішніх ринках (хімічна промисловість, суднобудування, харчова промисловість);

- прискорення розвитку нових наукоємних, екологічно безпечних виробництв;

- упровадження ресурсозберігаючих технологій, насамперед енерго- та водозберігаючих. Підвищення енергозабезпеченості регіону: відновлювана і нетрадиційна енергетика.

9. Розвиток транзитно-транспортного потенціалу:

- технічне переоснащення та вдосконалення виробничої інфраструктури;

- розвиток вантажних транспортних коридорів;

- інтеграція портової та залізничної інфраструктур;

- формування логістичних центрів;

- транспортні коридори для пасажиропотоків (розвиток місцевого та регіонального авіа- та морського сполучення);

- розвиток і вдосконалення автодорожньої мережі регіону.

10. Підвищення якості життя:

- створення умов життя та доступу до можливостей;

- збалансований просторовий розвиток на рівні «місто та приміська територія – сільська територія», інтеграція економіки сільських, периферійних територій до єдиного соціально-економічного простору регіону;

- розвиток місцевих шляхів сполучення та місцевого транспорту (автомобільний, залізничний, водний);

- розв'язання проблем водопостачання та охорони місцевих водних джерел від виснаження і забруднення;

- забезпечення охорони оточуючого середовища, формування ефективної системи природокористування.

11. Розробка ефективної регіональної системи управління інноваціями з урахуванням міжрегіональних механізмів взаємодії. У регіональних стратегіях розвитку зазначається, що існуюча система управління інноваціями на регіональному рівні є неефективною, що суттєво гальмує інноваційний розвиток у регіонах. Актуальною є розробка регіональної системи управління інноваціями з урахуванням новітніх змін у регіональній політиці та європейських стандартів.

Тепер розглянемо можливе застосування податків для досягнення соціально-економічного розвитку Причорноморського регіону.

Структура доходів місцевих бюджетів складається з податкових та неподаткових надходжень, доходів від операцій із капіталом, цільових фондів та державних трансфертів.

Якщо проаналізувати місцеві бюджети Причорноморського регіону за три останні роки, за якими державними органами надано статистичну інформацію, можемо спостерігати наявність сталого бюджетного профіциту в середньому на рівні 6% від податкових надходжень по регіону (табл. 1).

Таблиця 1

Елементи місцевих бюджетів Причорноморського регіону

Область	Рік	Податкові надходження до місцевого бюджету, тис. грн.	Профіцит місцевого бюджету, тис. грн.	Відношення профіциту місцевого бюджету до податкових надходжень, %
Миколаївська	2012	1 858 727,7	112 774,3	6,07%
	2013	2 001 409,5	69 482,2	3,47%
	2014	2 140 205,7	135 991,3	6,35%
Одеська	2012	4 125 073,0	420 092,5	10,18%
	2013	4 443 396,5	331 731,5	7,47%
	2014	4 691 353,6	303 441,1	6,47%
Херсонська	2012	1 333 305,9	66 369,2	4,98%
	2013	1 401 286,8	97 180,2	6,94%
	2014	1 466 109,6	30 215,7	2,06%

Джерело: розроблено автором на основі [4]

Очевидно, що податкові надходження до місцевих бюджетів формуються за рахунок місцевих податків, до яких належать:

- податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
- єдиний податок для юридичних осіб;
- єдиний податок для суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб;
- транспортний податок;
- єдиний податок для юридичних осіб – сільськогосподарських товаровиробників (IV група);
- плата за землю (у складі податку на майно).

Таким чином, якщо зменшити місцеве податкове навантаження на середній обсяг профіциту місцевих бюджетів, самі місцеві бюджети залишатимуться бездефіцитними, натомість мале та середнє підприємництво, яке є основним платником місцевих податків, вивільнить частину коштів, які сприятимуть зростанню обсягу інвестицій у реальний сектор економіки Причорноморського регіону. Як наслідок, зросте ділова активність та ефективний попит у регіоні, що за кейнсіанськими законами призведе до зростання валового регіонального продукту та кількості робочих місць. Окрім того, податкові пільги сприятимуть зростанню інвестиційної привабливості регіону всередині країни.

Розрахувавши середні значення за областями, маємо рекомендований обсяг зниження місцевих податків на 5,3% для Миколаївської області, 8% – для Одеської та 4,7% – для Херсонської.

Висновки з проведеного дослідження. Напрямами трансформації пріоритетів соціально-економічного розвитку Українського Причорномор'я мають стати такі: пожвавлення регіональної економіки за рахунок використання наявних місцевих ресурсів, культури, технологій, соціального капіталу; цілісний міжгалузевий розвиток економіки; економічна вигода для регіону на всіх етапах діяльності від виробництва до споживання; розвиток інститутів соціального партнерства, міжмуніципального та транскордонного співробітництва.

Ключовими регіональними пріоритетами для Причорноморського регіону за областями можна визначити такі.

Одеська область:

1. Розбудова сучасної індустрії.
2. Розвиток високопродуктивного аграрного виробництва.
3. Розбудова та модернізація транспортної інфраструктури.
4. Якісний розвиток туристично-рекреаційної сфери.
5. Розбудова інфраструктури соціальної сфери та досягнення нової якості життя населення.

Миколаївська область:

1. Розвиток експортоорієнтованого машинобудування та енергетичного комплексу.
2. Розвиток транспортно-логістичного потенціалу.
3. Розвиток сільського господарства.
4. Розвиток соціальної інфраструктури, рекреації та охорона навколишнього середовища.

Херсонська область:

1. Забезпечення комплексного розвитку соціальної політики.
2. Збереження та використання природних ресурсів у контексті сталого розвитку.
3. Розвиток видів економічної діяльності області.
4. Удосконалення систем регіонального управління, інноваційної та інвестиційної діяльності.

Також уважаємо за доцільне зниження місцевих податків на 5,3% для Миколаївської області, 8% – для Одеської та 4,7% – для Херсонської області з метою забезпечення пожвавлення ділової активності та зростання інвестиційної привабливості регіону.

У разі впровадження даних рекомендацій в життя відкривається широке поле для наукових досліджень у сфері економічної ефективності фіскальної політики на регіональному рівні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Чирва О.Г. Аналітична оцінка конкурентоспроможності економічної системи Причорноморського регіону / О.Г. Чирва // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2014. – № 1(25). – С. 253–260.

2. Осипов В.М., Єрмакова О.А. Формування політики конкурентоспроможності регіону на принципах саморозвитку / В.М. Осипов, О.А. Єрмакова // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2011. – № 2(42). – С. 78–81.

3. Данилишин Б.М. Продуктивні сили економічних районів України / Б.М. Данилишин [та ін.]. – К. : Нічлава, 2000. – 517 с.

4. Бюджет України – 2014 : стат. зб. – К., 2015. – 307 с. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/news/view/statystychnyi-zbirnyk-ministerstva-finansivukrainy-biudzhet--?category=bjudzhet.

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

ЕВОЛЮЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ МОДЕЛІ УКРАЇНИ: ЕКОНОМІЧНИЙ КОНТЕКСТ

THE TRANSFORMATION OF UKRAINE'S SOCIOCULTURAL MODEL: ECONOMIC VIEW

УДК 316.324.8:338.012.23](477)(045)

Адамович М.П.
аспірант кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу
Національний авіаційний університет

У статті розглянуто еволюцію соціокультурної моделі України з акцентом на її економічну компоненту. Ключовими вимірами аналізу обрано історичний та цивілізаційний. Розкрито трансформацію соціокультурної моделі у площині «аграрне – індустріальне – постіндустріальне суспільство». Визначено роль та значення специфіки історичного розвитку України, свідомого та насильно насадженого цивілізаційного вибору українського народу у трансформації соціокультурної моделі. Розглянуто сучасну соціокультурну модель України.
Ключові слова: *соціокультурна модель, цивілізація, суспільство, індустріалізація, постіндустріальне суспільство, ринкова економіка, адміністративно-командна система, індивідуалізм, європейські цінності.*

В статье представлена эволюция социокультурной модели Украины с акцентом на ее экономической составляющей. Анализ произведен исходя из особенностей исторического и цивилизационного развития Украины. Раскрыта логика трансформации социокультурной модели в последовательности «аграрное – индустриальное – постиндустриальное общество». Определены роль и значение специфики исторического развития Украины, осмысленного и насильственно навязанного цивилизационного выбора украинского народа в трансформации социокультурной модели. Рассмотрена современная социокультурная модель Украины.
Ключевые слова: *социокультурная модель, цивилизация, общество, индустриализация, постиндустриальное общество, рыночная экономика, административно-командная система, индивидуализм, европейские ценности.*

The article reviews the evolution of Ukraine's sociocultural model with an emphasis on its economic component. The analysis was carried out in view of features of historical and civilizational development of Ukraine. The sociocultural model transformation was researched in succession «agricultural – industrial – post-industrial society». The role and significance of Ukraine's history peculiarities, conscious and forcibly imposed civilization choice of the Ukrainian people were identified in the process of sociocultural model evolution. The current sociocultural model of Ukraine was considered.

Key words: *sociocultural model, civilization, society, industrialization, post-industrial society, market economy, administrative-command system, individualism, European values.*

Постановка проблеми. Незважаючи на світове визнання незалежності та суверенності України та багатовікові традиції української державності, досі залишаються скептики, які наголошують на тому, що Українська держава – штучне утворення, якому немає місця в геополітичному просторі та світовому господарстві. На жаль, ці скептики є не лише серед іноземних політиків вороже налаштованих до України держав, але й серед українців.

Неоднозначне сприйняття української державності спричинене двома ключовими чинниками. По-перше, складним історичним минулим: періодичність української державності – Українська держава княжої доби, Козацька держава, Українська держава доби національно-визвольних змагань, Карпатська Україна і сучасна Україна; поряд зі значно тривалішими періодами перебування українського народу у складі інших держав – Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Російської, Османської та Австро-Угорської імперій, що визначальним чином вплинуло на українську культуру та систему соціальних зв'язків, включаючи їх економічну компоненту. По-друге, лінією розмежування західної цивілізації європейського зразка та православної східноєвропейської цивілізації, яка пролягає умовно по Дніпру та зумовлює цивілізаційний розкол України на Схід та Захід у соціокультурній площині.

Всю історію України пронизує питання цивілізаційного вибору, що супроводжується відповідною зміною соціокультурної моделі. Нині ж це питання постало під новим кутом актуальності та призвело до загострення геополітичної ситуації в регіоні, зміни кордонів в Європі, трансформації політико-економічних зв'язків у світі, соціокультурних змін в українському суспільстві та реформування економічної системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моделі розвитку соціокультурних систем усебічно й ґрунтовно досліджені у працях таких науковців, як: Ф. Бродель, І. Валлерстайн, Л. Гумільов, Н. Данилевський, Б. Єрасов, М. Ільїна, Дж. Модельскі, Х. Ортега-і-Гассет, П. Сорокін, А.Дж. Тойнбі, А. Шлезінгер, О. Шпенглер, Ю. Яковець та ін.

Соціально-економічний аспект розвитку українського суспільства в історичному та цивілізаційному контекстах представлений у наукових роботах В. Борисенка, М. Вівчарика, П. Герчанівської, М. Дихи, П. Кононенка, О. Чмир та ін.

Проте недостатньо дослідженим залишається економічний складник соціокультурної моделі України та його змістовна трансформація у взаємозв'язку із соціокультурними змінами в українському суспільстві.

Постановка завдання. Метою дослідження є розкриття процесу та основних етапів еволюції соціокультурної моделі України, а також їх змісту з акцентом на соціально-економічні зміни у суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Еволюція соціокультурної моделі України і відповідної їй економічної системи відбувалася у двох взаємообумовлених вимірах: історичному та цивілізаційному. Історичний вимір відображає суспільні зміни як динамічний процес: одні події, явища та тенденції приходять на зміну іншим; цивілізаційний – розвиток суспільства, який для України включає ще й вибір між західною та східноєвропейською (православною) цивілізаціями. Прикладом поєднання історичного та цивілізаційного вимірів є перехід від аграрного суспільства до індустріального, а з часом і до постіндустріального.

С. Хантінгтон, говорячи про конфлікт і межі цивілізацій, проводить межу між західною та православною цивілізаціями по лінії кордону західного християнства, усталеного до 1500 р., що проходить саме через територію України [1]. Але історичні події спричинювали зміну кордонів держав, що супроводжувалося зміною панівної релігії на українських землях відповідно до їх переходу зі складу однієї держави до іншої. Як наслідок, Західна Україна хоч і залишалася на периферії західного суспільства, але долучилася до загальноєвропейської історії: епохи феодалізму, Ренесансу, Реформації, Просвітництва, Великої французької та промислової революцій. Східна ж Україна перебувала у складі Російської імперії, до якої лише дійшло відлуння історичних подій, які визначили долю й сформували соціокультурну модель західної цивілізації.

Незважаючи на те що рівень економічного розвитку українських земель, що перебували у складі царської Росії, відставав від рівня економічного розвитку українських земель, що були у складі країн західної цивілізації, у другій половині XIX ст. їх також охопив процес індустріалізації, і поступово почали вимальовуватися обриси не аграрної, а промислової України.

Індустріалізацію східноукраїнських земель здійснювали іноземні, а не російські компанії. Наприклад, залізничне будівництво до 80-х років XIX ст. велося іноземними акціонерними компаніями, яким керівництво Російської імперії гарантувало 5% прибутку на вкладений капітал. Провідна роль належить іноземному капіталу й у промисловому становленні Донбасу, де протягом 1872–1899 рр. дрібні вугільні розробки козацької старшини, місцевих поміщиків та заможних селян замінили 20 великих кам'яновугільних акціонерних компаній. Іноземним інвесторам було передано й концесію на видобування корисних копалин. Особливий вклад у розвиток металургійної галузі здійснив Дж. Юз, заснувавши «Новоросійське товариство кам'яновугільного, залізного, сталевого і рейкового виробництва». Основними країнами – донорами капіталу були Бельгія, Франція та Велика Британія. Таким чином, трансформація соціокультурної моделі України відбувалася не тільки в бік переходу від аграрного до індустріального суспільства, а й проникнення технологій, засобів виробництва, цінностей, традицій торгівлі та ведення підприємницької діяльності західної цивілізації на території православної. Зокрема, у 1900 р. продуктивність металургійних заводів Півдня України у 7,3 рази перевищувала продуктивність металургійних заводів Уралу, що було наслідком використання у виробництві прогресивних технологій та високотехнологічного устаткування [2].

Із середини XIX ст. капіталізація охопила практично всі галузі економіки, в окремих – переважав не іноземний, а український капітал, що свідчить про зародження прошарку українських капіталістів. Серед таких галузей – цукрова, борошномельна, винокурна та олійна, тобто сфери харчової промисловості, близькі для аграрної України. Отже, перші українські капіталісти вийшли саме із класу заможних селян.

Територіальне розміщення українських земель на межі західної та православної цивілізацій, міграція населення, постійні культурні та економічні зв'язки призвели до того, що ще в дорадянську епоху український народ за своїми соціокультурними особливостями був більш наближений до європейських країн, ніж до російського народу.

Наприкінці XIX ст. російський антрополог Д. Анучин у статті «Малороссы» чітко визначив характерні соціокультурні риси української нації: розвиток індивідуального начала за рахунок громадського (подвірна форма землеволодіння, слабкість общинного ладу, подрібненість родин, перевага інтелекту та почуттів над практичною діяльністю і, як наслідок, утвердженість переважно в естетичній та інтелектуальній сферах), байдужість до догматизму, схильність до гумористичного (об'єктивно-іронічного) ставлення до себе та навколишньої дійсності, активний характер (важко наважитися, але українець затятий у досягненні поставленої мети), розвиненість уяви (схильність до символів, порівнянь та образів) [3]. Ці соціокультурні особливості українців, що формувалися протягом багатьох століть на ґрунті еко-

номічних та побутових умов життя, становлять основу соціокультурної моделі України і зберігають свою актуальність у всі часи, у тому числі й на початку XXI ст.

Отже, перед початком радянського етапу еволюції соціокультурної моделі України українській нації значно більше були притаманні індивідуалізм та тіснота родинних зв'язків, ніж колективізм, а отже, й марксизм-ленінізм загалом, оскільки ідеалами останнього були зміна капіталістичних відносин на комуністичний/соціалістичний лад, формування робітничого класу (для УСРС – на заміну вже сформованого класу селян), відсутність конкуренції, підпорядкованість та підконтрольність усіх сфер суспільного життя централізованій владі, рівномірний розподіл суспільних благ, ліквідація найманої праці, догматизм та ін.

Поширення радянської ідеології на територію сучасної України супроводжувалося болючими й часто непоправними змінами усталених традицій та суспільного життя українського народу.

В економічній площині це – перехід від приватної до колективної власності з конфіскацією приватної власності селян, поміщицьких та церковних земель, націоналізацією промислових підприємств та банків, індустріалізацією та створенням великих колективних господарств на основі самостійних селянських дворів, примусовим «розкуркуленням» класу заможних українців, які заробили свій скарб важкою працею, ощадливістю та хазяйновитістю, а також «підкуркульників» за супротив вступу до колгоспів; зміна адміністративного поділу, що призвело до трансформації усталених економічних зв'язків та перехід до жорстких адміністративно-командних методів управління; централізація господарського життя та народногосподарського комплексу в межах СРСР.

У соціокультурній площині – тоталітаризм та диктатура влади; руйнація традицій та звичного способу життя; закриття громадських, наукових, культурних, торговельних та промислових товариств та установ; закриття українських шкіл, система яких була найбільш розвиненою на території Західної України, яка до 1939 р. перебувала у складі Польщі; нав'язування ідеї існування єдиного радянського народу, ідентичності українського та російського народів, меншовартості української нації; російська мова – мова міжнаціонального спілкування; насадження культури доносів, підозрілості та всеохоплюючого терору.

Окремо слід відзначити вплив «возз'єднання Західної України з УРСР» у листопаді 1939 р. на соціокультурну модель Західної України, яка суттєво відрізнялася від соціокультурної моделі Східної України. Так, становлення радянської влади відбувалося на всій території України однаковими методами, тоді як багатовікове перебування українських земель у складі різних держав, що належали до різних цивілізацій, наклало свій відбиток: відмінності у духовному та економічному житті, традиціях та народних звичаях. Як наслідок таких корінних відмінностей у світосприйнятті, більшість населення Західної України взагалі не бачила раціональної доцільності та не розуміла соціального сенсу націоналізації приватних будинків та дрібних ремісничих майстерень. Керівні кадри та інші уповноважені особи, навіть ті, що прибували зі Східної України, а не інших радянських республік, не знали місцевої західноукраїнської специфіки. Це призвело до протиправної колективізації земель (у селян відбирали навіть прабатьківську землю), порушень у сфері податкової політики та хлібозаготівель [4, с. 119–120].

Радянський етап в історії України призвів до викривлення історично сформованих соціокультурних особливостей українців і відповідних змін у соціокультурній моделі. В основу соціокультурної моделі УРСР було закладено комуністичну ідеологію, а розбудова її економічної компоненти відбувалася за принципами адміністративно-командної системи, що призвело як до негативних, так і позитивних соціально-економічних наслідків.

Серед негативних наслідків слід відзначити: знецінення людської праці, формалізацію процесів та придушення ініціативи, втрату вродженого підприємницького хисту українців; розірвання традиційних соціокультурних та економічних зв'язків із західною цивілізацією; формування ізольованого суспільства, обмеженого в контакті із зовнішнім світом, надбаннями світової культури, результатами технологічного та економічного прогресу; знищення класу вільних селян та українських капіталістів; централізація влади, жорстка регламентація та контроль усіх сфер суспільного життя; бюрократизація усіх суспільних процесів; байдуже ставлення до колективних засобів виробництва та розкрадання державного/колективного майна; підпорядкування економіки політичній меті, тобто націленість економічної системи на задоволення загальнодержавних інтересів, представлених переважно ВПК, а не інтересів окремого громадянина; викривлення системи ціноутворення; обмеження інтелектуальної свободи та втрата індивідуальності; скорочення необхідності використання інтелекту й всебічного розвитку знань; формування у свідомості громадян нормального ставлення та сприйняття бідності та хронічного дефіциту як невід'ємної складової буття.

Серед позитивних: завершення індустріалізації та становлення індустріального суспільства, формування робітничого класу, підвищення грамотності населення, розвиток інженерних спеціальностей.

Соціокультурна сутність українців, сформована протягом багатьох віків, була викривлена, але не повністю втрачена в період УРСР. І вже під час проведення референдуму з питання державної незалежності 1 грудня 1991 р. українці зробили вибір на

користь нової соціокультурної моделі, якій притаманні ринкова економіка, ліберальна демократія та європейські цінності. Тобто це був свідомий вибір західної цивілізації європейського зразка, а не збереження морально застарілого і невідповідного прогресивним реаліям розвитку світового господарства радянського вектору економічного та суспільного зростання.

У цей період відбувається низка засадничих змін у соціокультурній моделі України: заміна ідеологічної платформи розвитку радянського суспільства на економічний фактор; трансформація сутності ринкових відносин (приватна власність на засоби виробництва замінює колективну та державну); стрімке майнове розшарування, суттєвий розрив у рівні багатства між групами найзаможніших та найбідніших українців; утрата нормативно-ціннісних регуляторів суспільного життя (марксистсько-ленінська ідеологія втратила суспільний вплив і загалом не відповідала дійсності, а нові регулятори ще не були сформовані); зниження рівня інтегрованості й консолідованості соціуму як наслідок соціально-економічної кризи; втрата мотивації, що відповідає колективним інтересам, і слабка індивідуальна мотивація; девальвація ціннісних імперативів, традиційних радянських норм та правил життя, моралі, табу та соціальної взаємодії; конфлікт поколінь.

Соціокультурній моделі України, як і моделям багатьох інших країн пострадянського простору, на початку XXI ст. були притаманні такі симптоми соціокультурної ентропії: порушення цілісності норм та форм соціальної організації й регуляції, системи ціннісних орієнтацій, комплексів культурних інститутів, каналів соціокультурної комунікації, стратифікованих ідеології, моралі, засобів життя, механізмів соціалізації особистості, нормативних параметрів її культурної та соціальної адекватності суспільству [5, с. 13].

Основні причини, що зумовлюють ці соціокультурні симптоми: соціально-економічна криза (зміна характеру потреб та соціальних інтересів людей, їх взаємозв'язку та взаємозалежності, невідповідність між результатами та очікуваннями, економічними можливостями та соціально-економічними потребами індивідів); криза пануючої світської та релігійної ідеологій; зниження ефективності сформованих інститутів соціальної регуляції й необхідність їх модернізації; політична криза та політичні протистояння.

Поряд із цим низка соціальних та економічних перетворень у бік побудови економічної системи на капіталістичних засадах призводять до того, що 17 лютого 2006 р. Міністерство торгівлі США визнає ринковий статус економіки України [6]. І хоча не можна стверджувати, що національна економіка України є дійсно ринковою, навіть через 10 років із моменту її визнання такою США, але сам цей факт указує на успішність змін базових економічних принципів соціокультурної моделі.

Переорієнтація на ринкову економіку, ліберальну демократію та утвердження в українському суспільстві європейських цінностей супроводжувалися розвитком індивідуалізму. Все більше українців виходить за межі усталеної для українського соціуму радянської культурної системи, знижується ефективність інкультурації та соціалізації особистості через такі інструменти, як традиційні методи виховання, освіта, державна ідеологія, пропаганда та Церква. Такі зміни сприймаються негативно більшістю громадян України, що спричинено розривом поколінь (молодь більш відкрита до змін, тоді як люди старшого віку – менш), закостенілим радянським укладом мислення (колективізм, соціальна рівність, суспільна власність та ін.), сформованим стереотипом «індивідуалізм – зло».

Тоді як у сучасній глобальній економіці все більше зростає роль окремої особистості, яка здійснює прорив і визначає основні вектори глобального економічного розвитку. Це й індивідуал-інноватор, й індивідуал-підприємець, й індивідуал-споживач. Звідси випливає й дійсне, а не традиційне для українського суспільства негативне розуміння сутності індивідуалізму як повноцінного прояву людської індивідуальності, як цінності, що дає змогу максимально реалізувати потенціал та розкрити талант людини, зберігаючи свою неповторність. Саме особистість, яка розкриває свою індивідуальність, може принести максимальну користь суспільству, зробити щось гідне й здійснити це так, як не може ніхто інший.

На підтримку такого розуміння індивідуалізму, а не як винятково егоїстичної діяльності індивіда, свідчать результати соціального опитування, проведеного за методикою Шварца серед молоді 7–8 грудня 2013 р. на столичному майдані Незалежності. Так, більшість опитаних як найважливіші ціннісні пріоритети вказали безпеку, доброзичливість, самостійність та універсалізм, а як найменш важливі – конформізм, традиційність та стимуляцію. При цьому більшість молоді вказала, що прагне покращати не якість власного життя, а якість життя в країні, й готова задля цього йти на втрати та незручності [7, с. 238]. Практичним підтвердженням отриманих результатів стали події на Євромайдані у лютому 2014 р. та подальший розвиток громадянського суспільства в Україні.

Із відходом від соціокультурної моделі радянського зразка в Україні відбувається й переорієнтація на постіндустріальне суспільство, що за своєю суттю відповідає соціокультурним особливостям української нації, які були сформовані ще в дорадянську епоху. Постіндустріальне суспільство відкриває перспективи для реалізації інтелекту та гострого розуму українців, повноцінного розкриття індивідуального начала. Хоча для повноцінного розкриття людського потенціалу України необхідно позбавитися від обмежень та умовностей, які накладає на особистість радянський соціокультурний спадок.

Ураховуючи особливості сучасного етапу глобалізації та специфіку глобалізаційних процесів, формування постіндустріального суспільства, розгортання епохи техноглобалізму та тенденції розвитку світового господарства, у XXI ст. основою розбудови соціально-економічної системи України повинен стати інноваційний розвиток. І, відповідно, в основу соціокультурної моделі України повинні бути покладені освіта, знання, креативність та енергія індивіда, вимірами яких в умовах розвитку «економіки знань» є людський капітал та людський потенціал. У цілому концепції соціально-економічної моделі розвитку України пройшли низку трансформацій (табл. 1).

Перехід від індустріальної до постіндустріальної стадії розвитку суспільства супроводжується зміною ціннісних імперативів: в індустріальному суспільстві превалюють матеріальні цінності, тоді як у постіндустріальному – соціум тяжіє до духовних цінностей, центральне місце серед яких належить людській гідності. Соціокультурні цінності сучасного глобалізованого світу – демократичні цінності. А їх відповідник для західної цивілізації європейського зразка – європейські цінності: повага прав людини, демократія і верховенство права, свобода, справедливість, вільна конкуренція та ін.

Тернистий шлях становлення України як незалежної держави супроводжувався постійною зміною вектору соціокультурного розвитку між західною цивілізацією й європейськими цінностями та православною цивілізацією й радянськими цінностями (так званими слов'янськими цінностями). Але в 2014 р. Україна зробила свій усвідомлений цивілізаційний вибір на користь західної цивілізації європейського зразка.

Найбільш близькі європейські цінності молоді України, серед яких провідне місце займає свобода слова (рис. 1).

Таблиця 1

Трансформація концепцій соціально-економічного розвитку України

Науковці	Ідеї, закладені в основу моделі
В. Пинзеник, В. Лановий	Ідеї неоліберальної концепції американського монетаризму: обмеження державного втручання в економічні процеси та структурні реформи в економіці.
А. Гальчинський, С. Мочерний, Ю. Пахомов, В. Черняк	Теорія державного регулювання економіки в рамках кейнсіанської методології. Перетворення економіки України на орієнтовану на соціальні проблеми економіку змішаного типу.
С. Єрохін	Ідеї неоінституціоналістів: інституціональна модернізація – основа економічного розвитку та структурної трансформації економіки. Активізація ролі держави, зокрема посилення її розподільчих та регулюючих функцій.
Інститут економічного прогнозування НАН України	Теорія ендогенного зростання: саморозвиток та самовідтворення господарської системи України за рахунок внутрішніх чинників та механізмів господарського розвитку. Активна економічна політика держави – сприяння максимізації залучення наявних ресурсів і механізмів у процесі формування стабільної економічної системи, її кількісного та якісного зростання.
В. Геєць, В. Александрова, Л. Федулова (поч. XXI ст.)	Інноваційна модель розвитку: державна підтримка інноваційних підприємств, створення привабливого інвестиційного клімату, залучення інвесторів до високотехнологічних та наукомістких виробництв, створення інноваційної інфраструктури та стимулювання поширення інновацій 5-го та 6-го ТУ, кредитування технічного оновлення виробництв, розробка системи сертифікації, комерціалізація та просування інновацій, модернізація системи освіти, інвестиції у розвиток людського потенціалу.

Джерело: складено автором на основі [8, с. 78–81]

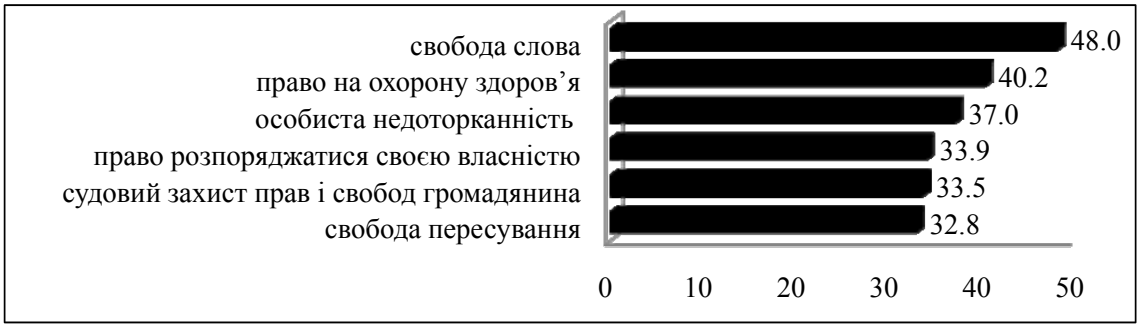

Рис. 1. Всеукраїнське дослідження Інституту Горшеніна основних цінностей молоді України, березень 2012 р., %

Джерело: побудовано автором на основі [9]

Вибір українським суспільством європейських цінностей та західної цивілізації супроводжується поступовим усвідомленням українців себе як європейців, що підтверджують результати досліджень Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно із Центром Разумкова (табл. 2).

Таблиця 2

Чи відчуваєте Ви себе європейцями?

Період	Так	Ні
Травень 2013 р.	34	55
Грудень 2013 р.	44	50
Листопад 2015 р.	47	42

Джерело: складено автором на основі [10]

Отже, сучасна соціокультурна модель України ґрунтується на соціокультурних особливостях українського народу, сформованих ще наприкінці XIX ст., орієнтована на розвиток постіндустріального суспільства, закріплення духовних цінностей, представлених європейськими цінностями, і завершення економічних перетворень у напрямі становлення повноцінної ринкової економіки.

Висновки з проведеного дослідження. Історичний та цивілізаційний виміри еволюції соціокультурної моделі України невід'ємно пов'язані і взаємообумовлені.

Основними напрямами трансформації соціокультурної моделі України є:

1. Перехід «дорадянська – радянська – пострадянська» соціокультурна модель: формування соціокультурних особливостей української нації з яскраво вираженими індивідуалізмом та інтелектуальним підходом до вирішення завдань класу селян та українських капіталістів у дорадянський період; становлення адміністративно-командної економічної системи та комуністичної ідеології з їх всеосяжним тоталітаризмом та контролем у радянську епоху; повернення до дорадянських соціокультурних особливостей українського народу разом зі становленням незалежної Української держави, орієнтація на розбудову ринкової економіки, закріплення у суспільстві ліберальної демократії та європейських цінностей.

2. Цивілізаційний вибір між західною цивілізацією європейського зразка й європейськими цінностями та православною східноєвропейською цивілізацією зі слов'янськими, а фактично радянськими, цінностями. В історичному контексті це набуло вигляду: перебування українського народу одночасно у складі країн західної та православної цивілізацій у дорадянську епоху; охоплення всіх українських земель східноєвропейською соціокультурною моделлю; свідомий вибір Україною західної цивілізації та європейських цінностей спершу у грудні 1991 р., а пізніше – на Євромайдані 2013–2014 рр.

3. Зміна аграрного суспільства індустріальним, а на початку XXI ст. – поступ постіндустріального суспільства. Разом із цим відбувався класовий перехід від пануючого класу селян до робітників. А нині – динамічний розвиток підприємницької діяльності, креативності та індивідуальності робочої сили. Орієнтація суспільства на матеріальні цінності індустріального суспільства й розуміння істинної сутності духовних цінностей, у системі координат яких центральне місце належить людині, постіндустріальним суспільством.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / С. Хантингтон // Полис. – 1994. – №1. – С. 33–48 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000648.

2. Борисенко В. Курс української історії: З найдавніших часів до XX ст. / В. Борисенко. – К. : Либідь, 1998. – 616 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://borysenko.npu.edu.ua/titul

3. Кононенко П.П. Українці: хто ми, які ми, чого ми варті / П.П. Кононенко // Вечірній Київ. – 1994. – 11 січня.

4. Вівчарик М.М. Україна: від етносу до нації / М.М. Вівчарик. – К. : Вища школа, 2004. – 239 с.

5. Герчанівська П.Е. Моделі розвитку сучасних соціокультурних систем / П.Е. Герчанівська // Культурологія. Філологія. Музикознавство. – 2013. – № 1. – С. 11–16.

6. Україні надано статус країни з ринковою економікою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=29340565.

7. Чмир О.Б. Ціннісні орієнтири української молоді в умовах сучасних соціокультурних викликів / О.Б. Чмир // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2015. – № 60. – С. 234–243.

8. Диха М. Моделі соціально-економічної трансформації України / М. Диха // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2012. – Вип. 5-2. – С. 77–85.

9. Всеукраїнське дослідження: основні цінності молоді України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://socioplus.com.ua/vseukrajinske-doslidzhennya-osnovni-tsinnosti-molodi-ukrajiny.

10. Як українці розуміють євроінтеграцію: очікування та настрої суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dif.org.ua/ua/polls/2016a/-jak-ukrainci-rilstva-.htm.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОГО КОНТРАКТУ
THEORETICAL ANALYSIS OF FOREIGN TRADE CONTRACTS

УДК 339.542.2

Ключник А.В.
д.е.н., професор, завідувач кафедри світового господарства та зовнішньоекономічної діяльності
Миколаївський національний аграрний університет
Баришник Л.С.
студент
Миколаївський національний аграрний університет
Негрецька І.А.
студентка
Миколаївський національний аграрний університет

У статті розглянуто теоретичні аспекти зовнішньоторговельного контракту та їх класифікацію. Розглянуто загальну характеристику структури та особливості зовнішньоторговельного контракту. Проаналізовано його зміст, умови та принципи. На основі здобутої інформації виявлено низку застережень щодо окремих умов контракту.
Ключові слова: *зовнішньоторговельна діяльність, зовнішньоторговельний контракт, договір купівлі-продажу, оферта, рамковий контракт.*

В статье рассмотрены теоретические аспекты внешнеторгового контракта и их классификация. Рассмотрена общая характеристика структуры и особенности внешнеторгового контракта. Проанализировано его содержание, условия и принципы. На основе полученной информации выявлен ряд оговорок относительно отдельных условий контракта.
Ключевые слова: *внешнеторговая деятельность, внешнеторговый контракт, договор купли-продажи, оферта, рамочный контракт.*

The article discusses the theoretical aspects of foreign trade contracts and their classification. Reviewed general characteristics of the structure and features of the foreign trade contract. Analyzed the content, conditions and principles. Based on the information received revealed a number of reservations regarding certain terms of the contract.
Key words: *foreign trade activities, foreign trade contract, the contract of sale, offer, the framework contract.*

Постановка проблеми. Зовнішньоторговельний контракт є основним елементом економічної діяльності підприємства за кордоном, адже вихід на зовнішні ринки як продавця, так і покупця товарів, зумовлює різного роду домовленості зі сторонами, котрі є зацікавленими у роботі із підприємством, результатом яких є контракт. Він розглядається як підстава виникнення правовідносин між торговими контрагентами. Саме правильно організований підготовчий процес та складений контракт – це надійна гарантія від збитків. Тому, на нашу думку, дослідження поняття «контракт», його сутності, структури та правових особливостей є актуальним завданням, оскільки він є основним правовим чинником під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності, а зазначення в ньому необхідних умов є запорукою успішної та безпечної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний аналіз поняття «зовнішньоторговий контракт», а також процес підготовки контракту та можливі шляхи вдосконалення досліджували численні вітчизняні науковці, зокрема В.О. Василенко [1], Г.М. Дроздова [2], В.Г. Кігель [3], В.В. Козик [4], А.І. Кредісов [5].

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування сутності поняття «зовнішньоторговий контракт», дослідження його структури та принципів укладання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зовнішньоекономічний контракт – це матеріально оформлена угода двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, направлена на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішній торгівлі.

На думку Г.М. Дроздової [2, с. 67], зовнішньоторговельний контракт – це докладно розроблений суб'єктами зовнішньої торгівлі економічний і правовий документ, що регламентує організаційно-технічні, економічні та адміністративно-управлінські відносини під час здійснення купівлі-продажу товарів і послуг на зовнішньому ринку.

А.І. Кредісов [5, с. 236] стверджує, що контракт – це комерційний документ, в якому міститься домовленість сторін про поставку товару: зобов'язання продавця передати відповідне майно у власність покупця і зобов'язання покупця прийняти це майно і сплатити за нього відповідну суму або зобов'язання сторін виконати умови товарообмінної угоди.

На думку А.П. Румянцева [9, с. 32], контракт – це зобов'язання однієї сторони угоди (продавця) доставити товар у власність іншій стороні (покупцю), яка, своєю чергою, зобов'язується прийняти його і заплатити ціну за товар.

Між договором і контрактом практично немає юридичної різниці. Але низка нюансів усе ж існує, і пов'язано це передусім із формулюваннями, використовуваними в окремих нормативно-правових актах, їхнім походженням та статусом сторін домовленості. Тобто слово «контракт» застосовується переважно у зовнішній сфері, зокрема у зовнішньоекономічній діяльності.

Однак із точки зору сучасного законодавства термін «договір» справедливий для угод будь-якої форми, як письмових, так і усних, незалежно від кількості сторін.

У світовій практиці налічується багато різноманітних видів торгових угод, проте в основі кожного лежать типові класичні положення договору купівлі-продажу. Такі контракти розробляють переважно великі експортери, однак юридичне оформлення окремих статей постійно уточнюється, щоб уникнути зайвих суперечностей [3, с. 32].

Контракти класифікують за такими ознаками [6, с. 84].

1. Залежно від характеру поставки:

- контракт із разовим постачанням товару, після виконання якого юридичні відносини між сторонами угоди припиняються;

- контракт із періодичною регулярною поставкою товару від продавця до покупця протягом певного терміну;

- контракт про постачання.

2. Залежно від об'єкта угоди:

- контракти купівлі-продажу товарів у матеріально-речовій формі;

- контракти купівлі-продажу послуг (посередницькі, ф'ючерсні, транспортні, консультаційні);

- контракти купівлі-продажу результатів творчої діяльності (продаж ліцензій зазвичай супроводжує експорт обладнання та технологій).

3. Залежно від форми оплати:

- контракти з оплатою в грошовій формі передбачають розрахунки у визначеній валюті з використанням обумовлених у контракті форм розрахунку (інкасо, акредитив, чек, вексель) і способів платежу (оплата готівкою, авансовий платіж, оплата в кредит);

Таблиця 1

Структура зовнішньоторгового договору

№	Пункт договору	Характеристика
1.	Назва, номер договору (контракту), дату і місце його укладання	Назва та реєстраційний номер контракту, місце та дата його укладання, визначення сторін.
2.	Преамбула (визначення сторін)	Містить: повні та скорочені юридичні назви (фірмові назви), тобто назви, під якими сторони зареєстровані в торговому (державному) реєстрі у своїх країнах (із зазначенням номерів їх реєстраційних свідоцтв та місця реєстрації); місцезнаходження (назва країни та міста); їх правовий стан, включаючи зазначення номера та виду ліцензій на даний вид діяльності; назва сторін у тексті контракту як контрагентів («Продавець» та «Покупець»).
3.	Предмет договору (контракту)	Описання предмета контракту; назву об’єкта угоди (товару); характеристика об’єкта угоди (товару).
4.	Кількість та якість товару (обсяги виконання робіт, надання послуг)	Вказуються параметри технічного рівня товару, показники якості товару, документи, що підтверджують якість товару (сертифікат якості). Вказуються одиниці вимірювання кількості; порядок визначення кількості, система мір ваги, застереження «близько» та «за опціоном», чи включається тара та упакування у кількість товару, які організації визначають кількість товару, якими документами засвідчується кількість товару.
5.	Базисні умови поставки товарів (прийняття-здавання виконаних робіт або послуг)	Визначають зобов’язання продавця та покупця з доставки товару і встановлюють момент переходу з продавця на покупця ризику випадкової загибелі або псування товару. Передбачають вибір партнерами однієї з умов поставок товарів, що зафіксовані у міжнародних правилах по інтерпретації торгових термінів (Інкотермс 2010).
6.	Ціна і загальна вартість договору (контракту)	Визначаються: базисна умова поставки, валюта ціни, рівень та спосіб фіксації ціни товару, чи включені у ціну вартість тари, упаковки, маркування, загальна сума контракту.
7.	Умови платежів	Включають валюту платежу, курс перерахування валют у національну валюту, види, форми розрахунків за поставлений товар, гарантію платежу.
8.	Умови приймання-здавання товарів (робіт, послуг)	Включає: характер здачі на приймання товару (попередня, зак-лючна здача та приймання), місце здачі та приймання товару, спосіб та термін приймання товару по кількості й якості.
9.	Упаковка і маркування	Пакування включає такі складники, як якість пакування, порядок пакування, розміри пакування, способи оплати пакування. До розділу маркування належать порядок маркування та платежі за нього.
10.	Форс-мажорні обставини	Вказуються обставини, передбачити настання яких заздалегідь сторони контракту не мали можливості, оскільки вони виникають унаслідок непередбачених та невідворотних подій надзвичайного характеру та які можуть суттєво вплинути на перебіг виконання контрактів.
11.	Санкції та рекламації	Зазначаються: види санкцій, які можуть застосовувати покупці до продавців та покупців у зв'язку з невиконанням останніми умов зовнішньоторговельного контракту, спосіб розрахунку конвенційного штрафу та/або збитків, максимальний розмір штрафу, умова про одностороннє анулювання контракту за невиконання однієї із сторін зазначених обов'язків.
12.	Врегулювання спорів у судовому порядку	Суперечки, що виникають між партнерами під час виконання контрактів, які вони не змогли розв'язати договірним шляхом під час переговорів, відповідно до міжнародних традицій, передаються на розгляд арбітражів.
13.	Місцезнаходження, повні поштові і платіжні реквізити контрагентів договору (контракту)	Записуються: повні юридичні адреси сторін, імена представників сторін, банківські рахунки та адреси обслуговуючих банків (повна назва банку, з розрахункового рахунку якого (або на розрахунковий рахунок якого) будуть здійснюватися платежі, із зазначенням його повної адреси, реквізитів зв’язку та номера розрахункового рахунку).

- контракти з оплатою в товарній формі;
- контракти з оплатою у змішаній формі.

4. Залежно від напряму руху об'єкта контракту:
- експортні;
- імпортні.

У світовій економіці виділяють також разові та рамкові контракти. До разових належать контракти, що регулюють одну угоду. Якщо в рамках укладеного контракту буде проходити багато операцій, то його будуть визначати як рамковий. Він укладається на тривалий термін із закріпленням у його тексті основних питань взаємовідносин сторін, зазвичай ці умови не підлягають зміні в період дії зобов'язань за договором [8, с. 29].

Згідно з Положенням про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів) від 06.09.2001 № 201 [7], зовнішньоторговельний договір повинен мати таку структуру (табл. 1).

Зміст контракту становлять його умови, про які сторони домовилися в процесі укладення контракту та попередніх переговорів. Ці умови відбивають специфіку взаємовідносин сторін та їхні особливі вимоги до предмета і порядку виконання контракту. З огляду на це А.К. Кредісов, виділяє умови контракту класифіковані за їх обов'язковістю для продавця і покупця та за їх універсальністю. Щодо обов'язковості умови контракту поділяються на обов'язкові і додаткові [5, с. 98].

Обов‘язкові умови контракту зосереджені на рис. 1.

Обов'язковими ці умови називаються тому, що якщо одна зі сторін не виконує їх, то інша сторона вправі розірвати контракт і вимагати відшкодування збитків.

Додаткові умови [4, с. 48]:
- здавання-приймання товару;
- страхування;
- відвантажувальні документи;
- гарантії;
- упаковування і маркування;
- форс-мажорні обставини;
- арбітраж;
- інші умови.

Додаткові, або несуттєві, умови передбачають, що за порушення їх однією зі сторін інша сторона не вправі розірвати угоду, а може вимагати виконання контрактних зобов'язань і застосувати штрафні санкції, якщо це передбачено контрактом. З погляду універсальності умови контракту можна поділити на універсальні й індивідуальні [4, с. 69].

Універсальні (типові) умови контракту зосереджені на рис. 2.

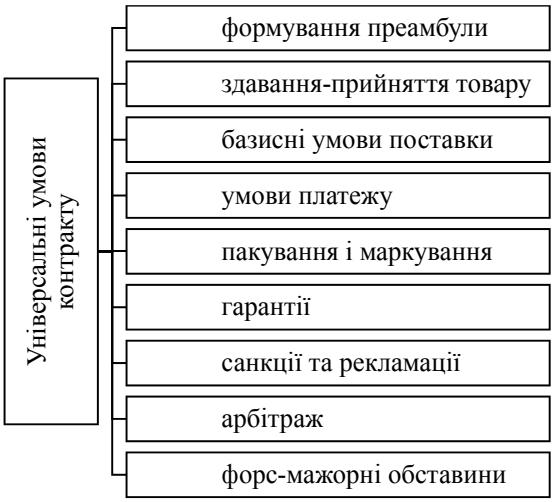

Рис. 2. Універсальні умови контракту

Індивідуальні умови контракту зосереджені на рис. 3.

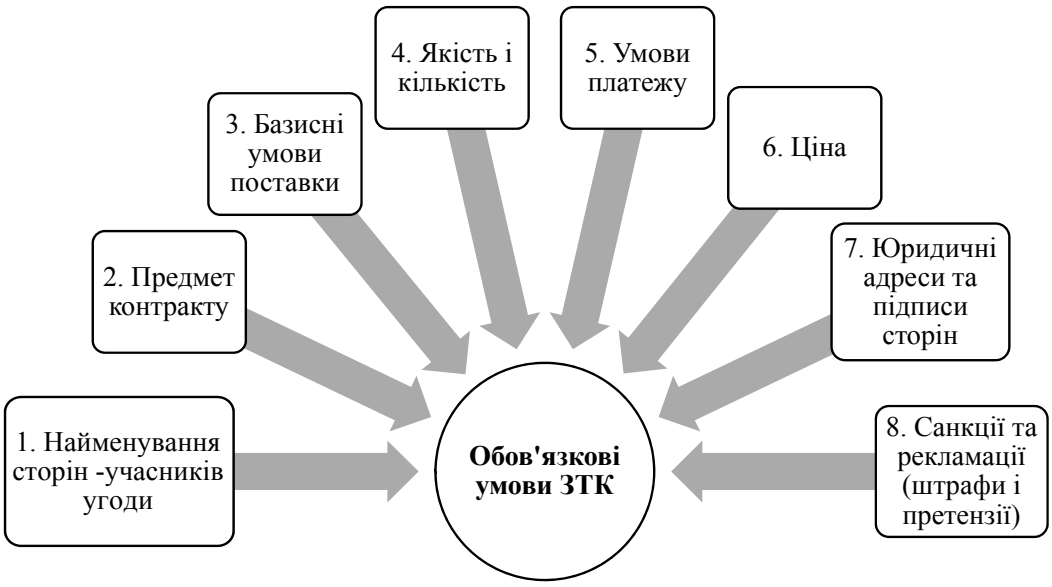

Рис. 1. Обов’язкові умови зовнішньоторговельного контракту

Рис. 3. Індивідуальні умови контракту

Г.О. Дроздова [2, с. 66] виділяє істотні умови контракту, тобто це умови, без яких він не має юридичної чинності.

І.Д. Козик [4, с. 89] стверджує, що перелік істотних умов залежить від того, підпадає договір під сферу дії Віденської конвенції «Про договори міжнародної купівлі-продажу» 1980 р., яку Україна ратифікувала 03.01.1990 чи під дію норм чинного законодавства України. Якщо договір про постачання товарів складений відповідно до чинного законодавства України, то істотними умовами його будуть: умови про предмет договору, умови про період постачання, терміни постачання окремих партій товарів. Якщо договір складено за нормами Віденської конвенції, то істотними його умовами будуть умови про предмет договору. Інші умови даного договору належать до несуттєвих, невключення їх у контракт не спричинить його недійсність.

На думку В.О. Василенко, інші умови класифікуються на [1, с. 47]:

1) спеціальні статті контракту:

- про субвиконавців (субпідрядників);
- про агентів;
- про перевізника;
- про норми розвантаження і навантаження товару;
- науково-технічної документації;
- збереження торговий марок;
- про порядок сплати податків;
- про спорудження господарського об'єкту;
- про підготовку кадрів;

2) організаційно-правові статті:

- стаття про правові документи, на яких базується виконання зовнішньоторговельного контракту;
- стаття про автентичність примірників контракту (означає, що всі вони є оригіналами);
- стаття про надання контракту юридичної сили, яка проявляється в підписах сторін (зліва – продавець, справа – покупець), печатках на підписах сторін.

Інші умови контракту містять цілу низку застережень, які уточнюють взаємні права та обов'язки сторін [9, с. 52]:

- умову про те, що після укладення контракту все попереднє листування та переговори по контракту втрачають силу;
- умови договору, що визначають порядок його зміни або анулювання (у них звичайно обумовлюється, що на внесення змін у договір та його анулювання необхідна письмова згода обох сторін, оформлена з дотриманням усіх правил про порядок підписання зовнішньоторговельних угод);
- умову про те, що усі додатки до контракту є його невід'ємною частиною;
- застереження про те, матеріальне право якої країни буде застосовано до контракту;
- умову про необхідність збереження в таємниці від третіх осіб комерційної та іншої інформації, одержаної під час виконання контракту;
- умову, яка містить застереження про те, що жодна зі сторін не може передавати свої права та зобов'язання за контрактом третій стороні без письмової згоди іншої сторони;
- відвантажувальні інструкції та повідомлення про поставки товару;
- порядок розрахунку обліку сталійного часу (максимальний період, протягом якого фрахтовики мають право за умовами чартеру або іншого договору морського перевезення тримати судно під навантаженням та розвантаженням, не оплачувати нічого, крім обумовленого фрахту);
- патентне застереження (рекомендується використовувати в експортних контрактах незалежно від того, наскільки добре проведений аналіз на патентну чистоту);
- документ, на основі якого буде тлумачитися контракт порядок та строки подання і розгляду претензій;
- момент набуття контрактом чинності;
- кількість підписаних екземплярів контракту;
- посторінковий обсяг контракту з усіма додатками;
- якими мовами складений і має силу контракт;

Висновки з проведеного дослідження. Зовнішньоторговельний контракт – це єдиний документ, за допомогою якого суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності регулюють свої відносини та регламентують права й обов'язки.

Структура контракту, що укладається на території України, повинна відповідати вимогам «Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)» від 06.09.2001 № 201, згідно з яким умови, що містяться в ньому, є суттєвими.

Порядок підписання та форма зовнішньоторговельної угоди регулюються законодавством. Контрагенти угоди повинні дотримуватися вимоги законодавства своєї країни і міжнародних актів, що регулюють порядок укладення зовнішньоторговельних контрактів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Василенко В.О. Теорія і практика прийняття управлінських рішень : [навч. посіб.] / В.О. Василенко. – К. : ЦУЛ, 2003. – 420 с.
2. Дроздова Г.М. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємства : [навч. посіб.] / Г.М. Дроздова. – К. : ЦУЛ, 2002. – 172 с.
3. Кігель В.Р. Методи і моделі підтримки прийняття рішень у ринковій економіці : [монографія] / В.Р. Кігель. – К. : ЦУЛ, 2003. – 202 с.
4. Козик В.В. Зовнішньоекономічні операції і контракти : [навч. посіб.] / В.В. Козик, Л.А. Панкова, Я.С. Карпяк [та ін.] ; 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Центр навч. літ-ри, 2004. – 608 с.
5. Кредісов А.І. Управління зовнішньоекономічною діяльністю : [навч. посіб.] / А.І. Кредісов ; 2-ге вид., випр. і доп. – К. : ВІРА-В, 2002. – 552 с.
6. Пивоваров С.Э. Международный менеджмент / С.Э. Пивоваров, Л.С. Тарасович, А.И. Майзель. – Санкт-Петербург: Питер, 2002. – 576 с.
7. Осовська Г.В. Основи менеджменту / Г.В. Осовська. – К. : Кондор – 2003. – 236 с.
8. Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)» від 06.09.2001 № 201 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0833-01.
9. Руденко Л. Управління потоками капіталів у сучасні бізнес-моделі функціонування транснаціональних корпорацій : [монографія] / Л. Руденко. – К. : Кондор, 2004. – 480 с.
10. Румянцев А.П. Зовнішньоекономічна діяльність : [навч. посіб.] / А.П. Румянцев, Н.С. Румянцева. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 377 с.

СОЦІАЛЬНИЙ МЕДІАМАРКЕТИНГ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ НАПРЯМ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ МІЖНАРОДНИХ КОМПАНІЙ

SOCIAL MEDIAMARKETING AS INNOVATIVE DIRECTION OF MARKETING COMMUNICATIONS INTERNATIONAL COMPANIES

УДК: 004.946

Суровцев О.О.
аспірант кафедри міжнародного бізнесу
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

У статті з'ясовано особливості соціального медіамаркетингу як інноваційного напряму маркетингових комунікацій міжнародних компаній. Досліджено етапи розробки комплексу інноваційного маркетингу міжнародних компаній. Визначено дефініцію «оперативний інноваційний маркетинг» та запропоновано базовий алгоритм планування в соціальному медіамаркетингу. Наведено послідовність просування товарів у соціальних мережах та наведено етапи впровадження засобів СММ. Наведено основні елементи соціального маркетингу міжнародних компаній та змістовну характеристику способів просування товару в рамках СММ-стратегії. Описано чотири інновації, які застосовують ті підприємства, які починають використовувати у своїй практиці СММ-просування.
Ключові слова: *інновації, комунікації, маркетинг, міжнародні компанії, соціальний медіамаркетинг.*

В статье определены особенности социального медиамаркетинга как инновационного направления маркетинговых коммуникаций международных компаний. Исследованы этапы разработки комплекса инновационного маркетинга международных компаний. Определена дефиниция «оперативный инновационный маркетинг» и предложен базовый алгоритм планирования в социальном медиамаркетинге. Приведены последовательность продвижения товаров в социальных сетях и этапы внедрения средств СММ. Определены основные элементы социального маркетинга международных компаний и содержательная характеристика способов продвижения товара в рамках СММ-стратегии. Описаны четыре инновации, которые применяют предприятия, начинающие использовать в своей практике СММ-продвижения.
Ключевые слова: *инновации, коммуникации, маркетинг, международные компании, социальный медиамаркетинг.*

The article revealed features of social media marketing as an innovative direct marketing communications international companies. Studied stage design complex marketing innovative international companies. Defined definition of «operational innovation marketing» and offered basic scheduling algorithm in social media marketing. An consistency promote products on social networks and presents stages of introduction of SMM. The basic elements of social marketing international companies and content characteristic way of moving goods within the SMM strategy. We describe four innovations that use those businesses that are starting to use in their practice SMM promotion.
Key words: *innovation, communication, marketing, international business, social media marketing.*

Постановка проблеми. На сьогодні новітнім і перспективним напрямом маркетингових комунікацій є застосування мережі Інтернет для просування продукції. Проте нині традиційних інструментів просування в мережі Інтернет, зокрема створення веб-сайтів, мобільних додатків та Інтернет-магазинів стало недостатньо, оскільки вони не сприяють масовому позиціюванню бренда компанії. Вирішенням цього питання є запровадження провідними компаніями світу використання соціального меді-

амаркетингу як інноваційного напряму маркетингової комунікації. Створені сторінки в найвідоміших соціальних мережах та їх ефективне наповнення сприяють більшій популяризації продукції компаній та впізнаваності серед широких користувачів соціальних мереж, тому їх застосування в системі маркетингових комунікацій МК сьогодні є актуальними і потребують наукового обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням упровадження соціального медіамаркетингу присвячували свої праці такі провідні вітчизняні науковці, як О.В. Кузик [3], С.В. Карповий [4], О.П. Старицька [5], О.А. Шовкова [7], а також зарубіжні дослідники: В. Давидов [8], М. Малоне [8], М. Стелзнерт ін. Проте малодослідженим залишається соціальний медіамаркетинг як інноваційний напрям маркетингових комунікацій міжнародних компаній, що і стало мотивом вибору теми наукової статті.

Постановка завдання. Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей соціального медіамаркетингу як інноваційного напряму маркетингових комунікацій міжнародних компаній.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні впровадження та використання Інтернет-технологій у міжнародних компаніях (далі – МК) є метою оптимізації її збутової діяльності та стає одним із важливих напрямів інноваційного розвитку. Водночас невід'ємною складовою частиною механізму в процесі впровадження інноваційних методів маркетингу та збуту є комунікаційна політика, спрямована на привернення уваги потенційних покупців та збереження існуючих, а також на забезпечення інформаційної взаємодії з усіма суб'єктами ринку, тому що МК необхідно донести до споживачів повну інформацію про принципи власного функціонування на ринку. Тому питання формування комунікаційної політики в процесі впровадження інноваційних технологій у маркетингову діяльність із метою утримання та розширення цільових сегментів ринку є актуальним і потребує особливої уваги серед завдань розвитку МК [7].

Інноваційна концепція розвитку маркетингу МК включає розробку інноваційної стратегії, аналіз ринку та оперативний маркетинг і складається із семи принципових етапів (рис. 1).

Як видно з рис. 1, найбільш важливими видами інноваційного маркетингу є стратегічний та оперативний складники.

Концепція стратегічного інноваційного маркетингу полягає в розробці стратегії введення інновацій на ринок, а саме: аналізу кон'юнктури ринку, організації та формування попиту, моделювання поведінки покупця. Також обов'язком цієї стратегії є прогнозування попиту, для чого необхідна активна співпраця з підприємством та клієнтами.

Оперативний інноваційний маркетинг – це завершальний етап системи маркетингу, де розробляються конкретні форми реалізації концепцій інноваційного маркетингу, який націлений на максимізацію прибутку і обсягу продажів, підтримку репутації фірми, розширення частки ринку та тісно

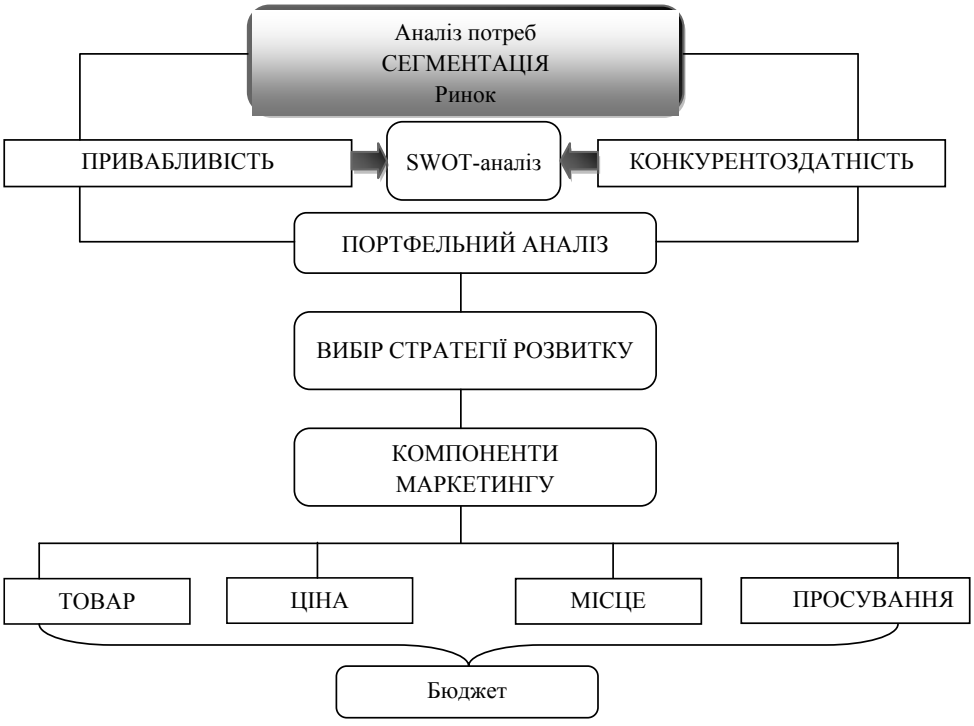

Рис. 1. Етапи розробки комплексу інноваційного маркетингу МК

Джерело: розробка автора

пов'язаний із поняттям «компоненти маркетингу», які є оперативним варіантом рішень, прийнятих у процесі управління маркетингом на підприємстві [5].

Варто також указати, що комунікаційні компанії в соціальних мережах стають важливим маркетинговим інструментом разової або постійної дії. Тут стримуючим фактором зростання є малий досвід, накопичений до теперішнього часу, а також украй незначний обсяг наукових досліджень даної сфери, проведених і доступних для ознайомлення зацікавлених осіб. Як наслідок, комунікації в соціальних мережах будуються, як правило, керуючись інтуїцією і знаннями, отриманими в суміжних галузях. Окрім того, взаємодія із цільовою аудиторією за допомогою соціальних медіа є витратним процесом із точки зору залучення робочої сили або сторонніх організацій: із наростанням обсягів спілкування, крім фахівців із регулярного виробництва й агрегації контенту всіх видів, потрібна все більша кількість співробітників для цілодобового моніторингу Інтернету та ЗМІ й оперативної реакції в разі потреби.

Проте соцмережі мають поки що не до кінця оцінений потенціал оптимізування комунікаційного процесу за рахунок таргетування одержувача послання і коригування повідомлення виходячи з інформації про конкретного адресата, що, безсумнівно, здатне привести до значного зростання ефективності комунікаційної діяльності та зниження витрат на просування. Базовий алгоритм планування в СММ подано в табл. 1.

Цілі присутності бренду в соцмережах полягають у [10]: створенні іміджу; об'єднанні цільової аудиторії на майданчику бренда; потребі у зворотному зв'язку (запуск нового продукту, тестування, фокус-групи); роботі з негативом (збір, аналіз, нівелювання, модерація); продажі (запуск рекламних кампаній, знижки, спецакції, робота з посадочними сторінками).

Стратегія СММ складається з [10]: опису цільових груп і завдань комунікації з кожною групою; визначення платформи, формату, архітектури; формулювання комунікаційної стратегії, пошуку споживчого інсайту; підготовки контент-плану (типи публікацій/активацій, підготовка прикладів);

Таблиця 1

Базовий алгоритм планування в СММ

№ з/п	Назва кроку	Стратегічні елементи	Дії у кроці
1	Мета	Стратегія	консолідувати заспокоїти налякати викликати незадоволення/гнів закликати до протесту
2	Завдання		створити контент поширити контент зібрати контент
3	Цільові групи		стать вік соціальний статус ситуативне об'єднання персоналії
4	Меседжі		закликати констатувати
5	Канали комунікації	Тактика	Facebook, ВКонтакті. Однокласники, Instagram, LinkedIn та ін.
6	Засоби роботи		на чужих майданчиках на власних майданчиках симбіоз «власні/чужі»
7	Інструменти		створення та промоція співтовариств бренду промоція у нішових соціальних мережах створення та розвиток власних інформаційних майданчиків промоція контенту промоція інтерактивних акцій створення та промоція інтерактивних елементів робота з лідерами думок «вірусний» маркетинг персональний брендинг інструменти без категорій комунікативна активність рейтинги та ТОПи
8	Методи контролю		Моніторинг СММ-аудит Опитування

Джерело: складено автором на основі [3]

SMO (як потрібно змінити те, що вже є) інтеграції із загальною маркетинговою стратегією; моніторингу та управління репутацією (алгоритм реагування).

Стратегія просування товарів у соціальних мережах повинна здійснюватися з такою послідовністю:

- розробка етапів здійснення стратегії;
- пошук інвестицій;
- організація досліджень під час планування стратегії.

На рис. 2 наведено етапи застосування соціального медіа маркетингу згідно зі стратегією просування товарів.

Ефективність МК має такі особливості: комунікативну – перевірка через кількість переглядів сторінки, анкетування гостей, звідки вони дізналися про компанію і продукцію, й можливість перегляду кількості переходів по посиланнях; створення бренду та інформування за допомогою візуального впливу (логотип «Екватора», перегляд відео запам'ятовується, можливість отримання ділових зв'язків з іншими підприємствами, корпоративні заявки); економічну – безкоштовний канал інформування, просування, перейшовши на посилання, можна здійснити покупку із сайту.

До мінусів просування через соціальні мережі міжнародних компаній можемо віднести: великі витрати часу; наявність високошвидкісного Інтернету; необхідна постійна активна присутність у соціальних мережах; ризик злому сторінки; ризик блокування сторінки з різних причин (злом, сприйняття розсилки як спаму, скарги користувачів).

Таким чином, наведемо основні елементи соціального маркетингу МК (рис. 3).

До цілей СММ МК належать: сподобатися аудиторії; вивчити інтереси аудиторії; збільшити обсяги продажів; найняти персонал; нейтралізувати негатив; збільшити допродажі; оперативно консультувати; отримати трафік на сайт. Контент-план МК включає такі елементи [1]:

- щодня три-чотири публікації (новини IT і дизайну, цікавий контент, опитування, спілкування з користувачами);
- щотижня стаття в блог (історія успішного створення сайту, експертна стаття з IT-тематики, інтерв'ю з клієнтами або експертами ринку). Оновлення фотоальбомів у соцмережах фотографіями з життя компанії і з порт фоліо;
- щомісяця публікація в блозі дайджесту про головні події за місяць у житті компанії і у світі IT, анонс дайджесту в соцмережах і email-розсилці. Звіт про виконану роботу й аналіз KPI;
- щокварталу дослідження, аналітика, інфографіка на основі даних компанії про ситуацію з IT у регіоні, статистика по створених сайтах. Публікація дослідження в блозі і поширення в соцмережах і email-розсилці.
- щороку. У кінці року публікація в блозі звіту про виконану роботу за рік. Поширення звіту в соцмережах і email-розсилці. За подією (свята і дати). Конкурси, акції, привітання.

До основних джерел інформації можна віднести такі дані [9]:

- веб-аналітика (активність користувачів, кількість виконаних цільових дій);
- аналіз дій користувачів (лайки, коментарі);
- моніторинг соцмереж і блогів (кількість згадок та їх тональність);
- статистика на сторонніх сервісах (показники відвідувань на відеохостингу, теми на форумі);
- класичні інструменти маркетингу (опитування і фокус-групи);
- спеціальні маркетингові інструменти (система промокоду, URL-позначок і виділені номери телефону);

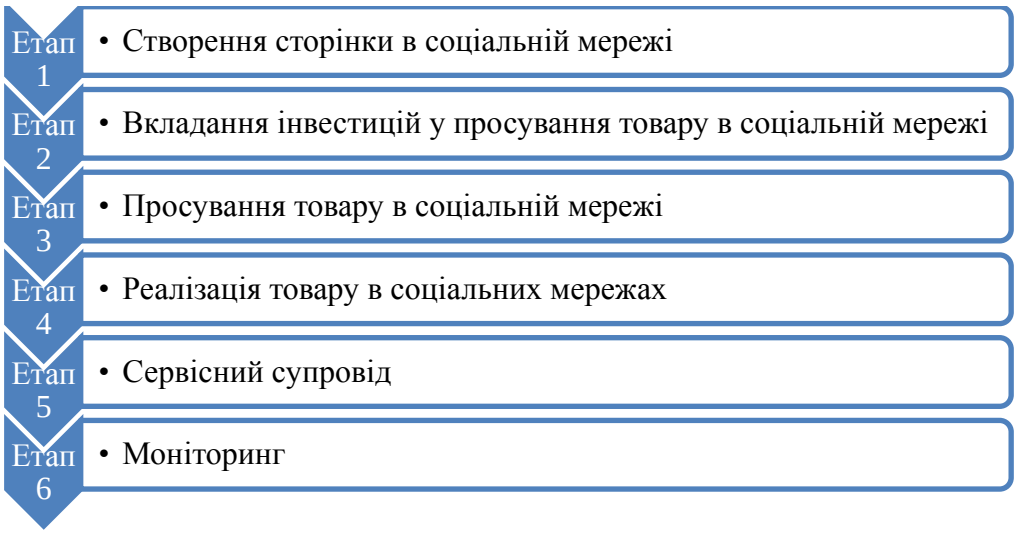

Рис. 2. Етапи впровадження засобів СММ

Джерело: розробка автора

- внутрішня статистика групи (блогу): охоплення аудиторії, відвідуваність, кількість учасників, які приєдналися і вийшли, кількість взаємодій.

На сьогодні існують чотири інновації, які застосовують ті підприємства, що починають використовувати у своїй практиці СММ-просування [2]:

1. Показ користувачам того, що обіцяється. Якщо залучення клієнтів до основного сайту відбувається за допомогою якоїсь конкретної пропозиції, дуже важливо, щоб ця ідея не була втрачена після переходу користувача по запропонованому посиланню.

2. Керування трафіком за допомогою Toonimo. Сьогодні не становить труднощів домогтися високого рівня конверсії, якщо використовувати наявні в арсеналі техніки й інструменти маркетолога. До того ж людям властива цікавість, що робить завдання збільшення рівня конверсії якомога більш здійсненним. Однак важливо, щоб користувач не тільки потрапив на сайт, а й сповна використовував його можливості. Інструмент Toonimo покликаний показати користувачеві основні можливості і ключові моменти Інтернет- ресурсу.

3. Аналіз особливостей поведінки аудиторії. Якщо компанія працює з конкретною бізнес-сторінкою в будь-якій соціальній мережі, то вона знає, які посади привертають увагу цільової аудиторії, яка інформація найбільш популярна й якими постами охоче діляться користувачі за допомогою власних сторінок. Компанія добре знає, зміст якого плану підвищує кількість переходів на основний веб-ресурс. Але не менш важливо розуміти, якою є поведінка потенційних клієнтів у мережі, і допомогти в цьому зможе інструмент SocialBro.

4. Вимірювання ефективності окремих публікацій. Використовуючи інструмент Crowdbooster, компанія може чітко зрозуміти, які посади призводять на ваш ресурс найбільшу кількість потенційних клієнтів. Більш того, за допомогою цього інструменту компанія зможе аналізувати ефективність роботи в соціальній мережі в режимі реального часу.

Зазначимо, що термін «трендсеттер» увів французький соціолог Габріель Тард у 1903 р. Саме він наголосив на важливості міжособистісної комунікації і ввів також поняття «лідерство громадської думки», яке кілька десятиліть потому набуло величезного значення для наукових досліджень медіавпливу. Пізніше термін у книзі Diffusion of innovations згадав теоретик Еверет Роджерс. Трендсеттер – це людина, яка встановлює матеріальне або нематеріальне нововведення. Багато чого маркетологи знають (або повинні знати) про теорію дифузійної комунікації. Суть цієї теорії в тому, що ідеї ніколи не охоплюють суспільство цілком в один момент. Вони поступово просочуються через різні верстви населення, тому немає сенсу впливати на все суспільство цілком, а необхідно переконати передусім найбільш активну його частину [6].

Рис. 3. Основні елементи соціального маркетингу МК

Джерело: розробка автора

Перейдемо до блогів і соціальних мереж як до інструментів, які представляють нині новітню стадію розвитку мережевих комунікацій. «Блог (від англ. Blog, від weblog, мережевий журнал, або щоденник подій) – це веб-сайт, до основного вмісту якого регулярно додаються записи, зображення або мультимедіа. Для блогів характерні короткі записи тимчасової значущості». Основним призначенням цього комунікатора є надання користувачам інструменту для самопрезентації, пошуку співрозмовників і однодумців, побудови мереж взаємодії. Їх різновидом є мікроблоги, насамперед Twitter, що дає змогу залишати короткі записи розміром не більше 140 символів [4].

Використовувані блоги і здійснювані у зв'язку з ними комунікації формуються в мережеві спільноти. Останні можна класифікувати на ті, які створені винятково на базі блогів, і ті, в основі яких лежать також анкети користувачів. Різниця між двома видами полягає, насамперед, у меті, яка переслідується. У першому випадку людина прагне поділитися власними думками й емоціями, розширюючи при цьому коло спілкування. Основою самопрезентації стають передусім не формально закріплені в суспільстві ієрархічні ознаки, а духовний світ та інтелектуальні здібності людини. Цей тип систем поширений переважно в мережах особистого спілкування. Що стосується анкет, то вони є невід'ємною частиною спільнот, в яких людині необхідно створити уявлення про власну особистість на базі стандартизованих показників, знайти зацікавлених людей, отримати контент, товари і послуги, рекомендовані конкретними користувачами. Такий шлях побудови систем характерний для соціальних мереж, а також сайтів із працевлаштування, знайомств, професійних співтовариств тощо.

Працюючи в соціальних мережах, досить складно виробити конкретну стратегію. Навпаки, побудова діяльності як сукупності тактичних рішень, обґрунтованих кон'юнктурою, нині видається єдино можливим рішенням. Причинами цього є стрімкий розвиток самих соціальних мереж під впливом прагнення підвищити власну капіталізацію і через гостру конкурентну боротьбу, не склалася досі культура поведінки і взаємодії користувачів, а також неврегульованість у національних і міжнародних законодавствах широкого кола істотних питань, що належать до цієї сфери, і нестала ділова практика, що призводить до значної кількості суперечок і розбіжностей.

У реалізації СММ-стратегії МК необхідно розпочати з моніторингу ефективності присутності в соціальних медіа, просування платформи та складання кошторису. Цільові групи слід вивчати шляхом сегментації про знання, покупця, а цільову аудиторію – за допомогою соціологічних досліджень, анкетування існуючих клієнтів або опитування передплатників, email-розсилки, аналізу сторінок клієнтів (існуючих/потенційних) у соцмережах та аналізу ТОП-спільнот, на які підписані учасники спільноти МК [11].

Із метою налагодження взаємодії збутового процесу пропонуємо застосувати онлайн-замовлення чи продажі (віртуальні технології) шляхом формування структури віртуального офісу. Об'єднання ресурсів під час створення віртуального офісу характеризується територіальною незалежністю.

Таблиця 2

Змістовна характеристика способів просування товару в рамках СММ-стратегії

№ з/п	Спосіб	Зміст способу
1	Створення спільноти бренду	Створення представництва бренду в соціальних мережах – основний інструмент у рамках даної стратегії. Соціальними мережами користується більшість людей, а наявність офіційного зв'язку з ними в соцмережах спрощує спілкування з брендом
2	Робота з блогосферою	Блог – це особиста сторінка користувача (або бренду), розміщена на спеціалізованому хостингу, на окремому ресурсі або як частина сайту компанії. Доцільно використовувати різні способи, наприклад, блог на спеціалізованому ресурсі як інструмент СММ і блог як частина сайту для його оптимізації та просування в результатах видачі пошукових систем
3	Таргетинг	Таргетована реклама – це оголошення, показ якого здійснюється користувачами на основі відповідності рекламного матеріалу параметрам Інтернет-сторінки, де розміщений блог У цьому плані соціальні мережі мають величезну перевагу, тому що містять велику кількість добровільно зазначеної інформації про користувачів
4	Біржа реклами	Ще один формат реклами – покупка постів у сторонніх спільнотах. Обговорюються дата і час показу рекламного поста, ціна оголошення залежить від кількості передплатників групи й активності в ній, так само використовується обмін постами серед спільнот зі схожою тематикою і приблизно рівноцінною статистикою.
5	«Вірусний» маркетинг	Користувачі схильні ділитися цікавою інформацією, у соціальних мережах ця можливість представлена особливо широко. Підбудований під «сарафанне» радіо «вірусний» контент – це прив'язаний до бренду матеріал, інфопривід, інтерактивна програма, яку користувачі самі будуть поширювати серед свого оточення. Велика кількість переваг робить Інтернет зручним рекламним майданчиком для рекламодавців.

Джерело: складено автором на основі [9]

Інакше кажучи, прийняття рішень, вирішення завдань за принципом поділу праці у системі збуту відбуваються незважаючи на регіональні межі. Співпраця членів команди має тимчасовий характер або організовується на певний термін [8, с. 23].

Під час управління СММ МК застосовують збутові інновації, які спрямовані на:

- впровадження новітніх підходів управління маркетингом та збутом МК;
- впровадження нових продуктів (продуктові інновації – впровадження на ринок нового і удосконалення існуючого продукту);
- використання нових видів послуг (інновації – використання нового виду послуг);
- використання нових технологічних процесів (техніко-технологічні інновації – впровадження нової або істотно поліпшеної техніки і технології обслуговування споживачів, просування і реалізації продукту);
- зміни в організації та матеріально-технічному забезпеченні (організаційні інновації – впровадження більш ефективних структур управління й порядку організації діяльності фірми, нових профілів робочих місць і професійних вимог);
- появу нових ринків збуту (маркетингові інновації – виділення нових сегментів ринку, обслуговування нових груп споживачів, виділених за географічною, соціально-демографічною, поведінковою ознаками).

Висновки з проведеного дослідження. Отже, інноваційна спрямованість соціальних мереж як засобу реалізації комунікаційної політики МК ґрунтується на стратегічному та тактичному управлінні. Саме застосування міжнародними компаніями соціальних мереж у збутовій та маркетинговій діяльності є інновацією. Додатково слід зазначити, що як таких конкретних правил поведінки маркетологів у соціальних мережах немає, що й є передумовою застосування інновацій у самій маркетинговій діяльності, оскільки маркетологи можуть діяти творчо, а творчість зазвичай породжує нові ідеї, що ведуть компанії до успіху.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Готовая SMM-стратегия для веб-студий [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://www.cmsmagazine.ru/library/items/internet-marketing/smmstrategy

2. Как сделать ценностное предложение прибыльным – главный секрет [Электронный ресурс]. - Режим доступа : http://igorzuevich.com/sdelajte-cennostnoe-predlozhenie-pribylnym/

3. Кузик О.В. Стратегічне управління маркетинговими комунікаціями на сучасних підприємствах / О.В. Кузик // Стратегія економічного розвитку України. – 2014. – № 34. – С. 130–135.

4. Маркетинг и современность : сборник научных статей к научно-практическому круглому столу на тему: «Инновационные маркетингове технологии в модернизации российской экономики» (7 декабря 2010 г.) / Под общей редакцией С.В. Карповой ; отв. ред. Р.Ю. Стыцюк, О.Б. Авдиенко. – М. : ЭльфИПР, 2010. – 341 с.

5. Старицька О.П. Інноваційний маркетинг як інструмент підвищення ефективності функціонування підприємств / О.П. Старицька, Т.М. Старицький // Інноваційна економіка. – 2014. – № 4. – С. 244–250.

6. Трендсеттеры, инновации и феномен SMM [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://sostav.ua/publication/trendsettery-innovatsii-i-fenomen-smm-55977.html.

7. Шовкова О.А. Формування комунікаційної політики в інноваційних проектах підприємств торгівлі продовольством / О.А. Шовкова // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 1. – С. 188–197.

8. Davidov W.H., Malone, M.S. (1993). The Virtual Corporation. NewYork: Harper, 214 p.

9. SMM-продвижение интернет-магазина как инновационная маркетинговая парадигма [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.sworld.com.ua/konfer38/132.pdf.

10. SMM-стратегия: как начать и не разочароваться? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://smashingjournal.ru/?paged=29.

11. Stelzner, M. (2012). Social Media Marketing Industry Report. How Marketers Are Using Social Media to Grow Their Businesses, Social media examiner, 42 p.

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОЗШИРЕННЯ СПІВПРАЦІ З ЄС

THE ECOLOGIZATION OF UKRAINE ECONOMY IN TERMS OF EXPANDING COOPERATION WITH THE EU

УДК 339.5:330.15

Цибуляк А.Г.
к.політ.н., здобувач кафедри
міжнародних фінансів
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено аналізу впливу екологічного складника на розвиток зовнішньоекономічних відносин України. Визначено специфіку екологічних механізмів функціонування вітчизняної економіки. Виокремлено проблемні аспекти екологізації її розвитку. Обґрунтовано напрями екологічного співробітництва України з ЄС у контексті Угоди про асоціацію. Досліджено позитивні зміни, що зумовлені трансформацією екологічної політики та механізмів природокористування в Україні з урахуванням європейських вимог.

Ключові слова: *екологізація, Угода про асоціацію, міжнародне екологічне співробітництво, екологічні механізми, сталий розвиток.*

Статья посвящена анализу влияния экологической составляющей на развитие внешнеэкономических отношений Украины. Определена специфика экологических механизмов функционирования отечественной экономики. Выделены проблемные аспекты экологизации её развития. Обоснованы направления экологического сотрудничества Украины и ЕС в рамках Соглашения об ассоциации. Исследованы положительные изменения, обусловленные трансформацией экологической политики и механизмов природопользования в Украине с учетом европейских требований.

Ключевые слова: *экологизация, Соглашение об ассоциации, международное экологическое сотрудничество, экологические механизмы, устойчивое развитие.*

The article investigates the impact of ecologization part on the development of foreign economic relations of Ukraine. The peculiarities of ecological mechanisms of development of national economy are determined. The problematic aspects of its ecologization are analyzed. It is substantiated the directions of ecological cooperation between Ukraine and the EU in the context of the Association Agreement. The positive changes caused by the transformation of ecological policy and environmental management mechanisms in Ukraine taking into account the European requirements are researched.

Key words: *ecologization, the Association Agreement, international environmental cooperation, ecological mechanisms, sustainable development.*

Постановка проблеми. Для сучасного етапу розвитку світового господарства закономірним і об'єктивним є вплив глобалізаційних процесів, що охоплюють всі складники його функціонування. Наслідком цього є не тільки переплетіння економічних, політичних, культурних та інших інтересів його суб'єктів, а й виокремлення спільних для них проблемних аспектів розвитку, що потребують об'єднання зусиль на міжнародному рівні. Серед них суттєве значення мають екологічні проблеми розширення міжнародної економічної взаємодії, що є визначальною домінантою сталого розвитку глобальної економічної системи в цілому та національних господарських механізмів зокрема.

Розвиток вітчизняної економіки здійснюється в умовах впливу взаємопов'язаних процесів, зумовлених специфікою сучасного стану функціонування національного господарства, політико-правовими факторами його формування, інтеграцією України у глобальний економічний простір. У цьому зв'язку особливої актуальності набуває питання екологізації, що в широкому розумінні пов'язане, передусім, із переходом країни до моделі сталого розвитку як основи функціонування сучасного світу з урахуванням екологічно безпечних домінант розвитку всіх складників національних господарств держав світової спільноти. У контексті підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС проблема екологізації економічної діяльності вимагає розробки нових підходів до її розв'язання з урахуванням нових вимог до організації екологічно орієнтованої співпраці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження взаємодії процесів екологізації та міжнародного економічного розвитку знайшло відображення в наукових працях таких зарубіжних та вітчизняних учених, як: Андреєва Н., Балацький О., Бегін Дж., Буркинський Б., Веклич О., Грищенко В., Данилишин Б., Дейлі Г., Ерліх П., Корнійчук Н., Мельник Л., Панайоту Т., Писаренко С., Семенюк Е., Туниця Ю. та ін. Разом із цим недостатньо висвітленими залишаються питання сучасних напрямів екологічної взаємодії між Україною та ЄС, стратегічні орієнтири оптимізації екологізаційного складника розвитку вітчизняної економіки в контексті її поглибленої інтеграції в європейський економічний простір.

Постановка завдання. Головною метою статті є визначення специфіки екологічних механізмів розвитку вітчизняної економіки та обґрунтування пріоритетних напрямів взаємодії України з ЄС у контексті розширення співпраці в екологічній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Геополітичне розташування України дає змогу розвивати економічні відносини з багатьма країнами світу. Нині пріоритетним напрямом інтеграції нашої країни у світовий економічний простір є європейський вектор розвитку. У контексті підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС суттєвого значення набуває узгодження основних складників співпраці в цьому напрямі. Враховуючи специфіку сучасного етапу розвитку світового господарства, орієнтованого на концепцію сталого розвитку, важ-

ливою складовою частиною взаємодії слід уважати екологічну. Незважаючи на те що Україна володіє значними запасами природних ресурсів, їх використання в національній економіці є недостатньо раціональним. Це стосується, зокрема: високої ресурсоємності ВВП, яка в два-три рази перевищує середній рівень, притаманний країнам ЄС; низького рівня глибини переробки мінеральної сировини; недостатності екологічно чистих територій відносно загальної площі країни; зменшення обсягів фінансування природоохоронної діяльності та ін. [1]. Натомість Європейський Союз висуває для учасників високі екологічні вимоги, він є ініціатором укладання і реалізації домовленостей за рішенням найбільш масштабної глобальної проблеми – зміни клімату, а також низки інших екологічних проблем [2]. Усе вищезазначене зумовлює, передусім, необхідність розробки ефективної системи природокористування в Україні з урахуванням європейських тенденцій екологічного розвитку.

У цьому зв'язку слід виокремити напрями перспективної взаємодії України з ЄС у цій сфері та позитивні зміни, що зумовлені трансформацією екологічної політики та механізмів природокористування в нашій країні. По-перше, приведення у відповідність до вимог ЄС в екологічній сфері нормативно-правових актів України. Зокрема, суттєвого значення набуває реалізація положень Стратегії державної екологічної політики України на період до 2020 р. [3]. Очікуваними результатами реалізації стратегії мають стати поліпшення стану навколишнього природного середовища з урахуванням європейських стандартів його якості; нівелювання залежності між економічним зростанням та погіршенням стану навколишнього середовища; розробка механізмів екологічно збалансованого використання природних ресурсів; інтенсифікація розвитку природоохоронного складника в усіх економічних галузях; запровадження дієвих механізмів екологічного оподаткування з метою зниження негативного впливу на навколишнє середовище; підвищення рівня екологічної свідомості населення.

Важливу роль у розвитку екологізаційної співпраці відіграє також Програма секторальної бюджетної підтримки, спрямованої на впровадження зазначеної стратегії. Програма зосереджується на чотирьох підгалузевих пріоритетах (стабілізація викидів у повітря електростанціями, поліпшенні якості поверхневих вод, збільшенні кількості переробленого побутового сміття і відходів, збільшенні площі природоохоронних територій) і передбачає декілька етапів реалізації. Слід зауважити, що в рамках першого етапу Європейський Союз виділив 35 млн. євро на впровадження зазначеної стратегії з метою допомоги у формуванні нової екологічної політики, наближенні екологічного законодавства України до норм ЄС [4].

По-друге, подальше розширення співробітництва з Європейським інвестиційним банком, що є фінансовою установою Європейського Союзу. За останні п'ять років банк інвестував в Україну понад 5 млрд. євро. Так, у 2010 р. він схвалив кредит на суму 200 млн. євро для реалізації проекту з оновлення устаткування та модернізації 21 енергоблоку звичайних та гідроакумулюючих електростанцій на шести електростанціях на річці Дніпро в Центральній Україні, що дає змогу підвищити їх надійність, знизити ймовірність негативного впливу на навколишнє середовище, зменшити експлуатаційні витрати [5].

По-третє, підписання в березні 2015 р. Угоди між Україною і Європейським Союзом про участь України у Рамковій програмі ЄС із наукових досліджень та інновацій «Горизонт 2020». Участь України у цій програмі передбачає доступ до всього

Рис. 1. Витрати на охорону та використання природних ресурсів України за напрямами в 2015 р., тис. грн. [1]

спектру, який фінансується в її рамках. Країна може приєднатись до декількох завдань стратегії Європи, серед яких важливе значення для розвитку екологічного складника має напрям sustainable growth, що включає в себе складники сталого розвитку, ефективного використання ресурсів тощо.

По-четверте, підписання в 2016 р. Міністром екології та природних ресурсів України чотиристороннього Меморандуму щодо співпраці у побудові ефективної системи поводження з відходами. Основною метою його реалізації є вирішення проблем із переробкою та утилізацією відходів, оцінка поточного стану ресурсів України у поводженні з відходами. Підписання цього документу є підґрунтям для здійснення реформи у системі поводження з відходами та розробки Національної стратегії поводження з відходами. До нього долучилися також Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, німецька федеральна компанія Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit, яка реалізує Програму підтримки зеленої модернізації української економіки, та Європейський банк реконструкції та розвитку щодо підтримки інвестицій у систему сталого управління твердими побутовими відходами. У рамках цього Меморандуму сторони об'єднають зусилля для розробки Національної стратегії поводження з відходами, яка відповідатиме вимогам ЄС. Відмітимо, що питання поводження з відходами є важливою проблемою для України. У структурі витрат на охорону та використання природних ресурсів на цей напрям припадає найбільша частка фінансування (рис. 1).

Варто зауважити, що фінансування охорони природних ресурсів здійснюється нерівномірно. Незначна частка витрат припадає на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування, що гальмує розробку інноваційних підходів до екологізації економічного розвитку, а сфери захисту та реабілітації ґрунту та збереження біорізноманіття вимагають підвищення уваги з боку держави та залучення міжнародної фінансової допомоги. Разом із цим окремі кроки для покращання зазначеної ситуації вже реалізуються. У цьому зв'язку варто відмітити співробітництво України з Європейським товариством дикої природи. Україна має значні переваги з точки зору володіння фрагментами дикої природи, зокрема в Карпатах. В європейських країнах, таких як Німеччина, Австрія, Словаччина, цей вид лісів переважно зник, а відновлення природних процесів може зайняти близько 100 років. Натомість Україна вже володіє зазначеними ресурсами. Своєю чергою, Європейське товариство дикої природи намагається підтримувати такі території і надавати їм міжнародний статус та значення. Три нові території – природний заповідник «Горгани», Карпатський національний природний парк та НПП «Синевир» – планують вступити до Європейської системи збереження дикої природи. Представники товариства вже дослідили нові потенційні території згідно з Європейським стандартом якості дикої природи. Першим українським членом Європейської системи збереження дикої природи у 2015 р. став Національний природний парк «Зачарований край».

По-п'яте, важливою складовою частиною співробітництва з ЄС в екологічній сфері є зниження викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря. Слід зауважити, що у цій сфері також спостерігаються позитивні зрушення. Так, у 2015 р. викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення порівняно з попереднім роком зменшилися на 14,7%. Своєю чергою, за період з 2004 по 2015 р. спостерігається тенденція до зменшення викидів основного парникового газу (діоксиду вуглецю), який впливає на зміну клімату [1] (рис. 2).

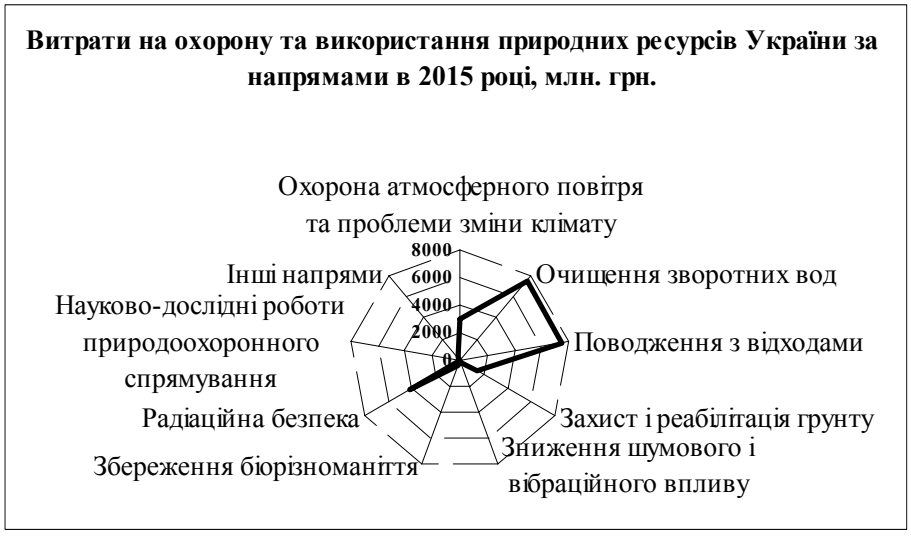

Рис. 2. Динаміка викидів діоксиду вуглецю в атмосферне повітря в Україні в 2004–2015 рр., млн. т [1]

По-шосте, забезпечення використання альтернативних джерел енергії згідно з європейськими тенденціями. Незворотне виснаження світових вуглеводневих запасів, зростаюча ціна на енергоносії, проблеми екологічного забруднення навколишнього середовища змушують більшість розвинених країн формувати свої енергетичні стратегії, спрямовані на розвиток альтернативної енергетики. За даними Міжнародного енергетичного агентства, до 2030 р. частка електроенергії, видобутої за допомогою альтернативних джерел, збільшиться вдвічі порівняно із сьогоднішніми показниками. Європейська комісія вважає, що в 2020 р. в Європі п'ята частина енергії вироблятиметься з екологічно безпечних джерел, тому питання використання відновлювальних джерел енергії є важливою складовою частиною інтеграції України в європейський екологічний простір [6]. В Україні до 2020 р. заплановано довести частку відновлювальної енергетики в енергоспоживанні до 11%. Значні перспективи у цій сфері пов'язані з використанням енергії Сонця, вітру та біоенергетики. Так, у 2016 р. в Україні планується побудувати 34 нові сонячні електростанції за рахунок коштів вітчизняних та іноземних інвесторів. Експерти ЄБРР відзначають, що в Україні створені сприятливі умови для інвестицій і реальні можливості для окупності проектів розвитку цієї сфери.

Одним із пріоритетних для нашої країни видів відновлювальних джерел енергії є вітряна. Вітчизняний кліматичний потенціал дає змогу побудувати вітрові енергостанції сумарною потужністю близько 15 ГВт. Сьогодні загальна встановлена потужність усієї енергосистеми України – 55 ГВт, з яких використовується приблизно половина. Особлива перспективність використання потужностей вітру спостерігається, зокрема, у Херсонській області, де рівень потужності вітрогенерації становить 42%. Перспективи використання біоенергетики пов'язані, насамперед, з наявністю розвиненого агропромислового комплексу, продукцію та відходи якого використовує даний сектор. За 2014 р. у секторі вироблення енергії з біопалива та відходів було продуковано на 25% більше енергії, ніж у попередньому році [7].

Суттєву роль у розвитку відновлювальних джерел енергії відіграє також прийняття у червні 2015 р. Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електроенергії з альтернативних джерел» [8]. Основною його перевагою слід уважати створення привабливого для інвесторів законодавчого клімату у сфері відновлюваної енергетики, який відповідає європейським стандартам.

У цілому в межах Угоди про асоціацію суттєвого значення набуває реалізація таких заходів екологічного спрямування: створення умов якісного управління у сфері навколишнього середовища із залученням громадськості; запобігання погіршенню стану навколишнього середовища, раціональне використання природних ресурсів відповідно до зобов'язань Йоханесбурзького саміту на основі розробки національних планів та програм відповідних дій в цьому напрямі, приведення законодавства у відповідність до європейських вимог [9]; розширення співробітництва у сфері навколишнього середовища. Основними напрямами розширення міжнародної співпраці мають стати впровадження положень та висновків конференції в Парижі зі зміни клімату; участь в Ініціативі ЄС із захисту водних ресурсів у Східній Європі, на Кавказі та у Центральній Азії; участь у певних видах діяльності Європейського агентства з охорони навколишнього середовища та у діяльності спільної Робочої групи Україна – ЄС із питань змін клімату.

Висновки з проведеного дослідження. Сприяння екологічно орієнтованому розвитку глобального економічної системи є важливим пріоритетом функціонування всіх суб'єктів світогосподарських відносин. Своєю чергою, для України в контексті європейського вектору розвитку екологізація економіки виступає однією із суттєвих складових частин інтеграційної співпраці. Незважаючи на існуючі досі окремі проблеми у сфері екологічно безпечного природокористування, сучасному етапу формування системи взаємодії економічних та екологізаційних механізмів притаманні позитивні зрушення, зумовлені перспективними можливостями, зокрема в контексті підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Вони стосуються, насамперед, законодавчих та організаційних трансформацій у сфері ефективного використання природних ресурсів, поглиблення міжнародної екологічної співпраці, приведення механізмів використання екологічних ресурсів у відповідність до вимог світового економічного співтовариства. Це створює потужний базис як для подальшої оптимізації екологічних засад розвитку країни, так і для розширення взаємовигідної економічної співпраці у напрямі розширення співробітництва з Європейським Союзом.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Офіційний сайт державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua.

2. Писаренко С.М. Механізм регулювання еколого економічного розвитку країн – членів ЄС / С.М. Писаренко // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 3(4). – С. 119–120.

3. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 № 2818-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2818-17.

4. Деякі питання використання у 2015 році коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів щодо реалізації пріоритетів розвитку сфери охорони навколишнього природного середовища :

Розпорядження Кабінету Міністрів від 04.11.2015 № 1141-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/ laws/show/1141-2015.

5. Оцінка екологічної складової двостороннього співробітництва між Україною та ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eap-csf.eu/assets/files/Documents/EU_Ukraine_Monitoring_2013_FINAL.pdf.

6. Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20.02.2003 № 555-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/555-15.

7. Україна і альтернативна енергетика: аналіз і прогнози до 2020 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://alternative-energy.com.ua/blog/2016/05/01.

8. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електроенергії з альтернативних джерел : Закон України від 04.06.2015 № 514-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/514-19.

9. Інформація щодо стану відповідності законодавства України вимогам права ЄС у сфері охорони довкілля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.menr.gov.ua/media/files/Dodatok2571261211 030112.pdf.

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

STRATEGY OF UKRAINE TRANSPORT INFRASTRUCTURE IN CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

УДК : 338.47(477)

Шиба О.А.
аспірант кафедри міжнародних економічних відносин
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті визначено вплив Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством і їхніми країнами-членами на транспортну інфраструктуру України. З'ясовано стан імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством у транспортній інфраструктурі України. Наведено ключову мету стратегічного розвитку транспортної інфраструктури України згідно з: Транспортною стратегією України на період до 2020 р., Державною цільовою економічною програмою розвитку автомобільних доріг загального користування на 2013–2018 рр., Державною цільовою програмою реформування залізничного транспорту на 2010–2019 роки та іншими нормативно-правовими актами. Розроблено практичні рекомендації щодо вдосконалення стратегії розвитку транспортної інфраструктури України в умовах євроінтеграції.

Ключові слова: *стратегія розвитку, транспортна інфраструктура, Угода про асоціацію, Україна, Європейський Союз.*

В статье определено влияние Соглашения об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом, Европейским сообществом и их государствами-членами на транспортную инфраструктуру Украины. Выяснено состояние имплементации Соглашения об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом, Европейским сообществом в транспортной инфраструктуре Украины. Приведена ключевая цель стратегического развития транспортной инфраструктуры Украины согласно: Транспортной стратегии Украины на период до 2020 г., Государственной целевой экономической программе развития автомобильных дорог общего пользования на 2013–2018 гг., Государственной целевой программе реформирования железнодорожного транспорта на 2010–2019 гг. и другим нормативно-правовым актам. Разработаны практические рекомендации по совершенствованию стратегии развития транспортной инфраструктуры Украины в условиях евроинтеграции.

Ключевые слова: *стратегия развития, транспортная инфраструктура, Соглашение об ассоциации, Украина, Европейский Союз.*

In the scientific article the impact of the Association Agreement between Ukraine and the European Union, the European Community and their Member States on the transport infrastructure of Ukraine. It is shown status of implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union, the European Community in transport infrastructure in Ukraine. An key goals and strategic objectives of Ukraine's transport infrastructure by: Transport Strategy of Ukraine till 2020, the state target economic development program of public roads for 2013-2018 years, the state target program of reforming of railway transport in the years 2010-2019 and other regulatory andlegal acts. Practical recommendations for the improvement of transport infrastructure strategies Ukraine in terms of European integration.

Key words: *development strategy, transport infrastructure, the Association Agreement, Ukraine, the European Union.*

Постановка проблеми. Євроінтеграція є головним і незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України, а подальші розбудова та поглиблення взаємовідносин між Україною та ЄС здійснюються на принципах політичної асоціації та економічної інтеграції.

Основними стратегічними документами для досягнення цих цілей є Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми країнами – членами, з іншої сторони та Порядок денний асоціації Україна – ЄС [15].

Угода про асоціацію є ефективною платформою для співпраці на регіональному рівні в рамках Транспортної панелі Східного партнерства, основною метою якої є сприяння покращанню транспортних сполучень між ЄС та його найближчими сусідами. Транспортні мережі та послуги відіграють ключову роль у поліпшенні якості життя громадян країни та у зростанні можливостей розвитку промисловості. Отже, розвиток транспортної інфраструктури є однією із ключових сфер співпраці між ЄС та Україною. Відповідно до статті 368 Угоди про асоціацію, основною метою такої співпраці є сприяння реструктуризації та оновленню транспортного сектору України і поступовій гармонізації діючих стандартів та політики з існуючими в ЄС [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні та методичні засади формування та розвитку транспортної інфраструктури знайшли відображення в роботах таких науковців, як : Антощишина Н.І. [1], Дорофєєва Х.М. [3], Дульфан С.Б. [4], Карпов В.М. [6], Пасічник А.М. [7], Познанська І.В. [8], Талапбаева Г. [11], Уажанов М.У. [15], Alvarez-Herranz A. [17], Voyt S.M. [22]. Проте аналіз наукових досліджень цих авторів виявив, що приділено достатньо уваги визначенню впливу Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми країнами-членами на транспортну інфраструктуру України, що значно ускладнює процес прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо формування стратегії розвитку транспортної інфраструктури України в умовах євроінтеграції.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення стратегії розвитку транспортної інфраструктури України з урахуванням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми країнами-членами і включає в себе вирішення таких ключових завдань: визначити вплив Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми країнами-членами на транспортну інфраструктуру України; з'ясувати стан імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми країнами-членами у транспортній інфраструктурі України; розробити практичні рекомендації щодо вдосконалення стратегії розвитку транспортної інфраструктури України в умовах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток держави напряму залежить від того, наскільки ефективно вона здійснює управління в різних сферах. Насамперед це стосується транспортної інфраструктури. Сьогодні світові тенденції диктують постійне вдосконалення управління транспортною інфраструктурою, зокрема залучення інвестицій. Стан і рівень розвитку транспортної інфраструктури є одним із найбільш вагомих факторів соціально-економічного розвитку як країн – членів Європейського Союзу, так і України. У сучасних умовах господарювання негативна динаміка транспортних перевезень та їх частка у валовому внутрішньому продукті України значно обумовлені впливом економічних кризових процесів та негативним станом розвитку транспортної інфраструктури країни (рис. 1).

Підготовка і реалізація поглибленої та всеохоплюючої Угоди про асоціацію з ЄС передбачає протягом 10–15 років перехідного періоду укладання та реалізацію двосторонніх угод між Україною та країнами ЄС про співробітництво, у тому числі у сфері транспорту, які мають готуватися з урахуванням умов постійної трансформації європейської транспортної політики під впливом викликів сучасного світу та інтенсивного розвитку світової торгівлі. Зокрема, до пріоритетних напрямів співробітництва України та ЄС у галузі транспорту належать: розвиток транспортної інфраструктури України та її інтеграція до загальноєвропейської транспортної системи; підвищення рівня безпеки на транспорті та адаптація відповідного національного законо-

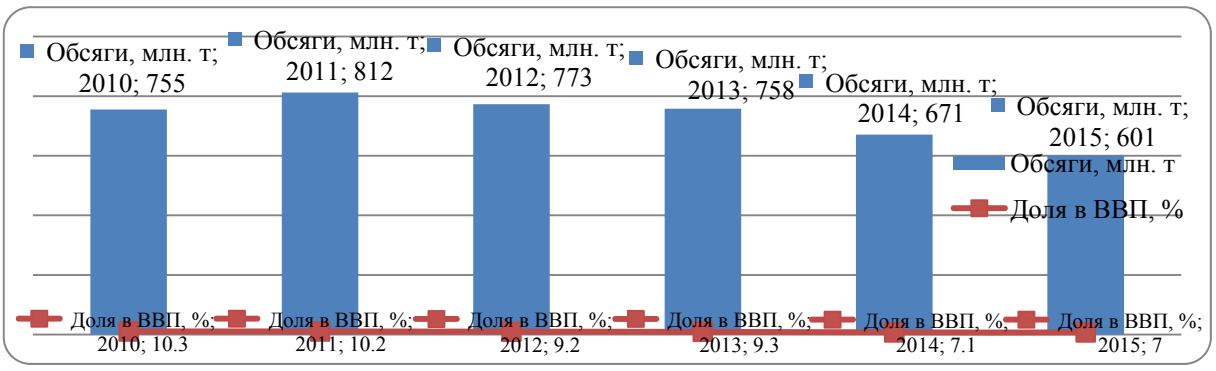

Рис. 1. Динаміка обсягів транспортних перевезень в Україні в 2010–2015 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [0]

давства із залученням проекту ЄК TWINNING; модернізація та оновлення основних фондів і рухомого складу транспорту; створення Спільного авіаційного простору між Україною та ЄС [11].

Основними стратегічними документами для досягнення цілей євроінтеграції є Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми країнами-членами, з іншої сторони, та Порядок денний асоціації Україна – ЄС.

У 2015 р. Координаційною радою при Міністерстві інфраструктури України з питань імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС схвалено 25 дорожніх карт із підтримки імплементації директив та регламентів ЄС у сфері транспорту [0]. Також затверджено п'ять стратегічних планів розвитку галузей транспорту до 2020 р. [0]: авіаційного, автомобільного, морського, річкового, залізничного.

Подальший розвиток транспортної інфраструктури України передбачений згідно із затвердженою Транспортною стратегією України на період до 2020 р. [14], метою якого є створення умов для соціально-економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності національної економіки і життєвого рівня населення завдяки забезпеченню якості транспортних послуг та задоволенню соціальних, зовнішньоторговельних, оборонних та природоохоронних потреб суспільства.

Основними напрямами розвитку транспортного сектору економіки України на період до 2020 р. є: створення конкурентоспроможного середовища в дорожній галузі для реалізації проектів державно-приватного партнерства; залучення приватних інвестицій для розвитку стратегічних об'єктів портової інфраструктури на умовах, визначених Законом України «Про морські порти»; реалізація програм співробітництва з МВФ, Світовим банком, ЄБРР, ЄІБ та іншими міжнародними фінансовими організаціями, створення умов для підписання угоди з ЄС про єдиний повітряний простір [15].

Для реалізації комплексу стратегічних цілей щодо розвитку транспортної інфраструктури України розроблені та реалізуються такі цільові програми, державним замовником яких є Міністерства інфраструктури України: Державна цільова економічна програма розвитку автомобільних доріг загального користування на 2013–2018 рр., метою якої є забезпечення ефективного функціонування та розвитку мережі автомобільних доріг загального користування, будівництва та реконструкції 1,5 тис. км автомобільних доріг, проведення ремонту понад 24 тис. км автомобільних доріг України [9]; Державна цільова програма реформування залізничного транспорту на 2010–2019 рр., метою якої створення нової організаційно-правової та економічної моделі управління залізничним транспортом, розвиток конкурентного середовища на ринку залізничних послуг, підвищення ефективності його функціонування, задоволення потреб національної економіки і населення в перевезеннях, покращання їх якості та зменшення розміру транспортного складника у вартості товарів і послуг [10].

Якщо досліджувати питання імплементації стратегії розвитку транспортної інфраструктури в умовах євроінтеграційних процесів, у сфері автомобільного транспорту та дорожнього господарства розроблено дев'ять нормативно-правових актів згідно з Угодою про асоціацію та п'ять системно з ними пов'язаних, що формують основу стратегічного розвитку транспортної інфраструктури України, серед яких [15]: Регламент допуску до ринку перевезень (Регламенти 1071/2009,1072/2009,1073/2009); Регламент організації громадських перевезень, соціальний захист (Регламент 1370/2009); Регламент та директиви робочого часу та часу відпочинку водіїв, застосування тахографів (Регламенти 561/2006 та 3821/85, Директиви 2002/15/ЄС та 2006/22/ЄС); Директива підтримання рівня професійної компетентності водіїв (Директива 2003/59/ЄС); Директива застосування обмежувачів швидкості (Директива 92/6/ЄЕС); Директива безпечності конструкції та технічного стану транспортних засобів (Директива 2009/40/ЄС (замінена Директивою 2014/45/ЄС), Директива 2000/30/ЄС, Регламент 461/2010, Директива 2007/46/ЕС).

У сфері залізничного транспорту ведеться робота щодо забезпечення операційної сумісності залізничних систем ЄС та України. З 01.12.2015 почало працювати ПАТ «УЗ» [0].

У сфері внутрішнього водного транспорту спільно з депутатським корпусом розроблено проект Закону України «Про внутрішній водний транспорт» щодо [19]: врегулювання правовідносин у галузі судноплавства на ВВШ України; визначення правового режиму об'єктів інфраструктури; покращання стану річкового господарства; сприяння розвитку на конкурентних засадах ринку послуг; переорієнтація вантажопотоків на екологічний та економічний річковий транспорт.

Відповідно до положень Директиви 2005/44/ЕС «Про гармонізовану Річкову інформаційну службу на внутрішніх водних шляхах спільноти» [15] створено й уведено в експлуатацію річкові інформаційні системи (РІС) на внутрішніх водних шляхах із зонами дії на українських ділянках річок Дунай і Дніпро; затверджене положення про річкову інформаційну службу на внутрішніх водних шляхах України.

У сфері морського транспорту з метою імплементації актів законодавства ЄС у 2015 р. прийнято Постанову «Про посвідчення особи моряка», видано накази Міністерства інфраструктури України щодо: затвердження складу комісії щодо схвалення оцінок охорони та планів охорони портів та портових засобів; зміни до Порядку оформлення приходу суден у морський порт, надання дозволу на вихід суден.

У сфері авіаційного транспорту підписано [18] Робочу домовленість між ДАСу та EASA щодо участі у програмі ЄС SAFA та збору й обміну інформацією з безпеки польотів повітряних суден; робочі домовленості між ДАСУ та EASA про співробітництво в сфері безпеки цивільної авіації.

У сфері авіаційного транспорту планується підписання Домовленості між МІУ та ЄК щодо збіжності систем сертифікації; продовжується діалог щодо лібералізації авіаперевезень між Україною та країнами – членами ЄС. У двосторонньому форматі авіаперевезення лібералізовані з Польщею, Болгарією, Грецією та Естонією.

У рамках євроінтеграції з'явилися можливості співробітництва України з країнами ЄС у розвитку трансєвропейських транспортних мереж (TEN-T), транснаціональних осей. Європейський Союз ухвалив програму TRANS EUROPEAN TRANSPORT NETWORK POLICY (TEN-T), спрямовану на утворення окремої мультимодальної мережі, яка об'єднає наземний, морський, повітряний транспорт. Водночас ЄС здійснює реалізацію 30 пріоритетних проектів (осей), частину з яких уже завершено [11].

Для України перспективним виглядає проект РР06: залізнична ось Ліон –Трієст – Дівача / Копер – Любляна – Будапешт – кордон України. Ймовірно, коридор за проектом РР06 завершиться прикордонним переходом Чоп (Україна) –Захонь (Угорщина), тому слід ініціювати переговори з країнами – учасницями проекту щодо будівництва на українській території міжнародного логістичного центру для обслуговування інтермодальних перевезень у напрямку РФ, Казахстану, Китаю. У межах пункту перетину кордону на території України зосереджені потужні термінали, склади, перевантажувальні комплекси та інша транспортна інфраструктура, необхідна для комплексної обробки під митним контролем значних обсягів експортно-імпортних і транзитних вантажів. Перспективним напрямом реалізації проекту РР06 виглядає підготовлений Україною разом із Словаччиною, Австрією і Росією міжнародний проект продовження колії шириною 1 520 мм від Чопа до Відня територіями Словаччини та Австрії, а також будівництво колії шириною 1 435 мм територією України на напрямках Мукачеве – Стрий – Львів, Вадул – Сирет – Чернівці – Івано-Франківськ – Ходорів – Львів, Львів – Мостиська II, що дасть змогу залучити додаткові транзитні вантажопотоки за напрямками Румунія – Польща та Угорщина – Польща. Вказаний проект сприятиме інтеграції та розвитку співробітництва з країнами ЄС, зокрема Румунією, Угорщиною Польщею [11].

Вплив євроінтеграційного курсу України проявляється також шляхом надання міжнародної технічної допомоги Європейського Союзу на розбудову транспортної інфраструктури.

Основними напрямами та механізмами надання зовнішньої фінансової допомоги з боку ЄС є: бюджетна підтримка (основний напрям безпосередньої підтримки державного бюджету країни-отримувача) – бюджет визначено в Національних індикативних програмах країн – учасниць ЄПС; механізм «Сприяння реформам управління» (додатковий ресурс; виділяється країнам ЄПС, які демонструють найбільший прогрес у реформах управління) – загальний бюджет з ІЄСП (2007–2013 рр.) – 300 млн. євро; інвестиційний механізм сусідства (ІМС) – загальний бюджет з ІЄСП (2007–2013 рр.) – 700 млн. євро; програми «Твіннінг» (Twinning) та TAIEX (інструменти співпраці між державними органами в країні-партнері та відповідною інституцією в країні ЄС) – технічна допомога; спеціальний компонент для підтримки транскордонного співробітництва на кордонах ЄС – загальний бюджет (2007– 2013) – 1,1 млрд. євро (включає внески фондів ЄІСП та ЄФРР; новий Інструмент співпраці з ядерної безпеки (Nuclear Safety Instrument) [11].

Щодо технічної допомоги, то в 2015 р. завершено [20]: проект технічної допомоги ЄС «Підтримка імплементації транспортної стратегії України»; проект Twinning «Надання інституційної підтримки Міністерству інфраструктури України з питань підвищення ефективності роботи та конкурентоспроможності залізничного транспорту в Україні»; Twinning.

Також у 2015 р. започатковано [23]: проект Twinning у сфері безпеки комерційних автоперевезень у 2016 році; проект технічної допомоги «Підтримка імплементації Угоди про асоціацію та Національної транспортної стратегії в Україні»; технічна допомога ЄІБ «Модернізація та підвищення безпеки дорожньої мережі в Україні».

Щодо технічної допомоги заплановані до впровадження у 2016 р. три нових проекти Twinning [19]: надання інституційної підтримки МІУ з питань підвищення ефективності роботи та конкурентоспроможності залізничного транспорту в Україні; наближення законодавства України в галузі сертифікації аеродромів/аеропортів та льотної придатності з відповідними нормами та стандартами ЄС; сприяння підвищенню спроможності Міністерства інфраструктури України в частині підвищення безпеки під час перевезення небезпечних вантажів мультимодальним транспортом в Україні; новий проект технічної допомоги «Допомога українським органам влади у покращенні управління інфраструктурними проектами».

Для гармонізації законодавства України та ЄС у транспортній галузі відповідно до Угоди про асоціацію рекомендовано впровадження таких заходів: адаптація, імплементація та застосування п'яти пріоритетних директив і регламентів у сфері транспорту; розробка законодавчої бази для транспонування acquis ЄС відповідно до додатків 32 та

17 Угоди про асоціацію; розробка пілотних проектів для Національного електронного реєстру автомобільного транспорту та SafeSeaNet; налагодження і зміцнення співпраці з європейськими транспортними агентствами; запровадження ефективної системи звітності та моніторингу прогресу виконання зобов'язань у рамках Угоди про асоціацію.

Висновки з проведеного дослідження. У статті вирішено важливе науково-практичне завдання, спрямоване на розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення стратегії розвитку транспортної інфраструктури України з урахуванням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми країнами-членами. Для оновлення транспортної стратегії України разом зі стратегіями розвитку підгалузей рекомендовано впровадження таких заходів у відповідності до національних вимог та вимог ЄС: оновлення НТСУ і системи її моніторингу; забезпечення правового регулювання мультимодальних перевезень; розробка фінансових та адміністративних інструментів, необхідних для реалізації оновленої НТСУ; встановлення сталого механізму для поліпшення координації та співробітництва в галузі транспорту; підвищення прозорості та ефективності державного управління у транспортному секторі; наближення політики, пов'язаної з розвитком національної транспортної мережі до транспортної політики ЄС.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Антощишина Н.І. Інтеграційні процеси транспортної системи України в ЄС / Н.І. Антощишина // Ефективна економіка. – 2013. – № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2423.

2. Державна служба статистика України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/.

3. Дорофєєва Х.М. Основні тенденції розвитку транспортних мереж Європейського Союзу в умовах глобалізації / Х.М. Дорофєєва // Економічний аналіз. – 2015. – Т. 1. – № 1. – С. 47–52 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://econa.org.ua/index.php/econa/article/viewFile/713/pdf_563.

4. Дульфан С.Б. Транспортна інфраструктура як об'єкт муніципального управління та розвитку / С.Б. Дульфан // Держава та регіони. Серія «Державне управління». – 2013. – № 2. – С. 140–145 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/drdu_2013_2_29.

5. Євроінтеграція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mtu.gov.ua/timeline/Evrointegraciya.html.

6. Карпов В.М. Транспортна інфраструктура в зовнішньоекономічній діяльності України / В.М. Карпов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 10. – С. 98–104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2012_10_23.

7. Пасічник А.М. Транспортно-логістична інфраструктура України: проблеми та перспективи розвитку / А.М. Пасічник, І.Г. Лебідь, В.В. Кутирєв // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія. – 2012. – Вип. 10. – С. 192–198 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Upsal_2012_10_36.

8. Познанская И.В. Современные тенденции развития транспортной инфраструктуры ЕС / И.В. Познанская // Молодий вчений. – 2014. – № 9. – С. 56–59 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_9_14.

9. Про затвердження Державної цільової економічної програми розвитку автомобільних доріг загального користування на 2013–2018 роки : Постанова КМУ від 11 липня 2013 р. № 696 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/696-2013-%D0%BF.

10. Про затвердження Державної цільової програми реформування залізничного транспорту на 2010–2019 роки : Постанова КМУ від від 16 грудня 2009 р. № 1390 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1390-2009-%D0%BF.

11. Реалізація ініціатив ЄС з розвитку співробітництва з Україною: фінансування інфраструктурних проектів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/monitor/october09/03.htm.

12. Стратегія. Основні напрями розвитку та реформ / Міністерство інфраструктури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mtu.gov.ua/content/strategiya-2015.html.

13. Талапбаева Г. Анализ современного состояния и перспективы развития транспортной инфраструктуры Республики Казахстан / Г. Талапбаева // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 2. – С. 363–373 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2013_2_40.

14. Транспортна інфраструктура України зношена майже на 100% // Кореспондент. – 26.08.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ua.korrespondent.net/ukraine/3713116-transportna-infrastruktura-ukrainy-znoshena-maizhe-na-100.

15. Транспортна стратегія України на період до 2020 року // Support yo yhe transport strategy of Ukraine. – 26.08.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.transport-ukraine.eu/page/transportna-strategiya-ukrayini-na-period-do-2020-roku.

16. Уажанов М.У. Основные направления развития транспортно-логистической инфраструктуры Республики Казахстан / М.У. Уажанов // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 5. – С. 161–168 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_5_21.

17. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

18. Щодо перспективних напрямів співробітництва України з країнами ЄС у реалізації потенціалу транспортної системи України : аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/articles/579/.

19. Alvarez-Herranz A. Transport and infrastructures: interrelationships and research from an economic perspective / A. Alvarez-Herranz // Актуальні проблеми

економіки. – 2012. – № 4. – С. 322–330 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2012_4_36.

20. European Commission: official Internet-recourse [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/index_en.htm.

21. Eurostat: official Internet-recourse [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home.

22. International Transport Forum: official Internet-recourse [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.itf-oecd.org/.

23. Pokhylchenko O. The project bases of ukrainian transport infrastructure development / O. Pokhylchenko // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика. – 2014. – № 789. – С. 131–141 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPL_2014_789_20.

24. Voyt S.M. Investment mechanisms of transport infrastructure logistics Ukraine and regions / S.M. Voyt, K.V. Zavgorodniy // Причорноморські економічні студії. –2016. – Вип. 1. – С. 18–20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_1_6.

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

МЕТОДИЧНІ ПРИНЦИПИ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

THE METHODICAL PRINCIPLES OF THE RECONSTRUCTION OF THE DEOCCUPATED TERRITORIES

УДК 332:330.3

Балуєва О.В.
д.е.н., доцент,
проректор із наукової роботи
Донецький державний університет управління
Келембет О.С.
викладач кафедри фінансів, обліку і аудиту та банківської справи
Донецький державний університет управління

Статтю присвячено питанням відновлення територій, які були пошкоджені під час збройних конфліктів. Окремо проаналізована соціально-економічна ситуація, що склалася на тимчасово окупованих територіях. Висвітлено основні методичні принципи, за якими необхідно проводити відновлення деокупованих територій. Розглянуто економічні аспекти побудови програми відновлення постконфліктних і деокупованих територій. Проаналізовано методи, які можуть бути використані в програмі відновлення даних територій.
Ключові слова: *деокупована територія, постконфліктна територія, програма відновлення, політико-економічна структура країни, репатріант, деконтамінація*

Статья посвящена вопросам восстановления территорий, которые были повреждены во время военных конфликтов. Отдельно проанализирована социально-экономическая ситуация, которая сложилась на временно оккупированных территориях. Освещены основные методические принципы, согласно которым необходимо проводить восстановление деокупированных территорий. Рассмотрены экономические аспекты построения программы восстановления постконфликтных и деокупированных территорий. Проанализированы методы, которые могут быть использованы в программе реабилитации данных территорий.
Ключевые слова: *деоккупированная территория, постконфликтная территория, программа восстановления, политико-экономическая структура страны, репатриант, деконтаминация.*

The article is dedicated to the problem of recovery of the territories that were damaged during the military conflicts. Social-economic situation that formed in the temporary occupied territories were analyzed separately. The basic methodical principles, which could be the ground for the deoccupated territories recovery, are highlighted. The economic aspects of post-conflict and deoccupated territories rehabilitation programme building are examined in the article. Methods that could be used in the programme of rehabilitation of these territories are analyzed.
Key words: *deoccupated territory, post-conflict territory, programme of rehabilitation, political and economic structure, repatriates, decontamination.*

Постановка проблеми. У сучасному світі існує низка регіонів, які охоплені різноманітними конфліктами, у тому числі військовими. Ці конфлікти призводять до людських жертв і водночас супроводжуються руйнуванням навколишнього середовища, систем життєзабезпечення та інфраструктури, економіки і соціальних об'єктів. Даний вид збитків здебільшого можна компенсувати, але це потребує концентрації матеріальних, енергетичних, фінансових і трудових ресурсів.

Навіть за активної та широкомасштабної підтримки світової спільноти відновлення постраждалих територій та їх реінтеграція в політичне, економічне та культурне життя належить передусім до зони відповідальності держави, під міжнародно визнаним суверенітетом якої знаходяться ці території. Держава зобов'язана не тільки повністю відновити постконфліктний ареал, але й створити рівні умови для життєдіяльності всіх залучених у конфлікт спільнот незалежно від причини виникнення конфлікту.

Завдання з відновлення територій необхідно вирішувати й Україні. На теперішній час складно визначити час, коли країна зможе приступити до практичної реалізації реабілітаційних робіт. Треба зауважити, що кожна держава повинна завчасно, ще до досягнення політичних домовленостей з урегулювання територіального конфлікту, готуватися до постконфліктного відновлення. Необхідно зазначити, що завчасне планування реабілітаційних робіт є не тільки невід'ємним правом держави, але й її прямим обов'язком.

За оцінками міжнародних експертів, які займаються подібними конфліктами, якщо протягом п'яти років не почнеться процес реінтеграції, то даний процес є неможливим. Виходячи з того, що практично два роки з цих п'яти вже пройшло, можна зробити висновок, що керівництво країни не має права зволікати, дуже важливо починати процес реінтеграції вже зараз [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність відновлення постконфліктних і деокупованих територій, реінтеграція їх економіки та інфраструктури, а також інші соціально-економічні проблеми, які пов'язані з конфліктом на цих територіях, є предметом постійних наукових дискусій. Серед наукових досліджень даного напряму необхідно відмітити праці Г. Гусейнова, Н. Музаффарлі, Е. Ісмаїлова, О. Колтуновича, Р. Бортника та ін. [2–6]. Зазначені науковці розглядають моделі

реінтеграції деокупованих територій, соціально-економічні наслідки, з якими зіткнулася держава в результаті конфлікту на сході країни, та шляхи їх подолання, проблеми внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Проте низка питань стосовно реінтеграції деокупованих і постконфліктних територій залишаються невирішеними, а це потребує проведення подальших досліджень даної тематики.

Постановка завдання. Метою даної статті є розгляд методичних принципів та економічних аспектів планування відновлення деокупованих та постконфліктних територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реальність, яка сьогодні склалася на Донбасі, без сумніву, відобразилася на всіх сферах життя регіону. Наслідками військового конфлікту, який ще триває, стали деурбанізація Донбасу, втрата населення, потужна економічна дестабілізація, системне руйнування житлового фонду та інфраструктури, втрата робочих місць, зниження доходів населення, загострення криміногенної ситуації та гуманітарна катастрофа. Тривалі бойові дії призвели до значних людських жертв, спустошили міста та села, стали причинами масових хвиль територіального переміщення населення, як внутрішнього, так і за кордони країни. Кількість внутрішньо переміщених осіб зростала практично рівномірно, крім стрибків у період ускладнення воєнних дій (грудень 2014 р. – лютий 2015 р.), коли кількість ВПО зросла на 493 902 особи. Середньомісячна кількість осіб, переміщених із зони проведення антитерористичної операції, становить 10 000 [7].

У Донецькій та Луганській областях 24 міста обласного значення опинилися на непідконтрольній території, а 36 населених пунктів – у безпосередній близькості від лінії розмежування або знаходяться в «сірій» зоні; на непідконтрольних територіях Донбасу залишились 3,3 млн. осіб.

За оцінками ООН, загальна кількість внутрішньо переміщених осіб перевищила 1,4 млн., притулок на території інших країн отримали 388,8 тис. осіб, ще 732 тис. українців шукають інші форми законного перебування на території інших держав [7].

Ситуація, яка склалась на Донбасі, катастрофічна не тільки з економічної точки зору. Негайного вирішення потребує низка соціальних питань для недопущення гуманітарної катастрофи.

Розробка комплексного плану відновлення і розвитку постконфліктних територій, складові частини якого взаємопов'язані як у просторі, так і в функціональному відношенні, є дуже складним дослідницьким завданням.

Програма реабілітації та відновлення деокупованих та постконфліктних територій – це комплекс оптимальних заходів, направлених на послідовне відновлення та подальший розвиток економічного, соціального, культурного життя постраждалих від конфліктів територій, відбудова їхньої інфраструктури та всебічна реінтеграція в соціально-економічну площину держави.

Розробка реабілітаційної програми припускає наявність реалістичної оцінки економічних можливостей держави. Мова йде про визначення обсягу ресурсів, які держава може мобілізувати і направити на відновлення і розвиток постраждалих територій. Маються на увазі не тільки власні ресурси, а й міжнародна допомога, яку потенційно можливо залучити. Саме фінансово-ресурсними можливостями визначаються часові параметри програми реабілітації. Цими можливостями визначається також і те, на який якісний рівень відновлення і реконструкції може бути орієнтована дана програма.

Так, Н. Музаффарлі та Е. Ісмаїлов стверджують, що державна програма відновлення деокупованих і постконфліктних територій має здійснюватися на основі таких принципів.

Урахування міжнародного досвіду. Із необхідністю відновлення територій, економіка й інфраструктура яких виявились зруйнованими в результаті військових конфліктів, зіткалося багато держав, а саме Грузія, Азербайджан, балканські країни та ін. Використання міжнародного досвіду у сфері відновлення і розвитку зруйнованих територій – неодмінна умова постконфліктного програмування, у тому числі і в Україні.

Разом із тим нормалізація життєдіяльності на відновлюваних територіях України має свої складнощі, відрізняється від багатьох аналогічних проблем у вищеназваних країнах, оскільки виходить далеко за межі вирішення лише матеріально-технічних і фінансових завдань. Потрібно буде реінтегрувати окуповані нині території та їх населення в політичне, економічне і культурне життя України, що пов'язано з низкою проблем [3].

Розумна мінімізація витрат. Здійснення повномасштабної реабілітації постраждалих від військового конфлікту територій вимагає, як зазначалось раніше, великих ресурсів. У порівняно невеликих державах обсяг необхідних для цього фінансових ресурсів може бути цілком зіставлений із масштабами економіки країни в цілому, тому мінімізація витрат є атрибутивним принципом державного постконфліктного програмування, до того ж неприпустимо, щоб економія на ресурсах перетворилась у наріжний принцип і домінувала над цільовими настановами територіальної реабілітації. Мінімізація витрат, яка призводить до погіршення якості робіт і тим самим створює загрозу для безпеки населення, принципово неприйнятна [3].

Єдність двох підходів: поновлення старого і створення нового. Будь-яке відновлення повинно поєднувати нове будівництво з реставрацією раніше побудованих об'єктів. Кількісне співвідношення цих двох форм реабілітації визначається низкою факторів: реальним станом інфраструктур-

них, виробничих і соціально-культурних об'єктів на постконфліктній території, цільовими настановами (стандартами) відновлення, ресурсними можливостями країни, тривалістю часу від зруйнування до початку реабілітаційних робіт. Навіть коли існує можливість реставрації старих об'єктів, нове будівництво з використанням прогресивних сучасних технологій нерідко більш ефективно. Це стосується не тільки інформаційно-комунікаційних систем, відновлювати які на базі старих технологій є недоцільним, але й традиційних елементів інфраструктури, наприклад доріг [3].

Гнучкість територіального планування. Даний принцип слід розглядати як окремий випадок застосування попереднього принципу, проте він має самостійне значення. З одного боку, існують вагомі аргументи щодо відновлення доконфліктної мережі поселень. При цьому, по-перше, відпадає необхідність у додатковому містобудівному і ландшафтному плануванні; по-друге, забезпечується законне право кожного переселенця на повернення у власний будинок або у свій населений пункт. Право приватної власності переселенців на нерухомість належить до числа консервативних факторів системи розселення. З іншого боку, формування нової структури розселення надає додаткові можливості для реінтеграції постконфліктних і деокупованих територій у політико-економічну структуру країни, хоча за некоректності виконання може супроводжуватися обмеженням прав власності репатріантів і, крім того, потребує проведення великої попередньої роботи. Саме тому поєднання цих двох принципів убачається більш ефективним.

Формування нової системи розселення необхідно аналізувати в ширшому контексті, ніж відновлення постконфліктного ареалу [3].

Поетапність. Постконфліктне відновлення територій належить до великомасштабних проектів, ефективна реалізація яких потребує обов'язкового розділення реабілітаційних робіт на чіткі стадії. Слід дотримуватись таких етапів, які є типовими для більшості постконфліктних територій незалежно від їх приналежності до країни.

Початковий (підготовчий) етап включає в себе розробку державної програми реконструкції і розвитку постконфліктних територій. На цій стадії проводиться комплекс аналітичних досліджень із планування та проектування інфраструктурних, виробничих і соціально-культурних об'єктів, розробляються рекомендації зі стимулювання місцевих і закордонних інвесторів для їх залучення в реабілітаційні роботи, особливо у відновлення економіки. У даному аспекті необхідним є проведення консультацій з міжнародними фінансовими інститутами та іншими потенційними донорами з метою залучення додаткових ресурсів. У країнах, де території, які потребують відновлення, становлять значну частку загальної площі, необхідне створення спеціального органа (міністерства або агентства), відповідального за реабілітацію та реінтеграцію територій, як це було зроблено в Україні.

На другому («передбазовому») етапі проводиться безпосереднє (очне) дослідження постконфліктних територій, після чого державна програма корегується та затверджується. На цьому етапі починається створення прикордонної безпеки, застосовуються початкові засоби для забезпечення безпеки населення, проводиться деконтамінація пріоритетних територій. Важливе завдання даного етапу – відновлення повноважень органів місцевої адміністрації.

Третій етап є базовим і припускає відтворення систем життєзабезпечення на основній частині території. До числа завдань даного етапу належать: водо- та енергозабезпечення, телекомунікації та зв'язок, початок широкомасштабних робіт із відновлення житлового фонду, невідкладного соціального забезпечення, транспортних комунікацій та інших інфраструктурних об'єктів.

На четвертому (репатріаційному) етапі відбувається повернення вимушених переселенців у місця їх постійного проживання. Масова репатріація повинна супроводжуватися створенням нових робочих місць і особливо сприятливих умов для приватного підприємництва. Це неодмінна умова поступового перетворення відновлюваної території в регіональний суб'єкт самоорганізації і самостійного економічного розвитку.

П'ятий етап, який можна назвати адаптаційним, характеризується остаточним закріпленням репатріантів у місцях їх постійного проживання. Формуються дієздатні спільноти і виробничі сили. На передній план виступають завдання, пов'язані з відновленням соціально-культурних і спортивних об'єктів. Інтенсифікується процес формування органів місцевого самоврядування [3].

Перманентне вдосконалення програм відновлення та реабілітації територій. Усі сфери відновлення відчувають вплив фактора часу. До особливо швидких і радикальних змін схильні засоби комунікації і зв'язку, швидкість технологічного оновлення яких дуже висока. Суттєво змінюються технології і матеріали, які переважають у цивільному будівництві, енерго- і газопостачанні, а також у будівництві і реконструкції транспортної інфраструктури [3].

Крім вищеназваних принципів, які були впроваджені Н. Музаффарлі та Е. Ісмаїловим і мають досить універсальний характер, з урахуванням специфіки нашої країни слід застосувати ще кілька принципів, а саме:

- послідовне (гомогенне) планування поліцентричної функціональної структури, яка б дала змогу впроваджувати зміни не тільки в якусь конкретну сферу життя, а й розповсюджувалася на всі аспекти життєдіяльності відновлюваної території;

- інтеграційний підхід, тобто стійке відновлення умов життєдіяльності на відновлювальних територіях, має включати всі параметри якісного життя та участь місцевого населення в розробці та впровадженні заходів, адже всі зміни повинні враховувати й орієнтуватися на спосіб життя, яке вело населення даного регіону до конфлікту;

- досягнення довгострокових результатів за допомогою короткострокових проектів, які б стимулювали інтерес інвесторів. Виконання цього принципу можливе за використання проектів приватно-державного партнерства, яке добре зарекомендувало себе в інших подібних проектах;

- принцип взаємодоповнення, тобто всі проекти з відновлення та реабілітації деокупованої території не повинні вступати в протиріччя.

Висновки з проведеного дослідження. Відновлення постконфліктних територій за відносно короткий час, незважаючи на всю свою складність і колосальну ресурсомісткість, є досить реальним завданням для сучасного суспільства. Україна має необхідний і достатній потенціал для того, щоб за активної підтримки міжнародної спільноти максимально швидко відновити свої постконфліктні території. Це дасть змогу повернути окуповані райони до легітимного політико-економічного простору, а їх економічне відродження відіграє винятково позитивну роль у підвищенні добробуту всіх громадян регіону, а також у загальному соціально-економічному розвитку країни.

У даній статті сформовані деякі принципи, за якими може формуватися програма з відновлення територій, але залишається потреба в конкретизації заходів щодо реалізації даної програми, що задає проблематику для подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Тука Г.Б. Начинать реинтеграцию Донбасса нужно уже сей час / Г.Б. Тука [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://censor.net.ua/news/389684/nachinat_reintegratsiyu_donbassa_nujno_uje_seyichas_tuka.

2. Гусейнов Г. Опыт разрешения этносепаратистских противостояний в Европе и его возможное применение в урегулировании армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта / Г. Гусейнов // Кавказ и Глобализация. – 2007. – № 1(5). – С. 6–15.

3. Музаффарли Н., Исмаилов Э. К вопросу о восстановлении постконфликтных территорий / Н. Музаффарли, Э. Исмаилов // Кавказ и Глобализация. – 2009. – № 3(2–3). – С. 7–28.

4. Бортник Р. Реинтеграция Донбасса: международный опыт и модели для Украины / Р. Бортник [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://longread.restoring-donbass.com/reintegratsiya-donbassa.

5. Колтунович А. Реинтеграция Донбасса / А. Колтунович [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://vybor.ua/article/economika/reintegraciya-donbassa.html.

6. Колтунович А. Восстановление Донбасса: проблемы и приоритеты развития / А. Колтунович [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://vybor.ua/article/economika/vosstanovlenie-donbassa-problemy-i-prioritety-razvitiya.html.

7. Україна. Оцінка відновлення та розбудови миру. Аналіз впливу кризи та потреб на Східній Україні. Том 1. Зведений звіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.un.org.ua/images/RPA_V1_Ukr.pdf.

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ КОНЦЕСІЇ У СФЕРІ ПОРТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

PERSPECTIVES OF CONCESSIONS IN UKRAINIAN PORTS

УДК 338.47:656.61

Бойко О.В.
д.е.н., доцент,
професор кафедри будівельного виробництва
та управління проектами
Запорізький національний технічний університет
Башинська М.І.
к.е.н., доцент кафедри прикладної економіки
Одеський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно- економічного університету
Горбаченко С.А.
к.е.н., доцент кафедри економічної теорії
Одеський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно- економічного університету

У статті розглянута роль механізмів державно-приватного партнерства у підвищенні підприємницької активності в портовому сегменті. Визначено основні правові аспекти концесії морських портів. Проведено порівняльний аналіз можливих варіантів здійснення концесійних платежів. Зроблено пропозиції щодо можливості використання змішаних платежів, що складатимуться з фіксованої суми та участі в результатах діяльності концесійного активу у вигляді роялті.
Ключові слова: *концесія, морські порти, державно-приватне партнерство.*

В статье рассматривается роль механизмов государственно-частного партнёрства в повышении предпринимательской активности в портовом сегменте. Определены основные правовые аспекты концессии морских портов. Проведен сравнительный анализ возможных вариантов осуществления концессионных платежей. Сделаны предложения касательно использования смешанных платежей, состоящих из фиксированной суммы и участия в результатах деятельности концессионного актива в виде роялти.
Ключевые слова: *концессия, морские порты, государственно-частное партнерство.*

In the article the role of mechanisms of state-private partnership in enhancing entrepreneurial activity in the port sector. The main legal aspects of the concession seaports. A comparative analysis of possible embodiments of concession fees. Made offers the possibility of mixed payments consist of a fixed amount and participation in the performance of the concession assets in the form of royalties.
Key words: *concession, seaports, public-private partnership.*

Постановка проблеми. Однією із важливих реформ у портовій галузі за останні роки стало розмежування адміністративних та господарських функцій морських портів. Це можна вважати важливим кроком для того, щоб зробити порти територіями з високим рівнем підприємницької активності, де працюють підприємства різних форм власності. Отже, реалізація державно-приватного партнерства у портовій галузі дасть змогу реалізувати нові напрями портового підприємництва, залучити додаткові кошти у розвиток інфраструктури, створити нові робочі місця, а на національному рівні – покращати інвестиційний клімат та довіру інвесторів до вітчизняної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами реформування вітчизняного морегосподарського комплексу України в останні роки займається значна кількість науковців. Враховуючи те, що його основою є морські торговельні порти, саме цьому сегменту приділяється найбільше уваги. Основним напрямом досліджень є перспективи підвищення конкурентоздатності портів та залучення інвестицій у портову галузь. Також деякі роботи присвячено безпосередньо визначенню економічних та правових механізмів державно-приватного партнерства у портовій галузі. Зокрема, ці проблеми розглядали В.П. Гурнак, С.М. Боняр, М.М. Дергаусов, А.І. Котлубай та ін.

Відносини державно-приватного партнерства не набули ще достатнього розвитку в Україні, проте їхня імплементація є одним із важелів сталого розвитку національної економіки. Особливо це стосується галузей, що потребують значних інвестицій, зокрема й портової галузі. За розрахунками фахівців, на переоснащення українських морських портів потрібно щонайменш 25 млрд. грн. А отримати ці кошти можна лише за допомогою реалізації проектів із залученням приватного капіталу. Де-факто в Україні вже є успішні приклади інвестиційної діяльності на умовах державно-приватного партнерства. Проте, означена діяльність відбувається лише на рівні окремих проектів і не носить системного характеру. Крім того, є певні проблеми щодо правового базису державно-приватного партнерства, а також економічної і соціальної ефективності окремих його форм.

Постановка завдання. Основною метою статті є визначення місця концесії серед інших форм державно-приватного партнерства у портовій галузі. Практичними перевагами концесії є можливість залучення значних приватних інвестицій, насамперед у модернізацію об'єктів портової інфраструктури, зношеність яких сягає 60–90%. При цьому означені об'єкти залишатимуться у державній власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна ще тільки починає робити певні кроки на шляху впровадження програм із залучення приватного капіталу в державні підприємства. У цих умовах використання концесії як інструменту масштабного залучення інвестицій в об'єкти державної власності може стати гарним стимулом для розвитку як окремих галузей, так і національної економіки.

Згідно з вітчизняним законодавством, концесія – це надання з метою задоволення громадських потреб уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування

на підставі концесійного договору на платній та строковій основі юридичній або фізичній особі (суб'єкту підприємницької діяльності) права на створення та експлуатацію об'єкта концесії, за умови взяття суб'єктом підприємницької діяльності (концесіонером) на себе певних зобов'язань щодо управління означеним об'єктом, майнової відповідальності та можливого підприємницького ризику [5]. Механізм здійснення концесії передбачає такі етапи.

1. Прийняття рішення про надання концесії з включенням об'єкта концесії державної власності до Переліку об'єктів права державної власності, які можуть надаватися в концесію. Такий перелік затверджується Кабінетом Міністрів України.

2. Концесієдавець організує та проводить конкурс.

3. Укладається договір концесії.

4. Здійснюється державна реєстрація договору концесії [3].

Головною перевагою концесії порівняно з іншими моделями співпраці державних та приватних структур є можливість залучення коштів на тривалий період (не менше 10 років) за забезпечення цільового використання об'єкта концесії та збереження державної власності на нього.

Із цього боку об'єктами концесійної угоди передусім є соціально значущі об'єкти, які не можуть бути приватизовані: об'єкти житлово-комунального господарства, охорони здоров'я, освіти, культури і спорту, а також аеродроми, залізниці і морські порти.

Коли мова йде про концесію, найчастіше в останні роки згадуються саме порти. На сьогоднішній день на причалах Адміністрації морських портів України (АМПУ) та приватних причалах функціонують як державні, так і приватні стивідорні компанії, при цьому частка приватного сектора постійно збільшується (табл. 1).

Так, із 2013 по 2015 р. загальний обсяг вантажопереробки у вітчизняних портах зменшився на 2,4%. Водночас приватні стивідори, навіть за дуже складних кон'юнктурних умов, на власних причалах, навпаки, збільшили обсяг вантажопереробки на 2,9%. Означеного результату було досягнуто, насамперед, за рахунок поглиблення спеціалізації, підвищення якості послуг та модернізації інфраструктурних об'єктів.

Нині в портовій галузі України є нагальна потреба оновлення основних фондів. Так, із 38 км причального фронту морських портів України до 30% мають незадовільний технічний стан та потребують капітального або профілактичного ремонту. Близько 2% довжини причального фронту перебуває в аварійному стані та не експлуатується. Крім того, потребує ремонту або повної реконструкції 70% площі відкритих складських площадок.

Водночас держава в особі АМПУ не готова до значних інвестицій у портову галузь. Навіть на тлі збільшення доходів та чистого прибутку в 2015 р. (на 79,8% та 154,6%, відповідно) обсяг капітальних інвестицій зменшився на 56,5% (табл. 2).

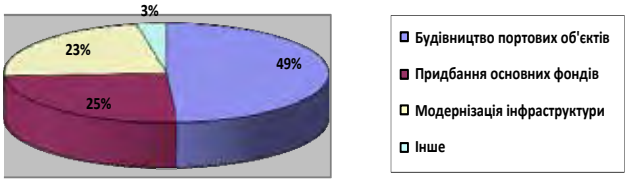

Рис. 1. Структура капітальних інвестицій АМПУ в 2015 р. [8]

Серед значних проектів, що було реалізовано в 2015 р., можна виокремити лише будівництво контейнерного терміналу та нового причалу в Одеському морському торговельному порту

Таблиця 1

Динаміка вантажопереробки в морських портах України [8]

Вантажопереробка, тис. т	2013	2014	2015	Темп зростання 2015/13, %
Державні стивідорні компанії на причалах АМПУ	53072	48634	48981	92,3
Приватні стивідорні компанії на причалах АМПУ	51617	49111	50917	98,6
Приватні стивідорні компанії на власних причалах	43489	45049	44748	102,9
Всього	148178	142794	144646	97,6

Таблиця 2

Основні фінансові показники роботи АМПУ, млн. грн. [8]

Показник	2014	2015	Темп зростання, %
Доходи	4491	8074	179,8
Чистий прибуток	1511	3847	254,6
Обов'язкові платежі до бюджетів та цільових фондів	1768	2608	147,5
Капітальні інвестиції	967	421	43,5

(210 млн. грн., або 49%, у загальному обсязі капітальних інвестицій). Водночас загальні витрати на придбання основних фондів становили лише 104 млн. грн., або 25%.

Отже, не викликає заперечення факт, що лише приватні інвестиції здатні забезпечити подальший розвиток портової галузі. Водночас у Законі «Про морські порти України» [4] зазначається, що інвестування в об'єкти портової інфраструктури здійснюється на основі окремих договорів концесії, спільної діяльності, оренди та інших інвестиційних договорів.

У концесію можуть надаватися як цілісні майнові комплекси, так і об'єкти державної власності, які використовуються для здійснення діяльності у сфері будівництва та експлуатації морських портів. Проте об'єктами концесії не можуть бути акваторія порту, судноплавні і підхідні канали, операційні акваторії причалів, а також стратегічні об'єкти портової інфраструктури: гідротехнічні споруди, об'єкти портової інфраструктури загального користування, засоби навігаційного обладнання та інші об'єкти навігаційно-гідрографічного забезпечення морських морських шляхів, системи управління рухом суден.

У кожному випадку рішення про надання концесії прийматиметься Міністерством інфраструктури України за результатами проведення концесійного конкурсу. Умови концесійних конкурсів на об'єкти інфраструктури портів також розроблятиме Міністерство інфраструктури, погоджуючи їх із Міністерством економіки, Міністерством фінансів та Міністерством юстиції.

Механізм концесії вже використовується провідними морськими державами Європи, він не є принципово новою формою і для вітчизняного морегосподарського комплексу. Так, ще в 2008 р. компанія Royal Caribbean (США) заявляла про свої наміри управляти на правах концесії пасажирської інфраструктурою Ялтинського та Севастопольського портів із метою розвитку круїзних потужностей. Але ідея не була реалізована у зв'язку з тим, що українська сторона не змогла озвучити конкретних концесійних умов.

Як форма державно-приватного партнерства концесія має цілу низку переваг. Зокрема, йдеться про прозорість процедури залучення інвесторів, ефективний контроль із боку держави, правовий захист інвестицій, цільовий розвиток об'єктів портової інфраструктури, а також гарантії виконання зобов'язань усіма сторонами концесійного договору. Водночас для приватного інвестора, крім виходу в раніше недоступні ніші економіки, досить привабливою є гарантія повернення вкладених коштів в умовах диверсифікації ризиків, частину з яких бере на себе держава.

З іншого боку, існує ризик того, що механізм концесії не забезпечить ефективність функціонування вітчизняних портів, адже за концесійними угодами у вітчизняні порти можуть прийти або звичайні орендарі (мета яких – максимум прибутку за весь термін дії оренди за мінімуму витрат) або вантажовласники, які захочуть зміцнити власні позиції в окремих портах. І перші й другі не зацікавлені в довгостроковому розвитку та додаткових інвестиціях у портові об'єкти.

Отже, дуже важливо, щоб концесія відбувалася за прозорим та відкритим конкурсом. Концесійні конкурсні умови треба відповідним чином оприлюднювати не менш ніж за 8–10 місяців до проведення конкурсу, щоб усі учасники мали достатньо часу підготуватися, проаналізувати пропонований актив, розробити і запропонувати план його розвитку, обґрунтувати інвестиції. Основними вимогами до компаній-учасників повинні стати інвестиційний досвід у портовій сфері і стратегічний план розвитку об'єктів концесії.

Кінцевою метою впровадження концесії в портовому господарстві є підвищення конкурентоздатності вітчизняних портів та збільшення вантажопотоків. На чорноморському сегменті ринку морських вантажних перевезень сьогодні відбувається запекла конкурентна боротьба між портами України (Одеса, Іллічівськ та ін.), Росії (Новоросійськ, Сочі), Болгарії (Бургас, Варна), Грузії (Поті), Румунії (Констанца) [1]. Означену боротьбу Україна поки що програє. Отже, у зв'язку зі скороченням обсягів перевезень морські порти України мають сьогодні резерви переробної спроможності у розмірі приблизно 33,3%.

Низьку конкурентоспроможність вітчизняних портів можна пояснити, насамперед, тим, що обслуговування в них є найдорожчим на Середземноморському та Чорноморському узбережжях,

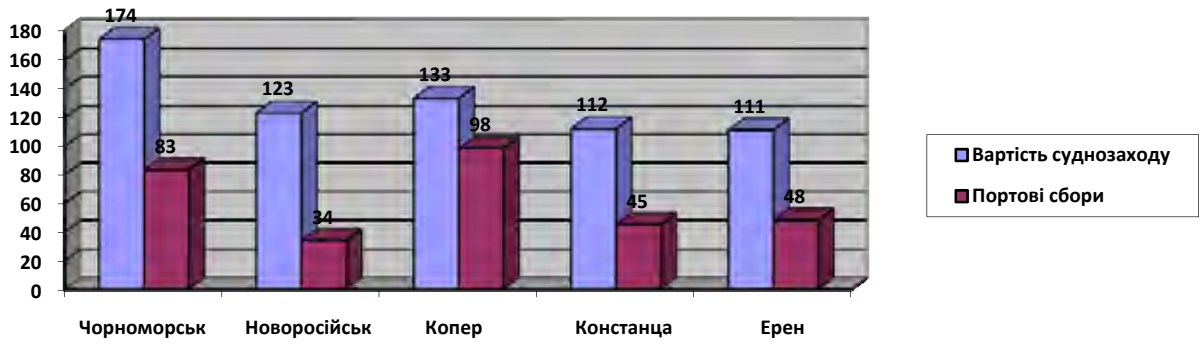

Рис. 2. Порівняльна вартість суднозаходу судна Capesize, тис. дол.

а у структурі витрат на суднозахід переважають саме портові збори (рис. 2).

В Україні ще з радянських часів практично не відбулись реформи в портовій сфері, тому Кабінет Міністрів та його структури дотепер установлюють «портові» тарифи на власний розсуд [2, с. 10]. У цьому сенсі концесійні об'єкти також повинні відрізнятися певною гнучкістю.

На практиці обраний механізм та об'єкти концесії залежатимуть від особливостей кожного конкретного порту. Наприклад, Дунайським портам потрібні інвестори для експлуатації, реконструкції та модернізації наявних виробничих потужностей. Концесійні угоди в портах Азовського моря повинні зацікавити великі металургійні підприємства. На території Одеського порту, яка є досить обмеженою, можуть бути виставлені на конкурс об'єкти колишнього судноремонтного заводу, частина нафторайону або пасажирський комплекс.

Зацікавленність приватного капіталу в концесійних формах партнерства передусім залежатиме від умов концесійних платежів. У цьому контексті є певні відмінності між вітчизняним та європейськими підходами до розрахунків.

Згідно з українським законодавством, розмір концесійного платежу визначається виходячи з вартості основних фондів об'єкту концесії. Це, насамперед, дає змогу мінімізувати концесійні ризики держави-концесієдавця, проте не є вигідним ані для інвесторів, ані для споживачів. Концесійні платежі вносяться незалежно від наслідків господарської діяльності, тобто є, по сутні, паушальними платежами. Розмір таких щорічних платежів може сягати 10% від вартості об'єкту. Тобто чим більше обсяги інвестицій, тим вищі майбутні платежі. Це означає, що інвестори, які захочуть побудувати нові комплекси портової інфраструктури з нуля, опиняться в менш вигідному становищі порівняно з тими, хто візьме готові об'єкти для експлуатації або реконструкції [7, с. 31].

У разі концесії на експлуатацію та реконструкцію ситуація дещо інша. Насамперед мова йде по ремонт та реконструкцію об'єктів портової інфраструктури, де для інвесторів існує значний пул потенційних проектів.

Розмір платежів буде залежати від вартості державних активів, а враховуючи їхню зношеність, можна передбачити, що він буде незначним. Окрім того, інвестор зможе економити на платежах за експлуатацію побудованих ним об'єктів на базі державних активів. Тож концесія всього цілісного майнового комплексу порту або окремих комплексів набагато вигідніша. Але немає ніякої гарантії, що конкурси на подібні проекти будуть чесними та прозорими.

Що ж стосується споживачів портових послуг, для них означений механізм також можна вважати недостатньо ефективним, оскільки він не стимулює підвищення рівня виробництва та зменшення витрат, адже споживачі зацікавлені, щоб концесіонер запроваджував найнижчі тарифи, а зниження тарифів можливо лише за зменшення витрат на виробництво.

У міжнародній практиці вони розраховуються виходячи з площі та вартості території й показників вантажообігу. Це, по-перше, стимулює інвестора вкладати гроші в будівництво, оскільки збільшення інвестицій не збільшуватиме розмір платежу. А по-друге, інвестор, який вклав значні кошти в об'єкт, буде максимально зацікавлений у зростанні вантажообігу, що автоматично збільшить не тільки його прибуток, а й доход держави. Навіть у разі серйозного падіння вантажопотоку бюджету буде гарантований мінімальний рівень платежів унаслідок фіксованої плати за користування територією [7, с. 32].

Альтернативним варіантом також може стати розрахунок концесійного платежу за результатами певного конкурсу. Його розмір повинен бути еквівалентним сумі, що запропонував переможець конкурсу, який забезпечує найнижчі тарифи та інші найвигідніші умови. Але в цьому контексті важливо, по-перше, наскільки прозорими будуть означені конкурси, а по-друге, чи будуть у них задіяні власники вантажів. Хоча означена методика не орієнтована безпосередньо на прибуток, у цілому вона відповідає ринковим реаліям та рівню суспільного розвитку.

Ще одним варіантом розрахунку концесійних платежів є їхнє прив'язання до результатів господарської діяльності інвесторів. Тобто інвестори віддаватимуть державі частину прибутку як плату за користування об'єктами портової інфраструктури. У такомі разі концесійні платежі стають подібними до роялті. З одного боку, означена схема повинна спонукати інвесторів до підвищення ефективності підприємницької діяльності. З іншого боку, у вітчизняних реаліях можливо, що за офіційної збитковості об'єктів концесії реальні прибутки формуватимуться винятково у «тіньовому» секторі.

Таким чином, кожний із розглянутих механізмів розрахунку концесійних платежів має певні переваги та недоліки. Перспективним може стати поєднання існуючих варіантів на кшталт змішаних платежів, які використовуються для об'єктів інтелектуальної власності. На практиці концесійний платіж складатиметься з двох частин: фіксованої суми, еквівалентної доходам від функціонування об'єкту до його передачі в концесію, та участі в результатах діяльності концесійного активу у вигляді роялті. Така схема є вигідною для держави та сприятиме виконанню концесіонером його обов'язків.

Висновки з проведного дослідження. Сталий розвиток вітчизняної портової галузі неможливий без реконструкції та модернізації портів, а також приведення їх у відповідність до вимог світового ринку. Для цього необхідні значні фінансові інвестиції. Враховуючи те, що вітчизняні порти знаходяться у державній власності, а коштів у бюджеті на розвиток портової галузі все ще недостатньо,

першочергової важливості набуває пошук взаємовигідних схем державно-приватного партнерства.

У портовому господарстві України вже розпочалась підготовка до впровадження в життя концесійних відносин, тому дуже важливою є розробка механізмів гармонійного поєднання інтересів держави та приватних інвесторів у процесі експлуатації морських торговельних портів.

Поки що баланс інтересів зміщено на користь держави, хоча держава повинна не лише дбати про власні інтереси, а разом із приватним капіталом має бути зацікавленою в розвитку збалансованих рівноправних відносин. Своєю чергою, потенційних інвесторів (передусім закордонних) поки що відлякують деякі українські реалії: корупція, бюрократичні перешкоди, правова непрозорість та політична нестабільність. Наслідками цього можуть стати розірвання, переглядання або ревізія договорів концесії після зміни влади.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Боняр С.М. Аналіз роботи морських торговельних портів України / С.М. Боняр, Я.Р. Корнійко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vodt/2012_3/narezka/Vnutr_3_15__2012__109_.pdf.

2. Дергаусов М. Морські порти України: час активних реформ / М. Дергаусов // Дзеркало тижня. – 2010. – № 4. – С. 8–11.

3. Деякі питання надання в концесію об'єктів державної власності : Постанова КМУ від 15.10.2012 № 1055 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1055-2012-п.

4. Закон України «Про морські порти» від 17.05.2012 № 4709-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4709-17.

5. Закон України «Про концесії» від 16.07.1999 № 997-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997-14.

6. Котлубай А.М. Современные транспформации морской транспортной политики / А.М. Котлубай, Б.В. Буркинский, С.И. Дебель // Судоходство. – 2007. – № 12. – С. 6–7.

7. Лосевська О. Концесія в українських портах у світлі Закону України «Про морські порти України» / О. Лосевська, В. Лебедєв // Юридична газета. – 2012. – № 48. – С. 31–33.

8. Офіційний сайт АМПУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uspa.gov.ua/.

РОЗВИТОК ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ У ФОРМУВАННІ РЕСУРСНОЇ ОСНОВИ СТРУКТУРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

OWNERSHIP RELATIONS DEVELOPMENT IN THE FORMATION OF RESOURCE BASIS OF STRUCTURAL TRANSFORMATIONS OF NATIONAL ECONOMY

УДК 330.3

Васіна А.Ю.
к.е.н., доцент,
докторант кафедри менеджменту
та публічного управління
Тернопільський національний
економічний університет

У статті обґрунтовано роль розвитку відносин власності у формуванні ресурсної основи структурних перетворень економіки. Визначено основні тенденції розвитку відносин власності та їх вплив на структурні перетворення економіки. Наведено проблеми розвитку відносин власності, які гальмують процеси структурного вдосконалення національної економіки. Наголошено на зростанні ролі інтелектуальної власності у структурі власності суб'єктів господарювання. Наведено підходи до вдосконалення розвитку відносин власності в контексті забезпечення структурної модернізації національної економіки.
Ключові слова: *відносини власності, форми власності, структурні перетворення економіки, інтелектуальна власність, реформування власності.*

В статье обоснована роль развития отношений собственности в формировании ресурсной базы структурных преобразований экономики. Определены основные тенденции развития отношений собственности и их влияние на структурные преобразования экономики. Приведены проблемы развития отношений собственности, тормозящие процессы структурного совершенствования национальной экономики. Отмечен рост роли интеллектуальной собственности в структуре собственности субъектов хозяйствования. Приведены подходы к совершенствованию развития отношений собственности в контексте обеспечения структурной модернизации национальной экономики.
Ключевые слова: *отношения собственности, формы собственности, структурные преобразования экономики, интеллектуальная собственность, реформирования собственности.*

The role of the ownership relations development in the formation of the resource basis of economy structural transformations is proved. The mainstreams of the ownership relations development and their impact on the economy structural transformations are defined. The issues of the ownership relations development which slow down the processes of the national economy structural improvement are shown. The increasing role of the intellectual property within the property of the economic entities is emphasized. The approaches to the improvement of the ownership relations development in the context of ensuring of the national economy structural modernization are shown.
Key words: *ownership relations, forms of ownership, economy structural transformations, intellectual property, ownership reforming.*

Постановка проблеми. Процеси структурування і розвитку національної економіки знаходяться в безпосередньому зв'язку з розвитком відносин власності. У процесі використання власності формується ресурсна основа структурних перетворень економіки. Незаперечним є твердження, що саме різноманітність форм власності як базис розвитку здорової конкуренції сприяє побудові ефективної структури економіки, зорієнтованої на суспільні запити та вимоги. Попри наявність різноманітних підходів до класифікації типів і форм власності [1, с. 59–60] на першочергову увагу заслуговує її поділ на приватну і державну, який дає змогу прослідкувати інтереси, що реалізуються власністю, та оцінити ефективність і мотиви її суб'єктів. Оскільки в основі розвитку форм власності лежать певні інтереси – приватні, колективні, державні, саме цільові установки щодо їх реалізації визначають засади, на яких має вироблятись механізм ефективного використання власності. Не ідеалізуючи жодну із форм власності, слід визнати роль кожної у забезпеченні певних інтересів і формуванні структури економіки, спроможної їх підтримувати. Різноманітність форм власності виступає системою взаємодоповнюючих елементів, специфіка яких дає змогу впливати на всі структурні характеристики національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам розвитку відносин власності присвячені праці Гордіца К., Верховодової Л., Кіндзерського Ю., Ковальчук І., Мандибури В., Ніколенка С., Пасхавера О., Петракова М., Радигіна О., Симачева Ю., Степаненка С., Шаповалова В., Яковенко Л. Однак складність процесів трансформації та використання власності, залучення її потенціалу до вирішення завдань структурного оновлення національної економіки формують широкий простір для подальших досліджень.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити вплив розвитку відносин власності на структурування національної економіки та визначити підходи до удосконалення залучення потенціалу інституту власності до вирішення завдань структурного реформування.

Виклад основного матеріалу дослідження. За роки незалежності в Україні відносини власності під впливом багатьох як внутрішніх, так і зовнішніх чинників зазнавали значних трансформацій, однак низький рівень реалізації ними мотиваційних функцій щодо формування ними сприятливих

передумов ефективного структурування економіки і забезпечення на цій основі її розвитку вимагають першочергового врахування допущених помилок і прорахунків, серед яких слід виділити:

- непрозорість відносин власності, що зумовило значний розрив між цілями її використання і суспільними інтересами;

- проведення приватизації з метою швидкої зміни державної власності на приватну без належного обгрунтування її цілей та механізмів проведення, з обмеженою можливістю щодо участі в ній, а також без створення належного інституційного середовища функціонування приватизованих підприємств не забезпечило структурної модернізації економіки, а зумовило поглиблення структурних диспропорцій;

- зосередження основної уваги на бюджетному підході до приватизації і розгляд її більшою мірою як засобу наповнення бюджету відсунули на задній план структурні аспекти реформування власності, а отже, не були закладені основи стратегічних структурних перетворень;

- прояв феномену неефективного власника, який сформувався у 90-ті роки XX ст. унаслідок віртуального перерозподілу власності, коли субєкти отримували доходи не від виробничої діяльності, а від перепродажу своєї власності. Це зумовило розмитість і невизначеність прав власності, а отже, і зниження інвестиційної привабливості власності, консервацію технологічної відсталості виробництва [2, с. 18];

- поширення рейдерства на основі лобіювання інтересів великого капіталу у владних структурах та високого рівня корупції;

- послаблення орієнтації використання власності в напрямі вирішення суспільних проблем через розмитість власності та тінізацію економіки;

- реформування різних складників інституту власності як у частині встановлення прав на ресурси, так і в частині встановлення прав на доходи не було підпорядковано єдиній меті – створенню сучасного, технологічно передового, конкурентоспроможного виробництва [2, с. 27].

Впродовж усього періоду незалежності України основу трансформації власності становила приватизація – зміна державної форми власності на різновиди приватної. Суперечливість, непрозорість, низька соціальна орієнтованість процесів роздержавлення та приватизації актуалізували питання щодо оптимальності структури власності, яке залишається відкритим і дискусійним попри пошуки відповіді як у вітчизняній, так і зарубіжній практиці.

Структура власності є однією зі структурних характеристик національної економічної системи, отже, критеріями її оптимізації виступають загальні критерії оптимізації структури останньої. Питання оптимізації параметрів структури власності є дуже складним, оскільки залежить від рівня ефективності використання різних форм власності відповідно до досягнень цілей соціально-економічного розвитку на кожному з етапів суспільного розвитку в конкретних умовах внутрішнього і зовнішнього середовища. Визначальним чинником окреслення параметрів структури власності виступає рівень ефективності управлінських та регуляторних механізмів, які застосовуються державою відносно суб'єктів різних форм власності в контексті залучення їх до реалізації цілей суспільного розвитку.

Тенденції трансформації структури власності в Україні за останні десять років засвідчують формування плюралізму власності, який гіпотетично закладає базис для реалізації інтересів різних груп представників суспільної системи, розвинутого конкурентного середовища і на цій основі прогресивного структурування економіки. Очевидним є швидке реагування відносин власності на ускладнення загальних соціально-економічних умов та нестабільність політичної ситуації в країні. Поряд із чіткою тенденцією скорочення кількості суб'єктів державної і комунальної власності, що стало результатом реформування власності, мало місце зростання кількості суб'єктів господарювання приватної власності впродовж 2007–2011 рр., і щорічне їх скорочення впродовж 2011–2015 рр. (табл. 1).

Несприятливі умови для приватного підприємництва щодо використання власності та розподілу витрат і прибутків зумовили його згортання і, з великою ймовірністю, перехід у тіньовий сектор, що наочно демонструє ситуацію перетворення невикористаних можливостей у загрози ефективному структуруванню національної економіки. Досвід України, на жаль, ще раз підтверджує висновок, що становлення приватної власності як

Таблиця 1

Розподіл підприємств в Україні за формами власності [3; 4]

	2007	2011	2011 у % до 2007	2012	2013	2014	2015	2015 у % до 2011
Приватна власність	308337	335335	108,8	332925	329168	327396	307128	91,6
Державна власність	7409	6704	90,5	6557	6113	5966	5591	83,4
Комунальна власність	16755	15726	93,9	15615	15207	14974	13778	87,6
Колективна власність	386533	481698	124,6	506157	526696	553451	553413	114,8
Акціонерна власність	33084	28748	86,9	25568	25531	24813	23110	80,4

повноцінного інституту – процес складний і тривалий, який має розвиватися в єдності з іншими ринковими інститутами за сприятливої державної політики. І перший, і другий моменти в Україні поки що не забезпечуються. Слушним є зауваження Гордіци К.А. стосовно того, що «сьогодні в Україні існує парадоксальний дуалізм державної політики у сфері регулювання відносин власності. З одного боку, надмірне розширення владних повноважень держави щодо прямого контролю всіх прав власності в економіці об'єктивно сприяє розмиванню цих прав і руйнує мотивацію господарюючих суб'єктів до створення ефективної власності. З іншого боку, мають місце недостатня розробленість правових документів, що регламентують відносини власності, і недостатня захищеність прав власників; причому йдеться не лише про право власності на бізнес, на бренд, на торговельну марку чи на певні технології, але й про право власності на землю, природні ресурси, а також право власності на робочу силу» [5, с. 110].

Структурні перетворення економіки знаходяться під впливом акціонерної власності, розвиток якої в ринкових умовах є своєрідною реакцією на потребу в нагромадженні капіталу як умови досягнення постійного приросту виробництва. Особлива роль акціонерної власності у структуруванні економіки полягає в її спроможності забезпечити накопичення капіталу різними способами [6, с. 29]: концентрацією, заснованою на нагромадженні та розширеному відтворенні; мобілізацією, що ґрунтується на залученні капіталу із зовнішніх джерел; централізацією, об'єднанням капіталів і коштів в єдине ціле.

В Україні не виправдались очікування щодо вирішення завдань удосконалення соціальної структури національної економіки на основі акціонерної форми власності, розвиток якої пов'язувався зі зміною системи розподілу доходів через перетворення найманих працівників у співвласників підприємств. На початкових етапах сертифікатної приватизації це було зумовлено низькою часткою акцій фізичних осіб у статутних фондах приватизованих підприємств та низьким рівнем корпоративного управління, а в подальшому і до цього часу – викупом акцій мажоритарними акціонерами, перетворенням акціонерних товариств на приватні підприємства та господарські товариства, що й визначило тенденцію скорочення кількості суб'єктів акціонерної власності та концентрації останньої. Концентрація акціонерної власності має два основні аспекти впливу на структуру економіки: 1) розширення можливостей для розвитку виробництва і реалізації масштабних проектів на основі нагромадження капіталу; 2) посилення загрози прояву монополістичних тенденцій через зосередження акціонерного капіталу в руках великих власників. Фахівці [7, с. 5] пов'язують надзвичайно високий рівень концентрації акціонерної власності в Україні, що загрожує переважаючим проявом другого аспекту, з впливом таких чинників: 1) недостатньою ефективністю системи захисту прав акціонерів, що призвело до значного поширення практики «ворожих» поглинань, рейдерства і т. п. Концентрація пакета акцій розглядається як важливий елемент системи захисту інвестицій та зменшення ризиків «ворожого» поглинання; 2) у формуванні мотивації великих власників домінують «доходи від контролю», а не дивіденди чи курсові різниці. Можливість їх отримання значною мірою залежить від наявності великого пакета акцій, що дає можливість установити контроль над фінансовими потоками акціонерного товариства; 3) система розкриття інформації про структуру власників в Україні є недостатньо релевантною, тому складно визначити зв'язки між існуючими акціонерами та кінцевими бенефіціарами.

Можливості залучення акціонерної власності до здійснення прогресивних структурних перетворень національної економіки обмежуються через деструктивний вплив таких чинників, як: слабий зв'язок акціонерних товариств із ринком акцій, що гальмує розподіл і перерозподіл ресурсів між галузями та суб'єктами господарювання, зумовлює невиконання ринком акцій функції джерела інвестиційних ресурсів; низька інвестиційна привабливість акціонерних товариств; відсутність у акціонерних товариств достатніх коштів для інвестицій; низький рівень захищеності міноритарних акціонерів; невідпрацьованість і низький рівень корпоративного управління; низька інформаційна відкритість та прозорість діяльності акціонерних товариств, що ускладнює участь акціонерів в управлінні акціонерною власністю, а потенційним інвесторам прийняття рішень щодо доцільності інвестування. Подолання наявних бар'єрів розвитку акціонерної власності й органічне включення її в процеси структурної модернізації економіки актуалізує необхідність вироблення державою дієвих механізмів регулювання акціонерного сектору.

Використання власності завжди є формою реалізації певного інтересу. І саме узгодження суспільних і приватних інтересів виступає базисом залучення потенціалу підприємництва до реалізації цілеспрямованих структурних перетворень. Рішення щодо розпорядження власністю приймається власником виходячи з власних інтересів та оцінки наявних умов здійснення господарської діяльності. Тому держава, формуючи умови здійснення господарської діяльності, цим самим визначає умови залучення власності до процесів структурного оновлення економіки. Досвід розвинутих зарубіжних країн свідчить, що приведення структурних перетворень економіки у відповідність до цілей суспільного розвитку забезпечується через

організацію середовища господарської діяльності і взаємодії суб'єктів відносин власності на основі реалізації механізмів регулювання, що органічно поєднують: ринкові механізми, які спрямовують ресурси у сфери з найвищою ефективністю їх використання; механізми державного регулювання, зорієнтовані на створення умов залучення власності у види діяльності з високим рівнем соціально-економічної значимості; механізми громадського регулювання, що реалізуються з метою дотримання балансу інтересів під час реалізації власності.

Попри проведення в Україні в рамках державної регуляторної політики реформи дерегуляції та розвитку підприємництва [8], головними завданнями якої визначено зменшення регуляторного тиску на малий і середній бізнес і, відповідно, створення нормальних умов для роботи та зменшення вартості адміністрування бізнесу, створення сприятливого середовища для внутрішніх та іноземних інвестицій, створення здорової конкуренції на ринку й усунення штучних бар'єрів, усе ще залишається переважаючим вплив стримуючих чинників ефективного використання власності і здійснення на цій основі прогресивних структурних перетворень економіки. До таких чинників належать: непослідовність державної політики і низький рівень довіри до влади, що обмежує залучення власності для реалізації суспільно значимих проектів; низький рівень захищеності будь-якої власності; значні затрати, пов'язані з реалізацією прав власності та їх гарантуванням під час здійснення підприємницької діяльності, які зменшують ресурси розвитку; високий рівень корупції, що ускладнює доступ до певних прав власності та забезпечення гарантування власності.

Структурна спроможність національної економіки забезпечувати цілі суспільного розвитку значною мірою залежить від розвитку державної власності, яка в прийнятних розмірах дає змогу підтримувати міжсекторну збалансованість, гарантувати національну безпеку та соціальну стабільність. За наявності значних структурних диспропорцій в економіці України, які становлять загрозу національній безпеці, структура й обсяг державної власності має орієнтуватись не тільки на забезпечення реалізації державних функцій, а й на реалізацію цілей структурної перебудови економіки, закладення базису структурних перетворень у пріоритетних секторах і видах діяльності. Тому реформа управління державною власністю, яка вже розпочалась в Україні, може бути ефективною за умови підпорядкування її цілей цілям структурної політики.

У 2014 р. питома вага кількості суб'єктів господарювання державного сектору економіки України становила 0,7%, частка їх чистого доходу від реалізації продукції – 8,9%, питома вага середньої вартості необоротних та оборотних активів суб'єктів господарювання державного сектору економіки – 15,6%, питома вага кількості працівників – 15,1%, питома вага капітальних інвестицій – 11,3% [9]. При цьому поточні фінансові показники підприємств державної власності набагато нижчі від приватних. У 2014 р. державні підприємства отримали близько 100 млрд. грн.збитків, що вдвічі більше за державні видатки на освіту. Команда реформ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (2015 р.) указуючи, що нестача кваліфікованих менеджерів та відсутність стратегії, корупція і низький рівень контролю призводять до втрат конкурентоспроможності та зловживань активами на державних підприємствах, визначає широку приватизацію як спосіб розв'язання зазначених проблем [10].

На забезпечення ефективного залучення державної власності до розв'язання структурних проблем національної економіки зорієнтована реформа державної власності, метою якої є підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки за допомогою: поліпшення бюджетного нагляду; розробки комплексної державної політики управління суб'єктами господарювання (політики власності); посилення корпоративного управління суб'єктами господарювання; реструктуризації та реорганізації суб'єктів господарювання; прозорого та комплексного процесу приватизації. На кардинальну зміну підходів до використання ресурсів держави спрямована нова політика управління державною власністю, основними завданнями якої визначено:

- впровадження корпоративного управління відповідно до стандартів ОЕСР, призначення визнаних фахівців на керівні посади в ключових державних компаніях; запровадження ефективного управління об’єктами державної власності; залучення міжнародних компаній до проведення аудиту ключових державних підприємств;

- проведення масштабної прозорої приватизації державної власності за наявності відповідних економічних умов: розроблення та сприяння прийняттю у новій редакції Закону України «Про перелік об’єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» (виключення понад 1 200 об’єктів); зміна методики оцінки під час підготовки до приватизації; запровадження продажу державних пакетів акцій на міжнародних біржах; запровадження проведення конкурсу за принципом аукціону як основного способу приватизації;

- зміна системи управління стратегічною державною власністю через створення холдингових компаній із міжнародними стандартами управління [11]. Успішна реалізація реформи має сприяти формуванню базису для ефективного використання всієї системи власності в напрямі розв'язання наявних та запобігання появі нових структурних проблем національної економіки, а це вимагає ретельного відпрацювання механізмів її здійснення.

Різноманітність та перманентність трансформації форм власності, взаємообумовленість та взаємодоповнюваність їх розвитку, обумовлюють формування інституційного середовища функціонування національної економіки, ефективність якого (попри те, що кожна з форм власності виконує функції з реалізації певних інтересів) може бути об'єктивно оцінена тільки за кінцевими показниками ефективності функціонування економічної системи.

Під час розгляду впливу власності на структурування економіки важливим є врахування таких моментів:

- не існує такої універсально придатної форми власності, яка незмінно і незалежно від конкретних історичних умов перевершувала б інші форми власності в будь-якій країні в усіх галузях і секторах економіки [12, с. 10];

- попри те що державна власність виступає економічним базисом розв'язання стратегічно важливих завдань суспільного розвитку ефективність її використання в рамках функціональної діяльності державних підприємств поступається ефективності використання приватної власності бізнесовими структурами;

- умовою ефективного залучення потенціалу приватної власності до вирішення структурних проблем і досягнення цілей структурних перетворень є розвинуте конкурентне середовище;

- ресурси економічного розвитку, закладені в різних формах власності, у тому числі і приватній, не реалізуються автоматично тільки за рахунок створення, становлення цих форм, зміни власника, оскільки відносини власності не зводяться до пасивного володіння її об'єктами. Ці відносини більш багатовимірні і здійснюються повною мірою тільки в процесі розпорядження об'єктами власності, їх використання, функціонування, які передбачають наявність відповідного механізму [13];

- вирішення складних і важливих завдань в умовах агресивного середовища і прагнення запровадження демократичних засад управління в орієнтації на досягнення цілей сталого розвитку спонукає до відходу від протиставлення держави і ринку, державної і приватної власності й усе частіше демонструють ефективність форми поєднання різних типів власності під час реалізації проектів різного масштабу і складності.

Виступаючи складовою частиною економічних відносин, власність розвивається під впливом усієї сукупності елементів середовища функціонування економіки. Науковці відзначають якісні зміни у відносинах власності, що проходять під впливом переходу до нового (постіндустріального) технологічного укладу, які супроводжуються переходом до нового типу економічного зростання, з новою ціннісною орієнтацією і новими механізмами його регуляції [13]. В умовах формування інноваційної економіки розвиток власності пов'язується із вирішенням завдання щодо створення передумов інноваційного зростання, підвищення інноваційної активності, забезпечення консолідації та алокації різних видів ресурсів, що дало б змогу сформувати структурні пропорції економіки відповідно до вимог досягнення цілей соціально-економічного розвитку. Безальтернативність інноваційної моделі розвитку вітчизняної економіки вимагає нової якості її інституційної структури на основі запровадження прогресивних форм відносин власності, здатних інтегрувати потенціал різних суб'єктів економічних відносин і активізувати потужні стимули до саморозвитку.

Важливим моментом процесу структуризації економіки на етапі формування її постіндустріального типу є зростання взаємообумовленості розвитку нових типів власності та нових типів учасників економічних відносин – елементів економічної системи. Прикладом цього може слугувати розвиток стартап-компаній, основним капіталом яких є інтелектуальний, сформований на індивідуально-інтелектуальній власності, які володіють

Таблиця 2

Показники надходження заявок на об'єкти промислової власності в Україні в І кварталі 2012–2016 рр. [14]

Об'єкти промислової власності	Кількість поданих заявок					2016 у % до 2015
	2012	2013	2014	2015	2016	
Усього надійшло	11882	12368	10714	10019	12619	125,9
Винаходи	1239	1325	1122	1083	947	87,4
- за національною процедурою	717	774	625	631	575	91,1
- за процедурою РСТ	522	551	497	452	372	82,3
Корисні моделі	2704	2595	2165	1922	2407	125,2
- за національною процедурою	2703	2591	2164	1919	2406	125,4
- за процедурою РСТ	1	4	1	3	1	-
Промислові зразки	357	527	668	471	524	111,3
Знаки для товарів і послуг	7582	7921	6579	6543	8741	133,6
- за національною процедурою	5582	5453	4530	4521	6956	153,8
- за міжнародною процедурою	2000	2468	2229	2022	1785	88,3

внутрішніми імпульсами до саморозвитку, здатні стати каталізаторами формування «точок зростання» за умови партнерської взаємодії з інституціями, що володіють іншими видами власності, яка може бути задіяна для втілення різного роду інновацій у різні типи проектів.

Посилення викликів глобалізованого конкурентного середовища ставить суб'єкти господарювання в умови, коли для реалізації своїх конкурентних стратегій вони постають перед необхідністю переглянути структуру своєї власності з метою розширення її інтелектуального складника. Даний аспект є визначальним у формуванні структури інноваційної постіндустріальної економіки, оскільки володіння інтелектуальною власністю дає можливість економічним агентам активізувати інноваційні процеси, запропонувати нову продукцію з більшою часткою доданої вартості, сформувати потенціал сталого розвитку.

Вектори структурування національної економіки значною мірою визначаються розвитком такого складника системи інтелектуальної власності, як промислова власність, що об'єднує винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг (табл. 2). У І кварталі 2016 р. порівняно з аналогічним періодом попереднього року мало місце зростання загальної кількості заявок на об'єкти промислової власності на 25,9%. Зі зростанням кількості заявок на корисні моделі на 25,2%, на промислові зразки – на 11%, на на знаки для товарів і послуг – на 33% кількість заявок на винаходи зменшилась на 12,6%. Тенденція до зменшення кількості заявок на винаходи намітилась з 2014 р., і це стає тривожним сигналом в аспекті згортання передумов структурної модернізації національної економіки.

Прийняття заявок на реєстрацію об'єктів промислової власності в Україні здійснюється за національною і міжнародною процедурами, що є хибною практикою, оскільки звужує можливості захисту національного виробника на зовнішньому ринку. Проблема підсилюється переважанням питомої ваги заявок за національною системою в їх загальній кількості, яка в І кварталі 2016 р. по винаходах становила 61%, корисних моделях – майже 100%, знаках для товарів і послуг – 80%. Урегулювання даного питання набуває особливої значимості з огляду на те, що з 1 січня 2016 р. в Україні офіційно почала діяти поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі з ЄС. У цьому зв'язку особливо актуальними залишаються рекомендації та застереження науковців [15, с. 367] стосовно того, що системи охорони інтелектуальної власності та інноваційного регулювання повинні сполучити виробниче та комерційне використання об'єктів інтелектуальної власності.

Оцінити досягнення країни стосовно стану й ефективності захисту прав власності дає змогу Міжнародний індекс захисту прав власності (The International Property Right Index) – комбінований показник Міжнародного альянсу прав власності, що охоплює такі три аспекти: 1) правове і політичне середовище; 2) права на фізичну власність; 3) права на інтелектуальну власність. У 2015 р. зі значенням показника 3,9, що на 0,4 пункта нижче, ніж у 2014 р., Україна зайняла 109-е місце серед 129 країн світу [16]. При цьому компонент оцінки розподілився так: розвиток правового і політичного середовища – 2,8 (сформувався як середній із таких складників: незалежність судової системи – 1,7; верховенство права – 3,3; політична стабільність – 3,5; боротьба з корупцією – 2,8); права фізичної власності – 4,9 (захист фізичної власності – 2,8; реєстрація власності – 9,1; доступ до позики – 2,7); право інтелектуальної власності – 4,1 (захист прав інтелектуальної власності – 2,8; патентний захист – 7,8; захист авторських прав – 1,7). Наведені показники є наочним свідченням відсутності в Україні належних базових умов залучення потенціалу інституту власності до процесів прогресивного структурування національної економіки й індикаторами об'єктивізації напрямів державної політики у сфері захисту власності.

Висновки з проведеного дослідження. Є очевидним, що прогресивні структурні перетворення можуть бути забезпечені тільки на основі формування ефективних механізмів розвитку власності, основу яких становлять гарантування і захист власності, створення сприятливих умов для її використання й розширення, забезпечення компромісу між очікуваннями власника і рамковими умовами збереження та розвитку його власності. Незважаючи те що структура власності визначає напрями її цільового використання, особливого значення набуває питання досягнення синергетичного ефекту під час запровадження нових організаційно-правових форм поєднання, спільного розпорядження і користування власністю. Це означає, що для комплексного вирішення структурних проблем економіки велике значення має рівень взаємодії економічних агентів у питаннях спільного використання власності, ніж структурні пропорції між різними формами власності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мандибура В. Системно-формаційна трансформація інституту власності / В. Мандибура // Економічна теорія. – 2013. – № 2. – С. 59–60.

2. Кіндзерський Ю. Проблеми розбудови інституту власності у світлі модернізації економіки / Ю. Кіндзерський // Вісник КНТЕУ. – 2010. – № 4. – С. 18–27.

3. Кількість субєктів ЄДРПУО за організаційно-правовими формами. Статистичний щорічник України за 2012 рік / Державна служба статистики України. – Київ, 2013. – С. 82–83 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/.

4. Кількість субєктів ЄДРПУО за організаційно-

правовими формами. Статистичний щорічник України за 2014 рік / Державна служба статистики України. – Київ, 2015. – С. 68–69 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/.

5. Гордіца К.А. Неформальні складові інституту власності в Україні / К.А. Гордіца // Український соціум. – 2010. – № 2. – С. 110.

6. Шаповалов В.О. Акціонерний сектор національної економіки як об'єкт державного регулювання : [монографія] / В.О. Шаповалов, С.С. Ніколенко, І.М. Ковальчук. – Полтава : ПУЕТ, 2014. – 199 с.

7. Бабіченко В. Структура акціонерної власності в Україні в контексті диспропорцій розвитку корпоративного сектору / В. Бабіченко // Економіст. – 2014. – № 6. – С. 5.

8. Дерегуляція та розвиток підприємництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reforms.in.ua/ua/reforms/deregulyaciya-ta-rozvytok-pidpryyemnyctva #overview.

9. Частка державного сектору у складі економіки за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Upravlinnia.

10. Шлях до процвітання. Базові принципи реформування економіки / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.me.gov.ua/News/Detail?...

11. Реформа управління державною власністю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reforms.in.ua/ua/reforms/reforma-upravlinnya-derzhavnoyu-vlasnistyu #overview

12. Государство и разгосударствление: риски и ограничения «новой приватизационной политики» / А. Радыгин, Ю. Симачев, Р. Энтов // Вопросы экономики. – 2011. – 9. – С. 10.

13. Сорокин Д.Е. Отношения собственности в системе социально-экономического неравенства (методологическая база) / Д.Е. Сорокин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gorby.ru/activity/conference/show_562/view_ 24831

14. Промислова власність у цифрах. Показники діяльності Державної служби інтелектуальної власності України та Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» за І квартал 2016 року. Київ, 2016. – 28 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sips.gov.ua/ i_upload/file/promvlasnist-ikv-2016.pdf

15. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / За ред. д-ра екон. наук, проф. Л.І. Федулової. – К. : Основа, 2005. – С. 367.

16. The International Property Rights Index 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : internationalpropertyrights index.org/country?

РИНКОВІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ РЕГУЛЮВАННЯ ВИТРАТ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕКТОРУ

MARKET FACTORS OF ADJUSTMENT EXPENSES BUSINESS SECTOR

УДК 338. 221. 01 +338.5.

Колісник Г.М.
к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку і аудиту
Ужгородський національний університет

У статті з'ясовано, що основною метою діяльності підприємств є прибуток. Визначено, що прибуток є базою для забезпечення розвитку підприємства, підвищення показників його діяльності, впровадження інновацій у виробництво, досягнення бажаних переваг у конкуренції як на внутрішньому ринку, так і на ринку світового економічного простору. Доведено, що динаміка витрат конкретного виду діяльності визначається дією всіх чинників і відносна значимість кожного чинника відрізняється залежно від виду діяльності. Досліджено, що витрати, які створюються під час підприємницької діяльності, визначаються багатьма взаємопов'язаними факторами. Запропоновано перелік витратоутворюючих чинників, згрупованих за рівнями управління економікою, які поділяються на три основні групи: чинники мікро-, макро- (мезо-) і міжнародного рівнів.

Ключові слова: *державне регулювання підприємництва, державна політика розвитку підприємництва, державне регулювання витрат, ринкові чинники розвитку підприємництва, прибуток підприємства.*

В статье установлено, что основной целью деятельности предприятий является прибыль. Определено, что прибыль является базой для обеспечения развития предприятия, повышения показателей его деятельности, внедрения инноваций в производство, достижения желаемых конкурентных преимуществ как на внутреннем рынке, так и на рынке мирового экономического пространства. Доказано, что динамика расходов конкретного вида деятельности определяется действием всех факторов и относительная значимость каждого фактора отличается в зависимости от вида деятельности. Исследовано, что расходы, которые возникают во время предпринимательской деятельности, определяются многими взаимосвязанными факторами. Предложен перечень затратообразующих факторов, сгруппированных по уровням управления экономикой, которые делятся на три основные группы: факторы микро-, макро- (мезо) и международного уровней.

Ключевые слова: *государственное регулирование предпринимательства, государственная политика развития предпринимательства, государственное регулирование затрат, рыночные факторы развития предпринимательства, прибыль предприятия.*

It was found that the main purpose of business is profit, profit is the key enterprises. Determined that profit is the base for its development, improving the performance of its activities, innovation in production, achieving the desired benefits of competition in both the domestic market and the markets of the world economic space. It is proved that the dynamics of costs specific activity is determined by the influence of all the factors together, and the relative importance of each factor varies depending on the type of activity. Also, studies that costs are created when business activities are determined by many interrelated factors. A list vytratoutvoryuyuchyh factors, grouped by level of economic management, which are divided into three main groups: factors micro-, macro- (meso) and international level.

Key words: *government regulation of business, public policy development, regulation costs, market factors of business, profits.*

Постановка проблеми. Останніми роками вплив негативних факторів на розвиток окремих суб'єктів підприємницького сектору і цілих видів економічної діяльності зазнає суттєвого тиску. До таких факторів належать: посилення конкуренції, зміна у поведінці споживачів, невпинне зростання цін тощо. Цей перелік можна продовжувати, але результат завжди один – зростання витрат. Саме тому суб'єкти підприємництва змушені все більше уваги приділяти ринковим чинникам розвитку регулювання витратами, а відповідно, і спрямовувати зусилля на вдосконалення діючих та вироблення нових концепцій управління внутрішнім бізнес-середовищем, з огляду на ринкові показники, що їх формують.

За часів, коли розміри та суми витрат на всі ресурси (або певної їх частки), формуються ринком, необхідним постає питання імплементації в господарську практику дієвої системи регулювання витратами підприємницького сектору. Суттєву роль тут повинне відігравати державне регулювання.

Сформована в Україні за часи незалежності модель регулювання витрат не враховує достатньою мірою особливості господарської діяльності в конкурентному середовищі. Вирішення цієї проблеми передбачає необхідність переосмислення існуючої парадигми регулювання з орієнтацією на досвід американської та японської практики управління бізнес-процесами за участі держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний етап розвитку ринкових систем господарювання характеризують процеси активного втручання держави в економічну діяльність. Держава як правовий інститут спрямовує свою діяльність на гармонійне поєднання задоволення потреб та інтересів як суспільства в цілому, так і кожного його члена шляхом реалізації одержаної влади державним апаратом. Проблемі державного регулювання розвитку підприємництва присвячено чимало наукових праць, однак більшість дефініцій державного регулювання містить різні ключові акценти, зокрема сукупність заходів, методів, інструментів державного впливу; об'єкти регулювання. Маловивченим є питання щодо визначення конкретних об'єктів цілеспрямованого впливу держави в процесі регулювання витратами підприємницького сектору, тому необхідно більше уваги

приділяти дуже актуальній нині проблемі ринкових чинників розвитку регулювання витратами підприємницького сектору економіки країни.

Л. Дмитриченко у монографії «Государственное регулирование экономики: методология и теорія» підкреслює, що є дві форми регулювання економіки: ринкова та державна; на думку автора, державна базується на законах ринку [1, с. 28]. Про врахування співвідношення між державним регулюванням та державним управлінням йдеться в монографії Л. Приходченко, який зазначає, що «…регулювання є складовим елементом здійснення державного управління, похідним поняттям і може виступати окремою функцією» [3, с. 146]. На думку В. Добровольської, сутність державного регулювання розкривається через поняття методу, яким є передбачені чинним законодавством способи впливу держави на поведінку господарюючих суб'єктів із метою отримання необхідного державі результату [2, с. 49].

Вважаємо, що держава для ефективного розвитку підприємництва має створювати засади сприяння та регулювання. Саме ці процеси (сприяння розвитку і регулювання підприємництва) визначають сучасність і прогресивність дій державної влади. Саме тому для визначення стратегічних перспектив ефективного регулювання витратами підприємницького сектору та цільового застосування інструментів державного впливу на даний сектор економіки доцільним є визначення оптимального рівня регульованих державою чинників у загальному обсязі витрат підприємницького сектору.

Ефективне регулювання витрат відіграє суттєву роль не тільки для підприємницького сектору, але й для країни в цілому, адже від упровадженої методики регулювання витрат у підсумку залежить і ВВП країни.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) України – це вартість кінцевої продукції (товарів і послуг), виробленої резидентами України за певний період часу. Недарма ВВП є одним із найважливіших показників розвитку економіки, який характеризує кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць-резидентів у сфері матеріального і нематеріального виробництва.

Тому особливо важливим є відстоювання державою інтересів у розвитку системи регулювання витрат підприємницького сектору, котра в підсумку призведе до скорочення суми витрат на виробництво та реалізацію продукції (товарів та/або робіт чи послуг), яка за умов успішної реалізації призведе до підвищення доходу за тих же обсягів випуску.

Таблиця 1

Формування чистого прибутку (збитку) великих та середніх підприємств за видами економічної діяльності за січень-вересень 2015 р.*, млн. грн. [6]

	Чистий дохід	Операційні витрати	Інші витрати	Витрати всього	Чистий прибуток (збиток)
Усього	**3444938,6**	**3098517,4**	**522730,9**	**3631667,8**	**-186729,2**
Сільське, лісове та рибне господарство	12400,9	12164,3	571,3	12794,6	-393,7
Промисловість	1562190,0	139820,5	250257,0	1652473,3	- 90283,3
Будівництво	65409,0	61447,5	10456,9	72003,3	- 6594,2
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1161491,0	1114026,0	87402,4	1203718,7	- 42227,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	204145,8	177995,9	19545,5	198326,6	5819,2
Тимчасове розміщування й організація харчування	11683,4	14000,0	842,3	14853,7	-3170,3
Інформація та телекомунікації	74883,0	60768,4	18932,2	80762,7	-5879,7
Фінансова і страхова діяльність	85299,7	56435,8	31616,4	89574,5	-4274,8
Операції з нерухомим майном	62476,1	60281,3	33920,9	94207,2	-31731,1
Професійна, наукова та технічна діяльність	165352,9	108786,2	60899,1	169757,1	-4404,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	26314,5	20701,7	6930,7	27707,7	-1393,2
Освіта	687,8	550,9	17,1	569,6	118,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	5403,6	5062,6	940,4	6023,2	-619,6
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	6556,7	7850,0	364,8	8234,3	-1677,6
Надання інших видів послуг	644,1	627,3	33,9	661,3	-17,2

*Без урахування результатів діяльності банків, бюджетних установ, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та частини зони проведення антитерористичної операції. За видом економічної діяльності «Сільське, лісове та рибне господарство» інформацію наведено без урахування рослинництва, тваринництва та змішаного сільського господарства, які відслідковуються тільки в річній звітності

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у з'ясуванні ринкових чинників розвитку державного регулювання витрат підприємницького сектору економіки країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомо, що для підприємницьких структур виробничої та невиробничої сфер основною метою діяльності є отримання найвищого прибутку. Така умова є бажаною та обов'язковою, оскільки отримуваний прибуток є базою для забезпечення його розвитку підприємтсва, підвищення показників його діяльності, впровадження інновацій у виробництво, досягнення бажаних конкурентних переваг як на внутрішньому ринку, так і на ринку світового економічного простору. Перераховані умови доводять необхідність проведення аналізу регулювання витрат підприємницького сектору, особливо ринкових чинників розвитку, в умовах кризових економічних перетворень та коли більшість вітчизняних підприємств отримують збиток.

Аналіз показників чистого прибутку (збитку) підприємницького сектору за дев'ять місяців 2015 р., наведений у табл. 1, свідчить про важливість побудови дієвої системи регулювання витрат.

Вивчаючи показники, наведені в таблиці 1, доходимо висновку, що більшість видів економічної діяльності, які забезпечують формування структури ВВП, працюють зі збитком. Виняток становлять сфери освіти, транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності.

Витрати, що створюються під час підприємницької діяльності, визначаються багатьма взаємопов'язаними факторами. Поведінка витрат пояснює дію великого набору витратоутворюючих факторів у кожній конкретній економічній ситуації.

За адміністративно-командної економіки (за часів СРСР) у методичних указівках до розробки державних планів економічного і соціального розвитку було виділено визначальні чинники, що справляють вплив на формування витрат. Із часом вони перетворилися в типовий перелік витратоутворюючих чинників теорії і практики, які й нині застосовуються на вітчизняних підприємствах.

Близько 30 років тому, у часи переходу економіки України до ринкових відносин, було виділено чинники, що впливають на формування витрат. Але, на жаль, вони не відображають специфіку сучасного етапу розвитку ринкової економіки. Необхідність їх перегляду й уточнення пов'язана із цілою низкою нових явищ. Традиційно використовувана класифікація витратоутворюючих чинників повною мірою не враховує, наприклад, чинники маркетингового характеру, котрі пов'язані із загостренням конкуренції, розширенням асортименту, інноваційною діяльністю, кваліфікацією працівників, що впливають на витрати підприємницького сектору, суттєво змінюючи їх структуру.

Свого часу визначити найбільш істотні витратоутворюючі чинники в економіці ринкового типу, спробував М. Портер. У науковій роботі «Конкуренція» він увів поняття ключових чинників (факторів) виробництва – базових складників структури витрат підприємства, до яких по-різному застосовується цілеспрямований контроль [4, с. 231]. На переконання вченого, від визначених ним складників залежить динаміка витрат, пов'язаних із різними видами діяльності, відображаючи при цьому всі можливі взаємозв'язки. Ключові чинники витрат – це причини, обумовлені структурою індустрії і ключовими витратами на здійснення певного виду

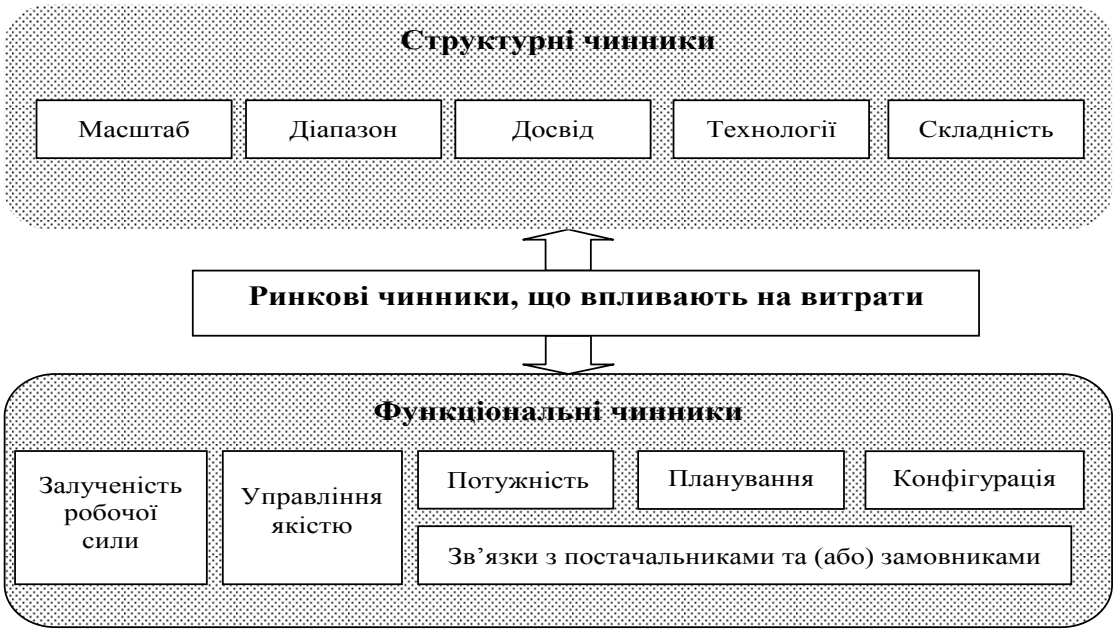

Рис. 1. Класифікація ринкових чинників, що впливають на витрати, за Дж. Ріле

діяльності. Дію цих чинників підприємство може контролювати лише певною мірою. Динаміка витрат конкретного виду діяльності визначається дією всіх чинників, і відносна значимість кожного чинника відрізняється залежно від виду діяльності. Згодом витрати зазнають змін через коливання у співвідношенні. Це неминуче відбувається в міру зростання підприємства або розвитку ситуації в галузі. У зв'язку з цим М. Портер визначив кілька рушійних сил динаміки зміни витрат, а саме: зростання галузі, різну чутливість до масштабу, вплив кривої навчання, різницю в рівні технологічних змін, відносну інфляція витрат, старіння й адаптацію до ринку.

Таким чином, М. Портер висуває на перший план чинники, пов'язані з динамікою розвиненого ринку, але не враховує специфіки перехідного періоду для постсоціалістичних економік, пов'язаних із нестабільністю, подоланням монополізму і розвитком ринкової конкуренції.

Крім переліку витратоутворюючих чинників, представлених М. Портером, в економічній літературі існують й інші, зокрема набір чинників, визначених Дж. Ріле [4, с. 252]. Згідно з його дослідженням, усі ринкові чинники, що здійснюють вплив на витрати, можна розділити на дві групи: структурні і функціональні (операційні) (рис. 1).

До перших належать: масштаб (обсяг інвестицій у процес виробництва, дослідження і наукові розробки, маркетингові ресурси для виготовлення продукту), діапазон (ступінь вертикальної і горизонтальної інтеграції), досвід роботи, технології, а також складність (широта асортименту виробів або послуг, який збираються запропонувати замовникам).

Друга група витратоутворюючих чинників, що виділяються Дж. Ріле, – функціональні чинники, що керують витратами підприємницького сектору. Їх пов'язують зі здатністю даного сектору успішно функціонувати. До цих чинників належать: залученість робочої сили (прийняття працівниками зобов'язань із постійного підвищення їх рівня кваліфікації), комплексне управління якістю, використання потужностей, ефективність планування, конфігурація (досконалість конструкторської розробки виробів), використання зв'язків із постачальниками та/або замовниками в контексті ланцюжка витрат.

Однак недолік даної класифікації полягає в тому, що вона враховує лише внутрішні чинники, які діють у рамках конкретної організації або групи підприємств, і не бере до уваги дію таких зовнішніх факторів, як державна політика, стан ринку і розвиток економіки в цілому.

Проаналізувавши існуючі вітчизняні та зарубіжні класифікації витратоутворюючих чинників, можна констатувати, що кожна з них має як певні переваги, так і окремі недоліки. Жодна з них не є вичерпною і в сучасних умовах не може використовуватися для оцінки, аналізу та планування витрат підприємницького сектору.

Отже, узагальнивши позитивні сторони описаних класифікацій з урахуванням специфіки планування і умов розвитку вітчизняної економіки, спираючись на маркетинговий підхід, пропонується перелік витратоутворюючих чинників, згрупованих за рівнями управління економікою. Всі вони діляться на три основні групи: чинники мікро-, макро- (мезо-) і міжнародного рівнів.

Таблиця 2

Класифікація чинників регулювання витрат підприємницького сектору за рівнями управління економікою

Рівень управління економікою	Чинники
Мікрорівень	- обсяги виробництва і продажів; - використання потужностей; - номенклатура й асортимент продукції; - взаємодія між структурними підрозділами; - ступінь взаємодії в ланцюжку підприємств по створенню і реалізації продукції; - взаємозв'язок і взаємозалежність між різними процесами підприємства; - політика у сфері якості; - інноваційна діяльність; - тощо
Макрорівень (мезорівень)	- масштаби державного регулювання економіки; - співвідношення попиту і пропозиції; - робота профспілок; - пільги і стимулятори; - податки і відрахування; - обсяги внутрішніх інвестицій; - інфляційні процеси в економіці; - тощо
Міжнародний рівень	- курси валют; - зміна світових цін на товари і послуги; - політичні умови в міжнародній торгівлі; - обсяг іноземних інвестицій; - тощо

Перші включають фактори, що безпосередньо належить до підприємства і тією чи іншою мірою залежать від його діяльності.

Фактори макрорівня є зовнішніми по відношенню до підприємства та не залежать або мало залежать від його роботи. Ці ж фактори з деякими обмеженнями можуть діяти і на мезорівні, тобто в масштабах певних територій, регіонів, областей.

Фактори міжнародного рівня більшою мірою впливають на підприємства, які працюють з іноземними постачальниками та покупцями. Ці фактори визначають, чи вигідний експорт товарів в обраній підприємством країни і чи є економічно обґрунтованим імпорт сировини, матеріалів, комплектуючих та іншої продукції іноземного виробництва.

Висновки з проведеного дослідження. Застосовуючи лише ринкові методи, проблему розвитку регулювання витрат неможливо вирішити. У процесі регулювання витрат підпри-

ємницького сектору постає необхідність у формуванні системи регулювання економічними процесами, котра б поєднувала ринкові механізми з методами державного впливу. Загальноприйнятим є поділ усіх методів державного регулювання витрат на прямі та опосередковані (непрямі). Їх застосування визначається станом зовнішньоекономічного середовища, від якого значною мірою залежить ефективність регулювання витратами окремих бізнес-структур.

Тому державне регулювання в системі управління витратами має бути націлене на постійний пошук і виявлення резервів економії ресурсів і на зниження витрат із метою підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності підприємницького сектору.

Попередні наукові зондування теоретичних положень та практики ведення підприємницької діяльності виявили, що цілеспрямованість сучасної системи розвитку регулювання витрат пов'язана зі скороченням рівня витрат на одиницю продукції. Скорочення витрат на виготовлення продукції є критерієм, відносно якого оцінюється ефективність регулювання витратами в цілому та їх величини і рівня. Проте в Україні усталена так звана традиційна модель регулювання витрат, яка, на жаль, не враховує достатньою мірою специфіку діяльності підприємницького сектору в конкурентному середовищі залежно від сфери діяльності, адже основи традиційної моделі базуються на таких тезах: у бухгалтерському обліку формується справжня собівартість одиниці продукції; аналіз витрат за елементами і статтями калькуляції відбувається під час побудови системи регулювання та управління ними. Крім того, дослідники, формуючи теоретичні основи регулювання витрат, головною функцією, яка впливає на величину та рівень витрат, розглядають обсяг виробництва, що характеризує традиційну модель такого управління. Залежність поведінки витрат від впливу інших факторів практично не враховується.

Таким чином, дослідження характеру традиційної системи регулювання витрат забезпечило теоретичну базу для обґрунтування її вузькоцільового положення – кореляції з процесом регулювання рівня витрат, що породжує обмеженість сприйняття економічної думкою сутнісного призначення системи регулювання витрат підприємницького сектору.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дмитриченко Л.И. Государственное регулирование экономики: методология и теория : [монография] / Л.И. Дмитриченко. – Донецк : УкрНТЭК, 2001. – 329 с.

2. Добровольська В. Деякі питання щодо непрямих (економічних) методів державного регулювання підприємницької діяльності / В. Добровольська // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 5. – С. 49–52.

3. Приходченко Л.Л. Забезпечення ефективності державного управління: теоретико-методологічні засади : [монографія] / Л.Л. Приходченко. – Одеса : Оптимум, 2009. – 300 с.

4. Савчук В.П. Финансовый менеджмент предприятий: прикладные вопросы с анализом деловых ситуаций / В.П. Савчук – К. : Максимум, 2001. – 600 с.

5. Porter, M. (1998) On Competition, Boston: Harvard Business School, 1998.

6. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%82.

МЕТОДОЛОГІЯ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ЯК НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

METHODOLOGY OF INSTITUTIONALISM AS SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATION OF REGULATION OF THE ECONOMY

УДК 330.34

Колупаєва І.В.
к.е.н., доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті обґрунтовано необхідність формування та розвитку інституціонального середовища як основи державного регулювання економіки та забезпечення ефективності реформ. Розглянуто інститут соціального партнерства як дієвий механізм функціонування громадянського суспільства та забезпечення функціонування інститутів. Проаналізовано роль держави у формуванні інституційного середовища та забезпечення його якості.
Ключові слова: *інституціоналізм, державне регулювання економіки, регуляторна політика, дерегуляція, соціальне партнерство.*

В статье обоснована необходимость формирования и развития институциональной среды как основы государственного регулирования экономики и обеспечения эффективности реформ. Рассмотрен институт социального партнерства как действенный механизм функционирования гражданского общества и обеспечения функционирования институтов.
Ключевые слова: *институционализм, государственное регулирование экономики, регуляторная политика, дерегулирование, социальное партнерство.*

The necessity of formation and development of institution environment as foundation of the state regulation of the economy and provision of effectiveness of reforms are grounded. Institute of social partnership as an effective mechanism of the functioning of civil society and institutions is considered. The role of the state in the information of institutional environment and assurance of its quality are analyzed.
Key words: *institutionalism, state regulation of the economy, regulatory policy, deregulation, social partnership.*

Постановка проблеми. Сталий розвиток економіки неможливо уявити собі без глибинних змін усієї економічної системи. Для дослідження напрямів та механізмів реалізації регуляторної політики держави ефективним є застосування методології інституціоналізму, яка має комплексний та системний характер і дає змогу проаналізувати певний процес через низку об'єктивних чинників, детермінантів, еволюційних закономірностей та особливостей розвитку національної економіки. Отже, набуває актуальності обґрунтування необхідності застосування методології інституціоналізму як науково-теоретичного підґрунтя державного регулювання економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У закордонних та вітчизняних доробках можна знайти праці, присвячені методології інституціоналізму. Д. Норт [1] аналізує інституційні зміни і функціонування економіки; О.А. Гриценко [2] визначає місце держави в інституційному середовищі; О.О. Прутська [3] розглядає економічну поведінку на основі інституціонального підходу; О.В. Носова [4] досліджує напрями розвитку інституційного реформування у пострадянських країнах; Т.В. Голикова та В.П. Мельник [5] аналізують дерегулювання як спосіб підвищення якості інституційного середовища та ін. Потребує подальшого дослідження питання актуалізації формування інституційного забезпечення державного регулювання економіки.

Постановка завдання. Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності застосування методології інституціоналізму як науково-теоретичної основи регулювання економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукових джерел виявив значний науково-практичний інтерес до теорії інституціоналізму та її застосування для дослідження сучасних економічних проблем державного регулювання.

Одним із головних суб'єктів інституціонального середовища є держава, яка через свої функції забезпечує економічну, соціальну, адміністративну та іншу діяльність. «Будучі інститутом особливого роду, держава створює інституційний корсет, що підтримує ринкове середовище в необхідній формі» [2, с. 78]. Значну роль у формуванні інституціональної системи відіграє держава, а якість інституційного середовища визначається державною регуляторною політикою.

Аналізуючи економічну парадигму формування інноваційного розвитку, Н.А. Мамонтова [6, с. 76] зазначає, що «слабким місцем сучасної парадигми є не помилкові методи дослідження, а занадто спрощене уявлення про об'єкт дослідження». Отже, для визначення сучасної парадигми регуляторної політики держави необхідним є глибинний аналіз інститутів, норм, принципів із позиції їх історичного розвитку. Саме це дасть змогу знайти необхідні засоби, методи, інструменти для ефективного державного регулювання економіки.

Найбільш узагальнену концепцію інститутів представив Д. Норт, який виділив такі групи:

- неформальні обмеження (традиції, звички, соціальні умовності);
- формальні правила (законодавчі та адміністративні акти, судові рішення);
- механізми примусу, які забезпечують дотримання правил (судові органи, органи правопорядку тощо) [1].

Важлива роль серед інститутів належить саме власності, адже форма власності визначає взаємовідносини між суб'єктами у суспільстві. Аналіз

наукових джерел дослідження методології інституціоналізма показав, що до основних інститутів належать: традиції, звички, релігія, власність, сім'я, ментальність, культура тощо. У сучасному розумінні в поняття інституту входять також організації, установи, які займаються регуляторною діяльністю у межах своїх компетенцій. Головним органом виступає Державна регуляторна служба України.

Інститути середовища зменшують невизначеність шляхом установлення сталої структурної взаємодії між людьми [1]. Отже, всі інститути діють у суспільстві у тісному зв'язку і мають ураховувати інтереси всіх суб'єктів суспільства. Слід зазначити, що інститути дають підґрунтя для розуміння історичного процесу економічного об'єкту (процесу) та для вибору найбільш ефективних інструментів та засобів регулювання економіки.

Не враховувати цього в процесі трансформаційних змін і реформ неможливо, а ігнорування погрожує провалом цілей та завдань політики [7, с. 4].

Погоджуємося з думкою О.В. Носової, яка зазначила, що «потенційні можливості економічного зростання держави, досягнення більш високих темпів рівня економічного та соціального розвитку залежать більше від інститутів» [4, с. 261–262]. Інститути визначають основу та є більш важливими для забезпечення ефективної економічної політики, ніж параметри, які задаються зовнішнім середовищем в умовах глобалізації. На рис. 1 узагальнено інститути та інструменти регулювання економікою.

Важливим, на нашу думку, є виокремлення інституту соціального партнерства, що запропонувала Н.В. Оленцевич, зазначивши: «Соціальне партнерство може служити дієвим інструментом поєднання економічної ефективності та соціальної справедливості у суспільстві… Визначальну роль тут має відігравати виважена адекватна політика держави, направлена на сприяння розвитку соціального діалогу» [8, с. 466–467]. Соціальне партнерство потрібно розглядати як реальний механізм створення і функціонування громадянського суспільства, де служіння-управління в рамках установлених суспільством правил гри є засобом сталого національного розвитку і згуртування та збагачення різноманітних та самоцінних форм та елементів задля цього розвитку.

Формування та подальший розвиток інститутів залежить від економічних реформ, що проводяться. Проблеми реформ в Україні полягають у недостатній увазі щодо питання про роль держави у створенні та забезпеченні функціонування інститутів.

Конкретні дії держави повинні визначатися національною специфікою і станом економіки в кожний певний момент. Процес адаптації випробуваних в інших країнах інститутів до нових умов відбувається в різних країнах із різною швидкістю й ефективністю [3, с. 221].

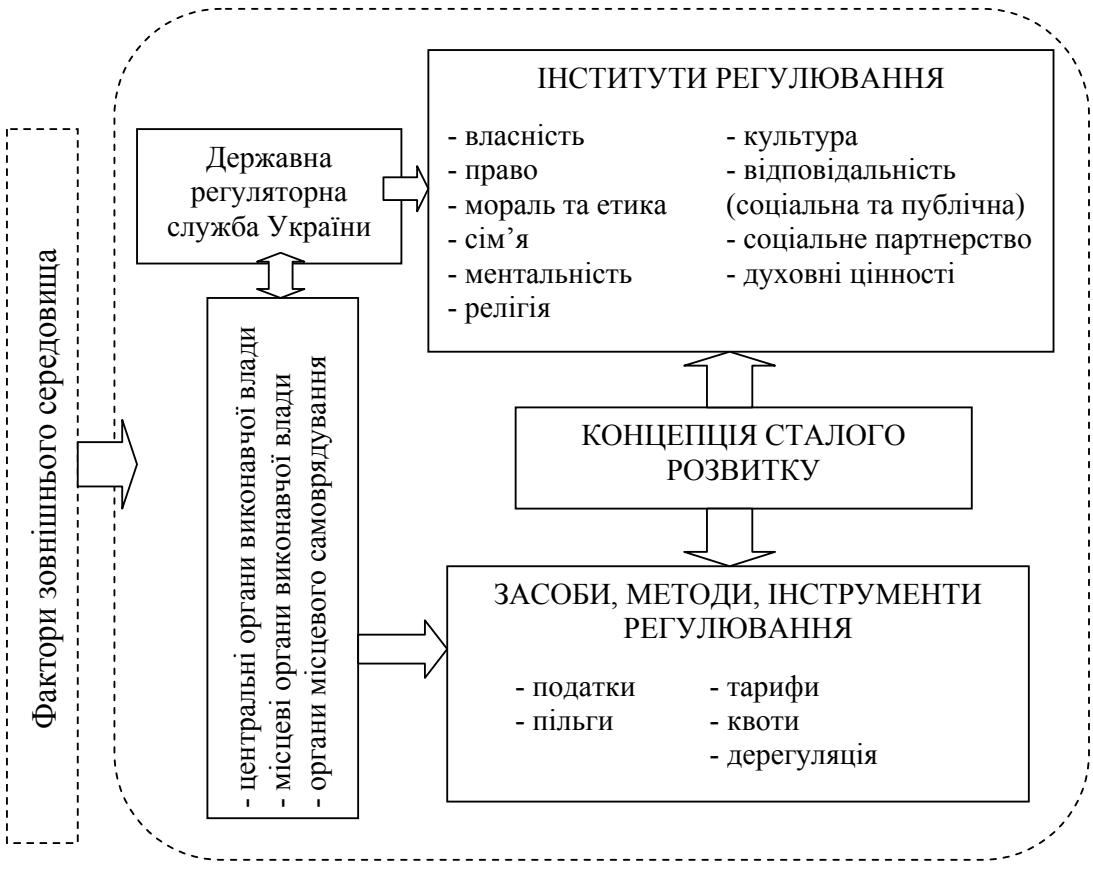

Рис. 1. Науково-теоретична основа регулювання економіки на основі інституціоналізму

Дії держави щодо забезпечення функціонування інститутів мають ґрунтуватися на ідеології служіння народу, інтересам громадян, що може бути забезпечено через механізм соціального партнерства.

О.О. Прутська зазначила, що «одним із механізмів забезпечення зворотного зв'язку в економіці повинен бути інститут відповідальності. Наявність інституту відповідальності сприяє не тільки тому, щоб підприємці підходили до ведення бізнесу з усією серйозністю, з урахуванням інтересів і очікувань контрагентів, а й і відповідно до встановлених державою правил» [3, с. 139]. Необхідно підкреслити, що тут має бути не тільки соціальна відповідальність, а й публічна відповідальність – відповідальність органів влади за порушення захисту інтересів та прав людини та суб'єктів господарювання.

Отже, під час розробки економічної стратегії сталого розвитку України слід визначити соціальне партнерство як найважливіший пріоритет і механізм накопичення і реалізації економічного і соціально-культурного потенціалу нації. За допомогою об'єднання ідей, зусиль, ресурсів різних господарюючих суб'єктів потрібно вирішувати найгостріші та найактуальніші соціально-економічні проблеми підвищення добробуту нації.

Погоджуємося з думкою А.В. Яцюк, яка стверджує, що «держава має відігравати координуючу та консолідуючу роль, виступати суб'єктом формування необхідних інститутів, бути творцем середовища для вільного інформаційного обміну між соціальними групами і бути гарантом захисту прав людини і належного функціонування інститутів, які забезпечують їх реалізацію» [7, с. 9].

Для формування парадигми соціально-економічного розвитку країни, основаної на забезпеченні сталого розвитку економіки з урахуванням інтеграційних процесів, набувають актуальності важелі (інструменті, засоби) державного регулювання економіки. Основними інструментами регуляторної політики держави стають такі традиційні інструменти, як податки, тарифи, квоти, пільги тощо. Важелі регулювання мають бути направлені на захист та підтримку національної економіки, яка трансформується. Необхідно також звернути увагу на нові засоби регулювання економіки.

Так, інституційне становлення у Польщі показало, що важливим стало «надання значної незалежності основній частині економічних суб'єктів, збільшення автономності державних підприємств за обмеження державного втручання» [4, с. 267].

Інституційні бар'єри, які характерні для економіки України, негативно впливають на ефективність діяльності суб'єктів господарювання зокрема та економіки в цілому. «Україна паралізована величезним обсягом регулювання» [9]. За даними рейтингу легкості ведення бізнесу Doing Business, Україна посіла 87-е місце [10]. Позиція в рейтингу дещо покращилася, проте залишається все ж таки низькою. Значна бюрократизація стає однією з основних перешкод для економічного розвитку та умов ведення бізнесу в Україні. Відносини влади та бізнесу не знаходяться у колі соціального партнерства. Обтяжливі перевірки, встановлення обмежень на ведення підприємницької діяльності стримують соціально-економічний розвиток країни.

Закордонний досвід у сфері провадження регуляторної політики держави свідчить про необхідність скасування таких бар'єрів. Очевидно, що в різних країнах різні політичні та економічні умови, кожна країна пройшла свою унікальну історію розвитку, отже, і дерегулювання має носити особливий характер. «Послідовна, систематична та прозора дерегуляція – це найдієвіший метод для виявлення та усунення руйнівних регуляторних норм, які блокують розвиток економіки та відлякують міжнародних інвесторів» [9].

В Україні була спроба запровадити «регуляторну гільйотину» (прискорений перегляд регуляторних актів) у 2005, 2008, та 2011 рр. За результатами громадського моніторингу реформа дерегулювання підприємницької діяльності шляхом проведення прискореного перегляду регуляторних актів, прийнятих органами та посадовими особами місцевого самоврядування, у 2011 р. зазнала фіаско [10, с. 89].

Факторами, які негативно вплинули на проведення даної реформи визначено такі:

- невиправдано скорочений термін проведення прискореного перегляду;
- відсутність належного матеріально-технічного забезпечення органів місцевого самоврядування;
- значний обсяг документів, що мають бути переглянуті в процесі проведення «регуляторної гільйотини»;
- брак досвідчених фахівців з упровадження державної регуляторної політики;
- відсутність об'єднань підприємців, наукових установ та профільних громадських організацій у селах, селищах та малих містах та ін. [10, с. 88].

Результатом будь-якої реформи має бути створена ефективна економічна система, яка так і не сформувалася в Україні. «Український досвід проведення реформ вражає втраченими можливостями» [10, с. 84].

Необхідно підкреслити, що під час проведення реформи 2011 р. держава не створила умови для інституційного та організаційного забезпечення, що призвело не тільки до провалу реформи, а й не створило сприятливі передумови для майбутніх перетворень.

Сьогодні значний досвід розробки реформи дерегулювання економічної системи доступний і може бути застосований в українських реаліях. Використання закордонного досвіду проведення реформ потребує імплементації до умов національної економіки.

На нашу думку, успішне проведення дерегулювання економіки неможливе без забезпечення умов формування інституційного середовища. Очевидним є подальше проведення адміністративної реформи, яку вже розпочато в Україні. Реформа децентралізації влади має забезпечити дебюрократизацію та дерегулювання на рівні регіонів. Кадрове питання державних службовців залишається нагальним, адже відсутність реформаторів та якісно підготовлених державних службовців органів виконавчої влади (які приймають рішення в рамках реформи) негативно впливає на проведення реформи дерегулювання.

Реформа дерегулювання, реформа децентралізації, адміністративна реформа мають проводитися у тісному зв'язку виходячи із цілей та завдань дерегуляції через реалізацію правил взаємодії в межах відомств, які разом мають мінімізувати адміністративні бар'єри. Переконані, що тільки комплексна взаємодія інститутів дасть змогу досягти поставленої мети і створити таку регуляторну систему, яка б захищала суспільні інтереси та сприяла економічному зростанню, а також забезпечила наближення регуляторних норм до стандартів Європейського Союзу.

Для подолання негативних тенденцій, які склалися в Україні, має бути вирішена проблема створення такої інституціональної системи, яка б актуалізувала регуляторну функцію держави та забезпечила основу для реалізації державної регуляторної політики.

Висновки з проведеного дослідження. Обґрунтовано необхідність формування та розвитку інституціонального середовища як основи державного регулювання економіки та забезпечення ефективності реформ. Виокремлено інститут соціального партнерства як дієвий механізм функціонування громадянського суспільства та забезпечення функціонування інститутів на ідеології «служіння народу». Для забезпечення демократичних принципів побудови відносин між суспільством і владою, відновлення довіри до органів влади та покращання політичної ситуації актуальності набуває публічна відповідальність. Під час розробки стратегії соціально-економічного розвитку України та проведення відповідних реформ найважливішим пріоритетом державного регулювання має стати забезпечення функціонування інституційного середовища національної економіки. Важливим напрямом забезпечення якості інституційної системи, сприятливих умов для розвитку підприємництва та покращення бізнес-клімату в Україні є дерегуляція.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; пер. з англ. І. Дзюб. – К. : Основи, 2000. – 198 с.

2. Гриценко О.А. Місце держави в інституційному просторі трансформаційної економіки / О.А. Гриценко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : збірник наукових праць. Т. 11. – Суми : Мрія-1 ЛТД, УАБС, 2004. – С. 76–82.

3. Прутська О.О. Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці : [монографія] / О.О. Прутська. – К. : Логос, 2003. – 256 с.

4. Носова О.В. Институциональное реформирование в постсоветских странах: навправление развития / О.В. Носова // Постсоветский институционализм: десять лет спустя : [монография] : в 2-х т. Т. 1. / Под ред. В.В. Дементьева, Р.М. Нуреева. – Донецк : ДонНТУ, 2013. – С. 256–273.

5. Голикова Т.В. Дерегулирование хозяйствования как способ повышения качества его институциональной среды / Т.В. Голикова, В.П. Мельник // Постсоветский институционализм: десять лет спустя : [монография] : в 2-х т. Т. 1. / Под ред. В.В. Дементьева, Р.М. Нуреева. – Донецк : ДонНТУ, 2013. – С. 375–394.

6. Мамонтова Н.А. Криза сучасної економічної парадигми у формуванні механізму інноваційного розвитку / Н.А. Мамонтова // Наукові записки. Серія «Економіка». – 2013. – Вип. 23. – С. 74–77.

7. Яцюк А.В. Гражданское общество и формирование новой парадигмы социально-экономического развития в условиях глобализации / А.В. Яцюк // Экономика Украины. – 2015. – № 12 (641). – С. 4–9.

8. Оленцевич Н.В. Социальное партнерство в системе институтов рыночного хазяйства / Н.В. Оленцевич // Постсоветский институционализм: десять лет спустя : [монография] : в 2-х т. Т. 2 / Под ред. В.В. Дементьева, Р.М. Нуреева. – Донецк : ДонНТУ, 2013. – С. 458–468.

9. Джейкобс С. Як треба скасовувати дозволи для бізнесу: світовий досвід / С. Джейкобс, В. Антоляк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.epravda.com.ua/publications/2015/10/5/562205/.

10. Інформація щодо рейтингу про легкість ведення бізнесу Doing business [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.doingbusiness.org/.

11. Реформа дерегулювання в Україні: втрачені можливості : аналіт. звіт. / О.В. Литвинов, Н.М. Литвинова, Н.В. Стандічук [та ін.] ; за заг. ред. О.В. Литвинова. – Д. : МОНОЛІТ, 2012. – 96 с.

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕКЛАМНОГО РИНКУ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

THE GOVERNMENT SYSTEM OF ADVERTISING MARKET REGULATIONS IN UKRAINE: THE PROBLEMS OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENTAL PERSPECTIVES

УДК 351:659.1

Леськів О.А.
аспірант кафедри менеджменту
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано показники діяльності органів державного регулювання реклами. З'ясовано особливості функціонування вітчизняної системи регулювання рекламних відносин та запропоновано шлях її реформування відповідно до сучасних тенденцій розвитку рекламного ринку.
Ключові слова: *Антимонопольний комітет України, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, рекламний ринок, державне регулювання реклами.*

В статье проанализированы показатели деятельности органов государственного регулирования рекламы. Выяснены особенности функционирования отечественной системы регулирования рекламных отношений и предложен путь ее реформирования в соответствии с современными тенденциями развития рекламного рынка.
Ключевые слова: *Антимонопольный комитет Украины, Государственная служба Украины по вопросам безопасности пищевых продуктов и защиты потребителей, Национальный совет Украины по вопросам телевидения и радиовещания, рекламный рынок, государственное регулирование рекламы.*

The results of the government institutions of the advertising market regulations functioning were analyzed. The dynamics of the Ukrainian advertising market development has been researched for the last few years. The peculiarities of the functioning of the Ukrainian regulatory system in advertising affairs were found and the way of reforming them was offered in accordance with the contemporary tendencies of the advertising market development.
Key words: *Anti-monopoly Committee of Ukraine, The State Service of Ukraine on Food Safety and Customer Protection, The National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine, publicity market, state regulation of advertising.*

Постановка проблеми. Рекламні відносини, що здійснюються без належного контролю з боку державного регулятора, перетворюються на ефективний інструмент поширення дезінформації та пропаганди серед населення, що, зважаючи на поточну складну військово-політичну ситуацію в Україні, є особливо небезпечно. Негативні тенденції розвитку вітчизняного рекламного ринку, що простежуються в останні роки, засвідчують потребу у виваженому та ефективному державному втручанні в зазначені процеси. Існує нагальна необхідність у перегляді існуючої системи державного регулювання маркетингових комунікацій в Україні, її перебудові відповідно до сучасних особливостей розвитку ринку та залучення до провідних західний тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вивчення рекламних комунікацій та специфіки управління ними як на макрорівні, так і на рівні окремих підприємств зробила ціла низка вітчизняних науковців: Г. Агарков, В. Васильчук, Н. Горбенко, А. Гринько-Грузневська, М. Грицюта, О. Закусило, В. Корінєв, О. Кузнєцова, Т. Лаврик, Л. Микитенко, Т. Ревенко. Сучасні наукові розробки у сфері державного регулювання рекламних відносин здійснюють європейські та американські дослідники: С. Алексєєв, П. Вербрюген, М. Мелло, А. Мілєва, Л. Маркаускас, Т. Тихоненко, А. Тірер, Т. Хавінга та ін.

Аналіз вітчизняних та зарубіжних джерел засвідчує відсутність комплексних досліджень, що присвячені особливостям здійснення державного управління та контролю рекламних комунікацій в Україні. Наявні наукові напрацювання мають доволі фрагментарний характер, не включають цілісних підходів до регулювання рекламних ринків і недостатньо заглиблюються в конкретні практичні аспекти здійснення державної регулятивної політики у цій сфері.

Постановка завдання. Головною метою даної роботи є дослідження української системи державного регулювання реклами, обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення державної політики в галузі регулювання рекламних комунікацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Негативні тенденції розвитку вітчизняного медійного ринку, що наочно представлені в табл. 1, засвідчують кризу вітчизняної рекламної галузі, яка негативно відбивається не лише на суб'єктах бізнесу, але й на простих споживачах маркетингової комунікації, які потерпають від перенасичення інформаційного простору неякісним та неадекватним рекламним продуктом.

Корінна проблема всієї вітчизняної системи державного контролю над рекламною діяльністю полягає у значній невизначеності меж повноважень державних органів, до сфер компетенцій яких, серед іншого, належить регулювання ринків маркетингових комунікацій. Перелік державних інституцій із коротким зазначенням меж їх повноважень щодо рекламного ринку наведено в ч. 1 ст. 26 Закону України «Про рекламу» [2]. Серед семи державних органів, які у зазначеній статті згадує законодавець, жоден не наділений комплексним обсягом повноважень для системного здійснення функцій регу-

лювання та контролю над учасниками рекламного ринку. До 2014 р. центральним державним органом регулювання рекламних відносин в Україні залишалась Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів. У 2014 р. шляхом реорганізації Державної ветеринарної та фітосанітарної служби, до яких також було приєднано Державну інспекцію з питань захисту прав споживачів і Державну санітарно-епідеміологічну службу України, було створено Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів [3].

Держспоживслужба України почала свою роботу лише у квітні 2016 р. внаслідок затяжного процесу реформування та внутрішніх конфліктів. Держспоживслужба перебрала на себе повноваження реорганізованої Держспоживінспекції у сфері регулювання реклами.

Отже, Держспоживслужба проводить контроль над додержанням законодавства про рекламу, здійснює заходи з виробництва та розповсюдження соціальної реклами, приймає рішення щодо визнання реклами недобросовісною; може вимагати від рекламодавців, виробників і розповсюджувачів реклами необхідну для своєї діяльності інформацію, зобов'язувати їх публікувати уточнюючу інформацію щодо недобросовісної реклами. Також Держспоживслужба може звертатися з позовом до суду щодо протиправних дій рекламодавців, виробників та розповсюджувачів реклами, заборони відповідної реклами та її публічного спростування.

Для комплексного дослідження регуляторної активності Держспоживслужби України на рекламному ринку необхідно провести аналіз основних показників, які наведені у щорічних звітах цього органу про здійснення державного контролю у сфері реклами. Основні показники згруповано в табл. 2.

Як видно з табл. 1, у 2014 та 2015 рр. прослідковуються негативні тенденції послаблення державного контролю над рекламним ринком. Якщо

Таблиця 1

Динаміка медійного ринку України в 2013–2015 рр. за даними Всеукраїнської рекламної коаліції [8]

	Підсумок 2013 р., млн. грн.	Підсумок 2014 р., млн. грн.	Відсоток З зміни 2014 р. до 2013 р.	Підсумок 2015 р., млн. грн.	Відсоток зміни 2015 р. до 2014 р.
ТБ-реклама	4 940	3 930	- 20%	3986	1.4%
Преса	2 497	1 670	- 33%	1320	-21%
Радіореклама	340	290	-15%	304	5%
Зовнішня реклама	1 500	1030	-31%	952	-7.5%
Реклама в кінотеатрах	40	30	-25%	-20	-20%
Інтернет-реклама	2050	2115	3%	2355	11.3%
Всього медіаринок	11367	9065	-20%	8941	-1.4%

Таблиця 2

Порівняння звітних річних показників діяльності Держспоживслужби України у сфері регулювання реклами [6; 7]

	2013 р.	2014 р.	% 2014 р. до 2013 р.	2015 р.	% 2015 р. до 2014 р.
Загальна кількість перевірених рекламоносіїв (тис. од.)	**23, 2**	**16,9**	**72,8 %**	**9,1**	**53,8%**
Об'єкти зовнішньої реклами					
	Дані не надано	12,8	__	7,0	54,7%
Друковані ЗМІ		2,2	__	0,8	36,3%
Телебачення та радіо		0,9	__	0,5	55,6%
Транспорт		0,9	__	0,3	33,3%
Загальна кількість виявлених правопорушень (од.)	**2447**	**1157**	**47,2%**	**341**	**29,4%**
Правопорушення у сфері зовнішньої реклами	2146	981	45,7%	267	27,2%
Правопорушення на телебаченні та радіо	128	56	43,8%	28	50%
Правопорушення у друкованих ЗМІ	160	80	50%	16	20%
Правопорушення на транспорті	13	23	176,9%	2	8,7%
Загальна сума штрафних санкцій (млн. грн.)	**2,7**	**1,438**	**53,3%**	**0,383**	**26,6%**
Добровільно сплачено порушниками (тис. грн.)	Дані не надано	594,7	__	107,39	18%
Стягнуто у судовому порядку (тис. грн.)		135,8	__	15,8	11,6%
Перераховано до державного бюджету (тис. грн.)		730,5	__	123,9	17%
Розглянуто подань від фіз. та юр. осіб		524	__	209	40%

зменшення кількості перевірених рекламоносіїв на 28% (16 900 од.) у 2014 р. ще можна пояснити загальним падінням обсягу ринку (21% порівняно з 2013 р.), то подальше зменшення цього показника в 2015 р. до 9 100 од. (майже 54% від кількості перевірених рекламносіїв у 2014 р.) уже не може пояснюватися негативною динамікою ринку, адже в 2015 р. рекламний ринок упав лише на 1,5% порівняно з показником 2014 р.

Ще гірша ситуація з кількістю виявлених правопорушень: у 2014 р. він становив лише 47% від показника 2013 р. (1 157 та 2 447 од. відповідно), а в 2015 р. кількість виявлених правопорушень дорівнювала лише 29,4% від їх кількості в 2014 р. (341 од.). Таку саму негативну ситуацію спостерігаємоіз показником загальної суми штрафних санкцій.

Як бачимо, сильне падіння результуючих показників діяльності центрального органу державного регулювання рекламного ринку, що відображене в табл. 2, ніяк не пропорційне динаміці розвитку вітчизняного ринку маркетингових комунікацій, наведеній у табл. 1.

На нашу думку, доволі незначна ефективність діяльності Держспоживслужби України в перші три роки існування органу спричинена:

- слабкою організованістю та хаотичністю процесу реформування галузі, що потягнуло за собою значне послаблення державного контролю над рекламним ринком України, особливо в 2014 р.;

- неправильним «напрямом» реформування державних контролюючих установ. Замість того щоб рухатися в напрямі дебюрократизації, шляхом заснування органу, виняткова компетенція якого стосувалася б лише рекламного ринку та ринків інших маркетингових комунікацій, уряд А. Яценюка пішов на ще більше укрупнення державних інституцій у сфері регулювання безпечності харчових продуктів, захисту прав споживачів та реклами.

Антимонопольний комітет України забезпечує контроль дотримання законодавства про рекламу в межах своїх повноважень щодо контролю додержання законодавства про захист від недобросовісної конкуренції. За порушення законодавства про захист від недобросовісної конкуренції органами Комітету протягом звітного року накладено штрафи у загальній сумі понад 17,2 млн. грн., що становить лише 3% від загальної суми санкцій. Найбільш поширеними способами порушення законодавства про конкуренцію в 2015 р. були поширення інформації, що вводить в оману, та неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів та упаковки. Зауважимо, що далеко не в усіх випадках порушення законодавства про конкуренцію тягнуло накладення штрафних санкцій із боку Комітету. У 2015 р. 73% порушень (загалом 315 випадків) було припинено відповідно до наданих органами Комітету рекомендацій суб'єктам господарювання, а рішення про накладення штрафів було прийнято стосовно 117 випадків. У 2014 р. частка випадків недобросовісної конкуренції, припинених шляхом надання рекомендацій, до загальної кількості порушень становила 82,5%. Отже, можемо говорити про незначне збільшення адміністративного тиску з боку Комітету на бізнес [4, с. 34–62].

Національна Рада України з питань телебачення та радіомовлення має можливість впливу на рекламний ринок через регулювання діяльності телерадіоорганізацій усіх форм власності. Ознайомившись зі звітом про діяльність Національної ради за 2015 р., нами було з'ясовано, що свою регуляторну діяльність у рекламній галузі згаданий орган здійснює шляхом моніторингу телеефіру з метою виявлення порушень рекламного законодавства з наступним складанням відповідних протоколів чи винесення попереджень компаніям-порушникам. Як зазначено у звіті, для українського телевізійного та радіопростору характерні систематичні порушення рекламного законодавства з боку вітчизняних та закордонних телерадіоорганізацій (недотримання рекламної квоти, порушення порядку ідентифікації реклами, трансляція реклами грального бізнесу, порушення порядку рекламування лікарських засобів та ін.). Встановлені факти порушень рекламного законодавства телерадіоорганізаціями Національна Рада надсилала Держспоживінспекції для подальшого аналізу та застосування штрафних санкцій. Водночас Нацрада не накладала жодних санкцій на телерадіоорганізації за порушення рекламного законодавства, крім винесення попереджень [5, с. 48]. Тут необхідно звернути увагу на те, що Закон України «Про телебачення і радіомовлення» (ч. 2 ст. 72) наділяє Національну раду повноваженням застосовувати санкції до телерадіоорганізацій у разі порушення ними вимог цього Закону або ліцензійних умов. Частина 1 ст. 70 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» та ст. 26 Закону України «Про рекламу» наділяє Національну раду повноваженнями щодо контролю над дотриманням Закону України «Про рекламу». Право Національної ради застосовувати санкції за порушення Закону України «Про рекламу» законодавством не передбачено. Натомість таке право ч. 4 ст. 27 Закону України «Про рекламу» передбачено для Антимонопольного комітету та Держспоживслужби, яка, як ми описували вище, внаслідок затяжного процесу реформування не виконує свої обов'язки належним чином. Під час виявлення порушення рекламного законодавства Національна рада має право лише надіслати до Держспоживслужби подання для притягнення телерадіоорганізації до відповідальності, а не самостійно застосовувати санкції, тому діяльність Національної Ради у сфері регу-

лювання рекламного ринку важко назвати ефективною. Крім того, за весь 2015 р. уповноваженими особами Національної ради було складено лише чотири протоколи про порушення законодавства про рекламу. Отже, Національна рада телебачення та радіомовлення самоусунулася від впливу на рекламний ринок України, адже щодо телерадіоорганізацій – порушників рекламного законодавства України не було ухвалено жодного рішення про подання до суду справи про анулювання ліцензії [5, ст. 33–34]. Натомість у даній сфері Національна рада функціонує як суто моніторинговий та дорадчий орган. Зазначимо, що вищевказане стосується діяльності Національної ради саме в рекламній галузі.

Як бачимо, вітчизняна система державного регулювання рекламного ринку функціонує недостатньо ефективно, що пов'язано з її надмірною бюрократизацією та недостатньо чітким розподілом владних повноважень між окремими органами. Державний регулятор не спроможний належним чином впливати на ринок та проводити активні заходи для виводу його із затяжної кризи.

Висновки з проведеного дослідження. Провівши детальний аналіз функціонування вітчизняної системи державного регулювання рекламного ринку, ми можемо визначити, що така діяльність здійснюється неефективно. Послаблення державного контролю пов'язане зі здійсненням низки трансформаційних процесів, створенням Державної служби України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, а також із обмеженим впливом на ринок Національної ради телебачення та радіомовлення. Як ми пересвідчилися, оновлена система державного регулювання рекламного ринку демонструє ще гірші показники діяльності. Ми вважаємо, що це пов'язано з неправильним напрямом проведеної реформи. Для налагодження державного контролю рекламного ринку необхідно створити окремий спеціалізований орган виконавчої влади, який зосередив би у своїх руках усі інструменти впливу на замовників, посередників та розповсюджувачів рекламних комунікацій і не розпорошував свої ресурси на виконання функцій, що не пов'язані з рекламним ринком.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закон України «Про телебачення та радіомовлення» від 21.12.1993 № 3759-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua / laws/show/3759-12.

2. Закон України «Про рекламу» від 03.07.1996 № 3253-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80/page2.

3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10.09.2014 № 442. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF.

4. Гринько-Грузневська А.В. Система державного управління рекламною діяльністю в Україні: шляхи розвитку / А.В. Гринько-Грузневська // Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України. – 2010. – № 1. – С. 88–93.

5. Звіт Антимонопольного комітету України за 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document

6. ?id=122547&schema=main.

7. Звіт Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення за 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nrada.gov.ua/ua/zvitnainformacia/zvitnatsrady.html.

8. Звіт про виконання Плану діяльності Держспоживінспекції України на 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dsiu.gov.ua/files/2014/2/10/zvit2013.docx.

9. Звіт про здійснення державного контролю у сфері реклами та антитютюнового законодавства у 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.consumer.gov.ua/ContentPages/Kontrol_U_Sferi_Reklami_I_Dotrimannya_Antityutyunovogo_Zakonodavstva/54/.

10. Объем рекламного рынка Украины 2015 / Всеукраїнська рекламна коаліція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.adcoalition.org.ua/adv/statistics.

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

CURRENT STATUS OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN UKRAINE

УДК 631.1(447)

Бойченко В.С.
к.е.н., доцент кафедри управління персоналом та економіки праці
Запорізький національний технічний університет
Линник М.В.
студентка
Запорізький національний технічний університет

У статті розглянуто частку зайнятого в сільському господарстві економічно активного населення та питому вагу сільського господарства в структурі валового внутрішнього продукту. Наведено обсяг випущеної сільськогосподарської продукції у фактичних цінах, обсяг валової продукції за основними групами виробників, індекс валової продукції сільського господарства. Проаналізовано фінансові результати діяльності підприємств сільського господарства. Наведено обсяги капітальних та прямих іноземних інвестицій у сільське господарство.
Ключові слова: *сільське господарство, зайнятість, валовий внутрішній продукт, продукція, фінансові результати, інвестиції.*

В статье рассмотрены доля занятого в сельском хозяйстве экономически активного населения и удельный вес сельского хозяйства в структуре валового внутреннего продукта. Приведены объем выпущенной сельскохозяйственной продукции в фактических ценах, объем валовой продукции по основным группам производителей, индекс валовой продукции сельского хозяйства. Проанализированы финансовые результаты деятельности предприятий сельского хозяйства. Приведены объемы капитальных и прямых иностранных инвестиций в сельское хозяйство.
Ключевые слова: *сельское хозяйство, занятость, валовый внутренний продукт, продукция, финансовые результаты, инвестиции.*

The article considers the share of employed in agriculture economically active population and the share of agriculture in the gross internal product. Is given amount released agricultural production at current prices, the gross output of the main groups of manufacturers, the index of gross agricultural production. Analyzed the financial performance of agricultural enterprises. Presents amount of capital and foreign direct investment in agriculture.
Key words: *agriculture, employment, gross internal product, products, financial results, investment.*

Постановка проблеми. В умовах ринкових відносин аграрний сектор економіки розглядається як ключовий у відродженні всієї економіки країни, у піднесенні життєвого рівня і добробуту людей, тому особливої актуальності набуває завдання забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного агропромислового комплексу. Вирішення цього завдання залежить від багатьох факторів, важливе місце серед яких займає використання основних факторів виробництва. Однак неефективна законодавча база, відсутність реального фінансування тощо стримують розвиток сільськогосподарських підприємств, тому важливо проаналізувати стан галузі, її здобутки та окреслити проблеми її функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань розвитку сільського господарства вже тривалий час займаються багато вчених, серед яких: Барилович О.М. [1], Казакова І.В. [2], Пирог О.В. [3], Сула О.Г. [4], Фльонц О. [5] та ін. Однак, незважаючи на досить значну кількість публікацій, деякі питання залишаються дискусійними та недостатньо глибоко висвітленими. Зокрема, нині все менше вчених глибоко вивчають питання ролі сільського господарства в економіці країни.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати сучасний стан сільського господарства в Україні та окреслити проблеми його функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роль сільського господарства в економіці країни або регіону показує її структуру і рівень розвитку. Як показник ролі сільського господарства в економіці застосовують частку зайнятого в сільському господарстві економічно активного населення (рис. 1), а також питому вагу сільського господарства в структурі ВВП. Ці показники достатньо високі в більшості країн, що розвиваються, де в сільському господарстві зайнято більше половини економічно активного населення (ЕАН).

Рис. 1. Показники ролі сільського господарства в економіці України в 2010–2014 рр., % до загального підсумку [6, с. 30, 35]

Виходячи з даних рис. 1, видно, що в 2014 р. порівняно з 2010 р. кількість зайнятого в сільському господарстві населення збільшилась на 1,4%, а частка валової доданої вартості (ВДВ) – на 3,4%. Така тенденція може бути пов'язана передусім з інтенсифікацією виробництва сільського господарства, що було спричинено погіршенням стану функціонування промислових підприємств у 2014 р.

Відмічено, що сільське господарство має більший вплив на природне середовище, ніж будь-яка інша галузь народного господарства. Причина цього в тому, що сільське господарство вимагає

величезних площ. У результаті зазнають змін ландшафти, однак ця галузь не так забруднює навколишнє середовище як, наприклад, промисловість.

Більш детально сучасний стан розвитку сільського господарства було проаналізовано за допомогою таких показників:

а) кількість діючих сільськогосподарських підприємств (рис. 2).

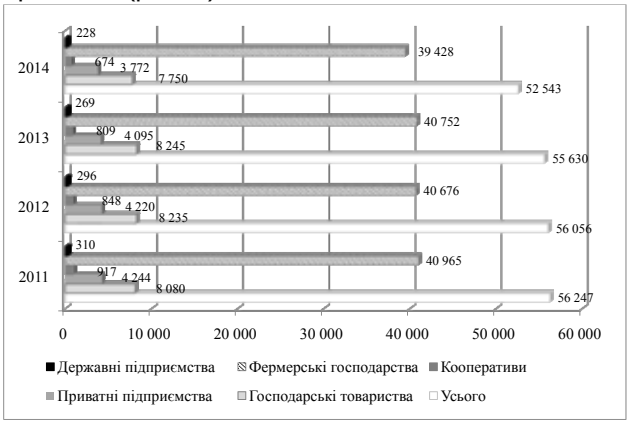

Рис. 2. Кількість діючих сільськогосподарських підприємств у 2011–2014 рр., од. [6, с. 51]

Виходячи з даних рис. 2 видно, що загальна кількість підприємств сільського господарства в 2014 р. порівняно з 2011 р. зменшилась на 6,6%, що не вплинуло на частку зайнятого в сільському господарстві економічно активного населення та на питому вагу сільського господарства в структурі ВВП. Так, кількість державних підприємств за період, що аналізувався, зменшилась на 26,5%; кількість фермерських господарств – на 3,8%; кооперативів – на 26,5%; приватних підприємств – на 11,1%; господарських товариств – на 4,1%;

б) випуск продукції, який розглянуто за такими критеріями:

1) обсяг випущеної продукції у фактичних цінах. Так, у 2014 р. порівняно з 2010 р. загальна кількість випущеної продукції збільшилась майже у два рази (371 742 млн. грн. у 2014 р. порівняно з 189 405 млн. грн. у 2010 р.) [6, с. 36];

2) валова продукція за основними групами виробників (табл. 1).

Із табл. 1 ми бачимо, що протягом 2012–2014 рр. трохи більше половини випущеної продукції сільського господарства в Україні вироблялося в недержавних сільськогосподарських підприємствах, а інша частка припадала на господарства населення і лише біля 1% – на державні сільськогосподарські підприємства;

3) індекс валової продукції сільського господарства. За період з 2005 по 2014 р. індекс валової продукції сільського господарства постійно коливався, то знижуючись (мінімальний показник у 2007 р. – 93,5%), то підвищуючись (максимальний показник у 2011 р. – 119,9%), що є достатньо прогнозованим, оскільки політично-економічний стан країни на протязі цих років також був нестабільним;

в) фінансові результати діяльності підприємств сільського господарства (табл. 2).

Виходячи з даних табл. 2, видно, що показник чистого прибутку підприємств галузі сільського господарства в 2014 р. порівняно з 2010 р. зріс на 77,4%, однак рівень рентабельності всієї діяльності цих же підприємств зменшився у два рази, на що вплинуло зменшення загальної кількості збиткових підприємств також у два рази. Рівень рентабельності операційної діяльності протягом 2010–2014 рр. залишився майже незмінним, але в 2014 р. порівняно з 2010 р. зменшився на 3,4%;

г) інвестиції в сільське господарство. Із кожним роком збільшується кількість капітальних інвестицій, які у фактичних цінах у 2014 р. порівняно з 2010 р. збільшилися на 65,2%, а їх відсоток до загального підсумку всіх капітальних інвестицій збільшився на 2,5%. Обсяг же прямих іноземних інвестицій збільшився на 14,2%, однак до

Таблиця 1

Валова продукція сільського господарства за основними групами виробників у 2012–2014 рр. [6, с. 45; 7, с. 46; 8, с. 45; 9, с. 46]

Показник	2012		2013		2014	
	млн. грн.	у % до підсумку	млн. грн.	у % до підсумку	млн. грн.	у % до підсумку
Усі категорії господарств	223 254,8	100,0	252 859,0	100,0	251 438,6	100,0
Сільськогосподарські підприємства	113 082,3	50,7	136 590,9	54,0	139 058,4	55,3
у тому числі						
державні сільсько-господарські підприємства	2 176,8	1,0	2 554,5	1,0	2 268,2	0,9
недержавні сільськогосподарські підприємства	110 905,5	49,7	134 036,4	53,0	136 790,2	54,4
із них						
фермерські господарства	14 111,1	6,3	19 091,4	7,6	19 188,8	7,6
господарства населення	110 172,5	49,3	116 268,1	46,0	112 380,2	44,7

Таблиця 2

Основні показники діяльності підприємств галузі сільського господарства в 2010–2014 рр. [6, с. 51]

Показник	2010	2011	2012	2013	2014
Чистий прибуток (збиток), млн. грн.	17 253,6	25 267,0	26 728,4	14 925,7	20 262,9
Підприємства, які одержали чистий прибуток					
у відсотках до загальної кількості	69,6	83,5	78,6	80,3	84,8
фінансовий результат, млн. грн.	22 094,9	30 182,3	33 570,1	26 186,6	50 949,8
Підприємства, які одержали чистий збиток					
у відсотках до загальної кількості	30,4	16,5	21,4	19,7	15,2
фінансовий результат, млн. грн.	4 841,3	4 915,3	6 841,7	11 260,9	30 686,9
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	17,5	19,3	16,3	8,3	8,8
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	24,5	24,7	22,8	11,7	21,1

загального підсумку іноземних інвестицій показник зменшився на 0,3%. Тобто взагалі динаміка є позитивною, однак детального вивчення потребує вивчення напрямів розподілу цих інвестицій, оскільки вони могли бути направленні не на вдосконалення та модернізацію галузі, а лише на зменшення заборгованості.

Також окремо проаналізовано основні результати діяльності сільськогосподарських підприємств за регіонами в 2014 р.:

1) загальна кількість підприємств: найбільша кількість зосереджена в Одеській (8,1% від загальної кількості підприємств галузі), Дніпропетровській (7,1%), Запорізькій (6,5%) та Харківській (6,5%) областях, а найменша – у Чернівецькій (1,2%) та Закарпатській (0,6%) областях і м. Київ (0,8%);

2) загальна площа сільськогосподарських угідь: найбільша кількість зосереджена в Одеській (7,1% від загальної площі угідь), Полтавській (6,9%), Дніпропетровській (6,3%) та Харківській (6,1%) областях, а найменша – у Чернівецькій (0,6%) та Закарпатській (0,1%) областях;

3) чистий дохід (виручка) від реалізації продукції сільського господарства і послуг: найбільший обсяг виручки отримали Київська (8,4% від загальної кількості виручки), Полтавська (8,5%), Харківська (5,9%) та Черкаська (6,4%) області, а найменший – Закарпатська область (0,1%);

4) рівень рентабельності (збитковості) сільськогосподарської діяльності: найбільш рентабельними регіонами були Івано-Франківська (50,4%), Кіровоградська (36,3%), Львівська (35,9%), Миколаївська (32,1%), Рівненська (33,5%) та Хмельницька (45,0%) області. Найменш рентабельними регіонами, своєю чергою – Донецька (16,0%), Закарпатська (7,5%), Тернопільська (19,4%), Чернігівська (8,2%) області та м. Київ (17,4%).

Відмічено, що в більшості регіонів, які мали високий рівень рентабельності своєї діяльності, кількість підприємств сільського господарства була доволі незначною, що може свідчити про те, що в цих регіонах зосереджено основні сільськогосподарські гіганти, які реалізовують свою продукцію не тільки по всій Україні, а й, можливо, за кордон.

Окрім того, зазначено, що в сільському господарстві спостерігаються такі кризові явища, як:

1) застаріла техніко-технологічна база, яка працює дуже тривалий час;

2) достатньо похилий вік найманих працівників, оскільки молоді люди все частіше іммігрують із сіл;

3) недостатній збут сільськогосподарської продукції;

4) поганий стан сільськогосподарських угідь через їх неефективне використання;

5) недостатнє фінансування розвитку галузі [5; 10; 11, с. 5].

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, аналіз показників, які характеризують сучасний стан розвитку сільського господарства, довів, що ця галузь нині відіграє достатньо велику роль в економіці України (17,1% валової доданої вартості та 11,8% зайнятих), однак 2014 р. хоча й був більш ефективним, ніж, наприклад, 2010 р., індекс валової продукції сільського господарства в 2014 р. порівняно з 2013 р. знизився, що передусім було зумовлено політико-економічною кризою та військовими діями на сході країні.

Кризовий стан сільського господарства в країні передусім обумовлюється недооцінкою людського фактора, негуманною державною політикою щодо використання праці селян. Це одна з основних причин тієї парадоксальної ситуації, коли за наявності найкращих у світі чорноземів, сприятливих кліматичних умов для виробництва сільськогосподарської продукції і високого рівня трудового потенціалу цієї галузі загострюється продовольча проблема, а за рівнем життя Україна посідає одне з останніх місць у світі. Саме тому метою подальших досліджень повинно стати вивчення проблеми використання трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Барилович О.М. Стан та проблеми розвитку сільського господарства України / О.М. Барилович // Молодий учений. – 2015. – № 8(23). – Ч. 2. – С. 36–39.
2. Казакова І.В. Стан і перспективи розвитку сільського господарства в Україні / І.В. Казакова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vuzlib.com.ua/articles/book/38845-Stan_i_perspektivi_rozvitku_s/ 1.html.
3. Пирог О.В. Стратегічні перспективи економічного розвитку національної економіки України / О.В. Пирог // Бізнес Інформ. – 2011. – № 11. – С. 32–34.
4. Сула О.Г. Сучасні проблеми сільського господарства в Україні / О.Г. Сула [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sworld.com.ua/konfer34/713.pdf.
5. Фльонц О. Аграрний сектор України: проблеми та перспективи розвитку / О. Фльонц // Тернопільська державна сільськогосподарська дослідна станція ІКСГП НААН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://econf.at.ua/publ/konferencija_2014_10_16_17/sekcija_5_ekonomichni_nauki/agrarnij_sektor_ukrajini_problemi_ta_perspektivi_rozvitku/8-1-0-137.
6. Статистичний збірник «Сільське господарство України – 2014» / Відп. за вип. О.М. Прокопенко. – К., 2015. – 379 с.
7. Статистичний збірник «Сільське господарство України – 2013» / Відп. за вип. О.М. Прокопенко. – К., 2014. – 390 с.
8. Статистичний збірник «Сільське господарство України – 2012» / Відп. за вип. О.М. Прокопенко. – К., 2013. – 392 с.
9. Статистичний збірник «Сільське господарство України – 2011» / Відп. за вип. О.М. Прокопенко. – К., 2012. – 376 с.
10. Олейникова В.Ю. Сучасні проблеми сільського господарства України та можливі шляхи їх подолання / В.Ю. Олейникова, Л.М. Ємцева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics /65100.doc.htm.
11. Крисанов Д. Кластеризація економічної діяльності та обслуговування як інструмент сталого розвитку сільських територій / Д. Крисанов, Л. Удова // Економіка України. – 2009. – № 11. – С. 3–13.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO STUDYING THE PROCESSES OF THE ECONOMY MODERNIZATION

УДК 330.3

Ляховець О.О.
к.е.н., доцент, докторант кафедри економічної теорії
та міжнародної економіки
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Статтю присвячено аналізу теоретико-методологічного підґрунтя дослідження модернізаційних процесів у національній економіці. Розглянуто основні підходи економічних шкіл до визначення факторів економічного розвитку та модернізації: неокласичної, кейнсіанської та посткейнсіанської, інституціональної. Дано характеристику основним моделям модернізації в соціології та їх зв'язку з економічними течіями. Обґрунтовано необхідність застосування інституціональної теорії та її методології під час вивчення детермінантів модернізації економіки.

Ключові слова: *модернізація, методологія, інституційні зміни, інституціоналізм, еволюційна економіка, структурно-функціональний підхід.*

Статья посвящена анализу теоретико-методологических основ исследования модернизационных процессов в национальной экономике. Рассмотрены основные подходы экономических школ к изучению факторов экономического развития и модернизации: неоклассической, кейнсианской и посткейнсианской, институциональной. Дана характеристика основным моделям модернизации в социологии и их связи с экономическими течениями. Обоснована необходимость использования институциональной теории и её методологии при изучении детерминант модернизации экономики.

Ключевые слова: *модернизация, методология, институциональные изменения, институционализм, эволюционная экономика, структурно-функциональный подход.*

The paper is devoted to the analysis of theoretical and methodological foundations of the modernization processes research in a national economy. The main approaches to the study of determinants of economic development and modernization due to different economic thoughts – neoclassical, Keynesian, Post-Keynesian, and institutional, - are considered. The characteristics to the basic models of modernization in the vein of sociology and their relation to economic streams are made. The necessity of institutional theory and its methodology implementation in the research of economic modernization determinants is substantiated.

Key words: *modernization, methodology, institutional changes, institutionalism, evolutionary economics, structural and functional approach.*

Постановка проблеми. Модернізація економіки представляє собою оновлення існуючих або виникнення нових інститутів, які функціонуватимуть у рамках нової ідеології, яка покладена в основу економічної політики. Потреба в модернізації виникає у суспільствах, які в силу ендогенних або екзогенних причин відстають у розвитку від західної цивілізації, що характеризується поступом у постіндустріальну економіку.

Аналіз сучасних підходів до дослідження механізмів соціально-економічної динаміки постіндустріального суспільства ґрунтується на певних принципах.

По-перше, незворотний характер змін спрямований на постійне поліпшення кількісних і якісних характеристик функціонування економіки. По-друге, нелінійний характер еволюційних змін передбачає, що різні галузі та підприємства мають різні темпи впровадження нової техніки та передових виробничих навичок. По-третє, поряд зі швидким поширенням нововведень у певних сферах спостерігається повільний технічний прогрес у багатьох інших сферах. Це призводить до нерівномірності розвитку, змістовна сторона якої пояснюється постійним опором інституціональної системи суспільства будь-якого роду змінам. Чим активніші в конкретному національному організмі «пережитки» традиційних інститутів, тим більш повільним і нерівномірним буде його рух, і навпаки [16, с. 85].

Із цього погляду аналіз економічного розвитку та модернізаційних процесів не може здійснюватися лише на основі неокласичної або неоліберальної концепцій, що виступають «мейнстрімом» у сучасній економічній науці. Все більшої ваги в дослідженнях набуває інституціональна теорія, що здатна пояснити ірраціональну поведінку, інерційність економічних процесів та роль соціальних, політичних, економічних, етичних та ментальних інститутів в економічному розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першими найбільш активними дослідниками модернізації стали економісти, американські соціологи та політологи теж активно долучилися до досліджень із переконанням, що економічні інтерпретації явища повинні бути інтегровані з аналізом культурних та інституціональних факторів, що вливають на процеси і результати політик економічного розвитку.

Серед сучасних дослідників модернізаційних процесів та інституціональних змін, які відбуваються під час перших, можна відмітити як вітчизняних, так і зарубіжних учених: Гейця В.М., Гриценка А.А., Гундиріну Т.О., Єфименко Т.І., Качалу Т.М., Коритцева М.А., Кутуєва П.В., Лозинську Т.М., Мартінеллі А., Носову О.В., Норта Д., Нуреєва Р.М., Панову Т.В., Побережнікова І.В., Смелзера Н. Дж., Чухна А.А. тощо. Через призму оновлення соціально-економічних відносин та імплантації й розвитку західних інститутів у творах зазначених авторів аналізуються різні аспекти модернізації в національних економіках, використовуючи позитивний метод економічної науки. Втім, ґрунтовних робіт, які б повною мірою висвітлювали методологічні питання дослідження модернізації економіки з позицій цих двох або інших теорій, досі немає.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення теоретико-методологічних підходів до дослідження модернізації економіки, а також виділення інституціональної теорії як методологічної бази вивчення процесів інституціональної трансформації національного господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ототожнення модернізації з економічним розвитком та економічним зростанням дало змогу розглядати її закономірності та фактори спонукання в контексті теорій економічного зростання. Однак слід зазначити, що модернізація на відміну від економічного розвитку має ціль – відповідати міжнародним стандартам, а розвиток є самоціллю, самоцінністю.

На початковому етапі досліджень – у рамках меркантилізму, класичної школи політекономії і марксизму – увага приділялася джерелам та розподілу багатства в економіці як запоруці економічного зростання країни. У меркантилістів – це золото й гроші, у класиків – праця, у марксистів – додана вартість, створена працею найманих робітників.

Погляди класичної школи засновувалися на необхідності збільшувати заощадження в економіці як невід'ємній умові економічного розвитку. У неокласицизмі, який усе ще залишається «мейнстрімом» сучасної економічної науки, рушійною силою розвитку виступає потік капіталовкладень, а такі екзогенні фактори, як зростання чисельності населення та технічний прогрес, зумовлюють розширення інвестиційного процесу.

Теорія Й. Шумпетера в цілому не може бути віднесена до якогось певного напряму економічної науки, вона містить деякі елементи неокласицизму, інституціоналізму. Економічний розвиток, що відбувається циклічно, заснований на запровадженні та використанні нововведень. При цьому Й. Шумпетер підкреслює, що економічний розвиток відбувається поряд із важливими соціально-культурними (інституціональними) змінами: 1) зростання підприємства (зайнятого інноваційним виробництвом благ) приводить до заміни підприємницьких функцій менеджерськими; 2) постійно висока індустріальна концентрація та високий прибуток послаблюють стимули до новацій; 3) розвиток капіталізму призводить до краху суспільних та сімейних відносин, по мірі розвитку стає тягарем для інтелігенції та в подальшому призводить до змін у сімейних відносинах і зниження частки підприємців; 4) врешті-решт потік ідей зменшується, що веде до циклічності економічного розвитку, зниження темпів зростання й криз, вихід з яких – у створенні нового інноваційного імпульсу [1, с. 77]. Зазначені процеси знаходять своє відображення в інституціональній теорії, що аналізує проблеми взаємодії принципала-агента, опортунізму, інституціональних інновацій.

Разом із тим існування самої капіталістичної системи та її успішний розвиток Й. Шумпетер ставив під сумнів, оскільки концентрація капіталу, соціальні зміни призводять до руйнування інститутів, які саму цю систему підтримують.

У Дж. Кейнса ключовим фактором економічного зростання виступає ефективний попит, розширення якого має сприяти зростанню національного

доходу. Інші економічні напрями – посткейнсіанство, неолібералізм тощо – розглядали фактором економічного розвитку капітал, у тому числі людський. Посткейнсіанці Р. Харрод та Е. Домар розробили модель нагромадження капіталу, що здійснюється за умови, якщо темпи зростання національного продукту рівні відношенню норми нагромадження до коефіцієнта капіталоємності. Х. Чінері та М. Бруно детермінантами зростання називають не тільки внутрішні накопичення, а й іноземну валюту, необхідну для придбання техніки та технологій за кордоном, що не мають вітчизняних аналогів. На противагу однофакторній моделі Харрода неокласики розробили низку багатофакторних моделей зростання економіки (модель Солоу, модель Е. Денісона), які розглядали факторами капіталоозброєність праці, норму заощаджень та технічний прогрес.

У рамках теорій ендогенного зростання основоположним фактором виступає людський капітал. Питання про вплив державної політики на економічне зростання в основних моделях ендогенного зростання частково може бути вирішене в рамках загальної проблеми ендогенного зростання – наявності залежності від поведінкових та інституціональних параметрів – і використання стандартних підходів до впливу державної політики в базових динамічних моделях.

Концепція дуалізму (Дж.Х. Боук, Р. Екаус, У.А. Льюїс, Дж. Фей, Г. Рані тощо) розглядає країни, що розвиваються, з погляду їх дуальної секторальної структури – наявності сучасного сектору з відносно передовою технікою та гарно функціонуючим ринковим механізмом та традиційного сектору – із відсталою технікою та слабким зв'язком із ринком [13]. У зв'язку із цим представники відстоювали ідею планування в економіці, в якій пізніше розчарувалися у зв'язку з необхідністю здійснювати надто суворі припущення в процесі моделювання та незначним впливом на реальний стан справ у сфері політики.

Такі різні за світоглядом та методологією економісти, як П.А. Баран, Р. Нурске, П.Н. Розенштейн-Родан та У.А. Льюїс, одностайно стверджують, що стрижнем процесу розвитку слугує індустріалізація. Схоже, що така позиція склалася на основі переконання, що більш розвинуті країни водночас є також й індустріально розвинутими [13].

Як окремий напрям починаючи із середини XX ст. почали формуватися школи модернізації, що досліджували економічний розвиток із точки зору вестернізації країн, що економічно слабко розвинуті. Аналіз еволюції цього напряму дає змогу виділити такі етапи: 1) друга половина 1950-х – перша половина 1960-х років – період народження та швидкого зростання модернізаційних досліджень у класичній версії; 2) кінець 1960-х – 1970-ті роки – критичний період, протягом якого модернізаційна перспективна піддалася значній критиці, як внутрішній, так і зовнішній, із боку конкуруючих теорій відсталості, світосистемного аналізу І. Валлерстайна та неомарксизму; 3) 1980-ті роки – посткритичний період відродження модернізаційних досліджень, протягом якого виявилися тенденції конвергенції шкіл модернізації, залежності та світосистемного аналізу; 4) кінець 1980-х – 1990-ті роки – становлення неомодернізаційного та постмодернізаційного аналізу значною мірою під впливом грандіозних трансформацій у країнах Центрально-Східної Європи та Євразії [11, с. 147–148].

Моделі модернізації формувалися та досліджувалися переважно в рамках соціології, втім, традиційно охоплювали й економічний складник. У 50–60-ті роки XX ст. вони мали великий вплив на концепції, які пояснювали соціальні перетворення в країнах третього світу. Проте реальні процеси в країнах, що звільнилися від колоніальної залежності, і більш ретельні дослідження змусили переглянути вихідні концепції модернізації. Виявилося, що традиційні інститути мали більш багатогранне значення, а вплив Заходу не був однозначно позитивним. Дослідницька програма модернізації породила холодну війну, що автоматично девальвувало її інтелектуальну цінність [5, с. 36], тому в 70-ті роки XX ст. теорії модернізації втратили свою популярність.

Розмежування теорій модернізації в рамках еволюціоністського та структурно-функціонального підходів дало змогу виділити такі моделі та їх особливості (табл. 1). Модернізаційна парадигма у світлі соціології значно еволюціонувала. Незважаючи на досягнення в теоретичному аналізі акторної моделі, найбільш перспективною на сьогодні виступає структураційна модель, гнучкість якої забезпечується поєднанням структуралістського та діяльнісного підходів, охопленням як мікро-, так і макрорівня соціально-економічних відносин.

Якщо зазначені моделі розглядати через призму економічних напрямів, то вони здебільшого засновані на положеннях неокласичної та інституціональної (еволюційної) теорій.

Часте звернення до інституціональної теорії в дослідженнях економічної динаміки та трансформацій останніх років пов'язане з обмеженістю методологічного інструментарію неокласичного напряму та неможливістю обґрунтованого пояснення причинно-наслідкового зв'язку в деяких явищах та процесах. Зокрема, неокласичній моделі ринкової економіки Дж. Коммонс протиставив теоретичне уявлення про економіку як про систему, побудовану на колективних правилах (інституціональні матриці у неоінституціоналістів) та асиметрії інформації. Якщо у неокласиків та марксистів має місце видимий фізичний контроль власника капіталу над товарами та послугами, то в концепції Дж. Коммонса на першому місті знаходяться юридичний контроль як конституюючий економіку елемент [19, с. 39].

Крім того, в економічній науці спостерігається криза методології класичного лібералізму, який уважають «мейнстрімом» [15, с. 11]. Жодна з течій – ні неокласицизм, ні кейнсіанство та неокейнсіанство, ні монетаризм, при їх прикладанні до економік, що розвиваються, – не дали в абсолютному вигляді успішних результатів; разом із тим це дало змогу звернути увагу на неекономічні обставини, що зумовлювали уповільнення темпів економічного зростання, неуспішність реформ тощо. Для методів інституціонального напряму на відміну від «мейнстріму» характерна менша залежність від економічної перевірки дедуктивно виведених гіпотетичних узагальнень. Інституціоналізм ґрунтується більше на порівняльному методі, розвинутому в антропології з метою збору інформації та дослідження узагальнень стосовно економічної активності соціальних груп.

Методологія інституціоналізму має такі особливості: 1) надання більшого значення розумінню, ніж прогнозуванню; 2) урахування неминучості невизначеності та підкреслення у зв'язку з цим меж можливого передбачення фактичного майбутнього на відміну від передбачення в контексті моделі; 3) сприйняття економічної теорії як поєднання індукції та дедукції на відміну від апріористичного та формалістичного дедуктивізму; 4) підхід до розгляду економіки як органічного системного цілого, що еволюціонує в часі та просторі, а не як до статичного механізму; 5) підкреслювання значущості інструменталізму і прагматизму, у тому числі як основи для вирішення проблем; 6) наголошення на неминучості нормативних елементів в економічній теорії, особливо в аспекті застосування теорії до питань політики й економічного значення держави; 7) проголошення відкритого висловлювання ціннісних суджень, обговорення і критика їх у відкритих дискусіях, а не застосування оцінок у неявному вигляді; 8) критика використання ньютонівської фізики як архетипу для економічної науки; 9) заклики до моделювання паттернів, а не до обмеженого і часто сумнівного причинно-наслідкового пояснення; 10) підтримка методологічного колективізму або у чистому вигляді, або у поєднанні зі збагаченим і неідеологізованим методологічним індивідуалізмом, але не останнього самого по собі [18].

Інституційна парадигма, застосована до дослідження трансформаційної економіки, яка включається в глобалізований економічний простір, дає змогу відповісти на питання «що є?» і на питання «як буде розвиватися?» за тих чи інших інституційних умов і перетворень [3, с. 85]. Інституціо-

Таблиця 1

Моделі модернізації в соціології

Модель	Особливості моделі	Недоліки
Лінеарна (С. Блек, У. Ростоу, Ш. Ейзенштадт)	Процес модернізації розглядається як комплексний та революційний. Проходить в чотири етапи: 1) виклик модерніті; 2) консолідація модернізаційної еліти; 3) економічна та соціальна трансформація; 4) інтеграція суспільства. Модернізація супроводжується технологічним зростанням, що стимулюється застосуванням наукових знань, розвитком сфери послуг та промисловості	Не враховує різноманіття цивілізаційного досвіду за межами Західної Європи та Північної Америки
Парціальної (часткової) модернізації (М. Леві, Д. Рюшемейєр)	Модернізація представляє собою інституціоналізацію в одному й тому ж суспільстві відносно модернізованих соціальних форм та менш модернізованих структур. Передбачає проникнення сучасних соціокультурних практик та цінностей у слаборозвинені суспільства	Розглядається лише як частковий випадок для окремих країн, що характеризуються наздоганяючою модернізацією
Багатолінійна модель (Е. Тіріакьян, П Штомпка, У. Бек, С. Хантінгтон)	Модернізація є ендогенно-екзогенним процесом, роль зовнішніх факторів, зокрема глобалізації, є важливою; також визначальну роль відіграє релігія як ендогенний чинник. Модернізація може бути різноспрямованою (не лише на західні країни), а демократизація вже не є невід'ємною її частиною. Модернізація виступає циклічним, а не безперервним динамічним, процесом	Менш детермінована, ніж інші моделі
Акторна модель (Т. Піірайнен)	Ґрунтується на теорії раціонального вибору. Лібералізація суспільства та становлення ринкових відносин є рушійними силами модернізації. Предметом аналізу є стратегії поведінки та дії, які здійснюють конкретні сім'ї; у ході реалізації індивідуальних дій визначаються колективні їх результати. Стратегії – ключовий концепт, який пов'язує поведінку індивідуальних акторів на мікрорівні та соціальні структури на макрорівні.	Інституціональні та культурні фактори не враховані. Постулати теорії раціонального вибору лише обмежено пояснюють соціальне та економічне життя індивідів
Структураційна (Г. Терборн)	Синтез структуралістського та діяльнісного підходів. Модель пояснює те, як соціальні суб'єкти (актори), що сформувалися в соціальних структурах минулого, набувають здатність вибудовувати нові форми соціальної організації та соціальних відносин	Диференційованість аналізу різних рівнів соціальної реальності

Джерело: складено на основі [11].

нальний аналіз разом із методом ретроспекції найчастіше знаходить застосування для пояснення причинно-наслідкового зв'язку між зміною процесу (явища), що вже відбулося, і зміною правил виконання процесу чи регулювання явища [6, с. 9]. А саме це стає основною метою аналізу економічних систем із точки зору їх готовності до комплексної модернізації, що включає оновлення в соціально-економічній, політичній, культурній сферах. Причинно-наслідковий зв'язок тут передбачає наявність відповідних інститутів, що становлять інституціональне середовище модернізації, здатність їх до трансформації та адаптації в нових умовах, а також їх вплив на формування нових відносин, зміну ринкових умов господарювання. Стосовно наявності такого зв'язку й досі немає єдиного погляду серед учених, що проводили як емпіричні, так і теоретичні дослідження. Інституційні перетворення, з одного боку, здійснюються на основі власних законів розвитку, з іншого – на них впливає господарська поведінка індивідів, отже, оцінка впливу інститутів на економічний розвиток має здійснюватися з урахуванням чинників економічної психології [2, с. 17; 4, с. 98].

Питання модернізації з позицій інституціоналізму можуть розглядатися в контексті нової інституціональної економіки, неоінституціональної економіки, еволюційної економіки та технологічної парадигми. Нова інституціональна економіка зосереджує увагу на інституційній структурі держави, реальних інститутах (установах) та господарських системах, при цьому застосовуючи еволюційно-соціологічні методи та інтегрований підхід до аналізу господарських систем.

Неоінституціональна економіка розглядає права власності, організації та політичні режими, спираючись на методологічний індивідуалізм, раціональну поведінку економічно відособленого суб'єкта та аналіз майнових прав. Вона користується такими методами, як мікроекономічний аналіз, контрактний підхід, аналіз трансакційних витрат. Під час аналізу процесів модернізації з точки зору інституціоналізму доцільно використовувати погляди обох його версій: «старого», що зосереджений на неформальних (ментальних) інститутах, та «нового» (неоінституціоналізму), який об'єктом аналізу зробив переважно формальні (правові) інститути. Економічний розвиток є центром дослідницької програми неоінституціоналістів. У деяких дослідженнях указується, що оновлення інституцій в економічно слабших країнах дає більший поштовх до економічного зростання, подальшої модернізації економіки, ніж у розвинутих державах.

Д. Норт, представник неоінституціоналізму, приймає як вихідну точку дослідження відомий постулат неокласичної теорії: результативне функціонування економіки (максимізація чистого доходу на основі прагнення до неї раціональних індивідів) може забезпечуватися лише за умови низьких трансакційних витрат. В їх зниженні, на думку Д. Норта, і полягає призначення інститутів [7]. Чим ефективніші інститути, тим більше успіху матиме модернізація. Модернізація може асоціюватися із інституціональними змінами, а також з інституціональною інерцією, що стала предметом дослідження в рамках теорії «залежності від попереднього розвитку» (path dependency). Автори останньої теорії П. Девід та Б. Артур роблять акцент на тому, чому інституціональні інновації не завжди можливі [9, с. 12]. Теорія інституціональних інновацій, розроблена В. Раттеном, Ю. Хайямі, ґрунтується на категорії «точок зростання», які виникають на тому чи іншому ринку, у галузі та дають економіці змогу зростати далі в новому напрямі, більш ефективно розвиватися в рамках колишніх умов. Екзогенні зміни в технологіях, забезпеченості ресурсами або в споживчому попиті порушують рівновагу на ринках факторів виробництва, у зв'язку з чим зростає попит на інституційні зміни. При цьому інституціональні інновації пропонуються для того, щоб зберегти державі (або її функціонерам – «політичним підприємцям») частку приватних доходів. Оскільки зростання приватних доходів не тотожне соціальному добробуту, пропоновані владою інституційні інновації можуть бути неефективними з точки зору всього суспільства. Ця теорія наголошує не тільки на культурній обмеженості пропонованих інституційних змін, а й висуває на передній план фактор приватного доходу інституційного інноватора.

Еволюційна економіка досліджує рутини, інформацію, питання функціонування фірми, технологічний процес, спираючись на тісний взаємозв'язок між технологічними й соціальними процесами. При цьому вона використовує природничо-наукові методи та синергетичний підхід. Еволюційний підхід виник в економіці з критики неокласичного напряму. Ця критика полягала передусім у тому, що під питання були поставлені основні елементи неокласики: акцент на порівняльній статиці, відсутність історичної перспективи та динамічного моделювання, віра в рівноважний характер економічних процесів. Еволюціоністи підкреслюють, що рівновага – це відсутність розвитку системи, що соціальна реальність знаходиться в постійній зміні, кумулятивно розвивається через взаємодію індивідів та груп у рамках певних інституціональних структур. Еволюційна теорія акцентує свою увагу на механізмах зміни, а не на властивостях стаціонарних станів економіки. Головне, що об'єднує теоретиків, які працюють у руслі цього підходу, полягає в поширенні на сферу соціально-економічного розвитку досягнень сучасного еволюціонізму як загальнонаукової та філософсько-методологічної баз дослідження. Свого особливого апарату еволюційна економіка не має, що є її перевагою, адже це дає їй змогу знаходитися в руслі природничих

наук та не відособлюватися від них. Основний оголошений методологічний принцип виражається в прагненні зрозуміти, як відбувається процес змін, виявити рушійні сили і фактори розвитку, основні тенденції еволюції для більш ефективного управління економікою та більш точного передбачення результатів змін. Тобто зміст еволюційної теорії полягає в тому, що сама економіка змінюється, а процес цих змін є об'єктом дослідження [14].

Технологічна парадигма вивчає технологічні й еволюційні зміни, спираючись на взаємозв'язок технологічних та інституційних процесів та використовуючи при цьому еволюційний та функціональний методи [8, с. 27]. Згідно з традицією інституціоналістів Т. Веблена та К. Айрса, технологія та індустріалізація розглядаються одночасно й як рушійна сила, і як джерело цінності (останнє в тому сенсі, що технологія дає людям змогу виробляти більше, і що все, що сприяє подальшому збільшенню виробництва, цінно саме по собі; але це зростання стримується ієрархічними інститутами) [17, с. 128]. На думку послідовників цих науковців, інститути являють собою консервативну силу, що стримує введення нових технологій та організаційних нововведень. Отже, для успішної модернізації має, насамперед, відбутися трансформація низки інститутів, переважно вона стосується інститутів розвитку (венчурних фондів, банків розвитку тощо); у цій частині модернізаційний процес приймає форму інституціональних перетворень фінансових організацій певної орієнтації [10, с. 49]. Деякі з цих областей, зазначає Н. Смелзер, змінюються раніше за інші, але всі вони тією чи іншою мірою схильні до змін [12].

Інерційність інституційних змін стала причиною того, що поведінка членів суспільства, підприємців, організацій не встигла змінитися зі зміною формальних правил під час трансформації національної економіки України, що призвело до несприйняття нових умов господарювання та кризових явищ в економіці. За відсутності свідомої цілеспрямованої політики держави вакуум інститутів ринку заповнюється псевдоринковими структурами, які підмінюють функції державних органів або імітують інфраструктуру ринку. Загальновідомим є масове і практично безконтрольне утворення в перші роки реформ всіляких бірж, фондів, фінансових та інвестиційних компаній, банків, холдингів тощо. У структурах державного апарату, своєю чергою, виникали численні групи за інтересами та їхні різноманітні коаліції, які використовували слабкість держави і відсутність чітких норм державного контролю. Псевдоринкова інфраструктура, особливо у фінансовому секторі, не лише не сприяла реальній реструктуризації компаній та ефективному перетіканню капіталів, а й прямо протидіяла їм. І до цього чималою мірою підштовхували досвід і навички роботи на прихованих ринках, набуті в часи планової економіки [3, с. 81].

Таким чином, від джерел та напрямів інституційної зміни (суспільно-політичного та економічного еволюційних процесів, попередньої траєкторії змін, імпорту або імплантації інститутів тощо) залежить і успіх модернізаційної політики.

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз теоретико-методологічного підґрунтя дослідження процесів модернізації дав змогу визначити, що вони стали об'єктом вивчення передусім соціології, у рамках якої й були сформовані основні моделі модернізації країн, що відставали у розвитку від західних у 50-х роках ХХ ст. До них належать лінеарна, парціальної модернізації, багатолінійна, акторна, структураційна моделі. Якщо розглянути їх через призму економічних течій, то вони спираються на неокласицизм та інституціоналізм. Інші економічні напрями – кейнсіанство, посткейнсіанство, монетаризм, лібералізм – зосереджували свою увагу на економічних чинниках розвитку країн, утім, пояснити особливості модернізаційних перетворень, пов'язаних зі стратегією наздоганяння Заходу, повною мірою не змогли. Це пов'язано з тим, що вивчення модернізаційних процесів уже давно вийшло за рамки аналізу економічних явищ і сприяло розгортанню економічного імперіалізму, включивши до дослідження закономірностей модернізації такі інституціональні фактори, як релігія, політичний режим, культура й освіта, менталітет тощо. Зрушення в розвитку цих інституціональних чинників (інституційних змін) можуть сприяти модернізації за умови успішної їх адаптації в соціально-економічній системі.

Методологія інституціоналізму дає змогу всебічно та комплексно відстежити закономірності модернізації країн та факторів її успішності, дослідити синергетичні ефекти, що виникають унаслідок синхронізації розвитку інститутів у національній економіці.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гундырина Т.О. Институциональные факторы экономического роста / Т.О. Гундырина // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2011. – № 4. – С. 75–77.

2. Державно-приватне партнерство в системі регулювання економіки : [монографія] / Т.І. Єфименко, Є.Л. Черевиков, К.В. Павлюк [та ін.] ; за заг. ред. чл.-кор. НАНУ Т.І. Єфименко ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 372 с.

3. Качала Т.М. Інституціоналізація економіки України: проблеми та перспективи : [монографія] : у 2-х т. Т. 1 / Т.М. Качала. – Черкаси : ЧДТУ, 2011. – 475 с.

4. Корытцев М.А. Институциональный экономический анализ в контексте методологической проблематики экономической науки / М.А. Корытцев // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2008. – Т. 6. – № 3. – С. 95–106.

5. Кутуєв П.В. Репутація ідеї модернізації в сучасному суспільствознавстві / П.В. Кутуєв // Вісник Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. – 2012. – № 2. – С. 34–40.

6. Лозинська Т.М. До проблеми вживання термінів «інститут» і «інституція» в контексті інституціонального аналізу / Т.М. Лозинська // БізнесІнформ. – 2014. – № 7. – С. 8–13.

7. Норт Д. Інститути, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; пер. з англ. І. Дзюб. – К. : Основи, 2000. – 198 с.

8. Носова О.В. Інституціональні підходи до дослідження перехідної економіки / О.В. Носова // Економічна теорія. – 2006. – № 2. – С. 25–36.

9. Нуреев Р.М. Россия и Европа: эффект колеи (опыт институционального анализа истории экономического развития) / Р.М. Нуреев, Ю.В. Латов. – Калининград : Рос. гос. ун-т им. И. Канта, 2010. – 294 с.

10. Панова Т.В. Проблемы становления финансово-экономических институтов модернизационно-инновационного развития / Т.В. Панова // Экономические науки. – 2010. – № 9(70). – С. 49–54.

11. Побережников И.В. Модернизация: теоретико-методологические подходы / И.В. Побережников // Экономическая история. Обозрение / Под ред. Л.И. Бородкина. – М., 2002. – Вып. 8. – С. 146–168.

12. Смелзер Н.Дж. Проблеми соціології. Ґеорґ-Зімелівські лекції, 1995 / Н.Дж. Смелзер ; перекл. з англ. В. Дмитрук. – Львів : Кальварія, 2003. – 128 с.

13. Современная экономическая мысль. Серия: Экономическая мысль Запада / Под ред. В.С. Афанасьева, Р.М. Энтова. – М. : Прогресс, 1981. – 81 с.

14. Сопин В.С. Эволюционная теория в экономической науке: проблемы и перспективы / В.С. Сопин // Проблемы современной экономики. – 2009. – № 3(31) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2687

15. Соціально-економічні інституції економічної системи України : [монографія] / За заг. ред. проф. К.С. Солонінка. – Житомир : ЖДТУ, 2011. – 232 с.

16. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України : у 3-х т. / За ред. акад. НАН України В.М. Геэця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007. – Т.1: Економіка знань – модернізаційний проект України. – 544 с.

17. Сэмюэлс У. Институциональная экономическая теория / У. Сэмюэлс // Панорама экономической мысли XX столетия / Под ред. Д. Гринуэя, М. Блини, И. Стюарта. – СПб. : Экономическая школа, 2002. – С. 125–141.

18. Чухно А.А. Інституціонально-інформаційна економіка : [підручник] / А.А. Чухно, П.І. Юхименко, П.М. Леоненко. – К. : Знання, 2010. – 687 с.

19. Щеголевский В.А. Дихотомия рыночных и иерархических структур в теоретических взглядах Т. Веблена и Дж. Коммонса / В.А. Щеголевский // Вестник МГОУ. – 2011. – № 2. – С. 35–40.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ: ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИЧЕРНОМОРСКОГО РЕГИОНА

MODERN TENDENCIES OF WORLD ECONOMY DEVELOPMENT: ENVIRONMENTAL PROBLEMS OF THE BLACK SEA REGION

УДК 339.9

Медведкина Е.А.
д.э.н., профессор кафедры мировой экономики и международного бизнеса
Ростовский государственный экономический университет
Медведкин Т.С.
д.э.н., профессор кафедры мировой экономики и международного бизнеса
Ростовский государственный экономический университет

В статье рассмотрены современные тенденции развития мировой экономики с точки зрения решения глобальной экологической проблемы на примере Причерноморского региона. Основными причинами сложной экологической обстановки в мире являются быстрый экономический рост стран мира и стремительно развивающийся научно-технический прогресс. Сделан вывод о том, что экологическая ситуация стран Причерноморского региона характеризуется как крайне тяжелая, что требует проведения на государственном уровне процесса экологизации законодательства, экономики и общества.
Ключевые слова: *экология, мировая экономика, глобальная экологическая проблема, международное экономическое сотрудничество, экологическая эффективность, экономическое развитие.*

У статті розглянуто сучасні тенденції розвитку світової економіки з точки зору вирішення глобальної екологічної проблеми на прикладі Причорноморського регіону. Серед основних причин складної екологічної ситуації у світі слід назвати швидке економічне зростання країн світу та стрімкий розвиток науково-технічного прогресу. Зроблено висновок, що екологічна ситуація країн Причорноморського регіону характеризується як украй важка, що вимагає проведення на державному рівні процесу екологізації законодавства, економіки та суспільства.
Ключові слова: *екологія, світова економіка, глобальна екологічна проблема, міжнародне економічне співробітництво, екологічна ефективність, економічний розвиток.*

The article discusses the current trends of the world economy in terms of addressing global environmental problems on the example of the Black Sea region. The main reasons for the difficult environmental situation in the world is the rapid economic growth of countries and rapidly developing scientific and technological progress. It is concluded that the environmental situation of the Black Sea region is characterized as extremely serious that requires to carry out the process at the state level greening legislation, economy and society.
Key words: *ecology, global economy, global environmental problems, international economic cooperation, environmental effectiveness, economic development.*

Постановка проблемы. Актуальность темы исследования связана с общими тенденциями и проблемами мировой экономики. Одной из значимых причин возникновения глобальных проблем является накопление в экономике огромной производственной мощности. Непрерывный рост объемов хозяйственной деятельности оказывает негативное влияние на всю окружающую среду. Интенсивное развитие производства в мире приводит к росту конфликтности между странами, их неравномерному развитию и различным структурным кризисам.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемы экологии в глобальном масштабе рассматривали в своих трудах Р. Коуз, Л. Миколаша, Л. Питтерман, Дж. Стиглер, Р. Тервия и др. Несмотря на многочисленные научные исследования различных аспектов международных экологических проблем, вопросы влияния глобальных процессов на современное состояние мировой экономики, в том **ч**исле Причерноморского региона, остаются недостаточно разработанными.

Постановка задания. Целью исследования является изучение методологических основ и разработка научно-практических рекомендаций по решению глобальных экологических проблем на примере Причерноморского региона.

Изложение основного материала исследования. Глобальные проблемы являются результатом качественных изменений в развитии производственных сил в различных сферах деятельности (экономике, политике, культуре и т. д.). На появление таких проблем повлияли многие факторы развития экономики.

Научно-технический прогресс, с одной стороны, оказал только положительное влияние на все мировое хозяйство, но с другой, обострил многие глобальные проблемы. Больше всего от его развития пострадала окружающая среда, которая в данный момент насыщена различными вредными и опасными для жизни человека веществами отходов производства. При этом глобальная урбанизация населения Земли также является одной из причин глобальных проблем человечества. Рост мегаполисов сопровождается сокращением природных земель. Эти и многие другие причины ведут к возникновению различных глобальных проблем человечества.

Причиной возникновения глобальных экологических проблем, по мнению ученых, служат два взаимосвязанных фактора: постоянный научно-технический прогресс и рост населения Земного шара. За последние два столетия человечество сделало больше научных открытий, чем за всю свою предыдущую историю: освоен космос, создана электронная техника, изобретены синтетические материалы и открыта ядерная энергия. Гигантские темпы развития промышленности привели к загрязнению окружающей природной среды

и стремительному ухудшению состояния здоровья населения. Демографический взрыв, в свою очередь, сопровождается повышением использования природных ресурсов. Людям нужны вода, пища, жилые дома, дороги, аэропорты, поля, и они активно расширяют границы городов, уничтожая леса и поворачивая вспять русла рек. Демографический взрыв и научно-техническая революция существенно увеличили потребление природных ресурсов, что привело к стремительному и безвозвратному истощению запасов Земли.

Все экологические проблемы принято делить по двум критериям: по масштабу действия и по природным компонентам.

По масштабу действия экологические проблемы делятся на:

– локальные (проблемы, затрагивающие определенную местность);

– региональные (проблемы какого-либо региона);

– глобальные (проблемы, оказывающие влияние непосредственно на планету в целом).

По природным компонентам проблемы экологии можно разделить на:

– биологические (исчезновение биологических ресурсов, например, лесов);

– атмосферные (загрязнение воздуха);

– водные (загрязнение и истощение водных ресурсов);

– земельные (истощение недр).

Одной из важных и наиболее острых проблем экологии в мировой экономике на данный момент является проблема загрязнения водных ресурсов. Вода необходима для жизни, но даже понимая всю важность этого ресурса, человек все так же продолжает эксплуатировать водные объекты, и в результате промышленных сбросов и отходов нарушается естественный водный баланс, ухудшается водоснабжение биосферы.

Вода обеспечивает три важнейшие для человечества функции: 1) производство продовольствия; 2) производство энергии и промышленной продукции; 3) бытовое водопотребление и удовлетворение санитарно-гигиенических потребностей.

Основными областями, которые нуждаются в большом количестве воды для эффективной деятельности, являются: металлургия, целлюлозно-бумажная промышленность, химическая промышленность, энергетика, а также орошаемое земледелие. Главными загрязнителями здесь выступают сточные воды и нефть. Нефтяные разливы в море могут произойти на любом из этапов добычи, хранения или транспортировки нефти.

Пресная вода, столь необходимая и человеку, и для поддержания экосистем, в настоящее время становится исчерпаемым ресурсом. Доля пресной воды в мире невелика и составляет 2,5%, причем большинство запасов пресной воды недоступно для использования, так как содержится во льдах. Из-за того, что потребности в энергоресурсах и продовольствии постепенно увеличиваются, ситуация в мире с водоснабжением ухудшается, потребление воды возрастает.

Недостаток инвестиций и неэффективное управление водными ресурсами зачастую являются основной причиной снижения экологической безопасности. И эта проблема начинает приобретать все более крупные масштабы для мировой экономики. Постоянной проблемой для управления водными ресурсами и водными экосистемами является поддержание баланса между потребностями окружающей среды и потребностями, служащими экономическому развитию. Это требует постоянного совместного использования технологий и рыночного подхода. Особенно это относится к тем случаям, когда усилия направлены на то, чтобы получать выгоду от водных ресурсов.

В настоящее время экологическую ситуацию в мире можно охарактеризовать как близкую к критической. Как уже говорилось ранее, причиной всему является быстрый экономический рост стран мира и стремительно развивающийся научно-технический прогресс.

Последние исследования центра экологической политики и права при Йельском университете показали, что страны – лидеры мировой экономики являются далеко не самыми эффективными с точки зрения своей экологической системы. Целью данного исследования является снижение давления на окружающую среду и, как следствие, на здоровье человека, стимулирование жизнеспособности экологических систем и стабильное управление природными ресурсами. В этом году мировым лидером по уровню экологической эффективности стала Финляндия (табл. 1). В первую десятку лидеров также вошли: Исландия, Швеция, Дания, Словения, Испания, Португалия, Эстония, Мальта и Франция. Самыми неблагоприятными странами с точки зрения экологической эффективности признаны Мадагаскар, Эритрея и Сомали.

Таблица 1

Рейтинг стран мира по индексу экологической эффективности в 2016 г. (первые 10 стран) [4]

Рейтинг	Страна	Индекс
1	Финляндия	90.68
2	Исландия	90.51
3	Швеция	90.43
4	Дания	89.21
5	Словения	88.98
6	Испания	88.91
7	Португалия	88.63
8	Эстония	88.59
9	Мальта	88.48
10	Франция	88.20

Самыми грязными странами по экологическому состоянию являются Китай и Индия. Первое место в данном рейтинге занимает Китай. Бурное и стремительное развитие страны наносит огромный и непоправимый ущерб экологии. Уровень загрязнения воздуха, рек и городов в КНР один из самых высоких в мире. Одна из основных проблем – загрязнение воздуха, особенно в крупных городах, достигающее катастрофических показателей. В двух третях городов максимально допустимое загрязнение воздуха превышено в пять раз. Согласно исследованиям китайских властей, наибольшую часть загрязнителей воздуха составляют мельчайшие частицы, образующиеся от сжигания угля без предварительной очистки, выхлопных газов и дыма от промышленных и бытовых производств и топок.

Второе место занимает Индия. На сегодняшний день страна стоит перед лицом экологических проблем: обезлесения, истощения почв и других невозобновляемых ресурсов, загрязнения воды и атмосферы, которые, в свою очередь, представляют очевидную угрозу как здоровью населения, так и жизни животных и птиц. Сейчас лесом покрыто лишь 20% территории, причем к категории «очень густой лес» относится лишь 1,5%. Демографический бум стал основной причиной снижения водных запасов страны: за последние полвека потребление увеличилось в три раза [7].

Загрязнение атмосферы в Индии также велико. Согласно данным 2013 г., полученным в институте Блэксмита, три индийских города входят в число 25 самых загрязненных населенных пунктов мира. В апреле 2015 г. Би-би-си опубликовала статью о том, что Дели опередил Пекин по уровню загрязненности воздуха, хотя китайская столица на протяжении нескольких десятилетий занимала первое место по данному показателю во всем Азиатском регионе [6].

В целом экологическая ситуация в развитых и развивающихся странах принципиально разная. В то время как развитые демократические страны отчасти решили «экологический вопрос» путем переноса «грязных» производств в государства третьего мира, во многих восточных странах, таких как Китай или Северная Корея, он продолжает оставаться серьёзной проблемой. Согласно данным последних лет, наибольшая доля выбросов среди развивающихся стран (порядка одной трети от мировой величины выбросов углекислого газа) приходится на Китай и Индию, а по прогнозам многих экспертов к 2050 г. эта цифра вырастет до 45% [2].

Таким образом, можно говорить о том, что мировая экологическая обстановка является большой проблемой мировой экономики. Также

Таблица 2

Основные показатели воздействия хозяйственной деятельности на окружающую среду РФ (2012–2014 гг.) [3]

Показатель	2012	2013	2014
Выбросы загрязняющих атмосферу веществ – всего, млн. т	32,5	32,1	31,2
в том числе: от стационарных источников	19,6	18,4	17,5
от передвижных источников – всего[1)]	12,8	13,6	13,8
в том числе:	12,7	13,4	13,6
от автотранспорта			
от железнодорожного транспорта	0,16	0,19	0,15
Улавливание и обезвреживание загрязняющих атмосферу веществ, отходящих от стационарных источников, млн. т	56,8	54,4	54,1
Забор воды из природных водных источников для использования [2)], млрд. м^3	64,0	61,0	63,2
Потери воды при транспортировке [2)], млрд. м^3	7,5	7,0	7,7
Оборотное и последовательное использование воды[2)], млрд. м^3	142,3	138,5	136,6
Индекс эксплуатации водных ресурсов (ИЭВР) [3)], %	1,56	1,53	1,52
Среднесуточный отпуск воды населению и бюджетофинансируемым организациям на одного городского жителя, литров	167,1	156,8	149,8
Удельный вес населения, обеспеченного недоброкачественной питьевой водой, в общей численности населения, %[4)]	7,6	7,5	6,8
Сброс загрязненных сточных вод [2)], млрд. м^3	15,7	15,2	14,8
Образование отходов производства и потребления[1)], млн. т	5008	5153	5168
в том числе опасных[5)]	114	117	124
Использование и обезвреживание отходов производства и потребления[1)], млн. т	2348	2044	2357
Лесовосстановление, тыс. га	842	872	863
Защита лесов от вредных организмов			
биологическим и химическим методами, тыс. га	329	343	293

следует сказать о том, что страновая экологическая ситуация неравномерна: есть страны с приемлемой экологической средой, а есть такие, которые опасны для проживания.

Рассматривая экологическую ситуацию в Причерноморском регионе (Казахстан, Российская Федерация, Украина), остановимся на РФ, которая достаточно прочно закрепилась в списке стран с «плохой» экологией. Только в 15 крупных городах РФ атмосферный воздух соответствует санитарным нормам. Только 15% городского населения России дышит относительно чистым воздухом. В 125 городах РФ ежегодно фиксируются в 5–10 раз превышающие ПДК концентрации загрязнения атмосферы.

Атмосфера на территории Российской Федерации ежегодно загрязняется более чем 32 млн. т выбросов от стационарных и передвижных источников, в результате чего мы имеем 107 городов с высоким и очень высоким уровнем загрязнения воздуха. Объемы сброса сточных вод колеблются на уровне 43 млрд. м3, в связи с чем более половины поверхностных и более четверти подземных источников водоснабжения не соответствует нормам качества. Количество ежегодно образующихся отходов производства и потребления давно перешагнуло отметку 5 млрд. т, что фактически сделало непригодным для ведения хозяйственной деятельности уже более 1 млн. га территории Российской Федерации.

Также ежегодно в России образуется несколько десятков миллионов тонн бытовых отходов. В 2011 г. образовалось 52,9 млн. т, что составило примерно 400 кг на человека [1]. Методы управления отходами, применяемые в настоящее время в России, неэффективны и негативно влияют на окружающую среду. В странах ЕС в среднем утилизируется до 60% бытовых отходов, в то время как в России – только 2–3%.

Если проанализировать основные показатели, характеризующие воздействие хозяйственной деятельности на окружающую среду и природные ресурсы, то отчетливо видно, что почти все показали в период с 2012 по 2014 г. незначительно, но уменьшились (табл. 2).

Несмотря на то, что экологическая ситуация в России тяжелая, государство пытается снижать нагрузку на окружающую среду. Российская Федерация также занимает седьмое место в рейтинге «Топ-15 стран по уровню загрязнения окружающей среды».

Говоря о ситуации в Казахстане, следует отметить в большинстве регионов республики экологическая ситуация не только неблагоприятная, но и катастрофическая. К наиболее опасным проявлениям экологического кризиса относятся: техногенное опустынивание, деградация почв, истощение и загрязнение водных ресурсов, загрязнение атмосферы, сокращение количества лесов, необратимое сокращение биологического разнообразия и разрушение генетического фонда живой природы, активизация угрожающих жизни промышленных катастроф, радиационное загрязнение, накопление опасных и токсичных отходов. Основными источниками, загрязняющими окружающую среду и вызывающими деградацию природных систем, являются промышленность, сельское хозяйство, автомобильный транспорт и другие антропогенные факторы [5].

Данные исследования, проведенного в марте 2015 г., исследовательской компанией «TNS в Украине» по заказу Ассоциации зеленых Украины, показали, что около 87% жителей Украины считают экологические вопросы крайне важными. Наиболее острыми являются проблемы засорения природы бытовыми отходами, загрязнения атмосферы вредными выбросами, последствия Чернобыльской катастрофы, уничтожения лесов и изменения климата.

Выводы из проведенного исследования. Все больше мнений о том, что преодоление экологического кризиса возможно лишь на основе экологической культуры, главная идея которой общее гармоническое развитие природы и человека, его отношение к природе не только как материальной, но и как духовной ценности. В то же время важнейшей предпосылкой решения экологических проблем в мире является целенаправленная подготовка специалистов в области экономики, техники, технологии, права, социологии, биологии, гидрологии и др.

Экологическую ситуацию стран Причерноморского региона можно изменить в положительную сторону через экологизацию законодательства, экономики и общества. Также необходимо продолжать работу по реализации международных конвенций в области охраны окружающей среды.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Государственный доклад «О состоянии и об охране окружающей среды Российской Федерации в 2011 году» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mnr.gov.ru/upload/iblock/a76/gosdoklad2011.pdf.

2. Официальный сайт Международного энергетического агентства World Energy Outlook 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.worldenergyoutlook.org/media/weowebsite/2014/WEO2014FactSheets.pdf.

3. Официальный сайт Федеральной службы государственной статистики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/doc_1140094699578.

4. Центр гуманитарных технологий [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://gtmarket.ru/news/

2016/01/29/7292.

5. Экология и здоровье нации / Под ред. акад. НАН РК А.М. Газалиева ; 2-е издание, перераб. и доп. – Караганда : Изд-во Карагандинского государственного технического университета, 2011. – 96 с.

6. Anand A. Breathing poison in the world's most polluted city. – BBC. 04.19.2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.bbc.com/news/magazine-32352722.

7. Government of India. Ministry of Water Resources. Annual Report. 2014 New Delhi: Government of India. Ministry of Water Resources, 2014.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ВИРОБНИЧИХ СИСТЕМ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

THE EFFICIENCY OF THE PRODUCTION SYSTEMS INTENSIFICATION IN THE NATIONAL ECONOMY

УДК 330.341.11

Миронова М.І.
аспірант кафедри теоретичної та прикладної економіки
Львівський торговельно-економічний університет
Башнянин Г.І.
д.е.н., професор,
завідувач кафедри теоретичної та прикладної економіки
Львівський торговельно-економічний університет

У сучасних ринкових умовах господарювання вирішення проблеми підвищення ефективності виробничих систем передусім залежить від оптимізації використання всіх ресурсів у національній економіці. Це неминуче ґрунтується на інтенсифікації виробничих систем, зокрема на застосуванні ресурсозберігаючих технологій, сучасної техніки, високоякісних матеріалів. У статті визначено основні закономірності і фактори інтенсифікації виробничої системи і на їх основі обґрунтовано головні шляхи підвищення її економічної ефективності.

Ключові слова: *ефективність, виробнича система, інтенсифікація, детенсифікація, інтенсифікаційна еластичність.*

В современных рыночных условиях хозяйствования решение проблемы повышения эффективности производственных систем в первую очередь зависит от оптимизации использования всех ресурсов в национальной экономике. Это неизбежно основывается на интенсификации производственных систем, в частности на применении ресурсосберегающих технологий, современной техники, высококачественных материалов. В статье определены основные закономерности и факторы интенсификации производственной системы и на их основе обоснованы главные пути повышения ее экономической эффективности.

Ключевые слова: *эффективность, производственная система, интенсификация, детенсификация, интенсификационная эластичность.*

The increase in production efficiency primarily depends on the returns on cost and rational use of resources. An important role is played by the production system as the main during playback. Intensification is the most important factor of the production efficiency increasing, the reproduction processes in national economy as a whole. One of the main factors of formation and changes in the general level of efficiency of production systems in a market economy is their intensification. Analysis of the impact of intensification on the performance of production systems – the main task of this article.

Key words: *efficiency, production system, intensification, densification, intensification elasticity.*

Постановка проблеми. Підвищення ефективності виробництва передусім залежить від віддачі вкладених витрат і раціонального використання ресурсів. Важливу роль у цьому відіграє виробнича система як основа процесу відтворення. Інтенсифікація є найважливішим фактором підвищення ефективності виробництва, відтворювальних процесів у національному господарстві. Одним із головних факторів формування та зміни загального рівня ефективності функціонування виробничих систем у ринковій економіці є їх інтенсифікація. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю формування науково обґрунтованого підходу до оцінки та аналізу ефективності інтенсифікації як основи розвитку сучасних виробничих систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню і вирішенню проблем вимірювання та аналізу ефективності функціонування економічних систем присвячено роботи багатьох українських та іноземних учених, в яких досліджено та вирішено чимало теоретичних та прикладних завдань оцінки, аналізу та пошуку шляхів підвищення ефективності. Проте питання аналізу ефективності саме інтенсифікації функціонування виробничих систем на основі підходу, що враховує вимоги, які висуваються до сучасної виробничої системи, практично не висвітлені в науковій літературі та потребують ґрунтовного дослідження. Окремі аспекти оцінки ефективності інтенсифікації зустрічаємо в наукових працях І. Енгельса [2], Ю. Коновалової, Н. Алексєєвої [3], В. Шарко [4] та деяких інших авторів, але їх дослідження скоріш стосуються інтенсифікації виробничої діяльності окремих підприємств (мікроекономічний рівень), а не виробничих систем національної економіки.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення основних закономірностей та факторів інтенсифікації виробничої системи національної економіки і на їх основі обґрунтування головних шляхів підвищення її економічної ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для наукового розв'язання вказаної вище проблеми потрібно виходити з того, що на ефективність функціонування певних виробничих систем впливають дві групи факторів. Перша група факторів формує початковий рівень ефективності, їх можна визначити як фактори формування початкового рівня ефективності. Друга група факторів змінює цей початковий рівень ефективності: або збільшує його, коли впливає в позитивному напрямі, або зменшує його, коли впливає в негативному напрямі. Це вже будуть фактори зміни вихідного рівня ефективності.

Для розв'язання цілей і завдань нашого аналізу вигідно вважати, що факторами формування початкового рівня ефективності є всі ті фактори, які узагальнено можуть бути представлені одним фактором – інтенсифікацією (чи зворотнім її процесом – «детенсифікацією», або негативною інтенсифікацією). Звертаємо увагу на те, що позитивна інтенсифікація і негативна інтенсифікація – це не тільки зворотні економічні процеси і фактори, але й інтегруючі фактори, які синтезують у собі велику групу факторів, з одного боку, негативного, а з іншого – позитивного впливу на рівень ефективності функціонування певних виробничих систем [1]. Якщо ще детальніше здійснювати аналіз, то можна виділити вже три типи інтенсифікації.

По-перше, це позитивна інтенсифікація («плюс»-інтенсифікація), або просто інтенсифікація у її загальноприйнятому в економічній літературі значенні (рис. 1):

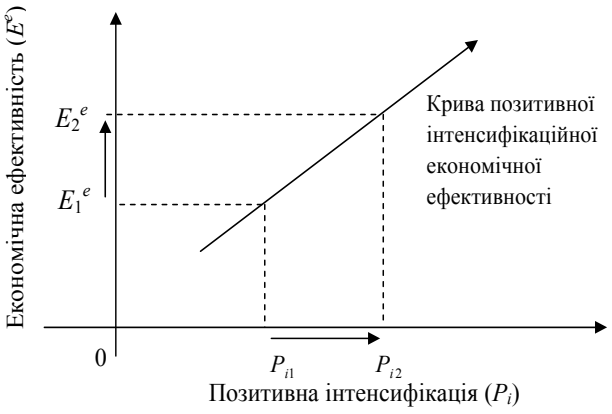

Рис. 1. Крива позитивної інтенсифікації у гіперкороткотривалому ринковому періоді

По-друге, це нейтральна, або нульова, інтенсифікація, яка на відміну від попередньої ні негативно, ні позитивно не впливає на рівень економічної ефективності, тобто є абсолютно нееластичною щодо рівня економічної ефективності функціонування виробничих систем (рис. 2).

По-третє, це негативна інтенсифікація («мінус»-інтенсифікація), в умовах якої рівень економічної ефективності знижується (рис. 3).

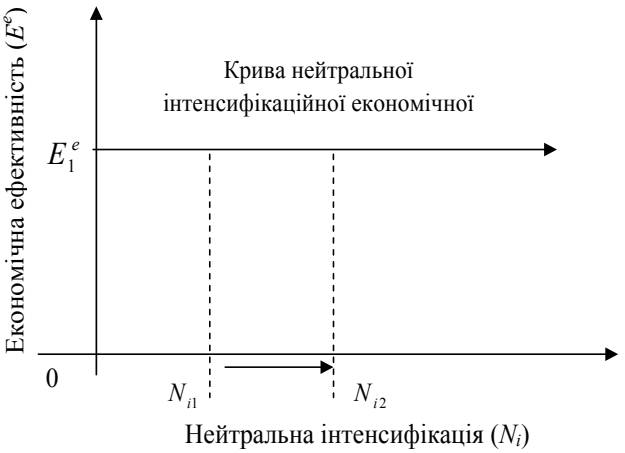

Рис. 2. Крива нейтральної (нульової) інтенсифікації у гіперкороткотривалому ринковому періоді

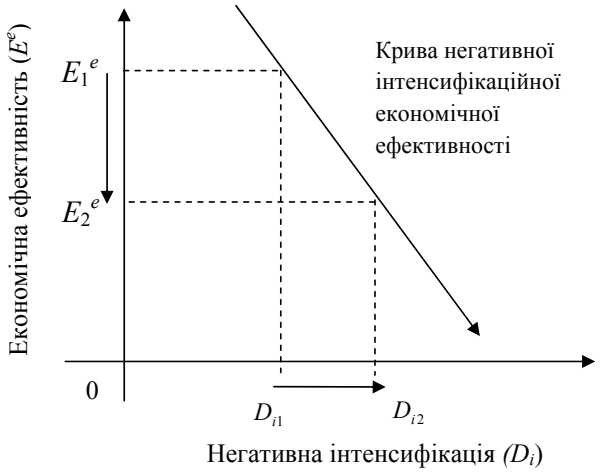

Рис. 3. Крива негативної інтенсифікації у гіперкороткотривалому ринковому періоді

Темп цього зниження може бути різним, про що свідчить зміна коефіцієнта негативної інтенсифікаційної еластичності економічної ефективності. Цей коефіцієнт може бути як рівний -1, так і більшим, і меншим -1, тобто:

$$K_{e-DI} = \frac{\Delta E_e}{\Delta DI} = -1 \text{ або } K_{e-DI} = \frac{\Delta E_e}{\Delta DI} < -1 \text{ або } K_{e-DI} = \frac{\Delta E_e}{\Delta DI} > -1, \quad (1)$$

де $K_{e\text{-}Di}$ – коефіцієнт негативної інтенсифікаційної еластичності економічної ефективності, ΔE_e – зміна рівня економічної ефективності, ΔDI – зміна рівня негативної інтенсифікації.

У першому випадку ми маємо екстенсивний зв'язок між рівнями економічної ефективності та негативною інтенсифікацією, у другому – детенсивний, а в третьому – інтенсивний зв'язок. За останнього негативна інтенсифікаційна еластичність економічної ефективності є значною, виробнича система є сильно чутливою до зміни рівня негативної інтенсифікації.

Аналогічним чином можна специфікувати характер кількісного зв'язку між змінами рівня економічної ефективності, з одного боку, і позитивною

інтенсифікацією – з іншого. Тут також коефіцієнт позитивної інтенсифікаційної еластичності може бути як рівним одиниці, так і меншим, і більшим одиниці, тобто:

$$K_{e-PI} = \frac{\Delta E_e}{\Delta PI} = 1 \text{ або } K_{e-PI} = \frac{\Delta E_e}{\Delta PI} > 1 \text{ або } K_{e-PI} = \frac{\Delta E_e}{\Delta PI} < 1, \quad (2)$$

де $K_{e\text{-}PI}$ – коефіцієнт позитивної інтенсифікаційної еластичності економічної ефективності, QE_e – зміна рівня економічної ефективності, ΔPI – зміна рівня позитивної інтенсифікації.

У першому випадку залежність між указаними параметрами можна кваліфікувати як екстенсивну, в другому – як детенсивну, а в третьому – як інтенсивну. За умов інтенсивного характеру зв'язку між указаними параметрами чутливість економічної системи до зміни рівня загальної інтенсифікації є особливо високою.

Для спрощення нашого аналізу будемо виходити з того, що в певній виробничій системі має місце лише позитивна інтенсифікація. Тоді основним фактором формування рівня економічної ефективності і буде саме така позитивна інтенсифікація.

Між нею і рівнем економічної ефективності взаємозв'язок буде прямим, позитивним (рис. 4), це означає, що зростання рівня інтенсифікації на певну величину зумовлює приблизно таке ж зростання рівня економічної ефективності (якщо, звичайно, виходити ще з однієї спрощуючої передумови, а саме характеру позитивного взаємозв'язку між указаними параметрами є екстенсивним або приблизно екстенсивним).

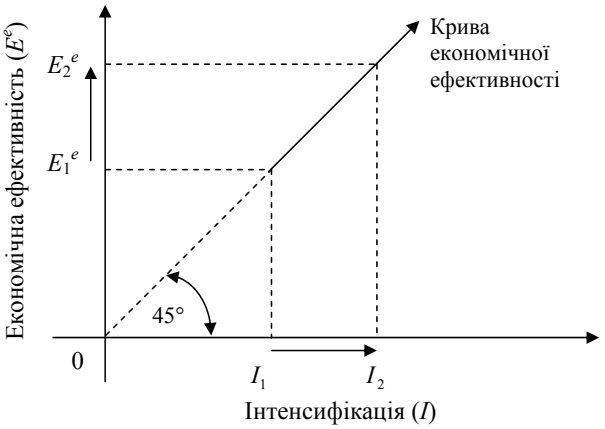

Рис. 4. Процес формування рівня економічної ефективності функціонування певної виробничої системи під впливом розвитку інтенсифікації та екстенсивного типу зв'язку між указаними параметрами в гіперкороткотривалому ринковому періоді

У даному разі економічна ефективність (E^e) розглядається як функція такого синтетичного (системного) фактору, як інтенсифікація (I):

$$E^e = f(I). \quad (3)$$

Якщо конкретніше визначати рівень економічної ефективності з урахуванням ступеня чутливості цього параметру до зміни рівня інтенсифікації (позитивної інтенсифікації) або чисто геометрично – кута нахилу кривої ефективності до осі абсцис, то ми матимемо таку формулу:

$$E^e = I \times \alpha, \quad (4)$$

де α – кут нахилу кривої (інтенсифікаційної) економічної ефективності до осі абсцис (ступеня інтенсифікації) або коефіцієнт інтенсифікаційної еластичності економічної ефективності.

Якщо прийняти до уваги ступінь еластичності економічної ефективності до зміни рівня інтенсифікації, то можна виділити принаймні сім варіантів кривої і стільки ж типів інтенсифікаційної економічної ефективності.

По-перше, це нормальна (одинична) інтенсифікаційна економічна ефективність, за якої залежність між рівнем економічної ефективності та ступенем інтенсифікації є не тільки позитивною, але й прямо пропорційною (приблизно так само, як зображено на рис. 4).

За нормальної інтенсифікаційної економічної ефективності ступінь її чутливості до зміни рівня інтенсифікації є середньою, або одиничною, це означає, що зростання на одиницю ступені інтенсифікації супроводжується таким же зростанням рівня економічної ефективності. Такий характер зв'язку між ними вказує на те, що ніякі інші фактори на рівень економічної ефективності, крім вище названого інтенсифікаційного, не впливають.

По-друге, можна виділити також і наднормальну (нададиничну, високу) інтенсифікаційну економічну ефективність, в умовах формування якої ступінь чутливості економічної ефективності до зміни рівня інтенсифікації є вже високою (наднормальною, нададиничною), а коефіцієнт інтенсифікаційної еластичності вже є більшим одиниці (у першому випадку він був рівний одиниці).

Крива такої наднормальної інтенсифікаційної економічної ефективності є вже відносно крутою, що вказує на те, що крім факторів інтенсифікації діють ще й такі економічні та неекономічні фактори, які посилюють зростання рівня економічної ефективності. Економічна ефективність зростає швидшими темпами, ніж розвивається процес інтенсифікації певної економічної діяльності. Серед цих факторів, що посилюють дію фактора інтенсифікації, може бути і дерегуляція, і перегуляція, і деякі інші.

По-третє, це гіпервисока інтенсифікаційна економічна ефективність, розвиток якої має місце в таких економічних умовах, коли рівень економічної ефективності зростає надзвичайно високими темпами (рис. 5). За цієї гіпервисокої інтенсифікаційної економічної ефективності зростання на одиницю рівня інтенсифікації викликає зростання на декілька або навіть на декілька десятків одиниць рівня економічної ефективності.

У процесі формування вказаного вище типу інтенсифікаційної ефективності коефіцієнт елас-

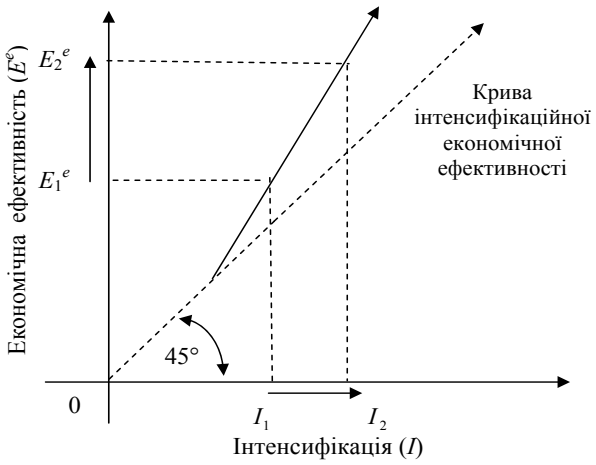

Рис. 5. Гіпервисока інтенсифікаційна еластичність економічної ефективності в гіперкороткотривалому ринковому періоді

тичності цього параметру від зміни рівня інтенсифікації має схильність прямувати до ∞:

$$K_{e-I} = \frac{\Delta E_e}{\Delta I} \to +\infty, \qquad (5)$$

де K_{e-I} – коефіцієнт еластичності економічної ефективності від зміни рівня інтенсифікації, ΔE_e – приріст величини економічної ефективності, ΔI – приріст рівня інтенсифікації.

Крива гіпервисокої інтенсифікаційної економічної ефективності є сильно крутою, вона навіть намагається стати вертикальною щодо осі «інтенсифікація». Це означає, що навіть незначні зміни рівня інтенсифікації можуть викликати які завгодно значні зміни рівня економічної ефективності, тобто еластичність економічної ефективності інтенсифікаційного порядку є абсолютною.

Це і дає нам підстави виділити, по-четверте, такий тип інтенсифікаційної економічної ефективності, як абсолютно еластична інтенсифікаційна економічна ефективність. Коефіцієнт інтенсифікаційної еластичності такої економічної ефективності не просто прямує до $+\infty$, але й уже може бути таким, що є рівним $+\infty$, тобто:

$$K_{e-I} = \frac{\Delta E_e}{\Delta I} = +\infty, \qquad (6)$$

У реальній практиці господарювання такий тип інтенсифікаційної економічної ефективності практично ніколи не формується. Це лише теоретична абстракція та гіпотетичний варіант економічного розвитку, який може мати місце практично лише в ідеальних (реально не існуючих) економічних умовах.

Однак, незважаючи на вказану вище обставину, відзначимо, що така висока еластичність економічної ефективності до рівня інтенсифікації не може не означати того, що діють фактори, які посилюють позитивний вплив процесів інтенсифікації на зміну рівня економічної ефективності. Серед цих факторів можуть бути і такі, що безпосередньо чи опосередковано, прямо чи непрямо пов'язані з розвитком таких процесів, як дерегуляція і ререгуляція певних виробничих систем.

По-п'яте, можна також виділити і такий тип інтенсифікаційної економічної ефективності, як донормальна (доодинична, низькоеластична) інтенсифікаційна економічна ефективність.

Формується вона за таких економічних умов, коли коефіцієнт інтенсифікаційної еластичності економічної ефективності є вже дещо меншим одиниці, залишаючись водночас більшим нуля (інакше коли він стане меншим нуля, характер залежності між інтенсифікацією і рівнем економічної ефективності буде вже не позитивним, а негативним, що означатиме, що ми вже починаємо аналізувати не позитивну, а негативну інтенсифікацію):

$$K_{e-I} = \frac{\Delta E_e}{\Delta I} \langle 1 \text{ або } K_{e-I} = \frac{\Delta E_e}{\Delta I} \rangle 0. \qquad (7)$$

Формується вказаний тип інтенсифікаційної економічної ефективності в тому разі, коли на процес її формування починають додатково впливати фактори, що гальмують зростання її рівня. До факторів, що послаблюють позитивний вплив процесів інтенсифікації на рівень економічної ефективності, також можуть належати фактори дерегуляції або ререгуляції.

По-шосте, це гіпернизька інтенсифікаційна економічна ефективність, яка формується тоді, коли еластичність економічної ефективності до зміни інтенсифікації ще залишається позитивною, але є вже гіпернизькою, тобто коефіцієнт еластичності є вже значно меншим одиниці і наближується до нульового значення, при цьому його не досягаючи.

Формування гіпернизької інтенсифікаційної економічної ефективності може мати місце з таких причин: 1) по-перше, тому, що власний вплив процесів інтенсифікації на рівень економічної ефективності є незначним; 2) по-друге, і це випливає з першої причини, діють фактори, які послаблюють позитивний вплив процесів інтенсифікації на ступінь економічної ефективності.

Якби цих послаблюючих факторів не було, то залежність між інтенсифікацією й економічною ефективністю була б не тільки прямою, але й прямо пропорційною. До числа факторів, що послаблюють позитивний вплив інтенсифікації на зміну рівня економічної ефективності, і належать дерегуляція і ререгуляція.

По-сьоме, це абсолютно нееластична інтенсифікаційна економічна ефективність, за якої коефіцієнт еластичності прямує до нуля або навіть є рівним нулю:

$$K_{e-I} = \frac{\Delta E_e}{\Delta I} \to 0 \text{ або } K_{e-I} = \frac{\Delta E_e}{\Delta I} = 0. \qquad (8)$$

Це означає, що будь-яка велика зміна рівня інтенсифікації ніяк не впливає на зміну рівня економічної ефективності. Така економічна ситуація можлива практично лише тоді, коли позитивний вплив розвитку процесів інтенсифікації на рівень

економічної ефективності повністю нейтралізується (зрівноважується) негативним впливом розвитку інших економічних процесів, таких як дерегуляція, перерегуляція і т. п.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, відзначимо, що вплив процесів інтенсифікації на економічну ефективність функціонування виробничих систем може бути різним: слабким, значним, гіперзначним, метагіпозначним і т. п., а також він може посилюватися або послаблюватися під впливом інших факторів, зокрема таких як регуляція, дерегуляція чи перерегуляція виробничих систем із боку держави. Відповідно до сили цього впливу, можна умовно виділити різні типи інтенсифікаційної економічної ефективності позитивного плану: незначну, значну, гіперзначну, мегагіперзначну.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні основних типів інтенсифікації, які формуються в різних галузях виробничих систем національної економіки України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Башнянин Г.І. Метрологічні економічні системи: вступ у загальну теорію і методологію формування економічних параметрів / Г.І. Башнянин. – Львів : Новий Світ-2000, 2005. – 1083 с.

2. Енгельс І.О. Інтенсифікація процесу виробництва шляхом удосконалення організації праці / І.О. Енгельс // Культура народов Причерноморья. – 2011. – № 216. – С. 94–96.

3. Коновалова Ю.А. Факторы и показатели интенсификации производства / Ю.А. Коновалова, Н.А. Алексеева // Вестник Удмуртского университета. – 2011. – Вып. 1. – С. 8–12.

4. Шарко В.В. Інструменти механізму інтенсифікації виробництва промислового підприємства / В.В. Шарко // Економічний часопис-XXI. – 2012. – № 9–10. – С. 70–72.

РАЗВИТИЕ КЛАСТЕРОВ И ТОРГОВО-ЛОГИСТИЧЕСКИХ КАНАЛОВ В АГРАРНО-ПРОМЫШЛЕННОЙ СФЕРЕ КАЗАХСТАНА

THE DEVELOPMENT OF CLUSTERS AND TRADE AND LOGISTIC CHANNELS IN THE AGRARO-INDUSTRIAL SPHERE IN KAZAKHSTAN

УДК 338.43

Смагулова Ш.А.
д.э.н., профессор кафедры «Государственное управление»
Университет народного хозяйства
Алматы, Республика Казахстан
Радько Н.М.
магистр экономических наук,
Университет народного хозяйства
Алматы, Республика Казахстан

В статье проведен анализ продвижения кластерного развития и особенностей организации торгово-логистических форм для достижения продовольственной безопасности в аграрно-промышленной сфере Казахстана. Результаты исследования показывают необходимость внедрения стимулирующих механизмов, объединения сельхозтоваропроизводителей в кооперативы, интеграции логистических систем.
Ключевые слова: *агропромышленная сфера, логистика, транспорт, инновации, продовольствие.*

У статті проведено аналіз просування кластерного розвитку та особливостей організації торгово-логістичних форм для досягнення продовольчої безпеки в аграрно-промисловій сфері Казахстану. Результати дослідження показують необхідність упровадження стимулюючих механізмів, об'єднання сільгосптоваровиробників у кооперативи, інтеграції логістичних систем.
Ключові слова: *агропромислова сфера, логістика, транспорт, інновації, продовольство.*

The article analyzes the promotion of cluster development and the characteristics of the organization of trade and logistics forms to achieve food security in the agro-industrial sector in Kazakhstan. The results show the need for the introduction of incentive mechanisms; an alliance of agricultural producers in cooperatives; integration of logistic systems.
Key words: *agro-industrial sphere, logistics, transport, innovation, food.*

Постановка проблемы. Способность страны обеспечить себя собственным продовольствием может служить одним из показателей обеспечения экономической безопасности. В сфере АПК в 2015 г. экономический рост сельскохозяйственной продукции в Казахстане был достигнут за счет повышения объемов производства животноводческой и растениеводческой продукции (3,2% и 5,6% соответственно). Объем инвестиций в основной капитал пищевой отрасли возрос на 28%, в то время как инвестиции в основной капитал сельского хозяйства снизились на 6,3% [1].

Аграрные страны имеют возможность обеспечить не только себя, но и соседние страны продовольствием, где большую роль играет вопрос транспортировки и логистики. В «Стратегии «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» поставлена задача увеличить в два раза транзитные перевозки через Республику Казахстан к 2020 г. и в 10 раз – к 2050 г. Необходимо сосредоточить внимание на выходе за пределы страны для создания производственных транспортно-логистических объектов [2].

Глобализация затронула и аргопромышленный комплекс. В этой связи реализация агрокластерного проекта позволит сформировать новый технологический уклад в агросфере и обеспечить страну собственным продовольствием. С каждым годом в мире возрастает продовольственная потребность, поэтому в аграрный сектор надо направить инвестиции на базе наилучших зарубежных эталонов и новых технологий с целью организации кластеров и продвижения ТЛС в Казахстане [3].

Кластерный подход заложен в Государственную программу индустриально-инновационного развития (ГПИИР) РК на 2015–2019 гг. Реализация программы направлена на развитие обрабатывающей промышленности. Основные усилия сконцентрированы на ограниченном числе секторов, в которых применяется кластерный подход [4].

За годы независимости Казахстан реформировал все сферы АПК. С начала 2000-х годов сельское хозяйство и сферы его переработки продукции развиваются во всех регионах быстрыми темпами. Развитию способствовала адаптация производителей товара к новым экономическим условиям, рост доходов населения и др. [1].

Алматы – южный город страны, который располагает большим населением и трудовым потенциалом. Уровень экономического и активного населения – 65,8%, а уровень занятости – 94,4%. Алматы считается крупнейшим в республике центром предпринимательской и деловой активности [5].

По объему валового регионального продукта (ВРП) город занимает приоритетное место среди областей государства. Объем этого показателя по Алматы по результатам 2015 г. – 8,5 трлн. тенге (отмечено увеличение на 5,1% в сравнении с периодом 2014 г., табл. 1).

Более 30% экономики города составляет торговля, сфера услуг – более 50%. Лишь 5% общего валового продукта города приходится на промышленность [5].

Структура ВРП г. Алматы включает в себя: промышленность – 6%, торговлю – 32%, строительство – 4%, операции с недвижимым имуществом – 11%, транспорт и складирование / информация и связь – 16%, услуги, прочие отрасли – 31% [5].

В свою очередь, структура ВРП Алматинской области включает: промышленность – 20% (в т. ч. Обрабатывающую – 16%,), сельское хозяйство – 13,5%, торговлю – 10%, транспорт и связь – 8%, строительство – 11%, услуги и прочие отрасли – 21,5% [6].

Анализ последних исследований и публикаций. Развитие сферы производства продуктов питания показывает уровень устойчивого развития страны (P. Oosterveer, D. Sonnenfeld, 2011). Между тем важную роль играет государственное регулирование продовольственного обеспечения населения на уровне процессов глобализации [7].

По мнению С.С. Сидорского, в существующих условиях устойчивого развития АПК должен быть расчет на собственные силы и ресурсы, использование лучших достижений производства и науки, стимулирование выпуска конкурентоспособных сельскохозяйственных товаров, где продвижение торгово-логистических каналов позволит обеспечить благоприятные предпосылки для сельскохозяйственного производства [8].

Развитие логистики в АПК является фактором реализации сельхозпродукции. В связи с отсутствием территориальной локализации производственных процессов и пространственного удаления перерабатывающих предприятий от источников сырья существует необходимость в развитии логистических систем в аграрном секторе [9].

Существуют работы, где рассматривается интерес бизнесменов к инвестированию в сельское хозяйство развивающихся стран, раскрываются особенности деятельности инвесторов в рамках микрофинансовых и кредитных организаций, различных крупных фондов. В исследовании подчеркивается роль привлечения инвестиций в сельское хозяйство страны с целью роста производства продовольственных товаров в условиях международной интеграции и логистики [10].

Область промышленной инфраструктуры занимается обслуживанием разных услуг агропромышленного комплекса. И.А. Минаков говорил, что в области АПК необходимо организовывать кластерные структуры, в которых можно четко зафиксировать результаты работника [11].

Таблица 1

Показатели ВВП и ВРП в Республике Казахстан (млрд. тг.)

Регион / Годы	**1998**	**1999**	**2000**	**2001**	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**
Республика Казахстан	1 733, 3	2 016,5	2 599,9	3 250,6	3 776,3	4 611,9	5 870,1	7 590,5	10 213,7
Алматинская область	92,5	99,3	124,6	158,7	185,6	230,5	258,4	322,7	408,7
г. Алматы	310,8	361,3	415,2	570,9	688,4	808,8	1 102,2	1 497,4	2 272,7
Годы/Регион	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
Республика Казахстан	12 849,8	16 052,9	17 007,6	21 815,6	28 243,1	31 015,2	35 999,1	39 675,8	40 299,9
Алматинская область	550,7	677,3	773,3	997,8	1 236,7	1 447,7	1 741,9	1 910,4	2 043,6
г. Алматы	2 675,9	2 949,7	3 175,3	3 923,5	4 860,2	5 715,8	7 127,9	8 143,6	8 491,5

Источник: составлено авторами на основе [5; 6]

А.В. Коновалова отмечает, что возможным конкурентным преимуществом в борьбе за право воздействовать на развитие рынков может стать детальное развитие интереса к потребностям потребителей, где главным фактором в решении данной задачи является реализация логистической концепции [12].

Р.С. Габдуалиева считает, что развитие АПК региона с использованием экономического потенциала, внедрение инвестиционных проектов, финансовая поддержка проблемных территорий и совершенствование межбюджетных отношений будут способствовать социально-экономическому развитию регионов Казахстана [13].

Постановка задания. Цель статьи заключается в обосновании продвижения кластерного развития и особенностей организации торгово-логистических форм на основе оптимизации государственного регулирования, совершенствования использования инноваций, эффективной интеграции национального рынка продовольствия в национальные и международные рынки для достижения продовольственной безопасности региона в аграрно-промышленной сфере Казахстана.

Изложение основного материала исследования. В сельском хозяйстве Республики Казахстан к началу 2000-х годов сложилась устойчивая тенденция падения объемов производства. Являясь крупным производителем мяса и зерна, обеспечивая себя основными видами продовольствия в 1980-е годы, страна снизила в последующие пять лет сбор зерновых в 2,4 раза [1].

В этой связи государством были разработаны и приняты государственные программы.

I – Программа развития сельскохозяйственного производства РК на 2000–2002 гг. Программа была направлена на стабилизацию производства продукции животноводства и растениеводства, обеспечение экономического роста в конкурентоспособных отраслях и выявление «точек роста» [14].

II – Государственная агропродовольственная программа РК на 2003–2005 гг. Программа предусматривала обеспечение продовольственной безопасности страны и формирование качественной системы агропромышленного производства [15].

III – Государственная программа развития сельских территорий РК на 2004–2011 гг. Программа способствовала созданию условий обеспечения жизни в селе на основе оптимального расселения. По итогам программы в 2,5 раза увеличился поток инвестиций в отрасли АПК. Практически все регионы довольно быстро развивали сельское хозяйство [16].

В настоящее время кооперация в АПК стимулирует продовольственную безопасность и позволяет эффективно использовать объединенные материально-технические ресурсы агрохозяйств. В этой связи введение в 2016 г. в Казахстане Закона «О сельскохозяйственных кооперативах» стимулирует организацию кооперативных фермерских хозяйств с учетом кластерных принципов деятельности [17]. В соответствии с Законом, сельхозтоваропроизводители освобождаются от уплаты 70% налогов. Так, на кооперативы распространяется льготный налоговый режим. За единый земельный налог фермеры платят 20% КПН (корпоративного подоходного налога), в т. ч. 70% предоставляется в виде льгот, это аналог косвенного субсидирования АПК. Налог составляет в общем виде 3%, в то время как в европейских странах такой налог составляет 40–50% и выше.

В целях поддержки агропромышленного комплекса была создана Единая карта государственной поддержки субъектов АПК. Целью программы является государственная поддержка для создания условий увеличения конкурентоспособности АПК [18]. Чтобы реализовать эту программу, был выработан такой инструмент, как Карта индустриализации Казахстана. Она включает в себя все важные инновационные проекты, имеющие серьезное значение для развития аграрной логистики и кластеров.

В то же время кластерный подход отражен в Государственной программе индустриально-инновационного развития РК на 2015–2019 гг. В соответствии с программой, государство поддерживает развитие шести кластеров: один национальный кластер (в сфере добычи и переработки нефти и нефтегазохимии); три территориальных кластера в рыночно ориентированных секторах обрабатывающей промышленности; два инновационных кластера («Парк инновационных технологий» в Алматы и «Назарбаев Университет» в Астане) [4].

По определению М. Портера, кластер представляет собой «сконцентрированные по географическому признаку группы взаимосвязанных компаний, специализированных поставщиков услуг, фирм в соответствующих отраслях, а также связанных с их деятельностью организаций в определенных областях, конкурирующих, но вместе с тем и ведущих совместную работу» [19].

Охарактеризуем базовые принципы влияния кластера на конкурентоспособность (табл. 2).

В 2016 г. Министерство сельского хозяйства РК и НПП РК «Атамекен» подписали меморандум об организации кооперативов. В Алматинской области будет создан плодоовощной кооператив, что улучшит работу сельскохозяйственного кластера в регионе. Можно использовать межрегиональную кооперацию на основе объединения соседних областей. В частности, возможно создание аграрного кластера по производству и обработке мяса, молока, зерна и масла в Алматинской области совместно с г. Алматы [1]. В перспективе к 2020 г. будут увеличены экспортные возможности аграрного кластера Алматинской области и г. Алматы.

Глобальный рынок продовольственной продукции вызывает необходимость обмена продовольствием между странами. Потребление продуктов питания в мире составляет более $3,5 трлн. Доля таких стран, как Китай, Украина, Россия, Узбекистан, Таджикистан, Беларусь, Кыргызстан, Туркменистан, стран Ближнего Востока составляет 33% объема мировой торговли, где Китаю принадлежит 2/3 указанного объема потребления [20].

Создание, организация и развитие торгово-логистических каналов в Казахстане, Алматинской области и г. Алматы.

Экономические и географические особенности Казахстана (в т. ч. обширная территория, запасы минеральных ресурсов в разных регионах страны, низкая плотность населения, расположение между Европой и Азией) делают экономику страны одной из грузоемких во всем мире, обусловливая высокую зависимость от транспортной системы.

В проекте «Казахстан – Новый Шелковый путь» [21] указано, что «Казахстан должен ... стать крупнейшим деловым транзитным хабом Центрально-Азиатского региона, своеобразным мостом между Европой и Азией... Это создание на ключевых транспортных коридорах Казахстана единого комплекса хабов международного уровня – торгово-логистического, финансово-делового, инновационно-технологического и туристического».

В РК при национальной компании АО «Қазақстан темир жолы» создана новая структура «Национальный центр развития транспортной логистики». Центр выступает партнером в транспортно-логистических исследованиях, координатором бизнес-инициатив и проектов в транспортной логистике [22].

Создание Центра логистики способствует становлению Казахстана как торгового, логистического и делового хаба региона. На Центр возложены функции развития транспортно-логистической системы (ТЛС) и оказания полного спектра логистических услуг [22].

В свою очередь. «Программа развития и интеграции инфраструктуры транспортной системы» в контексте задач Стратегии «Казахстан-2050» способствует увеличению транзитных перевозок к 2020 г. в два раза, обеспечению интеграции транспортной инфраструктуры в международную транспортную систему, развитию местной транспортной инфраструктуры. В настоящее время реализуется План мероприятий по росту уровня развития логистики, способствующий достижению к 2020 году 40-го места в рейтинге Всемирного банка по индексу эффективности логистики [23].

Алматы является крупной логистической периферией на трассе Западная Европа – Западный Китай. Примерно 20% оборота внешней торговли страны обеспечивается городом Алматы. Город

Таблица 2

Влияние кластеров на конкурентоспособность (по М. Портеру)

Направления влияния кластеров на конкурентоспособность		
Рост производительности отраслей и фирм	**Создание возможности для роста инноваций и производства**	**Стимулирование формирования бизнеса, поддерживающего расширение кластера и инновации**
1. Конкуренция влияет на эффективную специализацию внутри кластера	1. Формирование каналов по эффективному сотрудничеству для новых ресурсов / инноваций	1. Формирование компетенций при венчурном капитале и развитии быстрорастущих компаний
2. Требовательные потребители. Высокий уровень специализации при производстве создает возможности использовать экономию масштаба (совместная покупка сырья, проведение совместных маркетинговых исследований)	2. Более раннее определение и прогнозирование технологических тенденций	2. Связи и каналы внутри кластера способствуют появлению взаимодополняющих навыков, технологий, субсидий. Возможность компаний привлекать взаимодополняющие навыки позволяет участвовать в более крупных сделках, в которых индивидуальные компании не конкурентоспособны
3. Доступ к технологиям, поставщикам, квалифицированной рабочей силе, информации, бизнес-услугам и др.	3. Благоприятная среда для появления комбинаций ранее не существовавших квалификаций (способностей)	3. Поддержка появления новых участников
4. Высокий уровень экспертизы помогает совершенствовать логистические цепочки, а также способствует процессу сотрудничества и обучения (совершенствования) кластера	4.Благоприятные предпосылки для распределения рисков	4. Укрепление социальных и других неформальных связей, способствующих появлению новых идей и бизнеса
5. Кластерное развитие может совершенствовать инфраструктуру профессиональных, финансовых и других услуг		5.Более совершенные информационные потоки внутри кластера

Источник: составлено авторами на основе [19]

считается одним из самых инвестиционно-привлекательных регионов Казахстана, так как он располагает необходимым трудовым, потребительским и инфраструктурным потенциалом [24].

Мегаполис представляется крупнейшим центром инновационной и предпринимательской деятельности. С каждым годом в городе увеличивается показатель предприятий, которые занимаются инновационной деятельностью [24]. Объем инновационной продукции в 2015 г. составил 22 088,6 млн. тенге и вырос на 76% по сравнению с 2012 г., при этом доля данной продукции в общем объеме ВРП за анализируемый период увеличилось с 0,21% до 0,27%. Отсюда следует, что доля инновационных предприятий от числа действующих предприятий в 2015 г. составила 9,5%. Темпы роста 2015 г. к 2012 г. составляют 108,0%. Доля активных предприятий, занимающихся инновациями, в 2011 г. составила 143 единицы, что на 10 единиц больше, чем в 2010 г. [25].

Также имеются изменения инновационных и активных предприятий в агропромышленном секторе, которые даны в табл. 3.

Алматинская область имеет большие перспективы для развития транспортно-логистического кластера. Ключевым направлением повышения конкурентоспособности аграрного комплекса Алматинской области является совершенствование форм и методов управления комплексом, организация сельскохозяйственного бизнеса, формирование системы активного и эффективного регионального маркетинга продукции и развитие торгово-логистического кластера [27].

Охарактеризуем содержание основных этапов развития торгово-логистического кластера города Алматы.

Ниша специализации – формирование крупного транспортно-логистического узла с перспективой его становления как крупного ТЛЦ в Центральной Азии, организация деятельности аэропорта города в качестве хаба. Опорный пункт оптовой торговли между Россией и Китаем (и другими странами СНГ). Крупный в регионе центр розничной торговли и дистрибуции мировых торговых марок (по аналогии с городами

Таблица 3

Доля инновационно активных предприятий от числа действующих предприятий по секторам экономики, %

Сектора	2012	2013	2014	2015	Темпы роста
в нефтегазовом секторе	7,8	8,7	9,0	10,9	139,7
в горно-металлургической отрасли	17,0	15,5	15,0	16,5	97
в химической промышленности	17,8	20,5	28,0	16,3	91,5
в атомной отрасли	27,1	22,7	18,0	33,3	122,8
в фармацевтической промышленности	16,7	25,8	30,2	14,3	85,6
в строительной индустрии	5,8	5,3	5,0	4,2	72,4
в легкой промышленности	12,5	11,2	10,0	13,1	104,8
в агропромышленном комплексе	13,3	12,5	13,0	12,2	91,7

Источник: составлено авторами на основе [26]

Таблица 4

Этапы развития торгово-логистического кластера г. Алматы

Ниши и сферы специализации	I этап (до 2010 г.) – национальное лидерство	II этап (до 2015 г.) – региональное лидерство	III этап (до 2030 г.) – международное лидерство
Торгово-логистический кластер	Формирование зоны дистрибуции национального масштаба, Алматы выступает как оптовый перевалочный пункт товарных потоков импорта в пределах Казахстана. Отчасти достигнуто развитие инфраструктуры торговли (рынки), логистики (склады, подъездные пути) и транспорта (железнодорожные, автомобильные транспортные системы).	Позиционирование Алматы как зоны дистрибуции в экономической системе СНГ. Алматы развивает оптовую торговлю в качестве опорного пункта транспортно-торгового коридора ЮВА (прежде всего Китай) – СНГ (прежде всего Россия). Развитие аэропорта в качестве хаба международного значения, оптимизация и развитие логистической инфраструктуры.	Формирование в Алматы крупных казахстанских компаний международного уровня – торговых домов (по аналогии с японскими «сого сёся»), развившихся на базе оптовой торговли по Казахстану и СНГ. Государственное стимулирование развития этих компаний до уровня ТНК и их экспансии на мировые рынки, в том числе с использованием потенциала сырьевого экспорта страны.

Источник: составлено авторами на основе [24]

Дубай, Стамбул, Шанхай), создающий дополнительную привлекательность города как туристического центра.

Имеющиеся конкуренты – Новосибирск, Ташкент (авиаузлы), Урумчи (пункт торговли китайскими товарами со странами СНГ), Дубай (оптовая и розничная торговля, логистика).

Конкурентные преимущества – благоприятное географическое положение Алматы и Алматинской области на пути транспортных потоков «Азия – Европа», наличие объектов транспортно-логистической инфраструктуры, реализация в Казахстане программ, направленных на реализацию транзитного потенциала страны и г. Алматы.

Усилители конкурентоспособности – организация зоны беспошлинной оптовой торговли с целью переориентации части крупных товаропотоков на создаваемый в Алматы и Алматинской области ТЛЦ; организация ярмарок регионального значения. В сфере розничной торговли (с учетом развития туризма) – проведение на периодической основе фестивалей, в течение которых розничная торговля осуществляется с большими скидками; проведение фестивалей целесообразно в «высокий» туристский сезон с целью увеличения потока въездного туризма [28].

Алматинская область имеет достаточную значимость и благоприятные прогнозы развития аграрного сектора, где кластеры будут играть важную роль. Авторами предлагается организация кластера в сфере переработки сельского хозяйства (рис. 1).

В структуре сельскохозяйственного кластера наибольшую роль играют такие основные звенья: региональные органы государственного управления, научно-инновационная инфраструктура, кадровые структуры, поставщики ресурсов, предприятия сервиса. Ядром кластера являются производители сельскохозяйственной продукции и перерабатывающие предприятия.

Важнейшими составляющими являются *сбытовые и снабженческие структуры и бизнес* в г. Алматы и Алматинской области. Они работают по заказам с предприятиями, входящими в кластер.

Сервисные структуры обеспечивают хозяйственную деятельность кластера вокруг г. Алматы и Алматинской области. Они непосредственно не связаны с производством и сбытом продукции.

Научно-инновационные структуры выполняют заказы участников кластера на НИОКР, занимаются разработкой, модернизацией и отбором новых видов продукции и технологий в г. Алматы и Алматинской области.

Кадровые структуры обеспечивают подготовку и переподготовку кадров, повышение квалификации сотрудников. Они функционируют исходя из потребностей участников кластера.

Структуры управления и координации организуют деятельность кластера в регионе. Эти структуры должны учреждаются участниками кластера для организации и координации совместной деятельности, реализации проектов, развития инфраструктур [29].

При формировании интегрированной системы управления желательно руководствоваться такими принципами, как: создание единой системы экономико-правовых взаимоотношений участников логистической системы; формирование системы крупных распределительных центров общего пользования с полным спектром логистических услуг; долевое финансирование развития

Рис. 1. Структура сельскохозяйственного кластера в производстве и переработке (составлено авторами)

транспортной и логистической инфраструктуры в регионе; реализация в регионе интермодальной логистической технологии; обеспечение необходимых условий для создания интегрированной системы информационного обеспечения участников региональной транспортно-логистической системы (РЛТРС) и др.

Большую роль при формировании РЛТРС в г. Алматы и Алматинской области играет развитие института логистических посредников при товародвижении. Посредниками могут выступать транспортные и транспортно-экспедиционные фирмы и компании; центры оптовой торговли; фондовые и товарные биржи; дистрибьюторские компании; товарные склады; мультимодальные терминальные комплексы; внутрипроизводственные логистические структуры предприятий транспорта и торговли и др. [24; 26; 30].

Так, компания AILP group (Almaty International Logistic Park) является собственником продовольственно-логистического центра GEGA (Global Ecological Group Almaty) [31].

GEGA представляет собой современный продовольственный логистический комплекс, соответствующий международным стандартам класса «А». Ежедневная пропускная способность – более 200 транспортных средств. Центр обеспечивает хранение и обработку продуктов питания, в т. ч. требующих специальных условий. В 2007 г. объект вошел в список прорывных проектов Программы «30 корпоративных лидеров Казахстана», т. к. способствует обеспечению продовольственной безопасности г. Алматы. Проект был включен в Карту индустриализации по ГПИИР на 2010–2014 гг. и «Дорожную карту бизнеса-2020» [4; 31; 32]. Компания AILP group за четыре года вывела из кризиса несколько логистических проектов, оздоровив экономику предприятий на сумму более 30 млрд. тенге [31].

Однако подчеркнем, что нормальная логистика в Казахстане с его огромными территориями без железнодорожных путей усложняется. Данный вопрос стал причиной дальнейшего развития логистики и партнерства GEGA с другими логистическими компаниями на территории Казахстана.

Итак, Алматы имеет лидирующие в стране позиции по оптовому товарообороту и является перевалочным центром потоков товара между Россией и Китаемв основном в сфере неорганизованной торговли. В целях дистрибуции потоков импорта товара в национальном масштабе необходимо развивать инфраструктуру торговли, логистики и транспорта. Реализация этих задач позволит г. Алматы стать национальным лидером в торговле и логистике.

Выводы из проведенного исследования. Основные проблемы в развитии транспортной логистики можно разделить на блоки.

1. Вопросы развития транспортной системы Казахстана.

Несмотря на реализацию проектов в отрасли, присутствуют факторы, сдерживающие развитие всего транзитного потенциала: во-первых, низкая эффективность транспортной системы из-за необоснованных задержек при пересечении границы, сборов со стороны контрольно-надзорных и местных органов, регулярного контроля определения веса груза и т. п.; во-вторых, слабое техническое состояние транспортной инфраструктуры. Износ транспортной инфраструктуры наблюдается и в автомобильных дорогах. Плохое качество дорог отражается на расходе ГСМ, дорожно-транспортных происшествиях, низкой скорости доставки грузов [26].

2. Вопросы развития логистики. Логистика как отрасль слабо функционирует, мало складов, неэффективная транспортировка. Требуется комплекс условий, в т. ч. выработка единого видения на уровне региональных органов, усиление лобби пользователей услуг логистики, отраслевых ассоциаций и т. д.

Первый блок проблем – неразвитость инфраструктуры, заключающаяся в практическом отсутствии качественных складских помещений, нехватке соответствующего транспортного парка [28].

Второй блок – профессионализм операторов логистических услуг и узкий ассортимент предоставляемых услуг. Основная проблема компаний, представляющих логистические услуги, – это неразвитость внутренних коммуникаций и нехватка специалистов в сфере логистики [26].

Острой проблемой для развития сельскохозяйственных кластеров является недостаточность залоговой базы у крестьянских хозяйств. Такая ситуация является серьезным барьером для получения кредитов в казахстанских банковских учреждениях.

Механизм формирования розничных и оптовых цен на отдельные виды продукции сельского хозяйства говорит о том, что завышение стоимости посреднических структур происходит в 40–90% от оптовой цены производителей сельхозсырья. Например, за хранение одной тонны зерна товаропроизводители оплачивают $60–80.

Перспектива развития производства молочной продукции в Казахстане определяется такими моментами, как структурные проблемы рынка в России, рост объемов импорта на Ближний Восток, а также быстрый рост китайской экономики, подразумевающий рост экспорта продукции в Китай.

К 2020 г. грузооборот Алматинской области должен составить около 220,0 млн. т против 110,0 млн. т по сравнению с 2010 г. Предполагается увеличение количества перевезенных пассажиров в 1,3–1,5 раза, пассажирооборота – в 1,5–1,8 раза.

ТЛЦ должен создаваться как центр регионального масштаба, регулирующий товародвижение в южном регионе и функционирующий на принципах ГЧП. Прогнозируемый объем инвестиций в развитие транспортно-логистического кластера в первые пять лет составит 2,5–3,0 млрд. тг. [26].

В целях развития торгово-логистических каналов считаем необходимым: политическое содействие в решении вопросов развития транзитных перевозок на межгосударственном уровне; согласованное развитие инфраструктуры транспортных коридоров; обеспечение приоритетного, безопасного и беспрепятственного следования транзитных грузов; внедрение систем связи и информационной аналитической системы транспортной базы данных; заключение двусторонних международных договоров, исключающих двойное страхование; создание условий для привлечения инвестиций в развитие инфраструктуры; создание региональных ТЛЦ и терминальных комплексов.

Государству необходимо сделать акцент на использование инновационных передовых технологий, оказывать финансовое содействие закупке качественных удобрений и племенного скота, развивать агроинфраструктуру. Это позволит активизировать благоприятные предпосылки для организации эффективных логистических каналов на основе сбыта сельхозпродукции внутри и за пределами Казахстана.

Задачи транспортной логистики включают: создание транспортных систем, в т. ч. транспортных коридоров и цепей; обеспечение технологического единства транспортно-складского процесса; совместное планирование транспортного процесса с производственным и складским; выявление радикальных маршрутов доставки и др.

ТЛЦ, расположенный в Алматы, является пусковым комплексом кластера транспортной логистики. При благоприятных условиях ТЛЦ должен быть сформирован к концу 2016 г., а кластер – к 2025 г.

Инновационная направленность экономики Алматинской области и формирование транспортно-логистического кластера представляют предпосылки для масштабов внешнеэкономической деятельности региона.

Ее акцент переносится в Среднюю и Ближнюю Азию, страны Азиатско-Тихоокеанского региона (АТР) с увеличением экспортных позиций в Европе и Азии. По прогнозу, к 2025 г. экспорт Алматинской области вырастет в пять-шесть раз по сравнению с 2005 г., а импорт увеличится в пять раз.

Основным условием достижения большой эффективности функционирования региональной логистической системы должно быть ее интегрирование с национальной логистической системой.

По нашему мнению, интеграция логистических систем должна осуществляться путем интеграции всех звеньев национальной макрологистической системы и звеньев региональной логистической транспортно-распределительной системы. Это позволит качественно управлять материальными потоками региональной и национальной систем. Итак, национальная макрологистическая система поспособствует эффективному перемещению потоков между регионами, а транспортно-распределительные системы региона обеспечат более эффективное регулирование материальных потоков на уровне регионов.

Ускоренное развитие торговли и логистики в Алматы создало предпосылки для увеличения капитализации и масштаба деятельности компаний отрасли и выхода на международный уровень.

Итак, мероприятия государства предусматривают внедрение стимулирующих экономических механизмов агропромышленной политики, поэтапную гармонизацию и унификацию законодательства страны. Это позволит проводить совершенствование управления в отрасли АПК и технологическое обновление капитальных фондов, осуществлять транспортировку продукции на дальнее расстояние.

В целом кластерная система кооперации и логистики в АПК должна стимулировать рост конкурентоспособности экономики Казахстана.

Итак, объединение сельхозтоваропроизводителей в кооперативы окажет положительное влияние на управление роста производительности труда, позволит нормализовать потребительский спрос, оптимизировать издержки на основе выпуска и реализации высокого объема продукции, максимальной загрузки производственных мощностей, повышение доходов агропредприятий.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Официальный сайт Министерства сельского хозяйства РК [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mgov.kz.

2. Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства : Послание Президента страны народу Казахстана. – Астана: Акорда, 2012. – 41 с.

3. Жунусов К.М., Байгужина М. Развитие логистических систем в АПК / К.М. Жунусов, М. Байгужина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/10_DN_2013/Informatica/3_132869.doc.htm

4. Указ Президента Республики Казахстан от 1 августа 2014 года № 874. Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mid.gov.kz/ru/pages/gosudarstvennaya-programma-industrialno-innovacionnogo-razvitiya-respubliki-kazahstan-na-2015.

5. Официальный сайт Департамента статистики г. Алматы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://stat.gov.kz/faces/almaty_main.

6. Официальный сайт Департамента статистики Алматинской области [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://stat.gov.kz/faces/almatyobl/reg_main.

7. Peter Oosterveer, David A. Sonnenfeld. Food, Globalization and Sustainability. – Routledge, 2011. – 288 p.

8. Сидорский С.С. Сущность АПК / С.С. Сидорский. – М. : Колосс, 2014. – 231 с.

9. Темирбекова А.Б., Тастандиева Н.Б. Развитие логистических систем в АПК / А.Б. Темирбекова, Н.Б. Тастандиева // Экономика и менеджмент знаний: глобальный контекст и казахстанские реалии : материалы международной научно-практической конференции КазУМОиМЯ им. Абылай хана. – Алматы, 2012. – С. 670–674.

10. Patrick E. McNellis Foreign investment in developing country agriculture – the emerging role of private sector finance // FAO commodity and trade policy research working paper. – 2009. – № 28. – 28 p.

11. Минаков И.А. Экономика отраслей АПК / И.А. Минаков. – М. : Колосс, 2013. – 464 с.

12. Коновалова А.В. Реализация логистической концепции в АПК как фактор развития детального интереса к потребностям потребителей / А.В. Коновалова // Научный журнал КубГАУ. – 2007. – № 31(7).

13. Габдуалиева Р.С. Проблемы формирования инновационной политики в аграрной экономике / Р.С. Габдуалиева. – М. : Агропромиздат, 2015. – 95 с.

14. Постановление Правительства Республики Казахстан от 5 февраля 2000 года № 175 «Об утверждении Плана мероприятий по реализации Программы развития сельскохозяйственного производства на 2000-2002 годы» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premer_ministr_rk/selskoe_hozyaystvo/id-P000000175_/

15. Указ Президента Республики Казахстан от 5 июня 2002 года № 889 «О государственной агропродовольственной программе Республики Казахстан на 2003–2005 годы» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://kazakhstan.news-city.info/docs/sistemsc/dok_oegrni/page19.htm

16. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 июня 2014 года № 728 «Об утверждении Программы развития регионов до 2020 года» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.ompp.kz/wp-content/uploads/docs/dokumenty/ПРР%202020.docx

17. Закон Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 372-V. О сельскохозяйственных кооперативах [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32656089

18. Постановление Правительства Республики Казахстан от 18 февраля 2013 года № 151. Об утверждении Программы по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013 - 2020 годы «Агробизнес-2020» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1300000151

19. Porter M. E. Competitive Advantage of Nations. – New York: Free Press, 1990. – 896 p.

20. Официальный сайт Euromonitor International [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.portaleuromonitor.com.

21. «Казахстан – Новый Шелковый путь» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/Новый_шёлковый_путь.

22. Официальный сайт АО «НК «Қазақстан темір жолы» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.railways.kz

23. Указ Президента Республики Казахстан от 13 января 2014 года № 725. Государственная программа развития и интеграции инфраструктуры транспортной системы Республики Казахстан до 2020 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/hozyaystvennaya_deyatelnost/id-U1400000725/

24. Официальный сайт г. Алматы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://almaty.gov.kz/page.php?lang=1

25. Официальный сайт Комитета по статистике Министерства национальной экономики РК [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.stat.gov.kz

26. Умбетов А.К. Доля инновационно активных предприятий по секторам экономики / А.К. Умбетов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http: www.stat.mgov.kz

27. Официальный сайт акимата Алматинской области [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zhetysu.gov.kz/ru/

28. Кородюк И.С., Кархова С.А. Региональные транспортно-логистические системы: вопросы теории и практики : [монография] / И.С. Кородюк, С.А. Кархова. – Иркутск : БГУЭП, 2008. – 335 с.

29. Титюхин Н., Овчаренко Н. Модель транспортно-логистической системы Казахстана / Н. Титюхин, Н. Овчаренко // Логинфо. – 2008. – № 9.

30. Указ Президента Республики Казахстан от 11 апреля 2006 года № 86. Транспортная стратегия Республики Казахстан до 2015 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.mtk.kz

31. Almaty International Logistic Park «GEGA» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.ailp.kz

32. Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 марта 2015 года №168. Государственная программа Единая программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса-2020» [Электронный ресурс. – Режим доступа] : http://www.baiterek.gov.kz/ru/programs/business-road-map-2020/

33. Официальный сайт Всемирного банка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.worldbank.org/ru/country/kazakhstan

ЕВОЛЮЦІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ

THE EVOLUTION AND THE PROSPECTS MANAGEMENT OF THE INNOVATION PROCESSES IN THE AGROINDUSTRIAL COMPLEX

УДК 338.43

Соловчук К.О.
старший викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Національна академія управління

У статті досліджено еволюцію, сучасний стан та перспективи розвитку державного управління інноваційними процесами в агропромисловому комплексі у світі. Виокремлено основні етапи даного процесу, виявлено їх особливості. Особливу увагу приділено рівню державного втручання в інноваційні процеси на різних стадіях історичного розвитку. Результати аналізу дали можливість виявити основні проблеми та перспективи розвитку інновацій в агропромисловому комплексі у найближчій перспективі.
Ключові слова: *інноваційна політика, інноваційний розвиток, агропромисловий комплекс, державне управління, механізм управління, етапи, аналіз, ефективність.*

В статье исследованы эволюция, современное состояние и перспективы развития государственного управления инновациями в агропромышленном комплексе. Выделены основные этапы данного процесса, выявлены их особенности. Особое внимание уделено уровню государственного вмешательства в инновационные процессы на разных стадиях исторического развития. Результаты анализа дали возможность обнаружить основные проблемы и перспективы развития инноваций в агропромышленном комплексе на ближайшую перспективу.
Ключевые слова: *инновации, инновационная политика, инновационное развитие, агропромышленный комплекс, государственное управление, механизм управления, этапы, анализ, эффективность.*

In the article investigated the evolution, current state and prospects of development of public administration innovation in agroindustrial complex in the world. Thesis there is determined the main stages of the process, found their features. Particular attention is paid to the level of government intervention in the innovation processes at different stages of historical development. The analysis revealed the main problems and prospects of development of innovations in the agroindustrial complex in the near future.
Key words: *innovation, innovative policy, innovative development, agroindustrial complex, public administration, management mechanism, stages, analysis, efficiency.*

Постановка проблеми. Україна як агропромислова країна, яка володіє унікальними земельно-кліматичними ресурсами, повинна визначити своє місце у системі подолання наслідків світової продовольчої кризи. Подальшому розвитку агропромислового комплексу нашої держави сприятиме запровадження нових інноваційних методів. Окрім того, підвищення ефективності діяльності у цій сфері дасть змогу досягти високих економічних показників, що вкрай актуально в умовах сучасної економічної кризи.

Отже, дослідження етапів та шляхів еволюції розвитку управління інноваційними процесами в агропромисловому комплексі України є досить актуальним питанням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми державного управління інноваційними процесами досить широко висвітлено у зарубіжних та вітчизняних наукових виданнях. Водночас аналіз цієї діяльності у більш спеціалізованому сенсі, зокрема в агропромисловій сфері, ще має прогалини та невирішені питання. Окремі аспекти даної проблематики висвітлено в роботах таких зарубіжних учених, як: Ю. Аніскін, М. Кондратьєв, Н. Левченко, П. Музика, Б. Санто, Р. Фатхутдінов, Й. Шумпетер; певні акценти зробили у своїх публікаціях українські науковці: А. Рудницька, Л. Тихончук, Г. Бесєдіна, В. Гончаров, С. Єрохін, М. Єрмошенко, В. Черняк, В. Шевчук та ін.

Постановка завдання. Основна мета статті полягає у вивченні еволюції системи управління інноваціями в АПК світу та виокремленні позитивного досвіду у цій сфері. Проведене дослідження дасть змогу значною мірою позбутися тих проблем і прорахунків, які стримують переведення агропромислового комплексу України на сучасні індустріальні рейки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останні десятиліття науковцями і практиками в усьому світі приділяється значна увага взаємовідношенню між інноваціями й економічним розвитком. Багато країн, особливо індустріально розвинених, сформулювали політичні завдання з просування нововведень. Ці завдання вбачаються як обов'язковий компонент технологічного розвитку і запорука стійкого економічного зростання.

За минулі віки технологічні зміни в агропромисловому комплексі були головним чинником його розвитку. Хоча урядовий вплив на агропромисловий комплекс за цей період був досить значним, ключовим інноваційним елементом прогресу були переважно безпосередньо виробники [7].

Існує велика кількість визначень інновацій (нововведень). Kotler і Keller пропонують таке визначення: «Інновації – це будь-який виріб, обслуговування або ідея, які хто-небудь відзначає як нові» [5]. Інновації можуть існувати на рівні фірми, секторному або національному рівні. У контексті даного дослідження ми використовуватимемо визначення, надане Світовою організацією інтелектуальної власності (ВОІС) у 2008 р.: «Інновації – це виникнення і реалізація нових ідей, продукції і послуг, які використовуються для поліпшення умов життя й ефективності виробництва» [9].

Агропромислові інновації мають поважну, хоча переважно незареєстровану, історію. Їх еволюція поширюється на майже чотири тисячі років, хоча її головні форми значною мірою є продуктом XIX–XX ст. Однією з головних і найпоширеніших форм державного управління інноваціями в АПК протягом усієї його історії були поширення відповідної інформації та консультацій для фермерів.

Перший відомий приклад можна спостерігати в Месопотамії (сучасний Ірак) близько 1 800 до н. е. Археологи розкопали глиняні таблички того часу, на яких були написані поради стосовно зрошення сільськогосподарських культур і боротьби зі шкідниками – щурами [1]. Деякі ієрогліфи на єгипетських колонах також свідчать про поради з боку державних урядовців щодо уникнення пошкодження рослин і втрати сільгоспнасаджень від повеней Нілу. Із II ст. до н. е. до IV ст. н. е. існувало декілька латинських текстів, які були написані, часто спираючись на практичний досвід господарювання, і які були покликані допомогти римським землевласникам у питаннях оновлення та вдосконалення існуючих тоді маєтків та їх доходів [8].

Приблизно в той же період виникли ранні форми просування та розповсюдження сільськогосподарської інформації в імператорському Китаї. Поліпшення виробництва землевласників та орендарів було предметом стурбованості держави, оскільки починаючи з VI ст. до н. е. її економіка значною мірою спиралася на земельні податки. Підтримка відповідних сільськогосподарських досліджень і поширення інформації та рекомендацій, безумовно, була розпочата в кінці династії Хань (25–220 н. е.). Найстаріший повністю збережений китайський сільськогосподарський трактат датується 535 р. н. е., спрямований на поліпшення управління фермами. Династії Сунь та Юань (960–1368 рр.) з їх розвиненими місцевими державними адміністраціями характеризувалися систематичною організацією та просуванням сільськогосподарських досліджень, розширенням селекційної роботи і викладанням основ сільського господарства і шовківництва, чому сприяв винахід гравюрного друку, що дало змогу забезпечити широке розповсюдження сільськогосподарських трактатів і практичних посібників. Аналогічні заходи тривали протягом наступних династій Мін (1368–1644 рр.) і Цін (1644–1912 рр.), визначалися не тільки зростанням населення країни і виникненням періодичних загроз голоду, але й визнанням важливості державного управління злагодженої інноваційної політики [6].

У середньовічній Європі найраніший відомий сільськогосподарський посібник був написаний латиною П'єтро де Крешенціо в 1304 р. і був перекладений італійською та французькою мовами. Він став першою книгою про сільське господарство. З XV ст. набули поширення інші публікації, які часто були засновані на старих латинських текстах чи зібраному досвіді фермерів та їх сімей. Відомий, наприклад, збірник корисних порад у Тудорівській Англії, опублікований у 1557 р. і доповнений у 1573 р. Менш популярними, але більш значимими, були твори Френсіса Бекона на початку XVI ст., які базувалися на його спостереженнях і наукових експериментах у своєму маєтку на північ від Лондона; по суті, це було початком застосування науки і наукового методу в сільському господарстві [4].

До середини XVIII ст. у більшій частині Європи прогресивні землевласники (часто аристократи) та їх агенти і кілька аналогічно мислячих фермерів були відомі як «покращувачі». Вони разом із деякими «людьми науки» були основними прихильниками сільськогосподарських клубів або товариств. На своїх регулярних зборах і виставках на місцевому та регіональному рівнях землевласники і фермери, здійснювали обмін ідеями та інформацією й обговорювали проблеми поліпшення сільського господарства. В основі цього руху лежали дві головні сили. По-перше, багато землевласників прагнули дізнатися про способи підвищення ефективності використання своїх маєтків і виробничих можливостей своїх орендарів, щоб збільшити вартість цих маєтків та їх рентних доходів. По-друге, спостерігався загальний прогрес у розвитку науки, що спонукало до його застосування в сільському господарстві, особливо в сільськогосподарській хімії та фізіології рослин. Ці товариства прагнули радикально змінити традиційні режими ведення сільського господарства, ініціюючи експерименти, влаштовуючи виставки, поширення інформації та пропаганду застосування інновацій. Уважалося мало не обов'язком їх членів зробити ініціативи та заходи відомими «спільноті» фермерів шляхом опублікування в журналах і газетах. Хоча такі сільськогосподарські товариства спочатку поширюватися повільно (перше було створене в місцевості Резатто, що недалеко від Мілану, у 1548 р.), вони стали загальною тенденцією для більшої частини Європи, також певне їх число було створене в США та східній частині Канади.

Перша ж державна служба поширення сільськогосподарських знань з'явилися в результаті кризи і за ініціативою державного високопосадовця. Кризою став спалах хвороби картоплі в 1845 р. в Ірландії, її наслідки були особливо важкими, оскільки переважно селянське населення країни використовувало картоплю як основний продукт в раціоні; виник «картопляний голод», який зберігався до 1851 р. Новий британський намісник, призначений до Ірландії в 1847 р., граф Кларендон, незабаром після свого прибуття в Дублін написав листа до президента Королівського сільськогосподарського товариства Ірландії [3]. Цей лист, який фактично став офіційною директивою, закликав наукове товариство при-

значати мандрівних лекторів, які б подорожували по самим проблемним районам для інформування та демонстрації дрібним фермерам, в простих термінах, інновації стосовно вирощування поживних, окрім картоплі, культур. «Практичні інструкції лорда Кларендона» – під цією назвою вони стали відомими – щотижня готувались науковим товариством у Дубліні, централізовано розповсюджувалися і вимагали від органів місцевого управління звітності про їх реалізацію. За чотири роки існування така схема розповсюдження інновацій у сільському господарстві була профінансована приблизно наполовину її загальної вартості землевласниками і за рахунок благодійних пожертвувань, а інша частина надійшла з контрольованих державою джерел.

Із середини 1850-х років в інших тодішніх країнах Європи (спочатку у Вюртемберзі, Гессені і Західній Пруссії) державою стали призначатися мандрівні сільськогосподарські вчителя (Wanderlehrer), які діяли під егідою центральних сільськогосподарських товариств цих країн. Після декількох десятиліть ця система швидко зростала, що залежить частково від кризи серед виноградарів у результаті руйнувань, викликаних філоксерою, і стала формалізованою. Як правило, такі вчителі проводили влітку виставки, переговори і давали поради фермерам, протягом решти року вони вчили синів фермерів у зимових сільськогосподарських школах. Хоча офіційно вони були частиною діяльності сільськогосподарських об'єднань, їх робота в усіх випадках була фінансована з державних коштів. Коли в 1896 р. ця система була прийнята в Баварії, вона стала невід'ємною частиною державної цивільної служби.

До кінця XIX ст. такі системи впровадження сільськогосподарських інновацій поширилися на інші країни: Данію (з 1870 р.); Нідерланди (з кінця 1840-х і 1850-х років); Італію (з 1886 р.); Швейцарію; Австро-Угорську імперію і Росію.

Тим часом у Франції перша національна служба поширення сільськогосподарських знань, яка повністю фінансувалася державою, була створена в 1879 р., коли було прийнято закон, яким була офіційно заснована посада мандрівного вчителя сільськогосподарського відділу. Відтоді кожен учитель був призначеним державою цивільним службовцем. У його обов'язки входило надавати сільськогосподарські інструкції вчителям початкових шкіл. Переважно діяльність такого вчителя, згідно з інструкціями Міністерства сільського господарства, полягала в тому, щоб він міг «тримати фермерів поінформованими про сучасні відкриття і нові винаходи, які можуть бути застосовані економічно вигідно і з користю», «бути популяризатором прогресу», «нести просвітництво в сільській місцевості». Кількість таких пропагандистів швидко зростала, і до кінця 1880-х років уся Франція була охоплена ними [4].

У США до кінця 1890 р. інститути інноваційної підтримки фермерів поширилися повсюдно і стали національними установами із федеральної підтримки та нагляду. Вони базувалися на сільськогосподарських коледжах, існували за рахунок федеральних коштів. Додатково стимулювалася експериментальна робота в державних коледжах сільського господарства відповідно до Закону Хатча 1887 р. Аналогічний розвиток інститутів інноваційної підтримки фермерів почався в 1885 р. у провінції Онтаріо, Канада. Вони створювалися за фінансової підтримки провінційних законодавчих органів.

Таким чином, до кінця XIX ст. система розповсюдження інноваційних сільськогосподарських знань стала добре відома в більшій частині Північної Америки. У Сполучених Штатах коледжі та їх провідні професори, у тому числі кілька відомих прихильників більш практичної роботи з упровадження інновацій, поступово взяли на себе організацію цієї діяльності. Із прийняттям Закону Сміта-Левера це призвело до заснування в 1914 р. Cooperative Extension Service – тристороннього органу співпраці федеральних, державних і місцевих органів влади з державними коледжами «із метою допомогти в поширенні серед народу Сполучених Штатів корисної та практичної інформації з питань, пов'язаних із сільським господарством і домоводством, і заохочувати застосування типових рішень» [2].

Отже, можна констатувати, що у цей період система державного управління інноваціями у сільському господарстві лише почала створюватися і мала здебільшого недержавний характер, проте з певними елементами бюджетної підтримки та визначення загальних цілей.

На початку XX ст. спостерігалася стадія становлення системи державного управлення інноваціями в АПК. Проте ця діяльність була відносно невеликою за масштабом і обмежувала рамки своєї діяльності інформуванням фермерів. Її організація часто була безсистемною, хоча і базувалася на певних нормативно-правових актах. Відповідні державні підрозділи були організовані переважно або при центральних, або місцевих органах влади, або сільськогосподарських коледжах, як правило, у тісній співпраці з дослідними станціями або установами (сільськогосподарськими товариствами, кооперативами, фермерськими союзами тощо). Протягом XX ст. відбувався невпинний прогрес організації управління інноваціями в АПК. Ці зміни переважно стосувалися державного фінансування, яке отримало більш важливе значення, цілі органів управління стали ширшим, а фахівці – краще підготовленими і більш професійними. Крім того, на організацію інноваційної діяльності в агропромисловому комплексі стали впливати такі інституції, як сільськогосподарські комерційні компанії; сільськогосподарської маркетингові фірми; почали створюватися проекти розвитку сільського

господарства зі значними територіальними масштабами; до цієї діяльності підключилася велика різноманітність неурядових організацій (зокрема, благодійних), які беруть участь у сільськогосподарському та агропромисловому розвитку.

Водночас розвиток ситуації показав, що як тільки рівень важливості і розвитку агропромислових інновацій зріс, а також змінилася їх роль, вони незмінно набули більш бюрократичного характеру. Діяльність органів державного управління та багатьох недержавних організацій була побудована так, що між агентами на місцях і центрами управління були створені одно- або багаторівневі проміжні структури. Таким чином, оптимізація самої структури управління інноваційною діяльністю в АПК стала головною турботою через те, що багато з них піддавалися критиці через громіздкість і занадто забюрократизований підхід. Тим не менш бюджетне фінансування, яке надходило переважно з національних доходів (або від міжнародних донорів), обумовлювало побудову організації такої системи управління.

Висновки з проведеного дослідження. Інновації – каталізатор економічного прогресу і зростання. Може, тому компанії, у тому числі і в галузі АПК, мають різні приводи для нововведень. Найголовніші скорочують витрати, збільшуючи продуктивність, і забезпечують зростання/охоплення частки ринку. Тому в ринковій економіці чільне місце в розробці і впровадженні інновацій займає приватний сектор.

Водночас аналіз світової практики свідчить про те, що належне здійснення інноваційного процесу, особливо в такій складній галузі, як агропромислова, неможливе без державного управління ним. Здійснений у дослідженні аналіз еволюції, сучасного стану та перспектив розвитку державного управління інноваціями в АПК показав, що у світі накопичено значний досвід у даній сфері.

Перші спроби такого регулювання знаходять своє відображення ще в доісторичні часи. Найбільшого розвитку система державного управління інноваціями в АПК набула наприкінці XX – на початку XXI ст. У цілому слід зазначити, що протягом еволюції даної ланки державного управління у світі спостерігалася тенденція посилення державного впливу до створення базових інституційно-правових та фінансових засад (до останньої чверті XX ст.), а потім – посилення тенденцій дебюрократизації й якнайширшого залучення до управління інноваціями в агропромисловому комплексі неурядових структур (XXI ст.).

Уважаємо, що викладений досвід може бути застосовний в умовах України, яка, з одного боку, потребує створення системи державного регулювання інноваційним розвитком АПК, а з іншого – лише знаходиться на початку шляху ринкових перетворень в економіці та управлінні, а отже, і в змозі використовувати адаптовані світовою практикою рішення.

Перспективи подальших досліджень у даній сфері, на нашу думку, полягають у виокремленні та узагальненні найбільш ефективних методів управління інноваціями в агропромисловому комплексі різних країн світу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ahmed, A. (1982). The role of the information system in development. Studies Series, No. 314. Baghdad, Iraq: Ministry of Culture and Information.

2. Blackburn, D.J., & Vist, D.L. (1984). Historical roots and philosophy of extension. In D. J. Blackburn (Ed.), Extension handbook (1st ed.). Guelph, Ontario: University of Guelph.

3. Jones G.E. (1982). The Clarendon letter. In G. E. Jones and M. J. Rolls (Eds.), Progress in rural extension and community development: Vol. 1. Extension and relative advantage in rural development (p. 11-19). Chichester: John Wiley & Sons.

4. Jones G.E. (1994). Agricultural advisory work in England and Wales: The beginnings. Agricultural Progress, 69, 55-69Journal d'Agriculture Pratique (1874). 38th year, vol. 2.

5. Kotler P.K. Keller, Marketing management 12th edition, Pearson prentice Hall, New Jersey, 2006.

6. Perkins D.H. (1969). Agricultural development in China, 1368-1968. Chicago: Aldine Publishing; Edinburgh: Edinburgh University Press.

7. Sunding D.D. Zilberman; The Agricultural Innovation Process: Research and Technology Adoption in a Changing Agricultural Sector, UC Berkeley, 1999.

8. White K.D. (1970). Roman farming. London: Thames and Hudson.

9. World intellectual property organization (Wipo), introduction to intellectual property theory and practice. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law international, 2008.

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ СТРАТЕГІЧНИХ РОЗРИВІВ НА ОСНОВІ МОДИФІКАЦІЇ BSC ТА МЕТОДУ DEMATEL

METHODOLOGY APPROACH TO ANALYSIS OF STRATEGIC GAP ENTERPRISES BASED ON MODIFICATION BSC AND DEMATEL

УДК 330. 255.005.3

Балан В.Г.
к.ф.-м.н., доцент кафедри менеджменту інноваційної
та інвестиційної діяльності
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
Тимченко І.П.
аспірант кафедри менеджменту інноваційної
та інвестиційної діяльності
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

У статті на основі модифікації збалансованої системи показників (BSC), застосування методу DEMATEL та інструментів багатокритеріального оцінювання (аналізу ієрархій ANP й аналізу корисної вартості) розроблено методичний підхід до здійснення GAP-аналізу підприємства та підготовки базису для формування стратегічних ініціатив щодо пошуку можливостей усунення стратегічних розривів.
Ключові слова: *DEMATEL, GAP-аналіз, ANP, BSC, VUCA-світ, стратегія, стратегічні карти, бізнес-сегмент.*

В статье на основе модификации сбалансированной системы показателей (BSC), применения метода DEMATEL и инструментов многокритериального оценивания (анализа иерархий ANP и анализа полезной стоимости) разработан методический подход к осуществлению GAP-анализа предприятия и подготовки базиса для формирования стратегических инициатив по поиску возможностей устранения стратегических разрывов.
Ключевые слова: *DEMATEL, GAP-анализ, ANP, BSC, VUCA-мир, стратегия, стратегические карты, бизнес-сегмент.*

The article examines, on the basis of modification of the Balanced Scorecard (BSC), use the method DEMATEL and tools multicriterial testing (analytic hierarchy ANP and analysis useful value) developed a methodical approach to GAP-analysis of the company and prepare the basis for the formation of strategic initiatives to explore possibilities to address its strategic gaps.
Key words: *DEMATEL, GAP-analysis, ANP, BSC, VUCA-world strategy, strategic maps, business segment.*

Постановка проблеми. Високий рівень невизначеності та турбулентності ринкового середовища, тобто діяльність підприємства в умовах VUCA-світу (Volatility, Uncertainty, Complexity, Ambiguity), зумовлює необхідність урахування різноманітних стратегічних несподіванок і вирішення суперечливих завдань управління, вимагає особливого виваженого підходу до формування стратегічної поведінки, наукового обґрунтування стратегічних рішень, спрямованих на визначення пріоритетів та активізацію розвитку підприємства. У цих умовах істотно підвищується роль інструментів стратегічного аналізу, орієнтованих на дослідження та моделювання стратегічної діяльності підприємства та його стратегічних підрозділів. Саме даний аспект допомагає зекономити фінансові та людські ресурси, час на розробку стратегій та їх подальшу корекцію й адаптацію відповідно до зміни умов функціонування, сформувати конкурентні переваги та забезпечити сталий розвиток підприємства.

Одним із найважливіших та найбільш ефективних інструментів стратегічного аналізу підприємства є GAP-аналіз, розроблений фахівцями Стенфордського дослідницького інституту для визначення структури та оцінювання стратегічної прогалини, тобто розриву між можливостями, зумовленими наявними тенденціями зростання підприємства, та бажаними орієнтирами, необхідними для розв'язання нагальних проблем зростання та зміцнення підприємства в довгостроковій перспективі. Важливість ідентифікації та аналізу стратегічних розривів підкреслюється авторами [1], які зазначають, що стратегічні розриви є явною загрозою не тільки майбутнім успіхам, але й елементарному виживанню організації й, безумовно, впливають на ефективність дій керівників компаній і працюючих під їхнім керівництвом співробітників. Окрім того, вони є основою для формування стратегічних альтернатив розвитку підприємства, а також певними орієнтирами під час досягнення стратегічних цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти застосування методики GAP-аналізу у стратегічному управлінні підприємствами досліджували вітчизняні та закордонні вчені: Алєксєєва Н.І. [2], Ревенко Д.С. [3], Гершун А. [4], Лукашев С.В., Моргун Г.В. [5], Хаустова К.М. [6], Біловодська О.А. [7], Зенкіна І.В. [8], Рулінська О.В. [9], Бу-Хо Ху, Квантагі Парк, Янг-Мок Ю. [10], Хонкі Мін Н.М. [11], Ерік С.В. Чан [12], Грем Вінч [13], Вень-Сянь Цай, Вей Сюй, Вень-Чин Чоу [14], Шу-Пінг Лін, Я-Сей Чан, Мінг-Чин Тсей [15], Ф. Вільям Браун, Ненсі Г. Додд [16], Пайк Д., Ковакік А. [17], Резааіунур Дж., Назарідуст М. [18], Чінху Лін, Джонг Мей Ях, Шу Мей Цзен [19] та ін.

Сучасний етап дослідження даної проблеми характеризується переважно тим, що в більшості публікацій розглядаються можливості використання класичного GAP-аналізу для діагностики підприємств різних галузей. Значна кількість досліджень за даною темою робіт розглядає GAP-аналіз як один із основних інструментів для формування та реалізації стратегії компаній.

Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених даній тематиці, залишаються невирішеними низка проблем, що стосуються обґрунтованого вибору напрямів аналізу стратегічних розривів і, власне, відповідно до специфіки діяльності підприємств, їх інтерпретації та оцінювання.

Постановка завдання. Метою даної статті є вдосконалення методики діагностики стратегічних розривів підприємства на основі:

– модифікації збалансованої системи показників (BSC) – для більш повного врахування усіх аспектів діяльності підприємства;

– застосування методу DEMATEL – для ідентифікації найбільш важливих стратегічних показників за кожним аспектом діяльності підприємства та розробки відповідних стратегічних карт;

– використання методів багатокритеріального оцінювання:

а) аналізу ієрархій (ANP) – для визначення вагових коефіцієнтів кожного з напрямів GAP-аналізу;

б) аналізу корисної вартості – для оцінювання величин стратегічних розривів та переведення їх у безрозмірний вигляд;

в) методу діаграм (у полярній системі координат) – для наочного відображення величин стратегічних розривів за кожним аспектом BSC.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як стверджують дослідженими, нездатність організацій справитися із процесом переходу компанії від стану нинішнього в стан бажаний є одним із найбільш складних управлінських завдань, що стоять сьогодні перед керівниками вищої ланки [1]. Це зумовлює необхідність удосконалення існуючих та розробки нових інструментів стратегічного аналізу та формування стратегій підприємства.

Авторами запропоновано методичний підхід до аналізу стратегічних розривів підприємства на основі модифікації BSC та методу DEMATEL, який передбачає здійснення таких етапів (рис. 1).

Етап 1. Стратегічна сегментація діяльності підприємства: виділення стратегічних бізнес-сегментів – стратегічних зон господарювання (СЗГ): $СЗГ_1$, $СЗГ_2$, ..., $СЗГ_m$ (тут можна скористатися, наприклад, методикою І. Ансоффа [20], згідно з якою для сегментації використовуються такі параметри, як потреба, технологія, тип споживача, географічний район чи ж інтегральний підхід, що ґрунтується на їх комбінуванні, або методи стратегічного маркетингу [21]).

Етап 2. Формування місії та стратегічних цілей для кожного бізнес-сегменту підприємства.

Етап 3. Розробка модифікованої збалансованої системи показників (MBSC) та структуризація стратегічних цілей відповідно до аналізованих аспектів MBSC. У цьому контексті слід зазначити, що проблема застосування й удосконалення BSC, розробленої в 1996 р. американськими вченими Д. Нортоном і Р. Капланом [22], є достатньо науково затребуваною й нагальною сферою дослідження. Зокрема, індійські науковці [23] провели дослідження щодо ступеня використання BSC корпоративними компаніями пріоритетності перспектив, їх класифікації та ефективності BSC як інструменту управління. Результати аналізу показали, що 45,28% компаній застосовують BSC у плануванні діяльності, причому пріоритетність віддали фінансовій перспективі 87,50% усіх респондентів, перспективі клієнтів – 66,60%, акціонерів – 62,50%, внутрішнім бізнес-процесам – 54,20%, навчанню і зростанню – 54,20%. Окрім того, список пропонованих перспектив доповнювався ще декількома проекціями: «постачальниками», «стейкхолдерами» та ін. Модифікували BSC технічною перспективою [24], управлінням ризиками та IT-компонентою [25]. У даній роботі з метою якомога повнішого врахування всіх аспектів діяльності підприємства пропонується розглядати вісім перспектив – аспектів, що комплексно відображають зв'язки один з одним та із зовнішнім середовищем (рис. 2).

Зазначимо, що основними перевагами BSC є можливість доведення стратегії до співробітників організації; узгодження зі стратегією завдань підрозділів та персональних цілей співробітників; ув'язка стратегічних завдань із довгостроковими цілями та річним бюджетом; виявлення та координація стратегічних ініціатив; періодичний та систематичний перегляд стратегії; встановлення зворотного зв'язку для коригування стратегії.

Етап 4. Визначення напрямів аналізу стратегічних розривів та їх структуризація для кожного аспекту MBSC. На цьому етапі здійснюється ідентифікація, аналіз та оцінювання експертами взаємозалежності стратегічних показників за кожним аспектом діяльності підприємства.

4.1. Формування експертних груп із фахівців підприємства відповідно до аналізованого аспекту діяльності.

Для проведення оцінювання доцільно сформувати вісім експертних груп (за кожним із визначених у BSC аспектів діяльності) по одному-два представників від кожного визначеного бізнес-сегменту, як правило, за участю вищого управлінського персоналу.

4.2. Розробка анкети для експертного опитування щодо переліку стратегічних показників та оцінювання рівня взаємовпливу та взаємозалежності за їх парного порівняння.

4.3. Проведення експертного опитування шляхом анкетування для ідентифікації переліку стратегічних розривів та оцінювання величин взаємозалежності цих розривів за кожним аспектом MBSC. Отримана інформація агрегується у відповідних оціночних таблицях. Це дасть змогу представити отримані результати у зручній для подальшого аналізу формі.

Побудова початкових матриць взаємозалежності стратегічних показників за кожним аспектом

MBSC. Для цього на основі експертних даних побудуємо матриці $E^{(k)s} = \left\| e_{ij}^{(k)s} \right\|_{n_k \times n_k}$, які за 4-бальною шкалою відображають рівні залежності одних стратегічних показників від інших (n_k – кількість аналізованих напрямів GAP-аналізу експертів за *k*-м аспектом BSC, причому при *k = 1* здійснюється оцінювання взаємовпливів та взаємозалежностей напрямів GAP-аналізу управлінського аспекту BSC; *k = 2* – фінансового аспекту BSC; *k = 3* – виробничого аспекту BSC; *k = 4* – інноваційно-технологічного аспекту BSC; *k = 5* – маркетингового аспекту BSC; *k = 6* – інституційного аспекту BSC; *k = 7* – екологічного аспекту BSC; *k = 8* – соціального аспекту BSC).

Зазначимо, що в разі суттєвих розходжень між оцінками експертів (наприклад, коли відхилення від середнього значення оцінок перевищує встановлене значення) може бути запропонована процедура узгодження міркувань експертів із доведен-

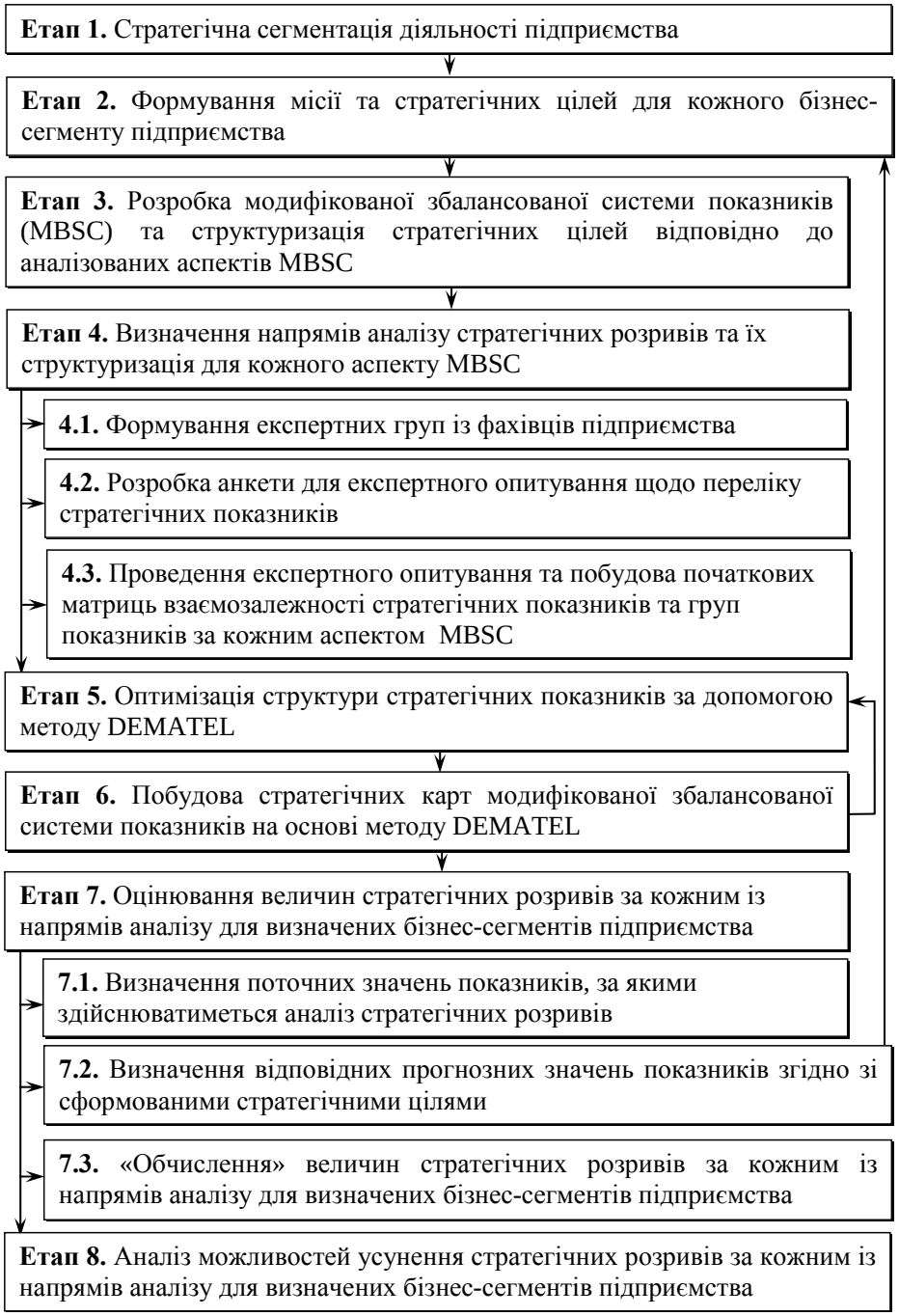

Рис. 1. Етапи методики аналізу стратегічних розривів підприємства

Джерело: розроблено авторами

ням до них інформації про середні значення оцінок (за аналогією з експертизою за методом Дельфі) та подальшим повторним опитуванням респондентів.

Етап 5. Оптимізація структури стратегічних показників за допомогою методу DEMATEL.

Метою застосування методу DEMATEL у даній методиці є вдосконалення структури стратегічних показників за кожним аспектом діяльності підприємства. Крім того, полегшується робота з розробки стратегічних карт збалансованої системи показників (BSC), оскільки в процесі реалізації даного методу визначаються взаємозалежності між окремими стратегічними показниками.

Для використання методу DEMATEL необхідним є розрахунок інтегральних рівнів взаємовпливів та взаємозалежностей напрямів GAP-аналізу для кожного аспекту BSC. Для цього необхідно виконати декілька кроків.

1. Обчислення матриць «середніх значень» за кожним аспектом модифікованої BSC, які будуть використовуватися для подальшого аналізу. Їх одержимо як середнє арифметичне оцінок експертів: $S^{(k)} = \left\| s_{ij}^{(k)} \right\|_{n_k \times n_k}$, в якій $s_{ij}^{(k)} = \frac{1}{M_k} \sum_{s=1}^{M_k} e_{ij}^{(k)s}$ (M_k – кількість експертів за k-м аспектом BSC).

Таким чином, матриця взаємовпливів та взаємозалежностей напрямів GAP-аналізу матиме такий вигляд:

$$S^{(k)} = \begin{bmatrix} 0 & s_{12}^{(k)} & \dots & s_{1n}^{(k)} \\ s_{21}^{(k)} & 0 & \dots & s_{2n}^{(k)} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ s_{n1}^{(k)} & s_{n2}^{(k)} & \dots & 0 \end{bmatrix}. \quad (1)$$

2. Нормалізуємо одержані матриці $S^{(k)}$ за допомогою співвідношення

$$D^{(k)} = p^{(k)} \times S^{(k)}, \quad (2)$$

де $p^{(k)}$ – коефіцієнт нормалізації визначається на основі формули

$$p^{(k)} = \min\left[1 \Big/ \max_{1 \le i \le n_k} \sum_{j=1}^{n_k} s_{ij}^{(k)}; 1 \Big/ \max_{1 \le j \le n_k} \sum_{i=1}^{n_k} s_{ij}^{(k)}\right]. \quad (3)$$

3. Відповідно до методу DEMATEL, модифікуємо інтегральні матриці взаємовпливів для кожного аспекту BSC на основі співвідношення:

$$T^{(k)} = D^{(k)} \times (E - D^{(k)})^{-1} = \begin{bmatrix} t_{11}^{(k)} & t_{12}^{(k)} & \cdots & t_{1n_k}^{(k)} \\ t_{21}^{(k)} & t_{22}^{(k)} & \cdots & t_{2n_k}^{(k)} \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ t_{n_k 1}^{(k)} & t_{n_k 2}^{(k)} & \cdots & t_{n_k n_k}^{(k)} \end{bmatrix}. \quad (4)$$

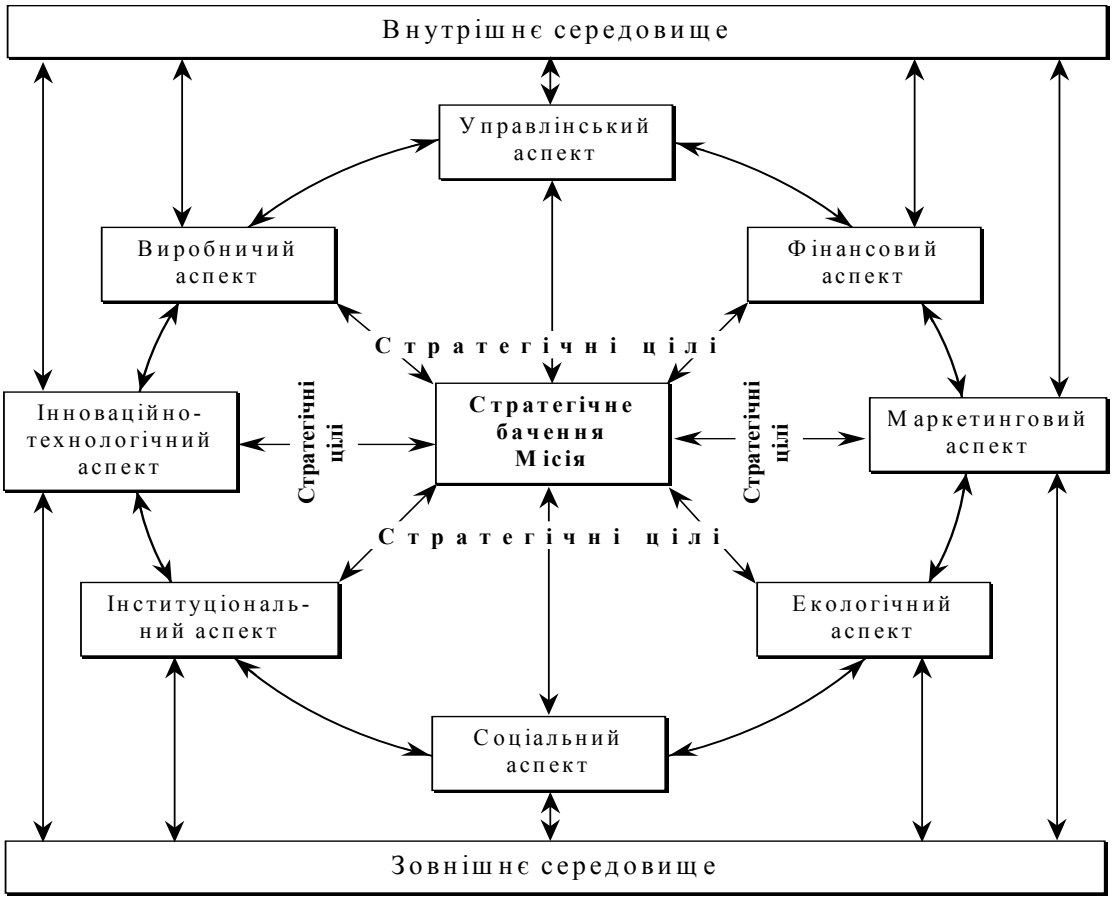

Рис. 2. Модифікована збалансована система показників (MBSC)

Джерело: розроблено авторами

Розраховуємо суми рядків $R_i^{(k)}$ і стовпчиків $P_j^{(k)}$ інтегральної матриці $T^{(k)}$ (k = 1, 2, ..., 8), які відображають рівні інтегральних взаємовпливів та взаємозалежностей визначених напрямів GAP-аналізу для кожного k-го аспекту BSC як сукупність прямих та опосередкованих взаємовпливів і взаємозалежностей між ними:

$$R^{(k)} = [r_i^{(k)}]_{n_k \times 1} = \left(\sum_{j=1}^{n_k} t_{ij}^{(k)} \right)_{n_k \times 1}, \quad (5)$$

$$P^{(k)} = [p_i^{(k)}]_{1 \times n_k}^{\mathrm{T}} = \left(\sum_{i=1}^{n} t_{ij}^{(k)} \right)_{1 \times n_k}^{\mathrm{T}}. \quad (6)$$

Якщо $P_j^{(k)}$ – сума j-го стовпця матриці $T^{(k)}$, тоді вона відображає інтегровану залежність (пряму й опосередковану) j-го напряму аналізу від інших. Коли $j = i$, це означає, що сума рядків і стовпців $R_i^{(k)} + P_i^{(k)}$ показує індекс сили впливу обох (вхідних і вихідних) взаємозв'язків i-й напряму аналізу, тобто – рівень (ранг) даного напряму в загальній взаємодії. Таким чином, якщо $R_i^{(k)} - P_i^{(k)} > 0$, тоді -й напрям аналізу k-го аспекту MBSC впливає на інші напрями, а якщо $R_i^{(k)} - P_i^{(k)} < 0$, тоді він є залежним від інших напрямів.

4. Побудова карти взаємозалежностей між окремими стратегічними показниками для кожного аспекту MBSC та визначення оптимізованої системи стратегічних показників GAP-аналізу.

На основі даних матриць $T^{(k)}$ експертним шляхом визначаємо порогове значення сили взаємовпливу – $p^{(k)}$. Щоб уникнути надмірної кількості взаємозалежностей між напрямами GAP-аналізу, враховуються лише ті елементи, значення яких перевищує порогове, саме їх і включають в оптимізовану таблицю стратегічних показників.

Етап 7. Оцінювання величин стратегічних розривів за кожним із напрямів аналізу для визначених бізнес-сегментів підприємства.

Для реалізації цього завдання необхідно спочатку визначити вагові коефіцієнти кожного з визначених стратегічних показників та важливість кожної узагальненої групи цих показників. Це можна зробити за допомогою відомих методичних прийомів: методу SMART або методу аналізу ієрархій та побудови з використанням шкали Т. Сааті відповідних матриць парних порівнянь стратегічних показників:

$$A^{(ks)} = \left[\alpha_{ij}^{(ks)}\right]_{n_{ks} \times n_{ks}} = \begin{bmatrix} 1 & \alpha_{12}^{(ks)} & \cdots & \alpha_{1n_{ks}}^{(ks)} \\ \alpha_{21}^{(ks)} & 1 & \cdots & \alpha_{2n_{ks}}^{(ks)} \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ \alpha_{n_{ks}1}^{(ks)} & \alpha_{n_{ks}2}^{(ks)} & \cdots & 1 \end{bmatrix},$$

$$\left(\alpha_{ij}^{(ks)} = 1 \Big/ \alpha_{ji}^{(ks)}\right)$$

та узагальнених груп для кожного аспекту MBSC:

$$B^{(k)} = \left[\beta_{ij}^{(k)}\right]_{m_k \times m_k} = \begin{bmatrix} 1 & \beta_{12}^{(k)} & \cdots & \beta_{1m_k}^{(k)} \\ \beta_{21}^{(k)} & 1 & \cdots & \beta_{2m_k}^{(k)} \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ \beta_{m_k1}^{(k)} & \beta_{m_k2}^{(k)} & \cdots & 1 \end{bmatrix},$$

$$\left(\beta_{ij}^{(k)} = 1 \Big/ \beta_{ji}^{(k)}\right).$$

Відповідні вагові коефіцієнти можна розраховувати на основі наближених формул:

а) стратегічних показників:

$$w_i^{(ks)} = \frac{\sqrt[n_{ks}]{\alpha_{i1}^{(ks)} \cdot \alpha_{i2}^{(ks)} \cdot \ldots \cdot \alpha_{in_{ks}}^{(ks)}}}{\sqrt[n_{ks}]{\alpha_{11}^{(ks)} \cdot \alpha_{12}^{(ks)} \cdot \ldots \cdot \alpha_{1n_{ks}}^{(ks)}} + \ldots + \sqrt[n_{ks}]{\alpha_{n_{ks}1}^{(ks)} \cdot \alpha_{n_{ks}2}^{(ks)} \cdot \ldots \cdot \alpha_{n_{ks}n_{ks}}^{(ks)}}}$$

та

б) узагальнених груп для кожного аспекту MBSC:

$$w_i^{(ks)} = \frac{\sqrt[n_{ks}]{\alpha_{i1}^{(ks)} \cdot \alpha_{i2}^{(ks)} \cdot \ldots \cdot \alpha_{in_{ks}}^{(ks)}}}{\sqrt[n_{ks}]{\alpha_{11}^{(ks)} \cdot \alpha_{12}^{(ks)} \cdot \ldots \cdot \alpha_{1n_{ks}}^{(ks)}} + \ldots + \sqrt[n_{ks}]{\alpha_{n_{ks}1}^{(ks)} \cdot \alpha_{n_{ks}2}^{(ks)} \cdot \ldots \cdot \alpha_{n_{ks}n_{ks}}^{(ks)}}}.$$

Наступним кроком є безпосереднє обчислення величин стратегічних розривів за кожним стратегічним показником та переведення їх у безрозмірний вигляд за допомогою методу аналізу корисної вартості [26]. Для цього з урахуванням характеру монотонності цільової функції кожного стратегіч-

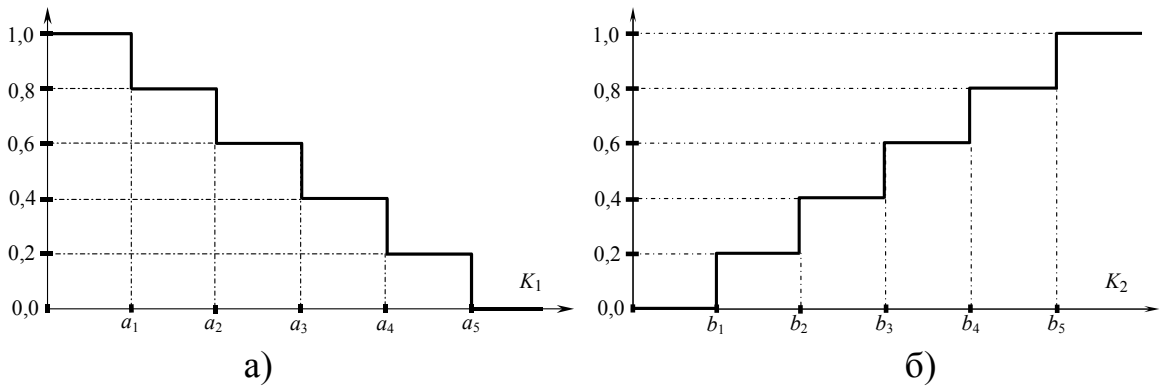

Рис. 3. Обґрунтування та вибір виду функцій «часткової корисності» під час оцінювання стратегічних розривів: а) для монотонно спадної та б) для монотонно зростаючої цільової функції відповідно

Джерело: розроблено авторами.

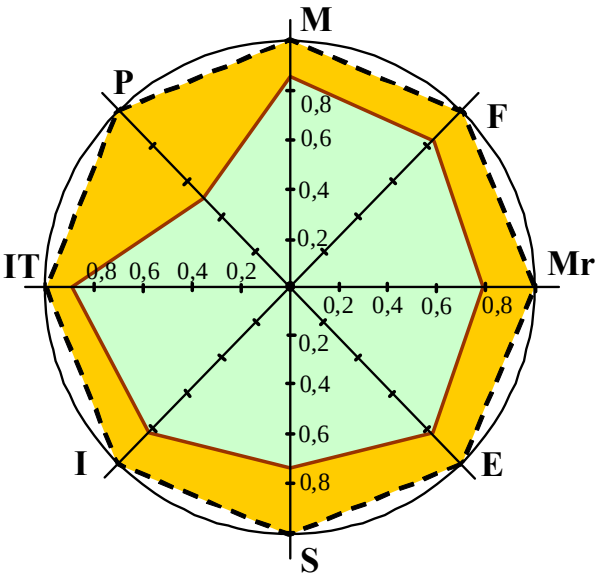

Рис. 4. Діаграма стратегічних розривів для стратегічного бізнес-сегменту підприємства

Джерело: розроблено авторами

ного показника спочатку розробляється вид часткової функції корисності (рис. 3) для оцінювання поточного та прогнозованого стану і здійснюється «обчислення» величин стратегічних розривів за кожним із напрямів аналізу для визначених бізнес-сегментів підприємства шляхом простого адитивного зважування з урахуванням рівнів побудованої ієрархії стратегічних показників.

Зазначимо, що в разі потреби можна використовувати більш деталізовану шкалу функцій «часткової корисності».

Нехай $p_i^{(k)}$ – значення i-го стратегічного показника s-ї групи k-го аспекту MBSC, тоді інтегральні значення за кожним аспектом визначаються на основі формул:

$$P^k = \sum_{s=1}^{m_k} W_s^k \sum_{i=1}^{n_k} w_i^{ks} p_i^{ks}.$$

На основі одержаних результатів можна побудувати діаграми в полярній системі координат (рис. 4) для відповідних стратегічних бізнес-сегментів підприємства, які дають змогу оцінити величини стратегічних розривів для кожного аспекту MBSC та запропонувати відповідні стратегічні ініціативи для подолання цих розривів.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, методика, розроблена на основі застосування методу DEMATEL та MBSC, дає змогу більш виважено підійти до здійснення GAP-аналізу підприємства та підготувати основу для формування стратегічних ініціатив щодо пошуку можливостей усунення стратегічних розривів, що в підсумку має забезпечити підвищення ефективності системи контролінгу підприємства, реалізації ділових стратегій стратегічних бізнес-одиниць підприємства та його корпоративної стратегії.

Подальші дослідження за даною темою можуть бути спрямовані:

а) на адаптацію системи стратегічних показників до специфіки функціонування кожної стратегічної бізнес-одиниці та підприємства загалом;

б) на розробку системи інформаційного забезпечення, яка б забезпечувала неперервний моніторинг параметрів зовнішнього середовища, ідентифікацію та корекцію значень системи стратегічних показників, визначення структури та величин стратегічних розривів за кожним аспектом діяльності підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стратегический разрыв: Технологии воплощения корпоративной стратегии в жизнь / М. Ковени, Д. Гэнстер, Б. Хартлен, Д. Кинг ; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 232 с.

2. Алексєєва Н.І. Можливості використання GAP-аналізу як інструменту реалізації стратегії / Н.І. Алексєєва // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. – 2013. – № 2. – С. 9–13.

3. Ревенко Д.С. Интегральные модели экономической устойчивости предприятия и инструментальные средства её визуализации и диагностики / Д.С. Ревенко, В.А. Лыба // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія «Економіка і менеджмент». – Черкаси, 2014. – № 1(16). – С. 148–159.

4. Гершун А. GAP-анализ: преодоление разрывов между мечтами и реальностью в бизнесе / А. Гершун // Менеджмент і менеджер. – 2007. – № 11. – С. 61.

5. Лукашев С.В. Вибір напрямів стратегії розвитку експортно-імпортної діяльності підприємства на підґрунті результатів стратегічного контролінгу / С.В. Лукашев, Г.В. Моргун // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія «Економіка і менеджмент». – 2015. – № 1. – С. 100–111.

6. Хаустова К.М. Аналіз «стратегічних розривів» як складова реалізації цілей інноваційного розвитку регіону в умовах змін / К.М. Хаустова // Економічний аналіз : зб. наук. праць ТНЕУ ; редкол. : В.А. Дерій (гол. ред.) та ін. – Тернопіль : Економічна думка, 2015. – Т. 22. – № 1. – С. 71–77.

7. Біловодська О.А. Порівняльний аналіз та удосконалення теоретико-методичних підходів до оцінки стратегій великих підприємств на ринках з інтенсивною конкуренцією / О.А. Біловодська // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2010. – № 2. – С. 170–182.

8. Зенкина И.В. Анализ стратегических разрывов как инструмент стратегического анализа и потенциал его применения в стратегическом управлении организацией / И.В. Зенкина // Аудит и финансовый анализ. – 2012. – № 4. – С. 107–112.

9. Рулінська О.В. Маркетингові стратегічні рішення в страхових компаніях / О.В. Рулінська // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. пр. ; гол. ред. М.І. Звєряков. – Одеса, 2010. – Вип. 39. – С. 157–163.

10. Rho B.H. An international comparison of the effect of manufacturing strategy-implementation gap on business performance / Rho B. H., Park K., Yu Y. M. // International Journal of Production Economics. – 2001. – 70(1). – P. 89–97.

11. Hokey Min Hyesung Min Competitive benchmarking of Korean luxury hotels using the analytic hierarchy process and competitive gap analysis / Hokey Min Hyesung Min // Journal of Services Marketing. – 1996. – Vol. 10. – Is. 3. – P. 58–72.

12. Eric S.W. Chan Gap analysis of green hotel marketing / Eric S.W. Chan // International Journal of Contemporary Hospitality Management. – 2013. – Vol. 25. – Is. 7. – P.122–132.

13. Graham W. Towards total project quality: a gap analysis approach / Graham Winch , Aalia Usmani, Andrew Edkins // Construction Management and Economics. – 1998. – Vol. 16:2. – P. 193–207.

14. Wen-Hsien T. A gap analysis model for improving airport service quality / Wen-Hsien Tsai , Wei Hsu, Wen-Chin Chou // Total Quality Management & Business Excellence. – 2011. – Vol. 22:10. – P. 1025–1040.

15. Shu-Ping L. A transformation function corresponding to IPA and gap analysis / Shu-Ping Lin , Ya-Hui Chan, Ming-Chun Tsai // Total Quality Management & Business Excellence. – 2009. – Vol. 20:8. – P. 829–846.

16. William Brown F. Utilizing organizational culture gap analysis to determine human resource development needs / William Brown F., Nancy G. Dodd // Leadership & Organization Development Journal. – 1998. – Vol. 19. – Is. 7. – P. 374–385.

17. Pajk D. Fit gap analysis-the role of business process reference models / Pajk D., Kovacic A. // Economic and Business Review for Central and South-Eastern Europe. – 2013. – Vol. 15(4). – P. 319.

18. Rezaienour J. Data Mining application in analysis of Knowledge management gaps / Rezaienour J., Nazaridoust M. // In Proceeding of The 2nd World Conference on Soft Computing. – 2012, December. – P. 551–557.

19. Chinho L. Case study on knowledge management gaps / Chinho Lin, Jong Mau Yeh, Shu Mei Tseng // Journal of Knowledge Management. – 2005. – Vol. 9. – Is.: 3. – P. 36–50.

20. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф. – М. : Экономика, 1989. – 519 с.

21. Зозулёв А.В. Сегментирование рынка : [учеб. пособ.] / А.В. Зозулёв. – Х. : Студцентр, 2003. – 232 с.

22. Каплан Р.С. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Р.С. Каплан, Д.П. Нортон. – М. : ОЛИМП-Бизнес, 2003. – 214 с.

23. Anand M. Balanced scorecard in Indian companies / Anand M., Sahay B. S., Saha S. // Vikalpa. – 2005. – Vol. 30(2). – P. 11–25.

24. Kim Y. H. The application of the modified balanced scorecard advanced hierarchy process extended to the economy, upscale, and luxury hotels' websites / . Kim Y. H., Chung B., Kwon K., Sukmaungma S. // Anatolia. – 2014. – Vol. 25(1). – P. 81–95.

25. Chlistalla M. Modifying the Balanced Scorecard for a Networking Industry. The Case of the Clearing Industry / Chlistalla M., Schaper T. // Conference on e-Business, e-Services and e-Society. – Springer Berlin Heidelberg, 2009. – P. 255–271.

26. Арсеньев Ю.Н. Принятие решений. Интегрированные интеллектуальные системы : [учеб. пособ. для вузов] / Ю.Н. Арсеньев, С.И. Шелобаев, Т.Ю. Давыдова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 270 с.

МЕТОДОЛОГІЯ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ДО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

METHODOLOGY OF USE OF SYSTEM APPROACH IN ENTERPRISE MANAGEMENT

УДК 65.014.1:005.74

Біловол Р.І.
к.е.н., доцент кафедри менеджменту та логістики
Полтавський технічний університет імені Юрія Кондратюка
Антонь Ю.О.
студент
Полтавський технічний університет імені Юрія Кондратюка

У статті зроблено спробу синтезувати різні погляди вчених-економістів стосовно поняття системного підходу до управління підприємством і зосередити увагу на тих аспектах, які з наукової точки зору найбільш вдало висвітлюють сутність системного підходу до управління підприємством.
Ключові слова: *методологія, системний підхід, управління, підприємство.*

В статье сделана попытка синтезировать разные взгляды ученых-экономистов относительно понятия системного подхода к управлению предприятием и сосредоточить внимание на тех аспектах, которые с научной точки зрения наиболее удачно освещают сущность системного подхода к управлению предприятием.
Ключевые слова: *методология, системный подход, управление, предприятие.*

In the article the done attempt to synthesize the different looks of scientists-economists in relation to the concept of approach of the systems to the management an enterprise and to give mind on those aspects, which, from the scientific point of view, most successfully light up essence of approach of the systems to the management an enterprise.
Key words: *methodology, approach of the systems, management, enterprises.*

Постановка проблеми. Прискорення процесів, які відбуваються у зовнішньому оточенні, ускладнюють вирішення проблем адаптації вітчизняних підприємств до зовнішніх змін, що обумовлює необхідність використання підходів до управління: системного, процесного, ситуаційного, функціонального. Підходи в управлінні – це принципи, стилі, методи, форми і засоби управління, що склалися з практики, наукових знань, рівня розвитку фірми й історичних умов і що використовуються в менеджменті з певною ідеологією і наслідками. У кожного з наукових підходів своя ідеологія, свої наслідки й історичні умови розвитку. Всі вони використовуються в менеджменті на різних рівнях професіоналізму менеджерів і персоналу, рівня розвитку фірми, соціально-економічного і політичного устрою в державі.

Нові тенденції у використанні системного підходу для вирішення проблем підприємства полягають у тому, що стверджується кількісно-якісний підхід до дослідження складних об'єктів, їх явищ, долається односторонність і обмеженість формального апарату управління, розширюється використання логіко-психологічних процедур. На цій основі виникають нові можливості практичного використання системного підходу, підвищується альтернативність вирішення проблем, що виникають на вітчизняних підприємствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світі все існує і розвивається як система. Найбільші особливості мають соціально-економічні системи, тому що їх складовою частиною є людина – головний і активний фактор. В історії суспільства, – писав один з авторів марксистської економічної доктрини Ф. Енгельс, – діють люди, обдаровані свідомістю, діючі обдумано або під впливом пристрасті, які прагнуть до певних цілей. Тут нічого не робиться без свідомого наміру, без бажаної мети [1, с. 306]. Тобто в їх основі лежить сукупність суспільних, колективних і особистих інтересів. У даному разі поняття «інтереси» включає всі їх види: політичні, економічні, соціальні тощо. Вся сукупність інтересів впливає на стан і розвиток системи (підприємства).

Перші поняття системності відкрили античні філософи Евклід, Платон, Аристотель, Б. Спіноза, П. Лейбніц, які висунули теорію тлумачення системи як упорядкованості та цілісності буття. Їхню теорію розвинули І. Кант, Г. Гегель, К. Маркс і Ф. Енгельс, Ч. Дарвін тощо. Але лише в кінці 40-х років XX ст. принципи системності були запропоновані професором Людвігом фон Берталанфі («Загальна теорія систем») та Блезом Паскалем, а вже потім О.О. Богдановим, В.І. Вернадським, У. Ешбі, О. Ланге, Р. Акофом, В.М. Глушковим та іншими науковцями.

Потрібно відзначити, що теоретики в області управління досить різнобічно підходять до визначення категорії «система». «Вся доступная нам природа, – писав Ф. Енгельс, – образует некую систему, некую совокупную связь тел…» [1, с. 392].

Грецьке systëma означає ціле, яке складається з частин (елементів). Система визначається в Оксфордському словнику англійської мови як набір або комплекс взаємопов'язаних між собою об'єктів, що створюють єдність, ціле, яке складається з частин, розміщених упорядковано, відповідно до будь-якої схеми чи плану [2, с. 67].

І.М. Сироєжкін стверджує, що «система – це комплекс взаємодіючих елементів у процесі її формування і розвитку, що характеризуються цілісністю і подільністю». Слід зазначити, що кібернетика розглядає систему управління, яка складається з декількох важливих і необхідних елементів: інформації, персоналу, структури, технології, методів управління [3, с. 17].

«Під системою розуміється сукупність взаємодіючих елементів, які створюють цілісне утворення, яке має нові якості, котрі відсутні в їх елементах», – таке визначення дає О.В. Козлова [4, с. 26].

Суттєво, на нашу думку, доповнює це визначення О.Д. Чернявський, який акцентує увагу на тому, що «система – це об'єднання окремих частин, кожна з яких має хоча б одну властивість, яка б забезпечувала досягнення мети всієї системи. Система являє собою певну якісну сукупність підсистем, поєднаних в єдине ціле і маючих спільну мету та властивості, що відсутні у системі» [5, с. 75].

Питанням управління в соціально-економічних системах присвятили свої праці вітчизняні і зарубіжні теоретики: М. Вебер, Е. Мейо, Ч.І. Бернард, М.П. Фоллет, Г. Кунц та С. О'Доннел, П. Друкер, О. Шелтон, І.Л. Урвік, Д. О'Шонессі, П.Е. Слезінгер, І.А. Ансофф, М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі, Д.М. Гвішіані, О.В. Козлова, Д.М. Крук, Г.Х. Попов, А.Д. Чернявський, І.Б. Новік, Г.С. Одинцова, Б.З. Мільнер, В.І. Терещенко, Н.Я. Сацков, В.П. Дубонос, О.П. Білоус та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На нашу думку, в їх визначеннях прослідковується трактування управлінських відносин як системи управління з урахуванням взаємовідносин у підсистемах або між суб'єктами й об'єктами управління. Але, переконані, взаємовідносини в системі не повинні зводитися лише до суб'єктивно-об'єктивних, тому що існують і горизонтальні взаємозв'язки, де взаємовідносини об'єктивно-об'єктивні. Тому краще ці відносини в системі назвати структурно-функціональними, оскільки вони найбільш повно характеризують сукупність управлінських відносин завдяки реалізації специфічних управлінських функцій.

Ми вважаємо, що досліджуючи й аналізуючи організаційні форми і структури управління підприємств, потрібно підходити з точки зору системного підходу, що розглядає систему (підприємство) як самоорганізовану одиницю, що складається з елементів, які створюють єдине ціле – систему. Наявність структури й організації – невід'ємний елемент системи.

Постановка завдання. Головною метою статті є спроба систематизувати різні погляди вчених відносно трактування системного підходу до управління підприємством і запропонувати власне бачення системного підходу до управління підприємством. Використовуючи системний підхід до управління підприємством, теоретикам і практикам слід акцентувати увагу на основних принципах функціонування системи, до яких належать: цілісність, взаємозалежність елементів системи у структурі і від впливу чинників зовнішнього середовища, ієрархічність, статичність, динамічність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практика стверджує, що системний підхід потребує не обмежуватись знаходженням системних якостей об'єктів, а припускає побудову нових структур управління підприємством, що найбільш адекватно виражають ці якості. Підсумовуючи вищезазначене, слід підкреслити, що єдиного визначення категорії «система» немає, але існуючі трактування не суперечать одне одному.

Система – це об'єднання окремих самостійних частин (елементів), кожна з яких обов'язково володіє хоча б однією властивістю, що забезпечує досягнення мети системи. Інакше кажучи, система припускає тільки таке об'єднання частин у ціле, що забезпечує її існування через здатність елементів досягати мети системи.

Система, як цілісність, має специфічні властивості цілого, а саме:

- здатність її елементів до взаємодії. Це основна умова існування системи, тому що з утратою елементами здатності взаємодіяти вона неминуче перестає існувати;

- «елементарний» склад частин (елементів, підсистем). Найпростішим чином організована система обов'язково повинна складатися принаймні з трьох підсистем, що виконують функції входу, виходу і відносини між ними;

- упорядкованість – загальна особливість не тільки самої системи, а й її частин: входу, виходу і відносин між ними. Ця властивість виявляється в їхній взаємодії в чітко встановленому порядку;

- цілісність. Вона обумовлена тим, що системи без підсистем не буває, тому будь-яка система стосовно них завжди є єдиним цілим. Система є якісно визначеною сукупністю підсистем, пов'язаних в єдине ціле, що має властивості, відсутні в підсистемі;

- структурованість. Структурою називають загальний, відносно стійкий, що змінюється в часі

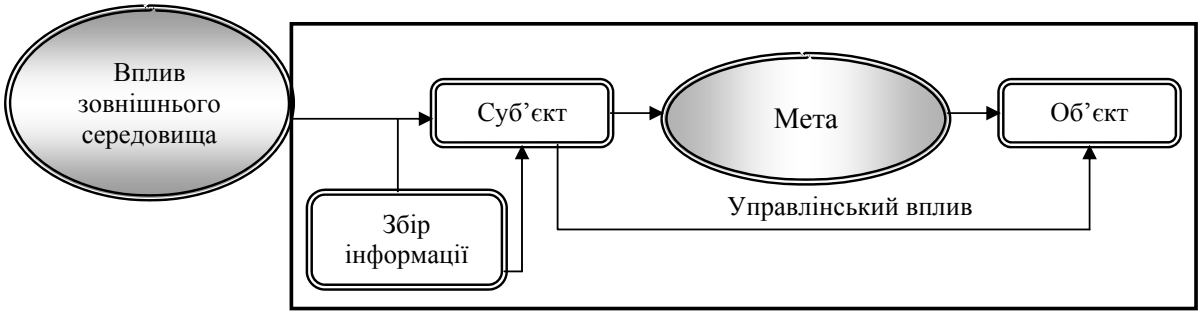

Рис. 1. Елементарне функціонування соціально-економічної системи

і просторі спосіб організації внутрішніх зв'язків і відносин системи. Усяка система має різні види структур. Структура – це кінцева сукупність елементів (частин) і відносин між ними. Елементи розрізняються між собою своїми властивостями. Кожен елемент може виявити свої властивості лише за взаємодії з іншими елементами системи.

Під елементом системи розуміють самостійне (відособлене) утворення системи (частина системи), що має свої специфічні риси, властивості й особливе значення для розвитку системи.

Отже, згідно з цими ознаками, система – це процес, що являє собою сукупність взаємопов'язаних і розміщених у певній послідовності елементів, які створюють разом цілісне утворення, що має мету і нові якості, відсутні в її елементах. Елементами системи можуть бути люди, предмети, явища, технології, ресурси тощо. З точки зору її статики система повинна характеризуватись структурними елементами, а з точки зору динаміки – управлінськими процесами, які протікають у соціально-економічній системі.

Підприємство є соціально-економічною системою тому, що cozio з латині означає «спільнота, група людей», а економічною тому, що результатом господарювання підприємства є певний результат – прибуток як економічна категорія.

Підприємство як система управління незалежно від специфіки діяльності має такі особливості: формує власну місію і цілі; потребує управління; здійснює різні види діяльності: виробничу, фінансову, інвестиційну, торговельну, комерційну та ін.; має необхідні для господарювання ресурси: людські, фінансові, матеріальні, інформаційні; характеризується горизонтальним поділом праці, який є основою створення відповідних виробничих підрозділів і функціональних служб; наявність вертикального поділу праці, який спрямований на координацію процесу управління за рівнями управління; наявність формальних і неформальних груп; залежить від впливу чинників зовнішнього середовища.

Огляд літературних джерел дав змогу узагальнити і запропонувати декілька варіантів використання керівництвом системного підходу до управління вітчизняними підприємствами.

Процес функціонування соціально-економічної системи (підприємства) може бути елементарним, простим і складним.

Перший варіант. Прикладом елементарного функціонування системи є сукупність елементів: суб'єкт управління та об'єкт управління (рис. 1).

Управління об'єктом може здійснюватися суб'єктом за допомогою обміну інформацією, яка надходить із зовнішнього і внутрішнього середовища та технічних засобів підприємства в односторонньому порядку.

Другий варіант. Прикладом простого функціонування системи управління може бути система зі зворотним зв'язком певного ієрархічного рівня. Оскільки система характеризується подільністю, то вона має дві підсистеми: керуючу і керовану. У даному разі суб'єкт управління (керуюча підсистема) підприємства виступає підсистемою системи і здійснює вплив на об'єкт управління (керовану підсистему), але може функціонувати як певна уособлена система. Їхня спільність може залежати від форми господарювання, наявності рівнів управління в системі в цілому (рис. 2). Загальними критеріями для виділення підсистеми є: здатність впливати на мету системи; наявність функціональних взаємозв'язків із системою; у складі великих підсистем наявність менших підсистем; поєднання підсистем з усіма елементами системи і зовнішнім середовищем.

Третій варіант. Процес функціонування системи управління підприємства пов'язаний із наявністю підсистем, які існують завдяки інфор-

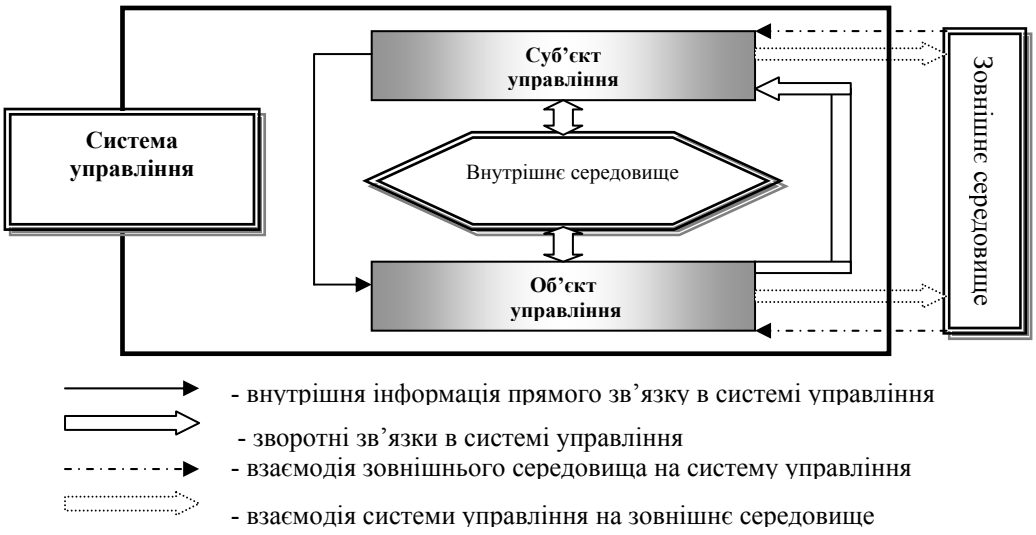

Рис. 2. Процес простого функціонування системи управління

маційним зв'язкам або комунікаціям. Підсистеми характеризуються поведінкою, яка не завжди співпадає з поведінкою системи, хоча й орієнтується на цільову організацію останньої.

Кожна система функціонує у певному середовищі і розвивається згідно зі зміною властивостей підсистеми та їх здатністю до інтеграції, тому хоча в організаційному відношенні підсистеми автономні, проте вони повинні діяти на основі мети і завдань системи (підприємства).

Керуюча і керована підсистеми системи (підприємства) різняться між собою специфікою виконуваних функцій і ступенем адаптації до зовнішнього середовища і тільки їх сумісне функціонування здатне створювати систему, яка має певну мету. Керуюча і керована підсистеми вирішують технічні, технологічні, організаційні, інформаційні, економічні, соціальні і кадрові завдання (функції), тому схематично їх можна подати у вигляді рис. 3.

Інформаційно-управлінська підсистема в широкому розумінні як повна система – це тканина, що вплетена в організацію як живий соціальний організм. Вона створюється у системі для виконання функцій управління, які реалізуються органом управління, апаратом управління, до складу якого входять функціональні підрозділи. Керуюча система є домінуючою, тому вона повинна відповідати вимогам розвитку сучасного виробництва і постійно удосконалюватись. Керуюча підсистема – досить складна система, оскільки вона через взаємодію на керований об'єкт реалізує певні функції управління: прогнозування, планування, регулювання, аналіз, організацію і контроль, без яких сам процес функціонування системи неможливий.

Структура керованої підсистеми складається із двох частин: структури об'єктів управління і структури взаємозв'язків (комунікацій). Отже, можна стверджувати, що об'єкт організаційного управління – це працівники (персонал підприємства) і їх діяльність, яка здійснюється для досягнення кінцевої мети, забезпечення найкращого використання ресурсів і створення оптимальних умов існування підприємства. Деякі дослідники відносять до опосередкованої керованої підсистеми підприємства поряд із колективами працівників матеріальні, фінансові та інформаційні ресурси, тобто засоби і предмети праці (рис. 4).

Тобто можна зробити висновок, що до керованої підсистеми належить низка взаємозалежних комплексів, основних і допоміжних служб, підрозділів, цехів з їх матеріально-технічною базою, фінансовими ресурсами, товарами, малоцінним та швидкозношуваним інвентарем, паливом, різними матеріалами, тарою, спецодягом. Тобто керована підсистема є живою динамічною підсистемою, в якій взаємодіють елементи і виникають управлінські і виробничі процеси. Недоцільно ототожнювати керуючу і керовану підсистеми з суб'єктом і об'єктом системи управління. Ототожнення можливе лише в організаціях простого типу, коли в системі управління немає інших підсистем, які б виконували функції управління, де немає ієрархічної побудови організації, тобто наявності декількох рівнів управління.

Четвертий варіант. Підприємство являє собою сукупність елементів як частин цілого, що існують і взаємодіють у статиці і динаміці. Внутрішнє середовище підприємства (системи) формується під впливом змінних елементів, що здійснюють безпосередній вплив на процес перетворень

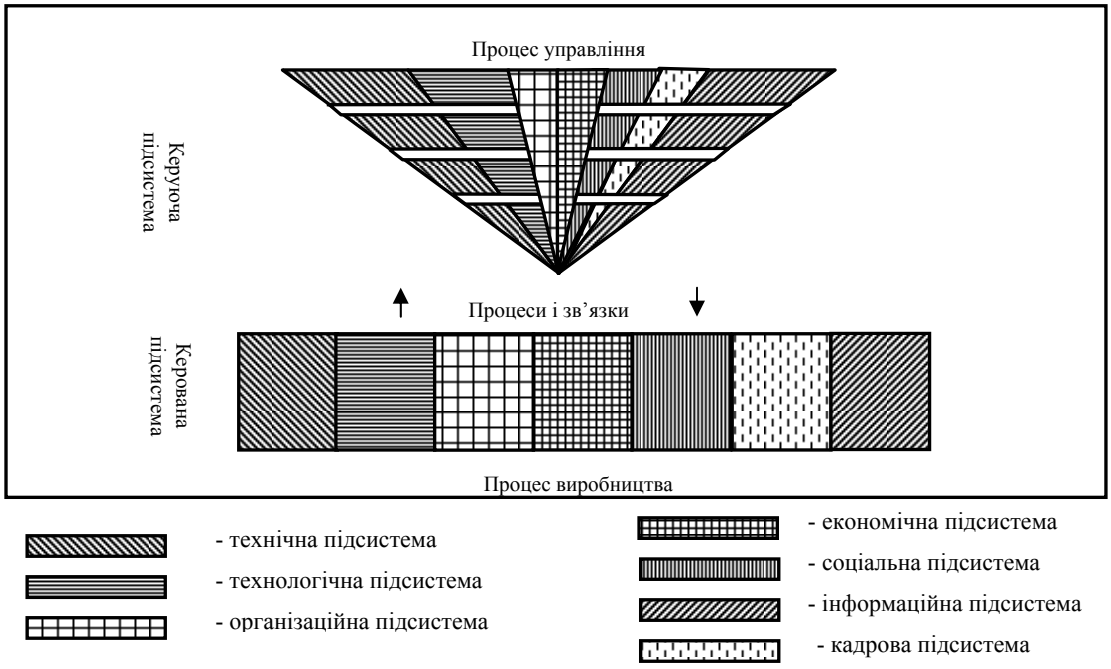

Рис. 3. Складники системи управління підприємства: керуючі і керовані підсистеми

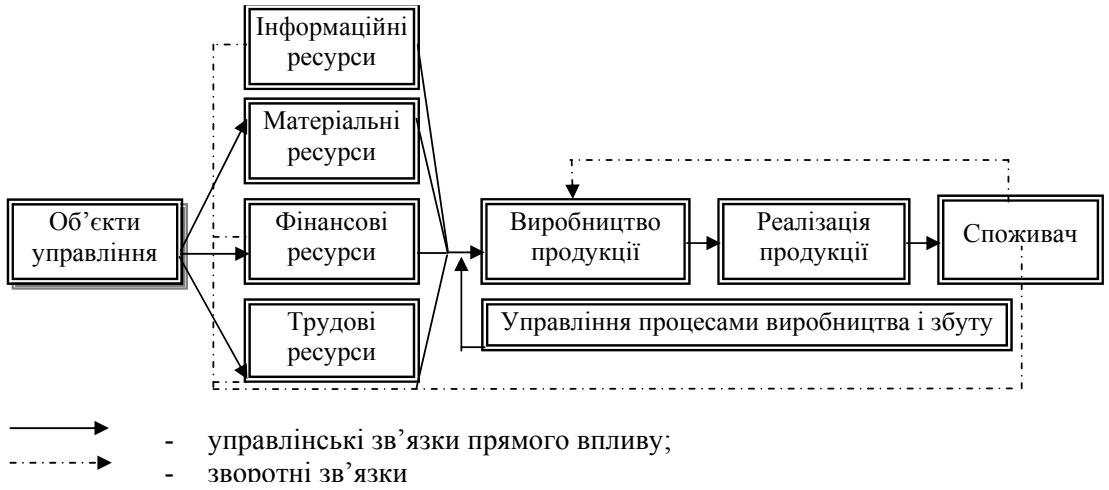

Рис. 4. Структура об'єктів системи управління підприємства

(виробництва продукції, послуг) на підприємстві. Основні елементи (внутрішні змінні) підприємства – це ситуаційні фактори всередині підприємства, що постійно перебувають у полі зору менеджерів: цілі (місія), завдання (плани), структура організації (побудова), технологія (управлінська і виробнича), люди та ресурси: фінансові, матеріальні, інформаційні) (рис.5).

Будь-яке підприємство розглядається як група людей зі спільними цілями – перший змінний фактор і найважливіший ресурс підприємства, який приводить в дію всі інші ресурси: інформаційні, фінансові, матеріальні. Того, що люди не змогли б досягти поодинці, вони досягають на підприємстві, тому його можна розглядати як засіб досягнення мети. Мета – це конкретний кінцевий стан чи очікувані результати роботи групи людей, які певним чином організовані. Очікувані перспективи повинні бути сформовані у вигляді цілей, або у місії, якщо підприємство використовує стратегічне планування.

Другою ситуаційною змінною підприємства як системи є структура управління підприємством. Із позиції теорії систем організаційна структура управління (ОСУ) розглядається як система, що має мету і складається із сукупності елементів та їх зв'язків. Деякі елементи відображають статику ОСУ (рівні управління та структурні підрозділи), а інші – характеризують динаміку організаційної структури управління (функції управління, комунікації). Тільки всі вони в сукупності – функції управління, рівні управління, структурні підрозділи, форми зв'язку, повноваження – створюють організаційну структуру управління і забезпечують їй існування як цілісної системи. Таке ствердження базується на системному підході до виділення структуроутворюючих елементів і їх єдності в структурі управління для забезпечення досягнення мети підприємства (рис. 6).

Третім внутрішнім змінним фактором підприємства є постановка завдань, під яким розуміють запропоновану роботу (групу робіт чи частину роботи), що повинна бути виконана заздалегідь установленим способом і в установлений термін. Під час розробки структури підприємства посадова інструкція включає низку завдань, що є частиною загального обсягу роботи управлінського і виробничого персоналу для досягнення мети. А завдання підприємства повинні бути визначені і деталізовані в певному документі: плані, програмі чи стратегії.

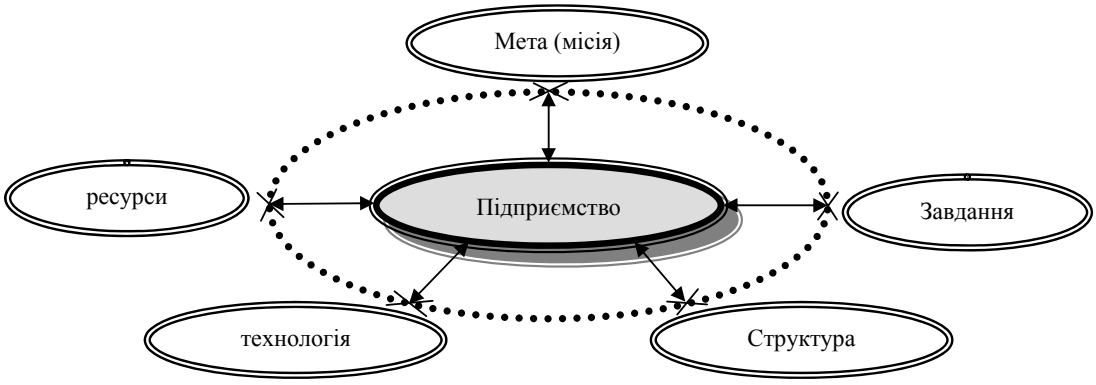

Рис. 5. Внутрішні елементи підприємства, як системи управління та їх взаємозв'язок

Рис. 6. Склад структуроутворюючих елементів організаційної структури управління підприємством

Четвертим змінним фактором виступає технологія: управлінська і виробнича. Технологія – це засіб перетворення сировини на певні продукти. Вона передбачає поєднання кваліфікованих навичок персоналу, обладнання, інфраструктури, інструментів і відповідних технічних знань, які необхідні для здійснення бажаних перетворень у матеріалах, інформації чи людях. Технологія виступає як засіб перетворення матеріалу, що надходить на вході виробничого процесу, у форму, яку отримують на виході.

Найважливішим внутрішнім змінним фактором управління є люди (п'ятий змінний фактор). Людська змінна розглядається в управлінні в трьох напрямах: поведінка людей (окремих людей, людей у групах, поведінка керівника), менеджер у ролі лідера, вплив менеджера на поведінку окремих людей і груп. Саме людський фактор приводить у дію матеріальні, фінансові і інформаційні ресурси підприємства для досягнення мети системи.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, використання запропонованих варіантів системного підходу до управління підприємством дає змогу стверджувати, що соціально-економічна система (підприємство), по-перше, є сукупністю взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, що дає можливість досягати цілей підприємства; по-друге, має власну структуру управління, яка відображає склад її елементів у поєднанні з їх розміщенням у системі і способом взаємозв'язків і взаємодії; по-третє, має власну організаційно-правову форму, яка виражає її внутрішній організаційний зміст у єдності з її статусом і положенням у зовнішньому середовищі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс : 2-е изд. – Т. 23.

2. Кунц Г., О'Доннел С. Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций. Ч. I / Г. Кунц, С. О'Доннел ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1981. – 495 с.

3. Сироєжкін І.М. Экономическая кибернетика. Системный метод : [учеб. пособ.] / І.М. Сироєжкін. – М. : АФЕИ, 1977. – 137 с.

4. Козлова О.В. Теория управления социалистическим производством : [учебник] / О.В. Козлова. – М. : Экономика, 1979. – 368 с.

5. Чернявський А.Д. Организация управления : [учеб. пособ.] / А.Д. Чернявский. – К. : МАУП, 1998. – 136 с.

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ЗА ТЕОРІЄЮ ІННОВАЦІЙ

THE THEORETICAL BASIS OF ENTERPRISE FUNCTIONALITY BY INNOVATION THEORY

УДК 330.34

Бояринова К.О.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри менеджменту
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті розглянуто теорію інновацій та теорії інноваційного розвитку, що характеризують розвиток на рівні підприємства. Окреслено теоретичне підґрунтя зазначених теорій у формуванні концептів функціональності підприємства та їх сучасний контекст з урахуванням еволюції наукової думки.
Ключові слова: *теорії інновацій, функціональність підприємства, інновації, інноваційний розвиток.*

В статье рассмотрены теории инноваций и теории инновационного развития, характеризующие развитие на уровне предприятия. Определены теоретические основы данных теорий в формировании концептов функциональности предприятия и их современный контекст с учетом эволюции научной мысли.
Ключевые слова: *теории инноваций, функциональность предприятия, инновации, инновационное развитие.*

There were considered the innovation theory and innovative development theories that characterize the development at the enterprise level. There were outlined the theoretical basis of these theories in forming concepts of enterprises functionality and their modern context, taking into account the evolution of scientific thought.
Key words: *innovation theories, enterprise functionality, innovation, innovative development.*

Постановка проблеми. Теорія інноваційного розвитку як самостійна сфера знань на даний час ще не є усталеною та формується як компілятивна, полідисциплінарна система знань, що включає принципи, методи та підходи теорії інноваційного й інвестиційного менеджменту, теорії економічного розвитку, еволюційної економічної теорії, еконофізики, концепції самоорганізації нелінійних систем та ін. [1]. Формування теоретико-методологічного підґрунтя функціональності підприємства в інноваційно орієнтованому розвитку потребує розгляду базових концептів теорії інновацій у контексті її еволюційного становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідними вченими теорій інноваційного розвитку вважаються Й. Шумпетер [2] (теорія інноваційного розвитку); Дж.А. Гобсон [3]; Н.Д. Кондратьєв (теорія довгих хвиль), Дж.Д. Бернал; Г. Менш; А. Кляйкнехт; С. Кузнець (епохальні інновації); Б. Твісс; М. Портер [4] (теорія конкурентних переваг); Ю.В. Яковєц [5]; С.Ю. Глазьєв, Д.С. Львов (концепція технологічного укладу); К. Фрімен, Н.Н. Нельсон (концепція національної інноваційної системи), Г. Чесбро (концепція відкритих інновацій) [6], Г. Іцковіц [9] (теорія потрійної спіралі). Враховуючи рівень вкладу в економічну наукову думку видатних учених, відповідно до мети дослідження, потребують розгляду теорії та концепції, які визначають інноваційний розвиток безпосередньо підприємства.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення концептуального базису теорії інновацій у формуванні сучасного контексту концептів функціональності підприємства з урахуванням еволюції наукової думки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження теорій інноваційного розвитку є неможливим без висвітлення праць їх основоположника Й. Шумпетера. Науковець убачав, що осередком інноваційного розвитку суспільства є безпосередньо підприємство, а саме його інноваційний потенціал, а економічний розвиток не є безперервним і має нерівномірний характер [2] (табл. 1). Заслуговують на увагу з точки зору інноваційного розвитку праці Дж.А. Гобсона, що окреслив інноваційновмістне та інноваційно орієнтоване виробництво як «сферу прогресуючої промисловості», а рушіями розвитку інновації – інструменти відкриття нових ринків, виробництва нових продуктів, створення нових способів їх виробництва [3].

М. Портер розвиток підприємств вбачав за використання кластерів. За його визначенням, кластер – це група географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній та пов'язаних із ними організацій певної сфери, які характеризуються узагальненням діяльності, взаємодоповнюючи один одного [4]. Розвиток підприємства здійснюється через набуття конкурентних переваг, до яких належать і інновації.

Ю.В. Яковець визначає умови та заходи інноваційного прориву, серед яких створення інститутів, організаційних інноваційних структур, затвердження програми підвищення конкурентоспроможності та ефективності економіки, а також формування реального інноваційного партнерства науки, освіти, влади, бізнесу [11].

До сучасних теорій інноваційного розвитку доречно віднести теорію відкритих інновацій Г. Чесбро, відповідно до якої у разі значного закриття інновацій підприємствами останні можуть знизити рівень інноваційного розвитку як прагнення створити всі розробки самостійно [6]. До ключових елементів (складників) концепції відкритих інновацій належать: виявлення основних змінних, які дають змогу зрозуміти та пояснити теорію відкритих інновацій; установлення взаємозв'язків між змінними; розкриття змісту змінних; напрями

та можливості використання результатів виконаних досліджень [12]. Науковці О. Гассман та Е. Енкель увели три основних архетипи відкритого інноваційного процесу [13]: 1) процес «ззовні всередину», який передбачає інтеграцію зовнішніх знань у власну базу знань із метою підвищення інноваційності компанії; 2) процес «зсередини назовні» шляхом постачання ідей на ринок; 3) сполучний процес, що об'єднує попередньо зазначені з використанням і зовнішніх джерел для отримання знань, їх поширення, і співпрацю з партнерами [13]. Автор концепції відкритих інновацій Г. Чесбро доповнює свої дослідження працею «Відкриті бізнес-моделі» [14], де окреслюється функціонування та розвиток підприємства під час використання ефективних відкритих бізнес-моделей, а також визначається необхідність патентів як інструментів захисту під час відкритості інновацій; автор наголошує на тому, що для кожної стадії життєвого циклу об'єктів інтелектуальної власності необхідна відповідна бізнес-модель [14]. Таким чином, концепція відкритих інновацій змінюється на використання відкритих бізнес-моделей.

Слід також окреслити концепцію підривних інновацій К. Крістенсена, відповідно до якої саме «підривні» визначили занепад провідних компаній [7, с. 15]. Ідея полягає в тому, що в ході конкурентної боротьби в галузі компанії, що виробляють, здавалося б, не кращий продукт, розвивають його в новий лідируючий продукт, обходячи всіх конкурентів [15, с. 40]. Принципи, які виділяє автор концепції «підривних» інновацій, наведено в табл. 2.

Погоджуючись із К. Крістенсеном, за першим принципом зазначимо, що в дійсності функціонування та розвиток підприємства є залежними від взаємодії з основними фінансовими (на вході у внутрішнє середовище організації) партнерами та споживачами (на виході), саме тому підприємство має дотримуватись задоволення їх економічних інтересів. Відповідно до другого принципу, доречно додати, що великомасштабні промислові підприємства пролонгують свої продукти на тривалий період, дещо покращуючи технологію їх виробництва або здійснюючи модифікації, а в разі реалізації реальної інновації намагаються створити її в межах власного продуктового ряду, що звужує горизонт зміни інноваційного базису виробничої системи. Четвертий принцип підтверджує необхідність упровадження управлінських, маркетингових та організаційних інновацій у процесі розвитку підприємства.

Продовжуючи власні дослідження К. Крістенсен та М. Рейнор розробили «Підривну» інноваційну модель витіснення конкурентів з ринку, основними тезами якої є [16]:

Таблиця 1

Теоретичні підходи до інноваційного розвитку підприємства

Теорії, концепції та моделі інноваційного розвитку	Базис функціональності підприємства
Теорія економічного розвитку (Й. Шумпетер)	Осередком інноваційного розвитку суспільства є безпосередньо підприємство, а саме його інноваційний потенціал, економічний розвиток не є безперервним і має нерівномірний характер [2]
Сфера прогресуючої промисловості (Дж.А. Гобсон)	Інновації як інструменти відкриття нових ринків, виробництва нових продуктів, створення нових способів їх виробництва [3]
Теорія конкурентних переваг (М. Портер)	Розвиток підприємства здійснюється через набуття конкурентних переваг, до яких належать і інновації, а також створення кластерів [4]
Епохальні інновації XXI століття (Ю.В. Яковець)	Формування нових технологічних укладів базується на великих винаходах, що вливають на зміну виробництва. На етапах дифузії та зрілості винахідницького циклу має місце ріст середніх винаходів, а на фазах зрілості та початку кризи відновлюється замовлення великомасштабних інновацій для формування нового технологічного укладу [5]
Теорія відкритих інновацій (Г. Чесбро)	У разі значного закриття інновацій підприємствами останні можуть знизити рівень інноваційного розвитку як прагнення створити всі розробки самостійно [6]. Використання відкритих бізнес-моделей
Концепція «підривних» інновацій (К. Крістенсен)	Принципи «підривних» інновацій, що обумовлюють можливості та проблеми розвитку: ресурси компанії залежать від споживачів та інвесторів, невеликі ринки не можуть забезпечити великим компаніям прибутковий ріст, неможливо аналізувати неіснуючі ринки, можливості організації стають перешкодою на її шляху, технологічне забезпечення може не відповідати потребам ринку [7, с. 18–22]
Модель «ТАМО» (Ф. Янсен)	Розвиток підприємства здійснюється на основі циклу (обходу «арени інновацій») «петлі взаємного підсилення» [8]
Теорія потрійної спіралі (Г. Іцковіц)	Інноваційний розвиток реалізується через взаємодію університетів, промисловості та влади [9]
Мережеві колаборайційні інновації (П. Глур)	Модель передбачає, що інновації створюються спільно через відносини колаборації [10]

Джерело: складено на основі [2–10]

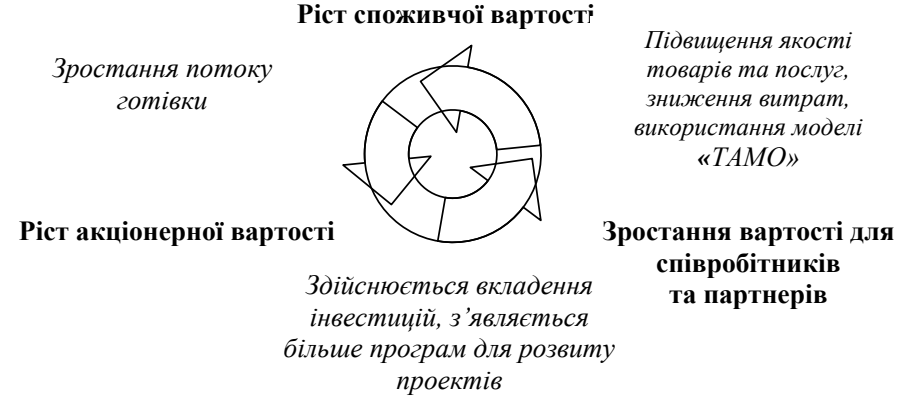

Рис. 1. «Петля взаємного підсилення» в компанії за Ф. Янсеном [8, с. 10]

– можливість утрати споживачів у майбутньому, у разі концентрації на виробництві та створенні продуктів, потрібних наявним споживачам, а також через непотрібні ускладнення продуктів;

– присутність протистояння підтримуючих та «підривних» інновацій: у боротьбі за підтримуючі інновацій першість отримують лідери, які ведуть боротьбу за споживачів, «підривні» інновації не розраховані на постійних споживачів, оскільки не передбачається з їх допомогою виводити покращені продукти на вже існуючі ринки, вони є простішими, зручні та недорогі;

– після утвердження інноваційного продукту на ринку, починається цикл удосконалення «підривної» інновації, що запускає процеси витіснення конкурентів [16].

Доцільною для розгляду є модель «ТАМО» Ф. Янсена, що пояснюється таким чином: за введення нової технології (Т), нових додатків у формі нових товарів та послуг (А), формування нових ринків (М) або введення нових організаційних форм (О) збільшується цінність для споживача 8, с. 9]. Ф. Янсен підкреслює роль інновацій у бізнесі. Розвиток підприємства здійснюється на основі циклу (обходу «арени інновацій») – «петлі взаємного підсилення» (рис. 1). Таким чином, дослідник також дотримується циклічного характеру розвитку та переходу підприємства з однієї фази до іншої, після чого відбувається зміна стану та запускається новий цикл.

Теорія потрійної спіралі, розроблена Г. Іцковіцем, визначає інноваційний розвиток через взаємодію університетів, промисловості та влади [9]. Досліджуючи регіональний рівень інноваційного розвитку, науковцем виділено, що структуру регіону формують: регіональний простір потрійної спіралі, простір знань, простір досягнення погодженості, інноваційний простір, регіональна інноваційна організація [9]. Доцільно підкреслити, що автор оперує простором та середовищами, в яких відбувається інноваційний розвиток, а також виділяє простір погодженості. Транспонуючи окреслені ідеї на мікрорівень, можна стверджувати, що інноваційний розвиток відбувається не за етап-

Таблиця 2

Принципи «підривних» інновацій за К. Крістенсеном

№ з/п	Принципи «підривних» інновацій	Характеристика
1.	Ресурси компанії залежать від споживачів та інвесторів	Підтримуючи теорію залежності від ресурсів, автор зазначає, що в дійсності витрачання коштів диктується споживачами та інвесторами. Найуспішнішими компаніями вважаються ті, в яких налагоджена система відсікання всіх непотрібних споживачам ідей
2.	Невеликі ринки не можуть забезпечити великим компаніям прибутковий ріст	«Підривні» технології сприяють виникненню нових ринків, великим компаніям важче виходити на них, тому доцільно передавати відповідальність за розвиток «підривних» технологій менш масштабним
3.	Неможливо аналізувати неіснуючі ринки	Потрібно застосовувати планування, що ґрунтується на відкриттях, за якого допускається, що прогноз, як і обрана стратегія, скоріш є помилковим, ніж правильним
4.	Можливості організації стають перешкодою на її шляху	Для «підривних» інновацій доцільно створювати нові можливості, якщо існуючі процеси та принципи організації не є доречними для вирішення проблем
5.	Технологічне забезпечення може не відповідати потребам ринку	Із ростом ринку «підривних» інновацій змінюються критерії вибору продуктів споживачами з функціональності на надійність, а потім зручність і на завершення ціна. Занадто швидкий темп розвитку продуктів призводить до випередження вимог споживачів

Джерело: складено на основі [7, с. 18–22].

ністю, а в середовищі, ураховуючи погодженість між компонентами зовнішнього середовища та внутрішнього середовища організації. Модель мережевих колаборацій інновацій П. Глура [10] передбачає спільне створення інновацій на основі колаборацій-них відносин між учасниками.

Таким чином, теоретичним підґрунтя теорії інновацій у формуванні концептів функціональності підприємства, доречно вважати такі положення:

1) осередком інноваційного розвитку суспільства є підприємство (за Й. Шумпетером);

2) інновації є драйверами розвитку підприємства (за Дж.А. Гобсоном);

3) інновації є джерелом конкурентних переваг підприємства (за М. Портером);

4) активізація великомасштабних інновацій здійснюється на початкових етапах кризи (за Ю.В. Яковцем);

5) інноваційне партнерство науки, освіти, влади, бізнесу є визначальним у забезпеченні функціональності (за Ю.В. Яковцем та Г. Іцковіцем);

6) використання відкритих бізнес-моделей та концепції відкритих інновацій формує інноваційне мислення (за Г. Чесбро);

7) створення «підривних» інновацій змінює спрямованість у забезпеченні функціональності та спонукає до формування політики убезпечення великих підприємств від їх дії (за К. Крістенсеном);

8) зростання вартості підприємства та цінності для споживача відбувається в процесі циклічності набуття інноваційного досвіду (арени інновацій за Ф. Янсеном);

9) колаборацій-ні відносини набувають ознак чинника ефективності інноваційної діяльності (за П. Глуром).

Висновки з проведеного дослідження. У ході аналізу еволюції наукової думки у розрізі теорій інновацій сучасний контекст функціональності підприємства має ґрунтуватись на підпорядкованості розвитку підприємства на технологічні уклади; розгляді кризи як видозміни діяльності підприємства на основі інновацій, у тому числі «підривних»; орієнтації на бізнесове інноваційне мислення; використанні моделі відкритих інновацій у формуванні політики економічної поведінки; створенні інновацій у процесі колаборацій-них відносин зі стейкхолдерами; орієнтації на спіралевидну циклічність розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Яковенко В.С. К вопросу об актуальности исследований процессов инновационного развития предприятий / В.С. Яковенко // Молодой ученый. – 2011. − №5. − Т. 1. − С. 237−239.

2. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Й.А. Шумпетер ; пер. з англ. В. Старка. – К. : Києво-Могил. акад., 2011. – 242 с.

3. Гобсон Дж.А. Империализм / Дж.А. Гобсон. – М. : Либроком, 2010. – 288 с.

4. Портер М. Международная конкуренция: Конкурентные преимущества стран / М. Портер. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 896 с.

5. Яковец Ю.В. Эпохальные инновации XXI века / Ю.В. Яковец. – М. : Экономика, 2004. – 443 с.

6. Chesbrough, H. W. Open Innovation: the New Imperative for Creating and Profiting from Technology. / H. W. Chesbrough – Boston, Massachusetts: Harvard Business School Press, 2003. – 227 p.

7. Кристенсен К. Дилемма инноватора / К. Кристенсен ; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 239 с.

8. Янсен Ф. Эпоха инноваций / Ф. Янсен ; пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 2002. – XII. – 308 с.

9. Ицковиц Г. Тройная спираль. Университеты – предприятия – государство. Инновации в действии

10. Г. Ицковиц ; пер. с англ. под ред. А.Ф. Уварова. – Томск : Изд-во Томского государственного университета систем управления и радиоэлектроники, 2010. – 238 с.

11. Gloor P.A. Swarm Creativity: Competitive Advantage through Collaborative Innovation Networks. New York: Oxford University Press, 2006. – 209 p.

12. Яковец Ю.В. Грамматика инноваций и стратегия инновационного прорыва. Пособие для молодых инноваторов / Ю.В. Яковец. – М. : МИСК. – 43 с.

13. Черваньов Д. Пріоритетні напрямки реалізації відкритих інновацій в Україні / Д. Черваньов, Л. Названова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – Вип. 136. – С. 4–7.

14. Gassmann O. Towards a theory of Open Innovation: three core process archetypes / O. Gassmann, E. Enkel [Online resource] // R&D Management Conference, 6 July, Lisabon, Portugal. – 2004. – available at: https://www.alexandria.unisg.ch/274/1/Gassmann_Enkel.pdf.

15. Chesbrough H. W. Open Business Models: How to Thrive in the New Innovation Landscape. Harvard: Harvard Business School Press, 2006.

16. Туккель И.Л. Методы и инструменты управления инновационным развитием промышленных предприятий / И.Л. Туккель, С.А. Голубев, А.В. Сурина, Н.А. Цветкова ; под ред. И.Л. Туккеля. – СПб. : БХВ-Петербург, 2013. – 208 с.

17. Кристенсен К. Решение проблемы инноваций в бизнесе. Как создать растущий бизнес и успешно поддерживать его рост / К. Кристенсен, М. Рейнор ; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 290 с.

ФОРМУВАННЯ НАПРЯМІВ ЗДІЙСНЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

FORMING DEVELOPNING THE STRATEGIC PLANNING OF HOUSING AND COMMUNAL SERVICES

УДК332.8:338.2

Величко В.В.
к.е.н., доцент кафедри економіки підприємств, бізнес-адміністрування та регіонального розвитку
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова
Матвєєва Н.М.
к.е.н., доцент кафедри економіки підприємств, бізнес-адміністрування та регіонального розвитку
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова
Гайденко С.М.
асистент кафедри економіки підприємств, бізнес-адміністрування та регіонального розвитку
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

У статті розглянуто деякі аспекти формування концептуальних засад стратегії розвитку підприємств житлово-комунального господарства. Проаналізовано існуючи підходи до формування стратегії та обрано комплексний підхід. Запропоновано комплекс дій щодо розробки стратегії розвитку підприємств житлово-комунального господарства.
Ключові слова: *стратегія, підприємства житлово-комунального господарства, управління стратегією розвитку підприємств, гармонізація інтересів, інструментарій, удосконалення системи управління.*

В статье рассмотрены некоторые аспекты формирования концептуальных основ стратегии развития предприятий жилищно-коммунального хозяйства. Проанализированы существующие подходы к формированию стратегии и избран комплексный подход. Предложен комплекс действий по разработке стратегии развития предприятий жилищно-коммунального хозяйства.
Ключевые слова: *стратегия, предприятия жилищно-коммунального хозяйства, управление стратегией развития предприятий, гармонизация интересов, инструментарий, совершенствование системы управления.*

The article discusses some aspects on formation of Strategy of development of housing and communal services. Existing approaches in shaping strategy and chosen the comprehensive approach. Is offered a set of actions on development strategy of housing and communal services.
Key words: *strategy, enterprises Housing, management development strategy, harmonization of interests tools, improving management system.*

Постановка проблеми. Для розробки й упровадження стратегії розвитку підприємств житлово-комунального господарства необхідно трансформувати існуючу організаційну систему управління цією сферою, враховуючи її соціальне значення та нагальну потребу реформування галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окресленого напряму займалися такі видатні вчені, як Г. Мінцберг, М. Долішний, З. Варналій, Т. Момот, Є. Мица, Г. Домбровська, І. Геращенко, Л. Кравцова.

Постановка завдання. Метою дослідження є застосування комплексного підходу до формування стратегічного планування на підприємствах житлово-комунального господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим напрямом обґрунтування концептуальних засад поняття «стратегії» є підхід, запропонований представниками Гарвардської бізнес-школи Andrews та Christiansen [9], які розглядають стратегію як комплексну категорію, розробка якої включає збір та аналіз даних, дії щодо її формування, оцінку та впровадження. Вчені Гарвардської бізнес-школи побудували основні положення так званої школи проектування, в рамках якої стратегія визначається як співвідношення між потенціалом компанії та можливостями, які їй надає конкурентне середовище [9]. Слід зазначити, що надаючи перевагу процесам формування та впровадження стратегії, представники школи проектування залишають поза увагою процеси адаптації стратегії до умов господарювання, що перманентно трансформуються.

У цьому контексті для вирішення попередніх проблем у сучасній економічній літературі запропонований відповідний інструментарій, а саме:

- впровадження та реалізація проекту PIMS, який спрямований на визначення впливу маркетингової стратегії на прибуток;
- матриця Бостонської консалтингової групи (зростання / частка ринку);
- матриця стратегічного планування бізнесу McKinsey;
- матриця життєвого циклу компанії ADL;
- матриця дивізіонального планування компанії Larange;
- аналіз кінцевої гри компанії Harrigan-Porter [10];
- дерево цілей [1].

У сучасних наукових дослідженнях значного розвитку отримав ресурсний підхід до визначення стратегії, в якому значна увага фокусується на ресурсах, які необхідно і доцільно використовувати для забезпечення конкурентних переваг. У цьому контексті визначають такі напрями розробки стратегії:

- визначення та класифікація ресурсів, які необхідні для розробки й упровадження стратегії;
- характеристика можливостей підприємства з орієнтацією на більш ефективну їх реалізацію;
- визначення потенціалу ресурсів та можливостей щодо забезпечення конкурентних переваг;
- вибір стратегії використання ресурсів із най-

більшою реалізацією потенціалу ресурсів та можливостей;

- визначення ресурсів, рівень яких необхідно збільшити для підвищення ефективності й результативності діяльності суб'єктів господарювання [10].

Серед концепцій визначення стратегії слід указати на теоретико-методичний підхід, який базується на особливостях управління цією категорією. Г. Мінцберг як представник такого підходу визначає такі типи стратегій: планові, підприємницькі та навчання шляхом набуття досвіду [6]. Запропонований підхід дає змогу здійснити відповідний вибір стратегії на підприємстві й здійснювати управління на кожному етапі виробничо-господарської діяльності. Водночас недоліком цього підходу є наявність деякого відокремлення запропонованих стратегій одна від одної, виникають труднощі у гармонізації представлених стратегій та їх можливої зміни протягом операційного циклу.

Під час формування стратегій слід указати на динамічний підхід, в якому перевага надається оцінці та реагуванню на зміни у зовнішньому середовищі, яке розглядається як багатогранна категорія, що включає цінності споживача, цінності акціонерів та персоналу, можливість реагування підприємства на зовнішні та внутрішні проблеми. Перевагою цього підходу є можливість постійного реагування на зміни, що від-

Рис. 1. Напрями здійснення стратегічного планування на підприємстві [5]

буваються у зовнішньому середовищі. Проте виникає деякий дисбаланс щодо привалювання динамічного складника над іншими функціональними, ресурсними та ін.

У наукових дослідженнях спостерігаються зміщення акцентів щодо визначення стратегії як окремої категорії, що має відповідні характеристики та ознаки до обґрунтування її як комплексної категорії. Так, вітчизняні вчені визначають стратегію як сукупність цілей і комплекс дій для їх досягнення, які враховують специфіку діяльності комунального сектора, обмеженість фінансових ресурсів, динамічність економічного середовища і переважання соціальної спрямованості функціонування житлово-комунального господарства [11]. Слід зазначити, що в рамках комплексного підходу заслуговують на увагу підходи, запропоновані відомими українськими вченими М Долішнім [3] і З. Варналієм [12], які важливе значення під час розробки й упровадження стратегії приділяють комплексу інструментів просторового регулювання соціально-економічного розвитку й управлінню економічними, соціальними, екологічними та політичними факторами. Крім того, З. Варналій робить важливий висновок, що стратегія регіонального розвитку має гармонійно вписуватись у загальнодержавну стратегію розвитку.

Отже, ґрунтуючись на положеннях комплексного підходу, у дослідженні авторами пропонується розглядати стратегію розвитку підприємств житлово-комунального господарства як комплекс довгострокових дій, які спрямовані на забезпечення розвитку житлово-комунальних підприємств шляхом використання методів, інструментарію, моделей, орієнтованих на досягнення мети в контексті формування конкурентних переваг і реалізації принципів ринкових відносин за гармонізації взаємодії із зацікавленими особами. У процесі розробки стратегії важливе значення має стратегічне планування, яке перебуває у фокусі уваги широкого кола науковців. Т. Момот і Є. Мица в контексті розробки стратегічних планів приділяють увагу розробці рекомендацій та передумов забезпечення оптимальних напрямів розвитку підприємств, проте не визначають конкретні сценарії стратегічного розвитку суб'єктів господарювання [7].

Визначаючи детермінанти стратегічного планування, Г. Домбровська та І. Геращенко запропонували трансформаційну модель змісту структурних складників стратегічного планування [4]. Проте не розроблено конкретного механізму реалізації стратегічного планування та його детермінантів на підприємстві. Деякі фахівці під час здійснення стратегічного планування концентрують увагу на ризиках

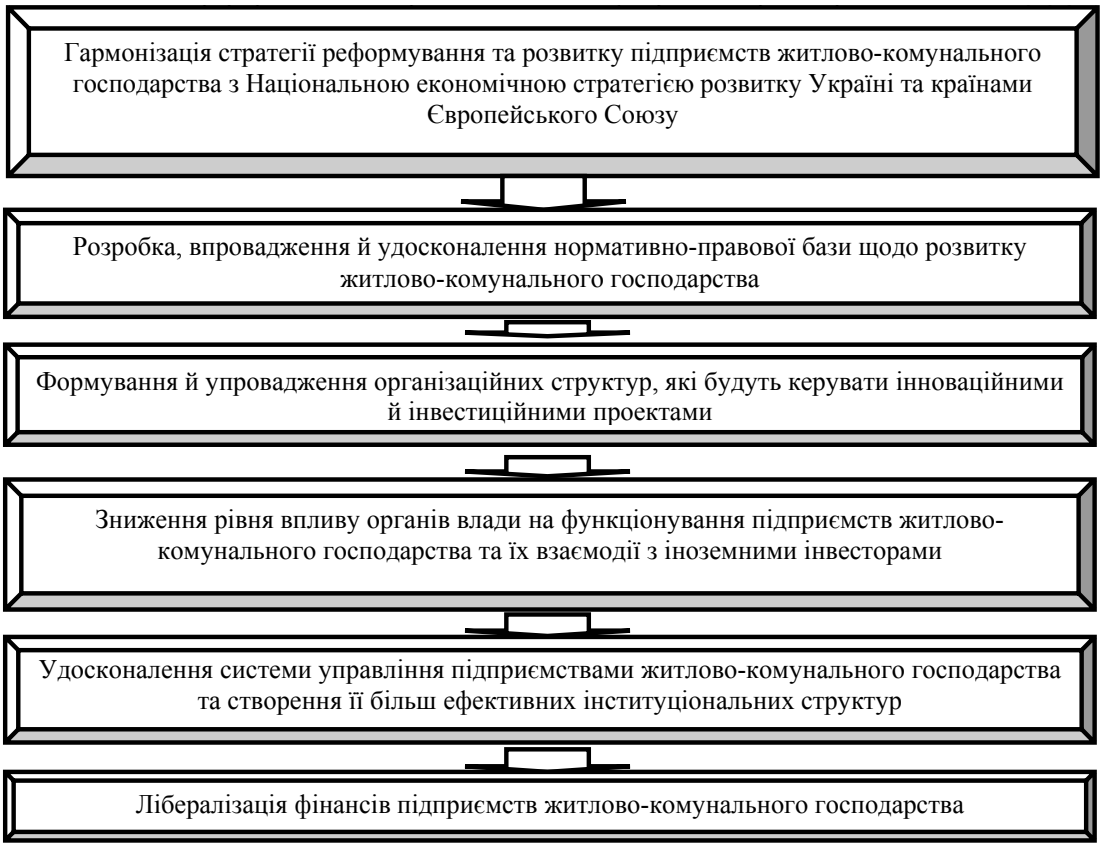

Рис. 2. Комплекс дій щодо розробки стратегії розвитку підприємств житлово-комунального господарства

та впливу зовнішніх факторів на підприємство [2]. Водночас у представленому дослідженні Г.Г. Висоцького не запропоновано узагальнюючого критерію розвитку житлово-комунального господарства та вплив на нього зовнішнього та внутрішнього середовища, що знижує рівень обґрунтованості прийняття та реалізації управлінських рішень. Л. Кравцова в процесі стратегічного планування розвитку підприємств житлово-комунального господарства пропонує алгоритм стратегічного планування, у рамках якого виділяє такі напрями (див. рис. 1) [5]. Запропоновані напрями дають змогу комплексно здійснити стратегічне планування, реагувати на диспропорції й асиметрії, що виникають у системі. Проте, на жаль, не конкретизовані кількісні параметри щодо результативності впровадження напрямів розвитку підприємства, відсутній конкретний інструментарій оцінки визначених напрямів розвитку. Крім того, відсутній механізм реалізації розробленого алгоритму стратегічного планування напрямів розвитку підприємства. Слід зазначити, що для розробки й упровадження стратегії розвитку підприємств необхідно визначити джерела фінансування цієї галузі, у тому числі за рахунок залучення іноземних інвестицій.

У цьому напрямі на підприємствах житлово-комунального господарства спостерігається низька активність. Так, протягом останніх років реалізовано всього декілька проектів:

- спільний проект Тасіс та ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» – 13 млн. дол. США;
- проект Німецького товариства технічного співробітництва GTZ «Санація житлового будинку»;
- проект Німецького товариства технічного співробітництва GTZ «Реконструкція історичного центру міста» – 10 млн. дол. США;
- спільний зі Світовим банком проект «Водопостачання та каналізація м. Львова» – 40,8 млн. дол. США;
- спільний проект з Європейським банком реконструкції та розвитку щодо реалізації проекту «Розвиток системи водопостачання та каналізації м. Запоріжжя» – 42,5 млн. дол. США;
- спільний зі Світовим банком проект «Розвиток міської інфраструктури» – 140 млн. дол. США;
- спільний із Міжнародним банком реконструкції та розвитку та Фондом чистих технологій проект «Підвищення енергоефективності в секторі централізованого теплопостачання України» – 382 млн. дол. США;
- спільний зі Світовим банком проект «Другий проект розвитку міської інфраструктури» – 350 млн. дол. США;
- спільний із Міжнародним банком реконструкції та розвитку проект «Удосконалення системи мулового господарства каналізаційних очисних споруд м. Харкова» – 75,8 млн. дол. США.

Рис. 3. Заходи щодо розробки й упровадження системи управління стратегією розвитку підприємств житлово-комунального господарства [8]

У результаті дослідження авторами визначено, що в рамках спільних проектів реалізуються заходи, які мають тактичний характер і спрямовані на роботу з конкретними об'єктами. Проте комплексної інвестиційної програми не впроваджено, оскільки в іноземних інвесторів не має повної довіри до існуючої системи управління житлово-комунальним господарством. Слід указати на негативні явища (корупцію, тіньову економіку, неефективну систему управління житлово-комунальними підприємствами та ін.), якими характеризується функціонування житлово-комунального господарства на регіональному рівні.

За останні роки розроблено й упроваджено організаційні структури, які спрямовані на покращання інвестиційного клімату та активізацію залучення іноземних інвестицій у сфері житлово-комунального господарства України. Так, Міністерство з питань житлово-комунального господарства своїм Наказом від 1.11. 2007 № 164 створило Консультативно-дорадчу раду з питань покращання інвестиційного клімату та залучення іноземних інвестицій у галузь житлово-комунального господарства. Слід зазначити, що для розробки стратегії розвитку житлово-комунального комплексу, враховуючи міжнародний досвід та особливості його взаємодії з іноземними інвесторами, авторами запропоновано такі дії (див. рис. 2).

Реалізація запропонованого комплексу спирається на відповідну нормативно-правову базу, а саме на закони України «Про засади зовнішньої та внутрішньої політики України», «Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009–2014 роки» та ін.

Проте існують проблеми щодо фінансування деяких положень цих законів для реалізації їх у повному обсязі, що гальмує взаємовідносини з іноземними інвесторами у сфері житлово-комунального господарства.

На думку фахівців, необхідно трансформувати існуючу організаційну систему управління цією сферою. Так, В. Ніколаєв і Ю. Антонюк запропонували п'ятирівневу систему управління стратегією розвитку підприємств житлово-комунального господарства [8]:

- 1-й рівень: розробка, нормативно-методичне забезпечення і моніторинг здійснення державної програми реформування галузі;
- 2-й рівень: конкретизація заходів державної програми, планування, організація і моніторинг їх здійснення в містах і районах області;
- 3-й рівень: планування і здійснення заходів із реформування і реорганізації житлово-комунального господарства міста (району);
- 4-й рівень: планування і здійснення стратегії розвитку підприємства;
- 5-й рівень: планування і контроль проектів реформування галузі.

Названі автори запропонували заходи щодо розробки й упровадження представленої системи (див. рис. 3).

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, розглянутий інструментарій дає змогу розробити й упровадити стратегію розвитку підприємств житлово-комунального господарства, яка орієнована на зростання ефективності та результативності діяльності під час упровадження ринкових умов, конкурентоспроможність житлово-комунальних підприємств, застосування «нових» організаційних форм, гармонізацію взаємодії із зацікавленими особами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Афанасьев Н.В. Управление развитием предприятия : [монография] / Н.В. Афанасьев, В.Д. Рогожин, В.И. Рудыка. – Х. : ИНЖЭК, 2003. – 184 с.

2. Висоцький Г.Г. Стратегічне планування розвитку промислового підприємства : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Г.Г. Висоцький. – Харків, 2004. – 20 с.

3. Долішній М.І. Регіональна політика: методологія, методи, практика / М.Г. Долішній, П.Ю. Бєлєнький, Є.І. Бойко та ін. – Львів: Друк, 2001. – 720 с.

4. Домбровська Г.П. Особливості стратегічного планування діяльності на підприємстві / Г.П. Домбровська, І.О. Геращенко // Комунальне господарство міст. Серія «Економічні науки». – 2008. – Вип. 85. – С. 211–216.

5. Кравцова Л.В. Стратегічне планування розвитку підприємств житлово-комунального господарства / Л.В. Кравцова. – Х. : ХНАМГ, 2006. – 24 с.

6. Минцберг Г. Пять «П» стратегии / Г. Минцберг, Дж.Б. Куинн, С. Гошал // Стратегический процесс. – СПб. : Питер, 2001. – 688 с.

7. Момот Т.В. Стратегічне планування в системі корпоративного управління будівельних підприємств / Т.В. Момот, Є.В. Мица // Комунальне господарство міст: Серія «Економічні науки». – 2008. – Вип. 85. – С. 14–19.

8. Ніколаєв В., Антонюк Ю. Модернізація і реформування житлово-комунального господарства в системі стратегічного планування розвитку міст / В. Ніколаєв, Ю. Антонюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ist.osp-ua.info/books/shlyah/1_Experty/Nikolaev.doc

9. Основы устойчивого развития Харьковской области до 2020 года : [монография] / М.М. Добкин, С.И. Чернов, Г.А. Кернес [та ін.]. – Х. : ИНЖЭК, 2010. – 528 с.

10. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : [монографія] / За ред. З.С. Варналія. – К.: Знання України, 2005. – 498 с.

11. Світлична В.Ю. Організаційні засади формування економічної стратегії підприємств житлово-комунального господарства : автореф. дис. … к. е. н. : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / В.Ю. Світлична. – Х. : ХНАМГ, 2004. – 24 с.

ДІАЛЕКТИКА ПОНЯТТЯ «РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВА»
DIALECTICS OF «ENTERPRISE DEVELOPMENT» CONCEPTS

УДК 65.016

Горіна Г.О.
к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки та туризму
Донецький національний університет економіки та торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг

У статті здійснено теоретичне узагальнення та системний аналіз підходів до трактування понять «розвиток», «розвиток підприємства». Встановлено існування двох полярних груп властивостей розвитку. Запропоновано класифікацію видів розвитку підприємства.
Ключові слова: *розвиток, розвиток підприємства, економічний розвиток, підприємство, властивості розвитку.*

В статье осуществлены теоретическое обобщение и системный анализ подходов к трактовке понятий «развитие», «развитие предприятия». Установлено существование двух полярных групп свойств развития. Предложена классификация видов развития предприятия.
Ключевые слова: *развитие, развитие предприятия, экономическое развитие, предприятие, свойства развития.*

The article carries out the theoretical generalization and system analysis of approaches to the concepts interpretation of "development", "enterprise development". The existence of two polar groups of properties is established. The classification of the enterprise development types is proposed.
Key words: *development, enterprise development, economic development, enterprise, development characteristics.*

Постановка проблеми. Активне залучення держави до процесів глобалізації, інтегрованість її економіки до світового господарства обумовлюють необхідність урахування підприємствами багатьох факторів зовнішнього середовища, підвищення гнучкості та адаптивності до швидкоплинних умов господарювання. Сучасні умови діяльності підприємств визначаються жорсткою конкуренцією, динамічністю ринкової кон'юнктури, сучасними інноваційними тенденціями ведення бізнесу, мінливим характером зовнішнього та нестабільністю внутрішнього середовища тощо. Так, «процесом, який дає змогу не лише виживати, але й стабільно функціонувати підприємству за таких умов, є розвиток» [1, с. 58]. Розрізненість та неузгодженість підходів учених до методологічних основ та категоріального апарату дослідження розвитку підприємства заважають розробити комплекс інструментів та механізмів управління розвитком та спонукають, своєю чергою, до систематизації та критичного аналізу наявного апарату, логічного осмислення змісту категорії «розвиток підприємства».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження поняття «розвиток» у категоріальному апараті теорії розвитку знайшло своє відображення у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників: Афанасьєва Н.В., Рогожина В.Д., Рудика В.І. [2], Богатирьова І.А. [3], Капліної А.С. [1], Погорєлова Ю.С. [4], Пащенко О.П. [5] тощо. Теоретичні та методологічні аспекти розвитку підприємства, його функціонування та управління висвітлено у працях Дунди С.П. [6], Кифяк В. [7], Кушнер М.А., Карлиної Е.П. [8], Матіщак Ю.І. [9], Нечепуренко М.Н. [10], Плугіної Ю.А. [11], Прийми Л.Р., Кулиняк І.Я. [12], Талавиря О.М. [13], Цопа Н.В. та ін.

Постановка завдання. Мета статті – теоретичне узагальнення та системний аналіз підходів до трактування понять «розвиток», «розвиток підприємства», розробка на цій підставі узагальненої класифікації видів розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Узагальнення та обґрунтування теоретичних та методологічних засад управління розвитком підприємства базується на дослідженні етимології поняття «розвиток», який у рамках даної статті доцільно розглядати як економічну категорію. Багатоаспектний та міждисциплінарний характер дефініції «розвиток» призводить до появи значної кількості тлумачень цього явища. Економічний складник обґрунтування категорії «розвиток» докладно розглянутий у працях вітчизняних та закордонних дослідників. Економічний напрям дослідження розвитку має власні підходи до визначення, види та форми. Крім загальновизнаних видів, таких як еволюційний та революційний, прогресивний та регресивний, дослідниками теорії економічного розвитку відокремлено специфічні підходи до трактування цього поняття, відособлено види, властиві саме економічному розвитку.

Афанасьєва Н.В., Рогожин В.Д., Рудика В.І. виділяють три напрями економічного розвитку: збільшення масштабів споживання економічних ресурсів – кількісний аспект; зміни у складі елементів та їхніх комбінацій – структурний аспект; зрушення в споживчих характеристиках елементів, у їхній індивідуальній і інтегральній корисності – якісний аспект [2].

Пащенко О.П. досліджує розвиток організації та пропонує розглядати його «…з одного боку, як такий тип змін, що підвищує ступінь організованості системи, а з іншого – як виділену у складі підприємства систему, в якій об'єднані інноваційні процеси, що ведуть до кількісних та якісних змін у всіх функціональних галузях підприємства, а також контури її управління на основі зворотних зв'язків, в яких розв'язуються завдання стратегічного та тактичного управління і запускаються механізми самоорганізації оперативного управління розвитком» [5, с. 100].

За Богатирьовим І.А. розвиток – це «сукупність змін різної економічної природи, цілеспрямованості, інтенсивності, які об'єктивно перебігають

в соціально-економічній системи під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, а також ведуть до переходу і фіксації підприємства в різних організаційно-економічних станах» [3, с. 80].

Шинкаренко В.Г., Бурмака Н.Н. дають трактування розвитку соціально-економічної системи, яке, на їхню думку, має універсальний зміст та може біти використане для різних типів систем від окремих підрозділів підприємства до галузей економіки: це «незворотні, закономірні, спрямовані на розв'язання протиріч між системою та зовнішнім середовищем або всередині системи кількісні, структурні та якісні зміни відповідно до встановленої мети, які призводять до досягнення якісно нового стану (властивості) системи та отримання соціально-економічного ефекту» [15, с. 84].

Мочерний С. визначає економічний розвиток як незворотні, закономірні зміни технологічного способу виробництва (спосіб виробництва, що базується на техніко-економічному поєднанні речових і особистісних факторів виробництва, комплексні техніко-технологічні відносини між речовими елементами продуктивних сил у системі техніко-економічних відносин) [16, с. 623]. Благодєтєлєва-Вовк С.Л. позиціонує економічний розвиток як «…процес та результат творчого пізнання та діяльності народу як єдиного, гармонізованого цілого, спрямований на покращання людського життя та існуючого світу» [17]. Афанасьєв Н.В., Рогожин В.Д., Рудика В.І. дотримуються думки, що розвиток – це «процес, який ґрунтується на результатах науково-технічного досягнення, що сприяє розвитку виробничих сил та задоволенню потреб суспільства в товарах високої якості» [2, с. 37]. З точки зору Торадо М.П., розвиток – це багатовимірний процес, який включає реорганізацію та переорієнтацію всієї економічної і соціальної системи [18]. Моргунов Є.Г. стверджує, що економічна категорія «розвиток» – «складна і багатогранна, з одного боку, і є здатністю будь-якої соціально-економічної системи змінювати свою структуру, склад елементів і функцій, а з іншого – є процесом» [19, с. 61].

Таким чином, узагальнення зазначених підходів та визначень економічного розвитку дає змогу дійти висновку, що структуру економічного розвитку генерує розвиток усіх його складників та елементів, а саме розвиток економічної системи, галузі, підприємства, розвиток капіталу, ринку праці, розвиток інноваційних та інвестиційних процесів тощо.

Систематизація існуючих дефініцій поняття «розвиток», критичний аналіз підходів до його трактування та дослідження поглядів науковців до відокремлення характеристик, притаманних розвитку, дали змогу встановити існування двох полярних груп властивостей розвитку (рис. 1).

Слід зазначити, що більшість дослідників теорії розвитку дотримуються погляду щодо привалювання першої групи характеристик, притаманних розвитку.

Окреме місце в економічному ракурсі дослідження категорії «розвиток» займає розвиток підприємства. Підвищений інтерес науковців до феномену розвитку підприємства породжує значку кількість підходів до трактування сутності цього поняття. Дослідження теоретичних засад проблематики розвитку підприємства на основі опрацювання значної кількості наукових публікацій дало змогу виявити значні розбіжності у визначенні природи цього поняття, його сутності та складових елементів.

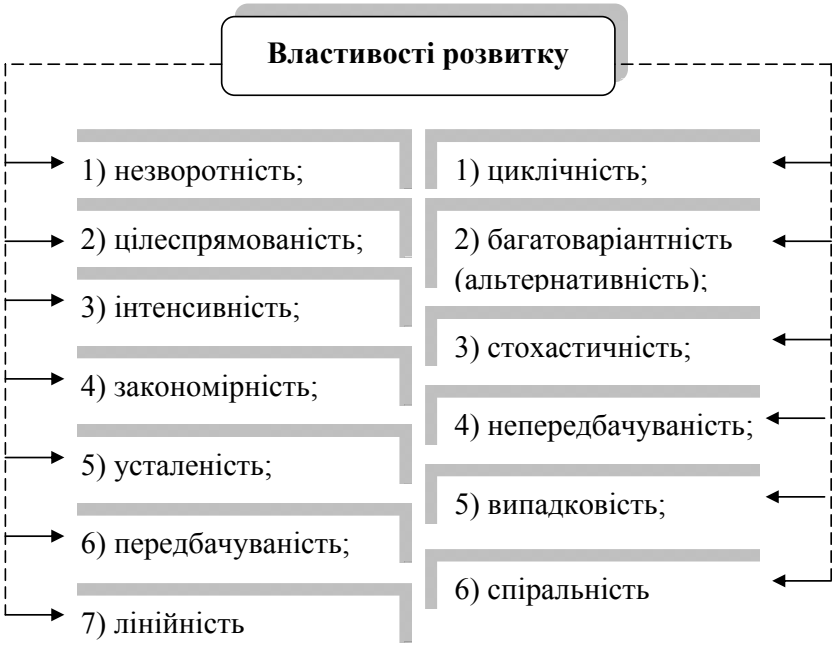

Рис. 1. Властивості розвитку

Переважна більшість існуючих визначень поняття «розвиток підприємства» спирається на відокремлення різноманітних змін або процесів, що призводять до зміни підприємством свого якісного стану.

Цопа Н.В. стверджує, що розвиток підприємства – «це спрямована, закономірна зміна стану підприємства, якому притаманні властивості заощадження і зростання значень якості функціонування підприємства вище порога безпеки, темпів приросту якості функціонування підприємства не нижче щодо приросту економіки і конкретного ринкового оточення» [14, с. 179–180]. Дунда С.П. запропонував визначати розвиток підприємства «як сукупність спрямованих, інтенсивних та якісних змін економічної природи, що відбуваються на підприємстві внаслідок протиріч у внутрішньому середовищі та впливів факторів зовнішнього середовища» [6, с. 194]. Прийма Л.Р., Кулиняк І.Я. у вузькому розумінні розвиток підприємства розглядають «як стан чи результат зміни діяльності (складу, властивостей) підприємства, переходу підприємства в інший кількісний та якісний стан під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. У широкому розумінні розвиток підприємства трактується як незворотній, спрямований, закономірний процес, який є безперервною та послідовною зміною (сукупність змін) результатів чи станів підприємства в часі та просторі на кількісно й якісно інший за попередній під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища» [12, с. 238–239]. Матіщак Ю.І. під економічним розвитком підприємства визначає «цілеспрямовані, незворотні кількісні та якісні зміни, що відбуваються під впливом певних закономірностей та призводять до структурних перетворень, забезпечуючи ефективне функціонування підприємства в довготривалому періоді» [9, с. 21]. Кифяк В. трактує розвиток підприємств «як динамічну систему взаємодіючих підсистем, передумов, факторів і принципів, які формують вектор кількісних і якісних змін функціонування підприємства, спрямованих на досягнення пріоритетів» [7, с. 193]. На думку Талавиря О.М., економічний розвиток підприємства досліджує як «процес якісних і кількісних змін господарської діяльності, що дає змогу підприємству підвищувати результативність своєї діяльності шляхом ефективного використання всіх наявних ресурсів» [13, с. 279].

Низка дослідників у трактування сутності поняття «розвиток підприємства» додають критерій адаптивності – підвищення гнучкості та адаптації змін навколишнього середовища.

Так, Погорєлов Ю.С. наголошує, що розвиток підприємства – «це довготривала сукупність процесів кількісних та якісних змін у діяльності підприємства, які приводять до поліпшення його стану шляхом збільшення потенціалу підприємства, адаптації до зовнішнього середовища та внутрішньої інтеграції, що сприяє підвищенню здатності підприємства протидіяти негативним впливам зовнішнього середовища та його життєздатності» [20, с. 78–79]. Жилінська Л.О., Розумчук О.О. пропонують розглядати розвиток підприємства «…як процес, який не припиняється в часі, триває планомірно, має стрибкоподібний характер та відбувається з використанням як якісних, так і кількісних змін, для переходу різноманітних підсистем на якісно новий рівень завдяки адаптації до факторів внутрішнього і зовнішнього середовища з метою досягнення максимально ефективного стану підприємства» [21, с. 96].

Інша група науковців наполягає на необхідності зміни або оновленні сфер діяльності та бізнес-процесів підприємства як головних критеріїв його ефективності. Кушнер М.А., Карлина Е.П. дотримуються погляду, що розвиток підприємства являє собою «послідовну зміну сфер діяльності, закономірно викликану як реактивною, так і проактивню реакцією менеджменту на вплив внутрішнього і зовнішнього середовища з метою досягнення стабільного й ефективного стану всіх елементів господарюючих суб'єктів» [8, с. 114]. На думку Нечепуренко М.Н., «економічний розвиток підприємства визначається як процес оновлення виробничих або бізнес-процесів, що забезпечує якісно новий рівень функціонування підприємства» [10, с. 23].

Контент-аналіз підходів до визначення сутності поняття «розвиток підприємства» та безпосередньо зазначеної дефініції дає змогу говорити про багатоаспектність цього явища, що, своєю чергою, призводить до існування значної кількості видив розвитку підприємства, які доцільно ідентифікувати по змістовних критеріях.

Згідно з Лапигіною Ю.Н., розвиток підприємства класифікується залежно від місця протікання (зовнішній, внутрішній), масштабу (розвиток елемента (мікророзвиток), розвитку системи в цілому (макророзвиток)) [23, с. 144]. Бидтаева Е.Е. виявляє якісний і кількісний розвиток, а також виділяє параметр швидкоплинності змін (еволюційний, революційний) [24, с. 112]. Кушнер М.А., Карліна Є.П. розвиток підприємства класифікують за ознакою відкритості для дослідника (спостережуваний, латентний), контролем над змінами (контрольований, неконтрольований), діяльністю суб'єкта розвитку (пристосований, перетворюючий), тимчасовою протяжністю (короткостроковий, довгостроковий) і можливістю управління (керований, некерований) [8]. Безрукова Т.Л. класифікує розвиток підприємства залежно від стабільності його стану (стійкий, нестійкий) [25, с. 54–55]. Жилінська Л.О., Розумчук О.О. пропонують виділяти такі види розвитку: сталий, керований, організаційний, збалансований, односферний, багатосферний, стратегічний, однопроектний [26].

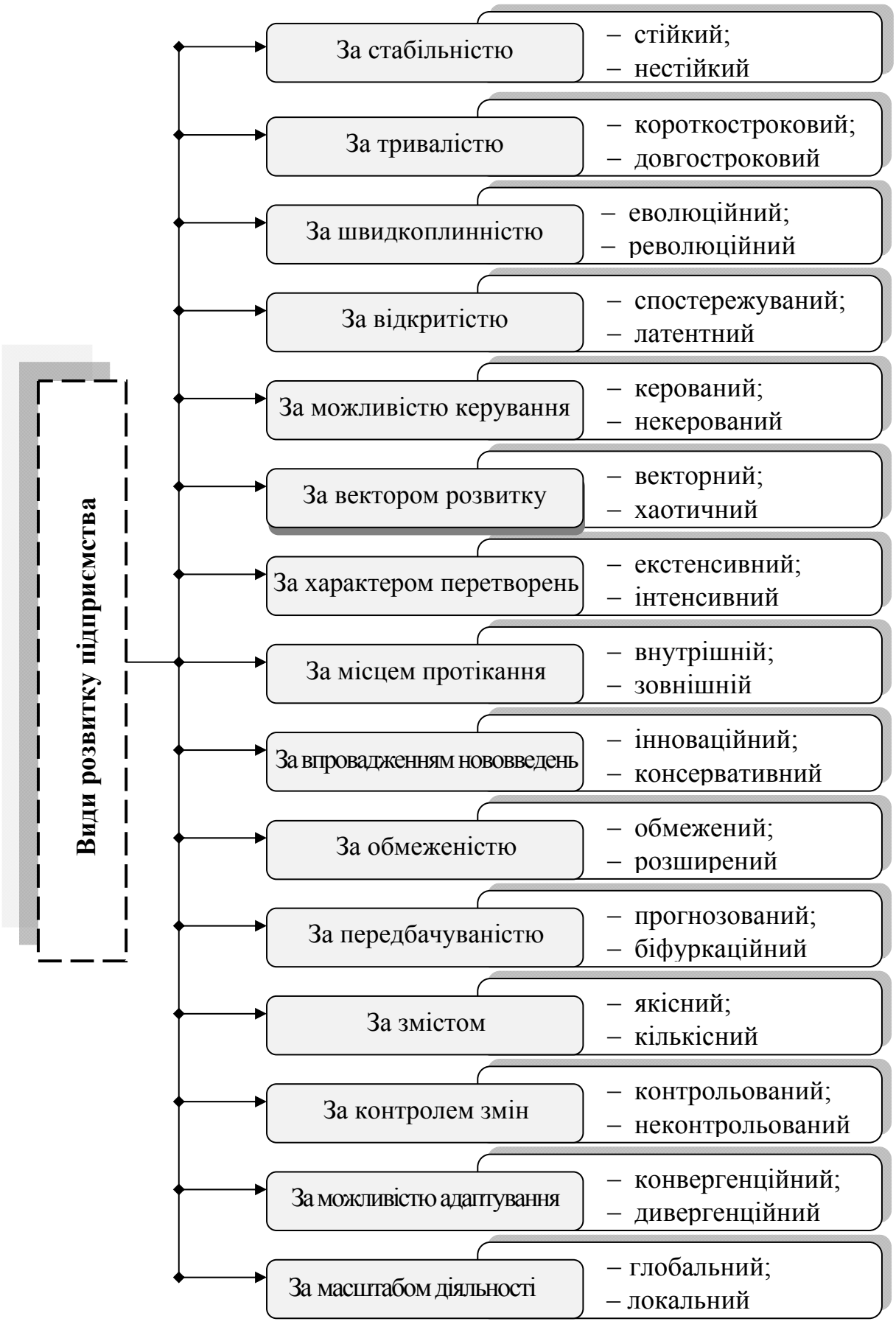

Рис. 2. Класифікація видів розвитку підприємства

Узагальнення існуючих підходів та поглядів науковців до відокремлення видів розвитку підприємства дає змогу виділити 15 критеріїв, які найбільш змістовно характеризують сучасні тенденції, напрями та можливості розвитку підприємства (рис. 2).

Висновки з проведеного дослідження. Теоретичне узагальнення та системний аналіз підходів до трактування понять «розвиток», «розвиток підприємства» дає змогу дійти висновку про відсутність єдності та універсальності у визначенні поняття, наявність у різноманітних трактуваннях лише деяких властивостей та окремих аспектів розвитку. Критичний аналіз підходів до трактування поняття «розвиток» та дослідження поглядів науковців до відокремлення притаманних характеристик дали змогу встановити існування двох полярних груп властивостей розвитку. Контент-аналіз підходів до визначення сутності поняття «розвиток підприємства» дає змогу виділити 15 критеріїв, які найбільш змістовно характеризують сучасні тенденції, напрями та можливості розвитку підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Капліна А.С. Поняття «розвиток» у категоріальному апараті теорії розвитку / А.С. Капліна // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – 2012. – № 24(2). – С. 57–63.

2. Управление развитием предприятия : [монография] / Н.В. Афанасьев, В.Д. Рогожин, В.И. Рудыка. – Х. : ИНЖЭК, 2003. – 184 с.

3. Богатирьов І.О. Ефективність розвитку підприємства / І.О. Богатирьов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 8. – С. 79–84.

4. Погорєлов Ю.С. Категорія розвитку та її експленарний базис / Ю.С. Погорєлов // Теоретичні та прикладні питання економіки. – К., 2012. – Вип. 27. – Т. 1. – С. 30–34.

5. Пащенко О.П. Стратегічне управління розвитком підприємства / О.П. Пащенко // Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки». – 2011. – № 2. – Т. 2. – С. 99–103.

6. Дунда С.П. Теоретичні підходи до визначення поняття «розвиток підприємства» / С.П. Дунда // Проблеми підвищення інфраструктури : зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 32. – С. 70–75.

7. Кифяк В. Теоретичні основи визначення категорії «розвиток підприємства» / В. Кифяк // Економічний аналіз. – Тернопіль, 2011. – Вип. 8. – Ч. 2. – С. 190–194.

8. Кушнер М.А., Карлина Е.П. Концептуальные основы управления развитием предприятия / М.А. Кушнер, Е.П. Карлина // Вестник ЮУрГУ. Серия «Экономика и менеджмент». – 2011. – № 21(238). – С. 112–117.

9. Матіщак Ю.І. Характеристика зв'язку поняття «розвиток підприємства» з іншими економічними категоріями / Ю.І. Матіщак // Сучасні економічні системи: стан та перспективи : тези доп. VI Міжнародної наук.-практ. Інтернет-конф. (14–15 травня 2015 р.). – Хмельницький : ХКТЕІ, 2015. – С. 20–21.

10. Нечепуренко М.Н. Проблеми економічного розвитку підприємств / М.Н. Нечепуренко // Питання економічних наук. – 2006. – № 1(17). – С. 23–25.

11. Плугіна Ю.А. Інтелектуальний розвиток: сутність поняття / Ю.А. Плугіна // Вісник економіки транспорту і промисловості. – Харків, 2011. – № 36. – С. 193–196.

12. Прийма Л.Р. Розвиток підприємства: сутність поняття / Л.Р. Прийма, І.Я. Кулиняк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.10. – С. 236–241.

13. Талавиря О.М. Теоретико-методологічні підходи економічного аналізу розвитку підприємства / О.М. Талавиря // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – 2015. – Вип. 1(2). – С. 278–280.

14. Цопа Н.В. Теоретические аспекты развития промышленных предприятий / Н.В. Цопа // Європейський вектор економічного розвитку. – 2009. – № 2(7). – С. 177–185.

15. Шинкаренко В.Г., Бурмака Н.Н. Исследование сущности понятия «развитие социально-экономической системы» / В.Г. Шинкаренко, Н.Н. Бурмака // Экономика транспортного комплекса. – 2013. – № 21. – С. 73а–86.

16. Мочерний С.В. Методологія економічного дослідження : [монографія] / С.В. Мочерний. – Львів : Світ, 2001. – 416 с.

17. Благодєтєлєва-Вовк С.Л. Про суть понять «економічний розвиток» та «економічне зростання» / С.Л. Благодєтєлєва-Вовк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:www.e2000.kyiv.org/ biblioteka

18. Торадо М.П. Экономическое развитие / М.П. Торадо ; пер. с англ. – М. : ЮНИТИ, 1997. – 671 с.

19. Моргунов Е.Б. Организационное поведение / Е.Б. Моргунов. – Москва, 2004. – 167 с.

20. Погорєлов Ю.С. Розвиток підприємства: поняття та види / Ю.С. Погорєлов // Культура народов Причерноморья. – 2006. – № 88. – С. 75–81.

21. Жилінська Л.О. Теоретичні аспекти щодо управління розвитком підприємства / Л.О. Жилінська, О.О. Розумчук // Управління економікою: теорія та практика. – 2014. – № 2014. – С. 94–106.

22. Ващенко Н.В. Роль персонала в формировании потенциала для развития системы «Предприятие» / Н.В. Ващенко // Стратегия и механизмы регулирования промышленного развития. – 2012. – № 4. – С. 125–138.

23. Лапыгин Ю.Н. Стратегический менеджмент / Ю.Н. Лапыгин. – М. : Инфра-М, 2007. – 174 с.

24. Быдтаева Э.Е. Методические требования к формированию стратегии развития региона / Э.Е. Быдтаева // Вестник Северо-Осетинского государственного университета. – 2008. – № 4. – С. 111–114.

25. Безрукова Т.Л. Формирование механизма устойчивого развития предприятия: факторный анализ, контроллинг, моделирование : [монография] / Т.Л. Безрукова. – М. : МГУЛ, 2002. – 252 с.

26. Жилінська Л.О. Теоретичні аспекти щодо управління розвитком підприємства / Л.О. Жилінська, О.О. Розумчук // Управління економікою: теорія та практика. – 2014. – № 2014. – С. 94–106.

СУЧАСНИЙ СТАН, ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ

CURRENT STATE, GENERAL PROBLEMS AND EXTERNAL FACTORS OF FINANCIAL SECTOR ENTITIES DEVELOPMENT

УДК 336.012.23

Микитюк О.Л.
аспірант
Університет економіки та права «КРОК»

Статтю присвячено аналізу динаміки найважливіших показників розвитку фінансового сектору економіки в Україні. Представлено напрями розвитку фінансового сектора. Охарактеризовано цілісну систему ідей, поглядів, намірів та ключових заходів щодо розвитку фінансового сектора на середньострокову перспективу з урахуванням національних фінансових інтересів та соціально-економічних потреб країни.
Ключові слова: *фінансовий сектор, суб'єкти господарювання, фінансові послуги, система економічної безпеки, розвиток.*

Статья посвящена анализу динамики важнейших показателей развития финансового сектора экономики в Украине. Представлены направления развития финансового сектора. Охарактеризована целостная система идей, взглядов, намерений и ключевых мероприятий по развитию финансового сектора на среднесрочную перспективу с учетом национальных финансовых интересов и социально-экономических потребностей страны.
Ключевые слова: *финансовый сектор, предприятия, финансовые услуги, система экономической безопасности, развитие.*

The article is devoted to the analysis of dynamics of the most important indicators of financial sector development in Ukraine. Presented directions of financial sector development. The characteristics is given o the whole system of ideas, views, intentions and key measures concerning development of financial sector for long-range outlook, taking into account national financial interests and socio-economic needs of a country.
Key words: *financial sector, entities, financial services, economic security system, development.*

Постановка проблеми. Розвиток фінансового сектору економіки держави є основою соціально-економічного зростання, що здатний забезпечити поступальну модернізацію держави, гарантувати її економічну безпеку.

Проте за сучасного соціально-економічного розвитку інвестиційного ринку України, в умовах подолання негативних наслідків фінансово-економічної кризи стан економічної безпеки більшості суб'єктів фінансового ринку потребує покращання.

Оцінка поточного стану, визначення ендогенних та екзогенних чинників впливу та передумов формування надійної системи забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання формують підґрунтя для процесу посилення економічної безпеки. Враховуючи зазначене, актуалізується потреба в аналітичній оцінці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливе значення економічної безпеки у забезпеченні стабільного розвитку суб'єктів господарювання фінансового сектору зумовило постійну увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників до її різних аспектів.

Істотну роль у дослідженні питань формування економічної безпеки та розробки механізму й інструментів її регулювання відіграли зарубіжні та вітчизняні вчені: В. Алькема [1], Л. Бендіков [15], О. Бондаренко [2], О. Грунін [15], В. Грушко [4], У. Едвардес [5], О. Захаров [6], С. Покропивний [7], П. Пригунов [14], П. Роуза [12], Дж. Сінкі [13], І. Чумарін [17], Л. Шваб [18], В. Ярочкін [19] та ін. Однак у вітчизняній та зарубіжній літературі залишаються недостатньо розробленими окремі аспекти забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання фінансового сектору економіки України, в яких би розглядалися вплив на розвиток сектору і, відповідно, макроекономічні процеси загалом.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні на основі аналітичної оцінки сучасного стану загальних проблем фінансового сектору економіки України та розробці теоретико-методичних рекомендації щодо забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання фінансового сектору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансовий сектор України – одна з найважливіших сфер національної економіки, де відбувається формування і розподіл фінансових ресурсів та послуг і яка пов'язана з діяльністю фінансових установ. Під фінансовим сектором розуміється фінансовий ринок, який забезпечує накопичення і розподіл інвестиційних ресурсів та фінансових послуг, взаємодію виробників і споживачів цих послуг за правилами, визначеними державою та її регуляторними органами. Складовими частинами фінансового ринку виступають ринок банківських послуг, ринок кооперативного кредитування, страховий ринок, фондовий ринок, ринок інвестиційних послуг, недержавних пенсійних послуг та інші ринки фінансових послуг.

Розвиток фінансового сектора базується на державній стратегії, що являє собою цілісну систему ідей, поглядів, намірів та ключових заходів щодо розвитку фінансового сектора на середньострокову перспективу з урахуванням національних фінансових інтересів та соціально-економічних потреб країни. Національні фінансові інтереси – пріоритетні потреби народу та держави щодо фінансових ресурсів та послуг, джерел та

механізмів їх забезпечення, реалізація яких гарантує фінансову спроможність сталого, суверенного і динамічного розвитку країни [8].

У цілому фінансовий сектор України починаючи з 2010 р. (після фінансово-економічної кризи) почав стрімко розвиватися і за деякими показниками наблизився до докризового рівня. Разом із тим слід зазначити, що його рівень не відповідав зростаючим потребам національної економіки та суттєво відставав від середньоєвропейських параметрів. Попри досить високу динаміку свого формування фінансовий ринок України поки що не став ефективним механізмом реалізації інвестиційних програм держави, суб'єктів підприємницької діяльності та домашніх господарств.

Підсумовуючи діяльності фінансових компаній, ломбардів та юридичних осіб (лізингодавців) за 2015 р., можна відзначити, що станом на 31 грудня 2015 р. до Державного реєстру фінансових установ внесено інформацію про 571 фінансову компанію. Протягом 2015 р. було внесено до Реєстру 156 компаній.

Узагальнені дані щодо обсягу фінансових послуг, наданих фінансовими компаніями за 2012–2014 рр., наведено в табл. 1 [11].

За 2015 р. відбулося збільшення активів фінансових компаній на 38,7% (19 855,2 млн. грн.), водночас власний капітал збільшився на 32,8% (4 982,7 млн. грн.). Обсяги фінансових послуг зросли на 26,1% (14 127,5 млн. грн.) порівняно з аналогічним періодом 2014 р.

Найбільше збільшення обсягів надання фінансових послуг відбулося по таких видах:

– операції з переказу грошових коштів – у 1,5 рази (18 890,9 млн. грн.);

– залучення фінансових активів юридичних осіб із зобов'язанням щодо наступного їх повернення – у 1,5 рази (1 004,4 млн. грн.);

– надання порук (поручительств) – на 69,8% (36,3 млн. грн.).

Найбільше скорочення обсягів фінансових послуг продемонстрували фінансовий лізинг – на 92,1% (237,2 млн. грн.) та надання гарантій – на 66,2% (271,2 млн. грн.) [11].

У структурі українського фінансового ринку невиправдано малою є частка небанківського сегменту. Торговельно-розрахункова інфраструктура фондового ринку є незручною, витратною і до кінця не сформованою. Як наслідок, більше 90% усього обсягу цінних паперів, емітованих в Україні, обертаються на неорганізованому позабіржовому ринку. Фінансові установи України надають клієнтам досить вузький спектр фінансових послуг, значна частка яких має незадовільній рівень якості, а законні права та інтереси споживачів цих послуг недостатньо захищені [3, с. 76].

Одним із головних чинників такого стану є недосконале правове середовище та вади державного регулювання. Нормативно-правова база, що покликана регулювати професійну діяльність на фінансовому ринку, не враховує його особливості, є досить суперечливою та не повністю сформованою.

Розподілення державного регулювання і нагляду ускладнює застосування комплексного підходу до розвитку ринку як цілісної системи та не дає змоги забезпечити ефективний контроль над діяльністю кінцевих власників і консолідований нагляд за професійними учасниками різних сегментів ринку. У фінансових групах це, своєю чергою, зумовлює фрагментарність розвитку ринку, тінізацію діяльності на ньому, а також непередбачений витік капіталу з країни [8]. Існуюча правова база і недосконалість нагляду не забезпечують ефективної протидії маніпулюванню цінами та незаконному використанню інсайдерської інформації. Невизна-

Таблиця 1

Обсяги та види фінансових послуг, наданих фінансовими компаніями, в Україні, млн. грн.

Вид фінансової послуги	2013 рік	2014 рік	2015 рік	Темпи приросту (2015/2014)	
				Абсолютний	%
Надання фінансових кредитів за рахунок власних коштів	4 462,4	3 540,3	5 521,4	1 981,1	56,0
Надання позик	2 555,7	3 444,2	1 849,3	-1 594,9	-46,3
Надання порук	211,2	52,0	88,3	36,3	69,8
Фінансовий лізинг	16,5	257,4	20,2	-237,2	-92,1
Надання гарантій	327,8	409,7	138,5	-271,2	-66,2
Факторинг	10 039,5	23 525,7	16 555,9	-6 969,8	-29,6
Залучення фінансових активів юридичних осіб із зобов'язанням щодо наступного їх повернення	247,7	644,9	1 649,3	1 004,4	155,8
Операції з обміну валют	7 605,2	694,4	449,3	-245,1	-35,3
Операції з переказу грошових коштів	11 127,0	12 703,8	31 594,7	18 890,9	148,7
Адміністрування фінансових активів для придбання товарів у групах	622,2	422,5	678,3	255,8	60,5

ченість щодо шляхів та меж саморегулювання, з одного боку, призводить до невиправданого втручання держави в ринкові процеси, а з іншого – не дає змоги підключити до ефективної розбудови фінансового ринку інтелектуальні та організаційні ресурси професійних об'єднань його учасників.

Розвиток фінансового сектору гальмується низькою капіталізацією фінансових установ. Малопотужність банківських установ і фінансових компаній виступає серйозним бар'єром для забезпечення реального сектору вітчизняної економіки довгостроковими фінансовими ресурсами, а недокапіталізованість страхових компаній унеможливлює страхування масштабних ризиків, зокрема, в енергетичній, екологічній та фінансових сферах, стримує розвиток аграрного та медичного страхування [8].

Інвестиційні можливості фінансових установ обмежуються дефіцитом привабливих для довгострокового розміщення коштів фінансових інструментів. Нерозвиненість ринків спільного інвестування, страхування життя, недержавної пенсійної системи та довірчого управління не дає змоги повною мірою залучати заощадження домашніх господарств до інвестиційного процесу. Цьому також заважають відсутність дієвих механізмів податкового стимулювання інвестиційної активності громадян та недоліки діючого законодавства [8].

Одними із суттєвих чинників, що негативно впливають на розвиток ринку в цілому, є низька транспарентність державних регуляторних органів та інформаційна закритість фінансових установ, зокрема нестача інформації щодо результатів їх діяльності та послуг, що вони надають. Існуючі законодавчі вимоги і процедури розкриття інформації ще не повною мірою відповідають визнаним міжнародним стандартам і потребам інвесторів та споживачів фінансових послуг, не дають змоги якісно оцінити рівень надійності, кредитоспроможності та фінансової стійкості операторів ринку. Цьому заважає і нерозвиненість системи рейтингових оцінок та існуючий монополізм на ринку вітчизняних рейтингових послуг, відсутність практики оцінки і розповсюдження інформації щодо результативності інвестиційної діяльності компаній з управління активами та інституційних інвесторів [16].

Характерною особливістю багатьох вітчизняних фінансових установ є невідповідність їх діяльності міжнародним стандартам, правилам та процедурам, визначеним директивами Європейського Союзу. Найбільш суттєвими відхиленнями від загальновизнаних стандартів є: низький рівень уніфікації регуляторних вимог до фінансових установ, у тому числі до розкриття регулярної та особливої інформації; відсутність дієвих механізмів захисту законних прав акціонерів, особливо в разі банкрутства або реструктуризації товариств, та клієнтів фінансових установ у разі шахрайства і зловживань із боку менеджерів і власників.

Серед головних зовнішніх чинників, що визначають розвиток фінансового сектора України, слід виділити економічний, інтеграційний, глобалізаційний та політичний [8].

Основними складниками економічного чинника є загострення дефіциту енергетичних ресурсів, загострення глобальних та регіональних фінансових криз, природних і техногенних катастроф, посилення нестачі у світі продовольчих товарів, наслідком якого є зростання світових цін на енергоносії, сільськогосподарську продукцію, вартість інвестиційних ресурсів та страхових послуг, необхідність резервування значних фінансових ресурсів.

Дія інтеграційного чинника полягає в необхідності здійснення цілеспрямованих кроків до входження в Європейське Співтовариство та адаптації до міжнародного світового фінансового співтовариств. Це потребує врахування нових підходів до перебудови регулювання, яка зараз відбувається у світі у зв'язку з подоланням наслідків економічної кризи і передбачає: уніфікацію процедур нагляду за установами різних сегментів фінансового ринку; впровадження нагляду, що базується на ризиках; контроль над власниками та керівниками фінансових установ; уніфіковані вимоги до корпоративного управління; стандартизовані процедури управління ризиками, активами і пасивами; посилення боротьби з відмиванням грошей; концентрацію та інтеграцію наглядових функцій, їх зосередження в єдиному регуляторному органі; здатність та готовність до ефективної співпраці з міжнародними фінансовими органами та об'єднаннями регуляторів.

Важливим зовнішнім чинником розвитку вітчизняного фінансового сектора в сучасних умовах є глобалізація економічного життя, яка означає, насамперед, універсалізацію інвестиційних процесів, уніфікацію механізмів і технологій функціонування фінансових ринків, посилення взаємодії суб'єктів господарської діяльності різних країн на основі єдиних принципів [8].

Для української економіки глобалізація несе вигоди, пов'язані з використанням сучасних методів управління та запровадженням новітніх технологій, відкриває доступ до нових ринків та інвестиційних джерел. Разом із тим глобалізація зумовлює і серйозні загрози, насамперед у фінансовій сфері, серед яких найсуттєвішими є ризики, пов'язані з діяльністю транснаціональних корпорацій, можливістю втрати суверенітету та загостренням боротьби за інвестиційні ресурси [16].

Згідно з тенденціями, що розгортаються у світовому фінансовому просторі, кількість країн, де можуть зберегтися і продовжити своє повноцінне і суверенне існування ефективні та конкурентоспроможні фінансові ринки, поступово скорочується. У найближчі 10–15 років такі національні фінансові ринки залишаться в досить невеликій

кількості країн, а їх наявність буде однією з найсуттєвіших ознак конкурентоспроможності економік таких країн, обов'язковою умовою економічного і політичного суверенітету.

Повноцінна діяльність і належний моніторинг із гарантування економічної безпеки суб'єктів господарювання потребують створення ефективної динамічної системи заходів, що спрямовані на досягнення стійкого функціонування і розвитку, своєчасної мобілізації і раціонального використання ресурсного забезпечення в умовах дії зовнішніх і внутрішніх загроз.

Під час дослідження безпеки важливим є поділ чинників на ті, що позитивно і негативно впливають на результати функціонування підприємства. При цьому негативними є загрози фінансово-господарській діяльності, тобто сукупність умов, процесів, чинників, які перешкоджають реалізації економічних інтересів (йдеться про місію та цілі на відповідному етапі життєвого циклу) чи створюють небезпеку для суб'єкта господарювання. Крім того, загрозу економічній безпеці можна розглядати як збиток, показник якого характеризує рівень зниження (втрати) економічного потенціалу торговельного підприємства за досліджуваний період.

Виявлення і вживання заходів, спрямованих на запобігання загрозам економічної безпеки, припускає систематичну аналітичну і прогнозну діяльність з аналізу стану підприємства в результаті виконання його стратегічних рішень, під впливом усіх тенденцій і процесів, включаючи зміну попиту на товари, обсяги інвестицій тощо.

Висновки з проведеного дослідження. Становлення ринкових відносин і розвиток фінансового сектору економіки України відбуваються під впливом різного роду проблем, що стоять перед країною, регіоном чи суб'єктом господарювання, їх неможливо вирішити, не забезпечивши їм економічну безпеку.

Отже, забезпечення економічної безпеки є важливим завданням для багатьох країн, у тому числі і України. Водночас для вдосконалення системи економічної безпеки необхідно розробити нормативно-правові документи забезпечення фінансової безпеки України та стратегії, здатні забезпечити безпечне функціонування всіх елементів фінансово-економічного механізму.

Таким чином, підвищення економічної безпеки фінансового сектору економіки України – комплексна і дуже складна проблема, вирішення якої потребує системного підходу у цій сфері, визначення ієрархії цілей, підходів до їх забезпечення з розробкою чіткого механізму реалізації, організації належної координації зусиль усіх учасників вітчизняного ринку фінансових послуг із дотримання і підвищення рівня економічно безпеки фінансового сектору країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алькема В.Г. Система економічної безпеки логістичних утворень : [монографія] / В.Г. Алькема ; ВНЗ « Університет економіки та права «КРОК» ; НДІ пробл. нац. безпеки України. – К., 2011. – 376 с.

2. Бондаренко О.М. Показники, критерії та методи оцінки економічної безпеки авіакомпаній / О.М. Бондаренко // Наукові праці ОНАЗ. – Одеса, 2003. – С. 59–64.

3. Брус С.І. Розвиток ринку лізингу в Україні / С.І. Брус // Фінанси України. – 2008. – № 11 – С. 75–85.

4. Грушко В.І. Система економічної безпеки держави на макро- та мікрорівнях : [монографія] / В.І. Грушко, В.С. Сідак, В.Г. Алькема. – К. : Університет економіки та права «КРОК», 2012. – 309 с.

5. Едвардес У. Ключові фінансові інструменти: Орієнтування та інновації у світі деривативів / У. Едвардес ; пер. з англ. – К. : Всеувито ; Наукова думка, 2003. – 255 с.

6. Захаров О.І. Теоретичні основи забезпечення економічної безпеки підприємств / О.І. Захаров // Вчені записки університету «КРОК». – 2012. – № 32. – С. 80–86.

7. Калина А.В. Економіка підприємства : [навч. посіб.] / А.В. Калина, А.А. Котвицький, О.З. Стожок. – К. : Знання України, 2007. – 324 с.

8. Макроекономічний огляд (грудень 2013, 2014, 2015 р.) /НБ України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.bank.gov.ua.

9. Маршалл Дж. Финансовая инженерия: Полное руководство по финансовым нововведениям : [учебник] / Дж.Ф. Маршалл, В.К. Бансал ; пер. с англ. – М. : Инфра-М, 1998. – 784 с.

10. Минцберг Г. Стратегический процесс / Г. Минцберг, Дж.Б. Куинн, С. Гошал пер. с англ. под. ред. Ю.Н. Каптуревского. – СПб. : Питер, 2001. – С. 76.

11. Підсумки діяльності фінансових компаній, ломбардів та юридичних осіб (лізингодавців) за 2013, 2014, 2015 рр. : Річний звіт Держфінпослуг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dfp.gov.ua

12. Роуз П.С. Банковский менеджмент / П.С. Роуз ; пер. со 2-го с англ. изд. – М. : Дело, 1997. – 768 с.

13. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг : [учебник] / Дж. Синки ; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 1024 с.

14. Соснин А.С. Менеджмент безопасности предпринимательства : [учеб. пособ.] / А.С. Соснин, П.Я. Прыгунов. – К. : Европ. ун-т, 2004. – 357 с.

15. Соціальна політика та економічна безпека / О.М. Головінов, М.Є. Горожанкіна, Л.І. Дмитриченко [та ін.] ; під заг. ред. С.І. Крихтіна. – Донецьк : Каштан, 2004. – 335 с.

16. Черкасова С.В. Ринок фінансових послуг : [навч. посіб.] / С.В. Черкасова. – Львів : Магнолія-2006, 2007. – 496 с.

17. Шаваев А.Г. Криминологическая безопасность негосударственных объектов экономики / А.Г. Шаваев. – М. : ИНФРА-М, 1995. – 126 с.

18. Шваб Л.І. Економіка підприємства : [навч. посіб.] / Л.І. Шваб. – Житомир : ЖДТУ, 2004. – 459 с.

19. Ярочкин В.И. Система безопасности фирмы / В.И. Ярочкин. – М. : Ось-89, 2003. – 352 с.

СУТНІСТЬ ТА ПРИНЦИПИ КООПЕРАЦІЇ В АГРАРНІЙ СФЕРІ
THE CONTENT AND PRINCIPLES OF COOPERATION IN AGRICULTURE

УДК 334.7.01

Ходирєва О.С.
аспірант кафедри менеджменту організацій
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У статті розкрито суть поняття «кооператив». Наведено основні думки визнаних класиків та сучасних учених щодо визначення кооперації. Узагальнено досвід і доповнено визначення кооперативу. Розглянуто принципи кооперації. Внесено рекомендації щодо розподілу їх на загальні та спеціальні.
Ключові слова: *кооперація, сільськогосподарська кооперація, кооператив, кооперативне товариство, принципи кооперації.*

В статье раскрыта суть понятия «кооператив». Приведены основные мысли признанных классиков и современных ученых в определении кооперации. Обобщен опыт и дополнено определение кооператива. Рассмотрены принципы кооперации. Внесены рекомендации по их разделению на общие и специальные.
Ключевые слова: *кооперация, сельскохозяйственная кооперация, кооператив, кооперативное общество, принципы кооперации.*

The article deals with the concept of the cooperative. The basic idea of recognized classics and modern scientists to determine. The experience and supplemented the definition of the cooperative. The considered principles of cooperation.
Key words: *cooperation, agricultural cooperation, cooperative, cooperative society, the principles of cooperation.*

Постановка проблеми. Після здобуття Україною незалежності в 90-х роках ХХ ст. та на початку нового тисячоліття було прийнято низку законів, направлених на роздержавлення власності. Вони були викликані необхідністю реформ в економіці нової країни. Розвиток господарства старим шляхом став неможливий. Наявні на той час форми об'єднань – колективні господарства (колгоспи) – повністю вичерпали себе.

Безгосподарність, безвідповідальність, недбале відношення призвели до занепаду цілих галузей господарства, у тому числі або навіть у першу чергу сільського господарства. Зношеність основних фондів, безпідставне та масове подорожчання основних компонентів, необхідних для сільськогосподарського виробництва, відсутність підтримки держави (дотування) призвели навіть не до збитковості галузі, а до повної відсутності можливостей її подальшого розвитку.

Одним із перших кроків до реформування економіки став прийнятий 17 липня 1997 р. Закон України «Про сільськогосподарські кооперацію», згідно з яким сільськогосподарська кооперація визначалась як система сільськогосподарських кооперативів, їх об'єднань, утворених із метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток теоретичних засад сільськогосподарської кооперації зробили такі класики кооперативної думки, як М. Туган-Барановський, О. Чаянов, М. Кондратьєв, М. Левицький, Б. Мартос, І. Ємельянов, О. Анциферов, Ф. Оуен, Ш. Фур'є, Ф. Райффайзен та ін. Серед сучасних економістів-аграрників, що займаються дослідженням проблем розвитку кооперації, слід відмітити О. Сєрову, А. Римарука, Ф. Горбоноса, О. Рисального, М. Маліка, В. Зіновчука, А. Пантелеймоненка, Г. Черевка, Л. Молдавана, В. Гончаренка, Ю. Ушкаренко та ін.

Постановка завдання. Головною метою статті є висвітлення та узагальнення теоретичних положень визначення кооперативу. Об'єктом дослідження виступає визначення кооперативу. Предметом дослідження є сукупність факторів, що впливають на значення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світовий досвід кооперативного руху протягом тривалого періоду часу свого розвитку неодноразово доводив ефективність і незаперечні переваги цієї форми господарювання, а також велику роль у становленні, розвитку і зміцненні агропромислового комплексу.

Загальновідомо, що термін «кооперація» походить від латинського слова cooperatio і означає співробітництво, співпрацю. Такого підходу дотримується більшість науковців. Наприклад, за Словником економічних термінів кооперація – форма господарювання, що базується на спільному використанні майна кооперативу, при цьому зберігається форма довгострокових і стійких зв'язків між підприємствами, зайнятих спільним виробництвом певної продукції [1, с. 68].

На думку академіка І. Буздалова, «кооператив – живий суспільно-господарський організм, який постійно розвивається. Його зміст, функції, механізм діяльності в міру переходу від вихідних найпростіших форм до більш досконалих, адекватних якісно новому стану і рівню розвитку матеріального виробництва, постійно змінюються» [2].

За час тривалого періоду адміністративного господарювання (1930–1984 рр.) було розмито саме поняття «кооперація», втрачено економічний зміст сільськогосподарської кооперації. Для того щоб повернутися до початкового поняття міжфермерської кооперації, треба звернутися до визначення сільськогосподарської кооперації в працях класиків.

За визначенням М. Туган-Барановського, «кооператив є таке господарське підприємство декількох добровільно об'єднаних осіб, яке має на меті не отримання великого прибутку на витрачений капітал, але збільшення завдяки загальному веденню господарства трудових доходів своїх членів або скорочення витрат останніх» [3].

М. Туган-Барановський у книзі «Соціальні основи кооперації» мету кооперативів визначив як «найбільший ступінь добробуту своїх членів» [4]. Учений підкреслював прагнення кооперативів до збільшення трудових доходів своїх членів або до зменшення витрат цих членів на їх споживчі потреби.

К. Пажитнов визначав кооператив як елемент соціального руху: «Кооператив є таке добровільне об'єднання декількох осіб, яке має на меті спільними зусиллями боротися з експлуатацією з боку капіталу і поліпшити становище своїх членів у процесі виробництва, обміну або розподілу господарських благ...» [5].

Найбільш глибоке і точне визначення кооперації дав видатний теоретик О. Чаянов. Перебуваючи у повній згоді з М. Туган-Барановським і К. Пажитновим щодо питань кооперації, він йде далі їх шляхом щодо її конкретизації. Вчений пише, що «кооперація селянська ... являє собою досить досконалий варіант селянського господарства, що дозволяє дрібному товаровиробникові, не руйнуючи своєї індивідуальності, виділити зі свого плану ті його переваги, в яких велика форма виробництва має безсумнівні переваги над дрібною, й організувати їх спільно із сусідами...» [6].

Розвиваючи цю думку, О. Чаянов дав таке визначення кооперативу як організаційно-господарської форми: «Кооператив являє собою організовану на колективних засадах частину економічної діяльності тієї чи іншої групи осіб, покликаної обслуговувати інтереси цієї групи і тільки цієї групи» [7].

Науковець глибоко досліджує природу кооперативного руху, зазначаючи, що кооперативне підприємство «ніколи не може бути самодостатнім підприємством, яке має власні інтереси, що лежать поза інтересами членів, що його створили; це підприємство, яке обслуговує своїх клієнтів, які є його господарями і будують його управління так, щоб воно було безпосередньо відповідальним перед ними і тільки перед ними» [8].

Дані визначення О. Чаянова глибоко відображають сутність кооперативу і дають змогу визначити економічний зміст міжфермерської кооперації, який полягає передусім у принципах господарювання, що найбільш удало поєднуються саме в кооперації: особиста зацікавленість і відповідальність людини з перевагами концентрації виробництва.

У минулому дослідниками кооперації давались дещо інші тлумачення визначення кооперативу.

Так, У. Кінг уважав, що кооператив ставить за мету надання людям можливості уникати незруч-

Таблиця 1

Принципи кооперації

Принцип кооперації	Зміст принципу
Добровільне і відкрите членство	Кооперативи є добровільними організаціями, відкритими для всіх осіб, які можуть використовувати їх послуги і готові взяти на себе всі пов'язані з членством обов'язки без дискримінації за гендерними, соціальним, расовими, політичними або релігійними ознаками.
Демократичний контроль із боку членів	Кооперативи – це демократичні організації, контрольовані їхніми членами, які беруть активну участь у розробці політики та прийнятті рішень. Чоловіки і жінки, які виконують функції виборних представників, звітують перед членами кооперативів. У первинних кооперативах члени мають рівне право голосу (один член – один голос); кооперативи на всіх рівнях також організовуються на демократичній основі.
Участь членів в економічній діяльності	Основний капітал кооперативу формується з рівних внесків його членів під демократичним контролем. Хоча б частина такого капіталу є, як правило, загальною власністю кооперативу. Однією з умов членства в кооперативі є відсутність компенсації або обмежений розмір компенсації, що отримується членами від внесеного капіталу. Члени кооперативу виділяють одержуваний прибуток для досягнення однієї або всіх із таких цілей: розвиток кооперативу, можливо, шляхом створення резервів, хоча б частина яких є неподільною; розподіл доходів серед членів пропорційно їх операціям із кооперативом і підтримка інших видів діяльності, затверджених членами кооперативу.
Автономія і незалежність	Кооперативи – це автономні організації, які діють на основі самодопомоги під контролем їх членів. Якщо вони укладають угоди з іншими організаціями, у тому числі з урядами, або вишукують кошти із зовнішніх джерел, вони роблять це на умовах, що забезпечують демократичний контроль із боку їх членів та збереження автономії кооперативів.
Освіта, професійна підготовка та інформація	Кооперативи забезпечують освіту і професійну підготовку своїх членів, виборних представників, керівників і працівників для того, щоб вони могли ефективно сприяти розвитку їх кооперативів. Вони інформують представників широкої громадськості, передусім молодь і лідерів рухів, про характер і результати кооперації.
Співпраця кооперативів	Кооперативи з максимальною ефективністю служать інтересам своїх членів і зміцнюють кооперативний рух шляхом спільної роботи в рамках місцевих, національних, регіональних і міжнародних структур.
Турбота про суспільство	Кооперативи діють на основі схваленої їх членами політики в цілях досягнення сталого розвитку своїх громад.

ностей і проблем, які в них виникають, коли діють поодинці, а також досягти вигод, яких вони інакше б не мали.

Г. Ліфман зазначав, що кооперативи – це господарства, метою яких є сприяння або доповнення домашнього чи промислового господарства своїх членів шляхом спільного ведення справи.

Ш. Жід наголошував, що кооперативна асоціація на відміну від капіталістичного товариства піклується про задоволення потреб своїх членів, а не про отримання прибутку.

В. Пекарський зауважував, що кооператив – це співтовариство, яке має на меті взаємодопомогу, просвітню та культурну діяльність і не видає учасникам підприємницького прибутку в жодному вигляді.

І. Зессен уважав кооперативом об'єднання осіб із нефіксованим числом членів, побудоване на принципах самодіяльності та демократичної рівноправності, яке має на меті допомогу своїм членам шляхом організації спільного виробничого чи розподільчого підприємства [9, с. 27].

С. Прокопович дійшов висновку, що кооперативне товариство – це: об'єднання необмеженого числа осіб, які вільно вступають і вибувають із нього виходячи із власних інтересів, ґрунтується на демократичному принципі повноправності та рівноправності всіх членів та їхньому самоуправлінні, не поглинає індивідуальності своїх членів, здійснює господарські операції, що належать до сфери виробництва, обміну або кредиту, за спільний рахунок членів прагне підвищити продуктивність і дохідність їхньої праці, полегшити та здешевити ведення ними виробництва і домашнього господарства, звільнити своїх членів від експлуатації скупниками, крамарями, лихварями, а також зробити непотрібним велике капіталістичне виробництво та в якому чистий дохід розподіляється пропорційно ступеню участі кожного члена в загальній справі.

Кожне наступне визначення є більш широко розкрите, ніж попереднє, але їх об'єднує одна загальна риса – добровільна спільна участь для задоволення потреб. Ця ідея і лежить в основі кооперації.

Виходячи з вищезазначеного, вважаємо, що суть кооперації полягає в задоволенні економічних потреб виробників в одержанні засобів виробництва, збуті продукції, наданні великої кількості послуг, які необхідні в сучасних умовах сільськогосподарської діяльності. Одержання таких послуг іншим шляхом часто або фізично неможливе, або економічно недоцільне. Реалізація цієї економічної мети потребує об'єднання фізичних, матеріальних, фінансових та людських ресурсів у рамках кооперативів.

Будь-який кооператив ґрунтується на рівності його членів, які є не пайовиками, які б очікували прибутку з вкладеного капіталу, а кооператорами, які прийняли рішення про виконання деяких специфічних аспектів діяльності своїх господарств через кооператив. Цілком природно, що на тих чи інших моральних

Рис. 1. Принципи кооперації

цінностях будується робота різних організацій, але для кооперативних об'єднань моральні цінності становлять саму суть механізму їх діяльності.

Кооперативи ґрунтуються на принципах, які вимагають упровадження специфічних методів управління. Принципи, своєю чергою, є керівними вказівками, за якими кооперативи втілюють свої цінності в життя.

Принципи кооперативів та їх об'єднань кожної з держав мають відповідати міжнародним кооперативним принципам, схваленим Міжнародним кооперативним альянсом (МКА – International Cooperative Alliance, ICA) – неурядовою міжнародною організацією, що об'єднує національні, регіональні союзи та федерації кооперативів, головним чином споживчі, кредитні та сільськогосподарські, і представляє кооперативний рух по всьому світі.

Слід погодитись із точкою зору М.Й. Маліка, яка полягає в тому, що кооперативні принципи – це система абстрактних ідей, сформованих у результаті практичного досвіду, які відображають особливі цілі й унікальність кооперативної організації та є керівними настановами для тих, хто має бажання створити кооператив [10, с. 154].

На підставі вищевикладеного та з урахуванням Закону України «Про кооперацію» визначені в Законі загальні принципи кооперації нами було доповнено основними спеціальними принципами [11; 12].

Спеціальні принципи необхідні для уточнення та більш чіткого розуміння діяльності кооперативів.

Висновки з проведеного дослідження. Визначення, що виникли в літературі з приводу поняття «кооперація», вражають своїм різноманіттям, проте переважно мають однакову методологічну суть, тому вважаємо, що кооператив, заснований як об'єднання власників на добровільній основі для спільного задоволення потреб усіх членів товариства надає найбільш сприятливі можливості для повного, рівного, справедливого розвитку членів. Виконання деяких специфічних аспектів діяльності через об'єднання окремих господарств (кооперативів) дає можливість власникам використовувати ресурс, але водночас дає можливість діяти автономно, не порушуючи інтересів одне одного. Це й є основним вагомим моментом діяльності кооперативу, а разом із тим надає необмежені перспективи у розвитку як однієї з найбільш прогресивних форм об'єднань в агропромисловій сфері.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Словник економічних термінів / С.В. Васильєв [та ін.]. – Дніпропетровськ : ДДАУ. – 192 с.

2. Буздалов И.Н. Аграрная теория: концептуальные основы и современные представления / И.Н. Буздалов // Аграр. наука. – 2003. – № 4. – С. 4–7.

3. Туган-Барановский М.И. Социально-экономическая природа кооперации / М.И. Туган-Барановский. – М. : Экономика, 1989. – 261 с.

4. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации / М.И. Туган-Барановский ; предисл., комент. Л.А. Булочникова, Г.Н. Сорвина, Т.П. Субботина. – М. : Экономика, 1989. – 496 с.

5. Пажитнов К.А. Основы кооперации / К.А. Пажитнов. – М., 1990. – 67 с.

6. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство: Избранные труды / А.В. Чаянов ; Редкол. сер.: Л.И. Абалкин (пред.) и др. – М. : Экономика, 1989. – 492 с.

7. Чаянов А. В. Основные идеи и формы крестьянской кооперации / А.В. Чаянов // Избранные произведения. – М. : Московский рабочий, 1989. – С. 181–296.

8. Чаянов А. В. Основные идеи и формы организации крестьянской кооперации / А.В. Чаянов. – М. : Наука, 1991 – 302 с.

9. Зіновчук В.В. Основи сільськогосподарської обслуговуючої кооперації : [навч. посіб.] / В.В. Зіновчук, Л.В. Молдаван, В.Б. Моссаковський [та ін.]. – К. : Вища освіта, 2001. – 464 с.

10. Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент) : [монографія] / М.Й. Малік, М.Ф. Кропивко, О.Г. Булавка [та ін.] ; за ред. М.Й. Маліка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 642 с.

11. Сиченко В.В. Особливості розвитку обслуговуючої кооперації в аграрній сфері / В.В. Сиченко, О.С. Ходирєва // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2015. – Вип. 13. – Ч. 4. – С. 78–80.

МОДЕЛЬ АДАПТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ ПІДСИСТЕМОЮ ПІДПРИЄМСТВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ЗАСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ ЇЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ADAPTIVE MANAGEMENT MODEL FOR THE FINANCIAL SUBSYSTEM OF ENTERPRISES AND ORGANIZATIONS OF CONSUMER COOPERATIVES AS A MEANS TO IMPROVE ITS INFORMATION PROVISION

УДК 338.2:000

Шимановська-Діанич Л.М.
д.е.н., професор,
завідувач кафедри менеджменту
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»
Титаренко І.В.
асистент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Мета статті полягає у формуванні та розробці заходів щодо впровадження адаптивної моделі управління фінансовою підсистемою підприємств та організацій споживчої кооперації України, з метою удосконалення його інформаційного забезпечення. Методика дослідження. Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення, діалектичного підходу. Результати. Розроблено адаптивну модель управління фінансовою підсистемою підприємств та організацій споживчої кооперації, яка є засобом удосконалення інформаційного забезпечення управління їх фінансовою підсистемою. Для підвищення ефективності управління фінансовою підсистемою організацій та підприємств споживчої кооперації у процесі накопичення інформації та формування інформаційних потоків, з метою поліпшення якості роботи загальної системи управління, запропоновано використання моделі, яка ґрунтується на принципах системного, процесного, ситуаційного та адаптивного управлінні. Практична значущість результатів дослідження. У статті обґрунтовано, що впровадження запропонованих заходів буде сприяти підтримці внутрішньої стабільності як підприємств і організацій так і системи споживчої кооперації в цілому та удосконаленню інформаційного забезпечення управління їх фінансовою підсистемою.

Ключові слова: *фінансова підсистема, адаптивна модель, інформаційне забезпечення, адаптація, споживча кооперація, управління*

Цель статьи заключается в формировании и разработке мероприятий по внедрению адаптивной модели управления финансовой подсистемой предприятий и организаций потребительской кооперации Украины, с целью усовершенствования его информационного обеспечения. Методика исследования. Решение поставленных в статье задач осуществлено с помощью таких общенаучных и специальных методов исследования: анализа и синтеза, систематизации и обобщения, диалектического подхода. Результаты. Разработана адаптивная модель управления финансовой подсистемой предприятий и организаций потребительской кооперации, которая является средством совершенствования информационного обеспечения управления их финансовой подсистемой. Для повышения эффективности управления финансовой подсистемой организаций и предприятий потребительской кооперации в процессе накопления информации и формирования информационных потоков, с целью улучшения качества работы общей системы управления, предложено использование модели, основанной на принципах системного, процессного, ситуационного и адаптивного управлении. Практическая значимость результатов исследования. В статье обосновано, что внедрение предложенных мероприятий будет способствовать поддержанию внутренней стабильности как предприятий и организаций так и системы потребительской кооперации в целом и совершенствованию информационного обеспечения управления их финансовой подсистемой.

Ключевые слова: *финансовая подсистема, адаптивная модель, информационное обеспечение, адаптация, потребительская кооперация, управление*

The purpose of the article is in the formation and development of measures for the implementation of adaptive management model financial subsystem of enterprises and organizations of consumer cooperatives in Ukraine, in order to improve its information provision. The methodology of the study. The solution of these problems in an article carried by such scientific and special research methods: analysis and synthesis, generalization and systematization, the dialectical approach. Results. A model adaptive control subsystem of financial enterprises and organizations of consumers' co-operative society, which is a means of improving information support for the management of their financial subsystem. To improve the efficiency of financial management sub-system of organizations and enterprises of consumer cooperation in the process of accumulation of information and the formation of information flows in order to improve the quality of the overall management system, proposed the use of a model based on the principles of the system, process, situational and adaptive management. The practical significance of the research results. The article substantiates that the implementation of the proposed measures will contribute to the maintenance of internal stability as the enterprises and organizations and the system of consumer cooperatives in general and the improvement of information support of the management of their financial subsystem.

Key words: *Financial subsystem, adaptive model, information technology, adaptation, consumer cooperation, governance*

Проведений аналіз реального стану управління фінансовою підсистемою підприємств та організацій споживчої кооперації показав, що існує низка основних недоліків, які потребують удосконалення. Економіко-організаційний аналіз (метод експертного опитування та кластерний аналіз) інформаційних та комунікаційних процесів на підприємствах та в організаціях споживчої кооперації дозволяє зробити висновок, що існуюча система комунікацій у переважній більшості практично неадаптована до сучасних економічних, відносин.

Теоретичні, методичні та практичні аспекти наукових досліджень які присвячені виокремленню фінансової підсистеми як складової загальної системи підприємства, визначенню її ролі і функцій та формуванню відповідних підходів до управління нею ґрунтовно висвітлені в економічній літературі. Зокрема в наукових працях Л. А. Бернстайн [1], Є. Брігхем, І. О. Бланка [2], П. В. Журавльова [3], Є. Є. Іоніна [4], В. В. Ковальова [5], Л. А. Костирко [6], О. П. Крайник, Г. В. Осовської [7], К. І. Редченко, Дж. Г. Сігела, В. П. Сладкевич [8], Дж. К. Шим. Проте на сьогодні актуальним є питання удосконалення систематизації інформаційного забезпечення в управлінні фінансовою підсистемою з використанням методичних засад адаптованості.

Метою даної статті є розробка рекомендацій щодо удосконалення інформаційного забезпечення управління фінансовою підсистемою підприємств та організацій споживчої кооперації у контексті впровадження адаптивної моделі управління.

Недостатній рівень адаптації системи споживчої кооперації до сучасних умов господарювання характеризується невизначеністю та швидкою зміною чинників як у зовнішньому середовищі, яке оточує її підприємства та організації, так і у їх внутрішньому середовищі. Для підвищення ефективності управління фінансовою підсистемою організацій та підприємств споживчої кооперації у процесі накопичення інформації та формування інформаційних потоків, з метою поліпшення якості роботи загальної системи управління, запропоновано використовувати модель, яка ґрунтується на принципах адаптивного управління. Це сприятиме забезпеченню підтримки внутрішньої стабільності як підприємств і організацій так і системи споживчої кооперації у цілому та удосконаленню інформаційного забезпечення управління їх фінансовою підсистемою. Крім того, варто зазначити, що в даних умовах розвитку виникла об'єктивна необхідність орієнтуватися на пасивну модель управлінської політики, яка б забезпечувала захист від впливу можливих загроз зовнішнього середовища. Однак, виходячи з необхідності стратегічної орієнтації будь-якого підприємства, об'єктом має стати пошук моделі ефективної адаптації. Аналізуючи принципи адаптивного управління, ми погоджуємося з науковцями, які розглядають сутність адаптації, як процес пристосування підприємства до зовнішніх мінливих умов, що включає в себе систему організаційно-економічних та соціальних регуляторів і має на меті забезпечення стійкості функціонування організації у довгостроковій перспективі.

Саме адаптація підприємств і організацій споживчої кооперації до невизначених умов зовнішнього середовища забезпечить підвищення ефективності функціонування на протязі всієї їх діяльності. Саме пристосування таких умов для системи споживчої кооперації, яка має свої соціальні та економічні особливості на відміну від інших суб'єктів господарювання, надасть можливість підвищити якість управління загалом та інформаційними потоками у фінансовій підсистемі.

Метою, запропонованої моделі адаптивного управління фінансовою підсистемою організацій та підприємств споживчої кооперації є надання інформації апарату управління щодо внутрішнього стану організації або підприємства, особливостей, проблем та умов їх функціонування, послідовності дій та процесів, які відбуваються в організації або на підприємстві, результатів їх реалізації на кожному етапі, що є підставою для подальшого прийняття управлінських рішень спрямованих на підвищення ефективності функціонування як фінансової підсистеми, так і системи управління організацією або підприємством в цілому.

Відповідно до цього завданнями функціонування даної моделі є:

дослідження процесів формування інформаційних потоків фінансової підсистеми організацій та підприємств споживчої кооперації;

визначення процесів формування, аналізу, планування та коригування інформаційних потоків фінансової підсистеми організацій та підприємств споживчої кооперації;

оцінювання результативності процесів управління фінансовою підсистемою з виділенням показників, за якими буде плануватися і оцінюватися ефективність моделі управління фінансовою підсистемою;

розроблення пропозицій щодо удосконалення управління фінансовою підсистемою підприємств або організацій споживчої кооперації з виділенням центру управління інформаційними потоками;

визначення недоліків та напрямів подальшого удосконалення управління фінансовою підсистемою із зазначенням чинників впливу на результативність впровадження адаптивної моделі до системи управління підприємством або організацією споживчої кооперації.

Проаналізувавши низку наукових праць, присвячених питанням адаптивного моделювання [1, 2, 3, 4, 5], вважаємо, що адаптивне управління фінансовою підсистемою організацій та підприємств споживчої кооперації доцільно проводити за такими етапами (рис. 1):

Отже, відповідно до запропонованої моделі, адаптивне управління фінансовою підсистемою підприємств та організацій споживчої кооперації буде складатися з чотирьох етапів, що безпосередньо пов'язані між собою, а результативність проведення певного етапу є основою для реалізації наступного.

На першому етапі, адаптивна модель управління фінансовою підсистемою складається з входів внутрішньої та зовнішньої інформації, ресурсів процесу, які здійснюють обробку всього масиву інформації та виходів. Відповідно до цього, всі

процеси «входу-виходу» даної моделі, пропонуємо розмежувати за трьома блоками, кожен з яких буде виконувати свої функції:

перший блок (Б1) об'єднує процеси аналізу змістових чинників та даних моделювання й визначення значень параметрів інформаційного забезпечення управління фінансовою підсистемою (зовнішньої та внутрішньої інформації). До зовнішньої інформації, яка має значний вплив на подальші два блоки при прийнятті управлінських рішень, належить інформація яка надходити з відповідних джерел (законодавча база, статистичні дані по Україні та за кордоном) і відображає ринкові зміни, політичну, соціальну та економічну ситуацію в країні та світі, взаємозв'язки з міжнародними кооперативними організаціями тощо. Внутрішня інформація, що характеризує стан системи споживчої кооперації, щомісячно надходить від ОСС, які, у свою чергу,отримують її від РСС (РСТ, ССТ), а ті від підприємств, що входять до їх складу, у вигляді звітів (фінансова та статистична звітність). Крім того, на вимогу Управління бухгалтерського обліку і фінансів (відділ економіки та відділ бухгалтерського обліку, звітності та корпоративних прав), відповідно до розробленого графіку, має надходити інформація про поточні результати діяльності РСС, РСТ, ССТ та їх підприємств (за даними бухгалтерського обліку та планово-економічними показниками), що дасть змогу прискорити процес прийняття рішень щодо підвищення ефективності їх діяльності;

другий блок (Б2) – ресурси процесу, за допомогою яких буде не тільки оброблятися поточна та звітна інформація від ОСС,РСС, РСТ та підприємств, а й на її основі буде визначатися найсуттєвіша інформація для подальшого аналізу і прийняття управлінських рішень. В межах Управління бухгалтерського обліку і фінансів запропоновано виділити підрозділ - Центр управління інформаційними потоками фінансової підсистеми, який буде координувати надходження необхідної інформації, обробляти її, складати управлінську документацію та звітність, за потребою та передавати її до апаратів управління ССТ, РСТ, РСС, ОСС та Укоопспілки. Виділення такого центру, дасть змогу більш якісно та вчасно відстежувати необхідну управлінську релевантну інформацію, аналізувати її, робити висновки і пропозиції та передавати їх до вищого рівня управління – Укоопспілки, на остаточне затвердження. Керуватися даний Центр буде положенням, яке визначає права, обов'язки, працівників, що входитимуть до його складу, та комунікаційні зв'язки з іншими підрозділами тощо.

третій блок (Б3) – вихід інформації (фінансова та статистична звітність), яка містить комерційну таємницю та дані управлінського обліку і звітності, що передаватимуться у апарати управління Укоопспілки, ОСС, РСС, РСТ та ССТ для остаточного прийняття управлінських рішень.

Розглянемо другий етап моделі - оцінювання результативності управління фінансовою підсистемою, метою якого є визначення ступеню реалізації та ефективності управлінських рішень, досягнення поставлених цілей, ефективності використання наявних ресурсів тощо. Необхідним є формування системи показників, за якими планується і оцінюється ефективність управління фінансовою підсистемою та її вплив на подальший розвиток як підприємств і організацій так і системи споживчої кооперації в цілому.

Третій етап адаптивного управління фінансовою підсистемою підприємств та організацій споживчої кооперації ґрунтується на системному підході. Удосконалення управління фінансовою підсистемою за допомогою координуючого підрозділу, а саме

Рис. 1. Етапи моделі адаптивного управління фінансовою підсистемою організацій та підприємств споживчої кооперації [удосконалено автором на основі 1]

Рис. 2. Удосконалення управління фінансовою підсистемою підприємств та організацій споживчої кооперації

центру управління інформаційними потоками фінансової підсистеми, буде проходити через виділення невід'ємних складових процесу розробки заходів, що притаманні досліджуваному об'єкту:

1. Оцінювання можливостей впровадження конкретних заходів, їх економічної доцільності, коригування згідно зі специфікою діяльності і стратегічних намірів.

2. Розробка напрямів удосконалення процесів управління фінансовою підсистемою за складовими, які тісно взаємопов'язані між собою у ході виконання запланованих завдань:

інформаційне забезпечення (блок збирання даних: пропонуємо створення каталогів, в яких буде формуватися інформація з різних відділів (підсистем) – внутрішня інформація та зовнішня інформація; блок обробки та передачі даних: вибрана інформація та дані з каталогів переходять у оціночний та аналітичний; блок аналізу та використання даних; блок передачі даних та контроль за їх виконанням; аналіз існуючих інформаційних потоків з метою виявлення недоліків та їх удосконалення у системі управління; створення інформаційних потоків всередині структури фінансової підсистеми з включенням до неї необхідних структурних підрозділів);

документообіг, як одна із складових інформаційного забезпечення (прискорення пошуку необхідних документів та відповідної інформації в них; покращення відстеження руху документа на етапах його життєвого циклу; скорочення тривалості термінів підготовки й узгодження документів;

організаційна складова (розробка концепції щодо умов організації фінансової підсистеми на основі впровадження інформаційної політики; визначення основних положень підсистеми, враховуючи специфіку внутрішніх взаємозв'язків між відділами; формування компетенції персоналу, кадрового потенціалу, професійного управлінського апарату, застосування тренінгів, підвищення кваліфікації; створення центрів відповідальності на кожному етапі проходження інформації до фінансової підсистеми з метою контролю за цими процесами; організація інформаційного руху за відповідними каналами та удосконалення такого процесу; налагодження інформаційно-технічного забезпечення у русі інформаційних потоків фінансової підсистеми).

Впровадження розроблених рекомендацій слід проводити за такими рівнями управління:

1. Управлінський рівень (формування організаційно-економічного механізму впровадження процесів управління фінансовою підсистемою, розробка завдань, функцій та певних логістичних процесів згідно із сформованими стратегічними намірами, проведення поточного аналізу і контролю реалізації управлінських рішень, інвестиційних процесів);

2. Інформаційно-технологічний рівень (реалізація чітко визначених завдань, впровадження інноваційних технологій обробки інформації, вдосконалення програмного забезпечення УКС тощо);

3. Рівень фінансування (прогнозування грошових потоків, необхідних для впровадження процесів управління фінансовою підсистемою, пошук альтернативних джерел фінансування);

4. Прогнозування результативності (довгострокове і короткострокове планування результатів діяльності підприємства, оцінювання ефективності фактичних показників, порівняння планових з фактичними показниками).

Метою проведення четвертого етапу є визначення основних причин недосягнення бажаного фінансового стану, планових показників і конкурентних позицій, встановлення взаємозв'язків та ризиків. Четвертий етап адаптивної моделі управління фінансовою підсистемою підприємств та організацій споживчої кооперації ґрунтується на принципах ситуаційного підходу, що дає можливість підбирати методи та розробляти заходи з удосконалення управління, відштовхуючись від конкретної ситуації в якій опинилось підприємство або організація (рис. 2).

Отже, запропоновані етапи моделі адаптивного управління фінансовою підсистемою підприємств та організацій споживчої кооперації характеризують циклічний розвиток процесів формування інформаційних потоків у фінансовій підсистемі протягом визначеного періоду, на який розраховано впровадження певних заходів з метою підвищення ефективності їх діяльності. Разом з тим, впровадження даної моделі потребує відповідного кадрового забезпечення, що і буде предметом нашого подальшого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гусєва І.Ю. Розробка адаптивної моделі ефективного управління ринковим інтелектуальним капіталом підприємств [Електронний ресурс] / І.Ю. Гусєва // Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання. – 2012. - № 7. – (0,5 д.а.). Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1293

2. Панкратова Л.А. Адаптація підприємств в ринковій економіці / Л.А. Панкратова // Агроінком. – 2005. – № 5 – 6. – С. 77-79.

3. Татарнікова Н.І. Економіко-математичне моделювання управління адаптацією трудового потенціалу підприємства / Н.І.Татарнікова // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія економічна. - Випуск 32. - Львів, 2003 – С. 298-304.

4. Соколова Л.В. Оцінка ефективності функціонування організаційно-економічної системи адаптації підприємства до мінливого бізнес-середовища / Л.В. Соколова // Економіка і регіон. – 2004. – № 1(2). – С. 95-98.

5. Стасюк В.П. Модели адаптивного управления предприятием: [Монографія] / В.П. Стасюк // Донецьк: ДонНУООО «Юго-Восток, Лтд.», 2002. - 224 с.

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГО-СИНГУЛЯРНИХ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ

THE LEGAL BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF TECHNOLOGY AND SINGULAR REGIONAL ECONOMIC SYSTEMS IN UKRAINE

УДК [330.341.1 : 332.146.2] : 351

Антохов А.А.
к.е.н., доцент кафедри економічної теорії, менеджменту і адміністрування Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті сформульовано сутність адміністративно-правових механізмів регулювання розвитку економіки регіонів та обґрунтовано їх значимість у контексті створення технолого-сингулярних регіональних економічних систем в Україні. Визначено та охарактеризовано основні етапи нормативно-правового стимулювання розвитку технолого-сингулярних регіональних економічних систем в Україні. Обґрунтовано нагальну потребу податкової децентралізації як основної детермінанти відтворення економіко-технологічного потенціалу регіонів. Виявлено специфіку нормативно-правових регламентувань постмодерних процесів технологічної сингулярності в розрізі глобальної, національної і регіональної правових площин.

Ключові слова: *технологічна сингулярність, регіональна економічна система, адміністративно-правові механізми, нормативно-правові регламентування, правова визначеність, податкова децентралізація.*

В статье сформулирована сущность административно-правовых механизмов регулирования развития экономики регионов и обоснована их значимость в контексте создания технолого-сингулярных региональных экономических систем в Украине. Обоснована насущная необходимость налоговой децентрализации как основной детерминанты воспроизведения экономико-технологического потенциала регионов. Выявлена специфика нормативно-правовых регламентирований постмодернистских процессов технологической сингулярности в разрезе глобальной, национальной и региональной правовых плоскостей.

Ключевые слова: *технологическая сингулярность, региональная экономическая система, административно-правовые механизмы, нормативно-правовые регламентации, правовая определенность, налоговая децентрализация.*

The essence of the administrative and legal mechanisms of regulation of regional economy was formulated. Their importance for creating technology-singular regional economic systems in Ukraine was substantiated. The main stages of normative and legal stimulate the development of technology-singular regional economic systems in Ukraine were defined and described. The need of the tax decentralization as the main determinant of reproduction economic and technological potential of the regions was substantiated. The specific of administrative and legal regulation of technological singularity postmodern processes in context of global, national and regional level was detected.

Key words: *technological singularity, regional economic system, administrative and legal mechanisms, administrative and legal regulation, legal certainty, tax decentralization.*

Постановка проблеми. Новітній вектор інноваційного розвитку економіки України повинен передбачати формування технолого-сингулярних регіональних економічних систем як прогресивних осередків інтелектуалізації суспільства й інноваційної діяльності. На нашу думку, сценарій формування технолого-сингулярних регіональних економічних систем в Україні має всі шанси стати ефективною альтернативою існуючим науково-прикладним і політичним обґрунтуванням пріоритетів інноваційного розвитку економіки з укоріненням ідеології стабілізації та упевненості. Концепт технологічної сингулярності повинен «накладатись» на пріоритет системного розвитку. Системна парадигма, що представляє економіку у вигляді сукупності взаємодіючих, трансформаційних та еволюціонуючих систем, виступає, таким чином, як альтернатива неокласичній парадигмі та як концепція, що інтегрує неокласичний, інституціональний і еволюційний підходи [1, с. 5–6; 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження нормативно-правового забезпечення розвитку технолого-сингулярних регіональних економічних систем базується на напрацюваннях українських учених із питань законодавчого регламентування інноваційного розвитку економіки, а саме: К. Ващенко, О. Гавриш, А. Землянкін, Ю. Ковбасюк, Л. Лігоненко, Н. Пархоменко, І. Підоричева, Ю. Сурмін та ін. Визначення сутності технолого-сингулярних регіональних економічних систем у вітчизняній науці відсутнє та є авторським доробком, базованим на вченні про технологічну сингулярність. Його теоретичну основу формують дослідження таких зарубіжних і вітчизняних учених, як: Р. Курцвейль, В. Віндж, А. Коротаєв, Б. Кузнєцов, Д. Нейман, М. Ромул, Г. Семікозов,

В. Бех, Ю. Бех, С. Іносов, К. Карпенко, В. Кончин, Л. Піддубна, В. Скіданов, К. Сідун, Т. Соболевська, А. Шевчук, О. Шестакова В. Чужиков та ін.

Постановка завдання. Метою публікації є визначення нормативно-правової основи розвитку технолого-сингулярних регіональних економічних систем в Україні. Цілями при цьому будуть такі:

- формулювання сутності адміністративно-правових механізмів регулювання розвитку економіки регіонів та обґрунтування їх значимості в контексті створення технолого-сингулярних регіональних економічних систем в Україні;

- визначення та характеристика основних етапів нормативно-правового стимулювання розвитку технолого-сингулярних регіональних економічних систем в Україні;

- обґрунтування нагальної потреби податкової децентралізації як основної детермінанти відтворення економіко-технологічного потенціалу регіонів;

- виявлення специфіки нормативно-правових регламентувань постмодерних процесів технологічної сингулярності в розрізі глобальної, національної і регіональної правових площин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українські вчені стверджують, що проблеми, кризи, антагонізми можуть усуватися двома шляхами: свідомо, через мобілізацію і спрямування ресурсів на їх розв'язання (еволюційними методом), і стихійно, через доведення антагонізмів, криз до критичних значень, які все одно потребують державної організації всіх видів ресурсів, але вже у значно більших обсягах (революційним методом) [7, с. 9]. Революційні події 2013–2014 рр. із подальшим загостренням соціальних протиріч у 2015 р. продовжують тримати економіку країни та її благополучних (не охоплених збройним конфліктом) регіонів у невизначеному стані. Українське суспільство поки не забезпечило для себе відкритої економічної системи з розвиненим конкурентним середовищем і сприятливими передумовами зростання добробуту населення. Отже, якщо владні інститути нині не розпочнуть ефективну діяльність щодо кардинального реформування підходів до стратегічного розвитку економіки, нова революційна хвиля може вибухнути із ще більшою силою. Необхідно посилювати «еволюційний метод» розвитку, залучаючи весь комплекс регулюючих механізмів, базовими серед яких є адміністративно-правові.

Адміністративно-правові механізми регулювання регіональної економіки передбачають прийняття нормативно-правових документів, які регламентують концепції, стратегії, стандарти, процедури економічної діяльності в регіонах, можливості самих регіонів самостійно розвивати свою економіку та суміжні сфери. Вони визначають правові основи реалізації інших регулюючих механізмів: фінансово-економічних, організаційно-політичних, соціокультурних, інформаційних. Їх реалізація і модернізація мають здійснюватись з урахуванням дії ринкових механізмів саморегулювання: попиту, пропозиції, ціни, конкуренції, ринкових законів. В Україні ж, на жаль, реалізація адміністративно-правових механізмів надміру підпорядкована деформованим організаційно-політичним регулюючим підходам (вони відображають державну політику економічного розвитку регіонів, яка реалізується конкретними структурами). Суб'єктивний вплив на нормативно-правове поле розвитку економіки став настільки сильним, що реформування країни згідно з вимогами МВФ, інших міжнародних структур ускладнене вибірковим небажанням трансформувати усталену (корупційну) систему відносин згідно з розвиненими стандартами.

Якщо дивитись на стан речей реально, то розробка нових нормативно-правових актів та прогнозно-планових документів в Україні задля цільової підтримки створення технолого-сингулярних регіональних економічних систем є дуже проблемним завданням. За понад два десятиліття незалежності в Україні практика невиконання нормативних положень, особливо програмних документів, настільки укорінилась, що не викликає жодного подиву. На фоні такої ситуації пропонувати кардинальні законодавчі нововведення є практично нереалізованим завданням. Незважаючи на це, українська наука мусить пропагувати новітні ідеї та законодавчі модерни, популяризуючи прогресивні моделі інноваційного розвитку економіки з акцентом на можливості самозабезпечення регіонів.

Нормативно-правова визначеність пріоритету формування технолого-сингулярних регіональних економічних систем дасть змогу не лише окреслити новітній вектор інноваційного розвитку економіки України, але й довести реальність адміністративно-територіальної реформи з децентралізацією державної влади та диференціацією сценаріїв розвитку економіки регіонів. Дія нормативно-правових актів та прогнозно-планових документів має забезпечувати спроможність технолого-сингулярних регіональних економічних систем повною мірою виконувати їхню функціональність: продукування новітніх технологій, у тому числі направлених на створення штучного інтелекту; розвиток ринку новітніх технологій, що сприяло б формуванню в суспільстві технологічного сприйняття; формування міжінституційних, міжсекторальних форм співпраці задля організації спільних наукових досліджень і реалізації інноваційних проектів; моделювання форм взаємодії людини, інститутів із новітніми технологіями з оцінкою поточних переваг та можливих загроз у разі повсюдної заміни людської діяльності.

Пропонуємо етапний нормативно-правовий зріз стимулювання розвитку технолого-сингулярних регіональних економічних систем в Україні. Він розкриває логіку етапності законодавчої модернізації

та поступової визначеності принципово нових підходів до розвитку економіки регіонів із диференційованими можливостями інтелектуалізації суспільства та інноваційної діяльності (табл. 1).

Перший етап нами визначено як *реформаторський*. Основою формування нормативно-правової основи розвитку технолого-сингулярних регіональних економічних систем в Україні має бути долання формалізму реалізації чинного законодавства, а також розроблення нових нормативів на якісній, аполітичній основі. Долання законодавчого формалізму можливе через відновлення інституту відповідальності. Це дуже важливо, адже формалізм і декларативний характер нівелює суть принципу верховенства закону і не завжди відповідає її суті [9, с. 217]. Інший проблемний бік – низька якість законодавства. Така ситуація, як стверджують фахівці, частково є наслідком низького професійного рівня суб'єктів законодавчого процесу, створення умов штучного прискорення розроблення та прийняття окремих законодавчих актів, зниження ролі науки або правової доктрини в правотворчому процесі, що є, на жаль, практикою роботи Верховної Ради України та у підсумку призводить, з одного боку, до збільшення кількості законів та суперечливості їх змісту – з

Таблиця 1

Етапи формування нормативно-правової основи розвитку технолого-сингулярних регіональних економічних систем в Україні

№ з/п	Етап	Основне призначення	Перспективи вдосконалення
1	Реформаторський	▪ Долання формалізму реалізації чинного законодавства (особливо програмних документів) ▪ Розроблення нових нормативів на якісній, аполітичній основі з урахуванням обґрунтованих прогнозних розрахунків та інших методик наукового пізнання	Розвиток інституту контролю (у тому числі громадянського) за виконанням нормативно-правових положень
2	Модернізаційний	▪ Осучаснення нормативних положень, особливо у сфері економіки, бізнесу, науки й освіти, інноваційного розвитку, стратегічного просторового розвитку	Формування нормативного поля з наступною інституціоналізацією щодо мотивації особистісного розвитку
3	Концептуально-стратегічний	▪ Окреслення довгострокових сценаріїв розвитку економіки з деталізацією короткотермінових цілей ▪ Акцент на гостру необхідність поточного розвитку економіко-технологічного потенціалу країни та регіонів, цільової підтримки бізнес-середовища ▪ Визначення серед сценаріїв розвитку економіки технолого-сингулярного як такого, що відповідає новітнім викликам технологізації, роботизації та дає змогу стимулювати в розвитку пріоритетний ресурс прогресу – інтелектуальний	Вибір найбільш ефективного (за наслідками і детермінованістю подальших прогресивних змін) та «гнучкого» (до нових викликів) сценарію розвитку
	Регіоналізації	▪ Формування механізмів реального використання можливостей саморозвитку регіонів за власним, найбільш прийнятним сценарієм у фокусі макроекономічних орієнтирів ▪ Реальна фінансова платформа регіонального розвитку, базована на місцевих податках ▪ Окреслення меж регіоналізації розвитку економіки	Стимулювання міжрегіональних взаємодій у знаннємістких секторах економіки із супровідним створенням міжрегіональних інноваційних форм співпраці (кластери, території з особливим правовим статусом і т. д.)
4	Концептуально-сингулярний	▪ Стратегічне регламентування просторово-часових параметрів формування технолого-сингулярних регіональних економічних систем ▪ Визначення концепції міжсистемних взаємодій із формуванням технолого-сингулярних економічних систем вищого порядку з перспективою поєднання в цілісній технолого-сингулярній національній економічній системі та системах транскордонного і міждержавного рівнів	Виявлення можливостей удосконалення, поєднання з іншими, постсучасними моделями економічного розвитку локалізованого і персоніфікованого рівнів
5	Економіко-сингулярний	▪ Регламентування способів використання можливостей технолого-сингулярних систем у процесах економічного розвитку ▪ Регламентування нової економічної моделі розвитку і ресурсного використання з повсюдним поєднанням новітніх технологій (зокрема роботизованих) і людської діяльності	Формування нормативного поля розвитку соціо-економіко-сингулярних регіональних систем

Джерело: складено автором

іншого [8, с. 294]. Отже, вкрай важливою є організація законотворчої діяльності на новій, якісній основі з урахуванням обґрунтованих прогнозних розрахунків та інших методик наукового пізнання.

Наступний етап формування нормативно-правової основи розвитку досліджуваних нами систем – *модернізаційний*. Допоки не буде подолано формалізму реалізації законодавчих норм, говорити про осучаснення нормативних положень немає сенсу. Водночас формування і розвиток технолого-сингулярних регіональних економічних систем потребують забезпечення відповідних передумов.

Проблемність розробки нормативно-правових актів та прогнозно-планових документів щодо розвитку технолого-сингулярних регіональних економічних систем ускладнена відсутністю стратегічних пріоритетів інноваційного розвитку України. Розроблений проект Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів залишився незатвердженим, що свідчить про недосконаліть існуючих механізмів планування і прогнозування; останні включають розробку стратегічних науково-технічних та інноваційних орієнтирів розвитку як держави загалом, так і її окремих регіонів, у тому числі передбачають зважений вибір пріоритетних напрямів розвитку науки, техніки та інноваційної діяльності з чітким визначенням форм державного впливу задля їх пріоритетної реалізації щодо загального фронту досліджень [3, с. 44]. Водночас чинною залишається Концепція Державної програми розвитку системи інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики та моніторингу стану інноваційного розвитку економіки, затверджена в 2007 р. Мета Програми полягає у створенні правових, економічних і організаційних умов для розвитку та підвищення ефективності системи інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики та моніторингу стану інноваційного розвитку економіки [11].

Реформаторські та модернізаційні законодавчі заходи слід продовжити *концептуально-стратегічною визначеністю* інноваційного розвитку економіки з далекоглядним окресленням стратегічних цілей та деталізацією способів їх досягнення у ближчій перспективі. Українські науковці і фахівці пропонують своє концептуальне бачення подальшого розвитку економіки доволі різнобоко, без конкретизації її перспектив на глобальному фоні та врахування реальних можливостей, які багато в чому є слабкими у зв'язку з постійно відстаючим характером модернізацій, їх формалізмом. До того ж значні ускладнення спричиняють внутрішні протиріччя територіальної цілісності України. Відзначаємо наукові обґрунтування щодо концепції економіко-технологічного потенціалу, що в українській науці активно розвиваються О. Лігоненко. Науковець обґрунтовує, що економіко-технологічний потенціал належить до підсистеми синтетичних (гібридних) проявів потенціалу, він є результатом синергетичної взаємодії ресурсів, здібностей і компетенцій регіону, а також зумовлених ними функціональних можливостей щодо забезпечення технологічного розвитку регіону на інноваційній основі [6, с. 46]. На даному етапі як передумова технолого-сингулярного сценарію розвитку економіки регіонів чинне законодавство повинно регламентувати пріоритети відтворення економіко-технологічного потенціалу, який розкриє реальні ресурсні можливості регіонів та дає змогу мобілізувати певні їх елементи у вигляді досвіду, знань (стрімко старіючих), матеріально-технічної бази і логістичних каналів (що стрімко руйнуються).

На концептуально-стратегічному етапі особливу увагу в законодавчих модернах слід приділяти прогнозно-плановим документам економічного характеру. Слід розвивати інноваційне бізнес-середовище з відновленням науково-інноваційного потенціалу підприємств, формування якого відбувається у науково-технологічній, економічній та соціально-організаційній сферах на трьох основних рівнях: національному, галузевому, підприємницькому [2, с. 4]. Прогнозно-планова документація інноваційного розвитку підприємств повинна чітко окреслювати межі дерегуляції бізнес-діяльності, однак із початковим стимулюванням модернізаційних змін та подальшим переходом на якісно вищий рівень інноваційної діяльності.

Загалом концептуально-стратегічний період законодавчого осучаснення вимагає створення умов ефективного формування технолого-сингулярних регіональних економічних систем: цілеорієнтації на задоволення потреб суспільства, первинної орієнтації регіонів на саморозвиток натомість високих очікувань централізованої допомоги, неперервного вдосконалення і розвитку інформаційного середовища, ринкового модернізму, технологічної модернізації, прогресивної збалансованості (долання акселеральних ефектів), балансу матеріальної і нематеріальної сфер, експлікації цінностей інтелектуалізації і технологокультурного прийняття, базованості прогресивних процесів (біфуркаційних переходів системи) на потенціалі креативного класу, захищеності (людини та її інтелектуального продукту, інститутів-продуцентів і посередників, економічних секторів та системи загалом).

Концептуально-стратегічний етап формування нормативно-правової основи розвитку технолого-сингулярних регіональних економічних систем в Україні (табл. 1) нами поєднано із законодавчими ініціативами *регіоналізації*. В Україні розробка нормативно-правових актів та прогнозно-планових документів здійснюється на основі положень Закону України «Про державне прогнозування

та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 № 1602-III, Постанови Кабінету Міністрів України «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету» від 26.04.2003 № 621. Закон регламентує, що учасники державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку – органи державної влади, які розробляють, затверджують і здійснюють прогнозні та програмні документи економічного і соціального розвитку, а саме: Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері економічного і соціального розвитку, інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування [10]. Таким чином, чинна законодавча база вже підносить значимість місцевих державних структур у можливостях стратегічного планування свого розвитку через застосування адміністративно-правового регулюючого інструментарію. Однак реалії свідчать про зовсім інші тенденції, особливо щодо використання можливостей стратегічного планування інноваційного розвитку органами місцевого самоврядування. Виною такої ситуації є не лише надмірна централізація державного управління. Слабкість територіальних громад та обмеженість місцевих інтелектуально-політичних еліт значною мірою спровокували такий стан справ.

Реальність формування технолого-сингулярних регіональних економічних систем буде тоді, коли регіони володітимуть правом використання власних ресурсів згідно з пріоритетами інноваційного розвитку. Такі ресурси повинні нагромаджуватись та перерозподілятись, основою чому є фінанси. Податкова система має бути повністю орієнтованою на місцевий розвиток із централізованим контролем використання бюджетних коштів. Технолого-сингулярний вектор інноваційного розвитку економіки першочергово потребує конкретних бюджетних затрат із чітким поетапним відстеженням ефектів від їх використання. Якщо місцеві бюджети не матимуть достатніх податкових наповнень, жодні грантові програми та міжбюджетні трансферти (які в Україні себе дискредитували) не забезпечать достатніх можливостей технолого-сингулярного розвитку. Крім того, місцеві податки формуватимуть мотиваційне середовище технологізації, комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності. Отже, чим більше в регіоні буде створюватись нових суб'єктів бізнесу, зокрема у знаннємістких секторах економіки, тим ширшими будуть можливості місцевих бюджетів реінвестувати в нові інноваційні проекти (рис. 1).

Лише за умов успішного проходження попередніх етапів формування нормативно-правової основи розвитку технолого-сингулярних регіональних економічних систем в Україні можна переходити до правових регламентувань, що окреслені *концептуально-сингулярним* характером. Даний

Рис. 1. Мотиваційні детермінанти податкової децентралізації в контексті відтворення економіко-технологічного потенціалу регіону

Джерело: складено автором

етап законодавчих модернів повинен охоплювати:

- стратегічне регламентування просторово-часових характеристик формування технолого-сингулярних регіональних економічних систем;

- визначення концепції міжсистемних взаємодій із формуванням технолого-сингулярних економічних систем вищого порядку з перспективою поєднання в цілісній технолого-сингулярній національній економічній системі та системах транскордонного і міждержавного рівнів.

У правовій площині технолого-сингулярна модель розвитку регіональної економіки не повинна відкидати інші можливі сценарії. На наше переконання, така модель є найбільш прогресивною у фокусі поточних викликів. Однак у майбутньому її актуальність може понизитись. Так само із часом може втратити актуальність регіональний вимір інноваційного розвитку з повною локалізацією (на рівні населених пунктів) і навіть персоніфікацією (на рівні окремої особистості) економічних процесів, тому законодавчі регламентування концептуально-сингулярного етапу крім правової визначеності суті, функціональності, моделей, просторово-часових характеристик технолого-сингулярних регіональних економічних систем повинні охоплювати новітні, альтернативні чи суміжні моделі економічного розвитку.

Завершальний етап формування нормативно-правової основи розвитку технолого-сингулярних регіональних економічних систем в Україні нами визначено як *економіко-сингулярний* (табл. 1). Він відображає правову визначеність стосовно використання новітніх продуктів технологізації, інтелектуальної діяльності в економічних процесах. Фактично нормативно-правові акти і прогнозно-планові документи даного етапу повинні визначати пріоритети економічного розвитку з базуванням на технологічних процесах. Це може бути зовсім інша економічна модель, побудована за новими принципами – використання трудового потенціалу, мобілізації і відтворення природних ресурсів, контролю інформаційних потоків.

Новий нормативно-правовий блок визначатиме правові основи *взаємодії людини і роботизованих механізмів.* Як прогнозує Р. Курцвейль, із 1922 р. буде поширюватись законодавче регламентування відносин людей і роботів [12]. Це зумовлено тим, що починається новий етап прискореної еволюції розуму у вигляді інформаційно-кібернетичних систем, які швидко змінюють одна одну на основі безперервно зростаючих обчислювальних і продуктивних потужностей [4, с. 15]. Регламентування взаємодії людини і роботизованих механізмів є складним завданням міжнародного права. Національний і регіональний виміри регламентацій повинні окреслювати специфіку таких взаємодій залежно від характеру використання роботів: у побуті, виробництві, управлінні тощо.

Технолого-сингулярна ознака	Глобальна правова визначеність	Національна правова визначеність	Регіональна правова визначеність
Структурні трансформації в економіці Створення нових технологічних ринків	Регламентування меж економічної діяльності та відповідальності за наслідки використання нових продуктів і послуг	Обґрунтування ефективності моделі розвитку економіки, базованої на використанні і продукуванні роботизованих технологій	Визначення стратегічних пріоритетів розвитку знаннємістких сфер економіки та ресурсного забезпечення їх досягнення
Нові умови конкуренції: виробничої, на ринку праці	Визначення ціннісних засад взаємодії людини і роботів Протидія проявам недобросовісної конкуренції із практикою хакерства	Регламентування конкурентного середовища взаємодії людини і роботів, сфер їх використання	Ситуативні вдосконалення форм взаємодії людини і роботів, використання таких механізмів у соціумі та економіці
Здешевлення технологій	Регламентування права на доступ до новітніх технологій (технологічна рівність у суспільстві, техносоціум)	Регламентування доступності до технологій через внутрішні виробничі можливості чи імпортні операції	Протидія технологічному виключенню (територій, сфер, окремих соціальних груп)
Заміна людської праці роботизованими технологіями	Регламентування домінування права людини на працю і самореалізацію, незважаючи на порівнювану ефективність до діяльності роботів	Регламентування меж заміни людської праці, форм суміщення роботизованими технологіями	Визначення пріоритетних сфер заміни, заміщення людської праці роботизованими технологіями

Рис. 2. Нормативно-правові регламентування постмодерних процесів технологічної сингулярності в регіональному економічному вимірі

Джерело: складено автором

На рис. 2 окреслимо *специфіку нормативно-правових регламентувань постмодерних процесів технологічної сингулярності*, що відображаються в економічному розвитку регіонів. При цьому зроблено акцент на вимір таких регламентувань: глобальний (норми міжнародного права), національний (концептуальні засади), регіональний (прикладні аспекти).

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнення правових регламентувань процесів технологічної сингулярності на різних рівнях дало змогу дійти висновку, що нормативно-правове поле регіонального рівня більшою мірою відзначається ситуативним і стратегічний характером. Якщо глобальний правовий вимір, як правило, повинен регламентувати відповідальність за діяльність у віртуалізованій системі економічних, торговельних, соціально-трудових та інших відносин, то правова визначеність на рівні регіонів є радше практичним обґрунтуванням форм віртуалізації та їх процедурних питань. Більше того, основна роль нормативно-правового забезпечення регіонального рівня на економіко-сингулярному етапі має зводитись до прогнозно-планового регламентування розвитку регіональної економіки, базованої на процесах технологізації, повсюдного використання роботизованих механізмів. Саме в особі місцевих владних структур повинні розроблятись і реалізовуватись конкретні заходи, спрямовані на поширення технолого-сингулярних ознак та оцінювання їх наслідків.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бодрунов С.Д. Российская экономическа система: будущее високотехнологичного материального производства / С.Д. Бодрунов // Экономическое возрождение России. – 2014. – № 2. – С. 5–16.

2. Гавриш О.М. Стратегічне планування інноваційної діяльності підприємства : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / О.М. Гавриш. – Харків, 2005. – 20 с.

3. Землянкін А.І. Механізми управління інноваціями в України: стан і перспективи вдосконалення / А.І. Землянкін, І.Ю. Підоричева // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 2(31). – С. 43–48.

4. Карпенко К.І. Постлюдина: pro et contra / К.І. Карпенко // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії». – 2012. – № 992. – С. 14–19.

5. Клейнер Г.Б. Стратегическое планирование: основы системного подхода / Г.Б. Клейнер // Модернизация экономики и общественное развитие : в 3-х кн. Кн. 2. – М. : ГУ ВШЭ, 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.hse.ru/data/002/854/1235/Kleiner.doc.

6. Лігоненко Л.О. Науково-методичні засади та результати оцінювання економіко-технологічного потенціалу регіонів України / Л.О. Лігоненко // Економіка України. – 2013. – № 10. – С. 45–55.

7. Модернізація державного управління та європейська інтеграція України : наук. доп. / Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю.П. Сурмін [та ін.] ; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю.В. Ковбасюка. – К. : НАДУ, 2013. – 120 с.

8. Пархоменко Н. Законодавство України на сучасному етапі: кількісний та якісний аналіз / Н. Пархоменко // Публічне право. – 2012. – № 3(7). – С. 291–298.

9. Правдюк А.Л. До питання систематизації норм адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства / А.Л. Правдюк // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2014. – Вип. 197. – Ч. 2. – С. 214–219.

10. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23.03.2000 № 1602-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1602-14.

11. Про схвалення Концепції Державної програми розвитку системи інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики та моніторингу стану інноваційного розвитку економіки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.05.2007 № 285-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/285-2007-%D1%80.

12. Технический директор Google расписал будущее мира : прогноз до 2099 года // INFO RESIST [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://m.inforesist.org/texnicheskij-direktor-google-raspisal-budushhee-mira-prognoz-do-2099-goda/.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ПАРТИСИПАТИВНОГО БЮДЖЕТУВАННЯ В УКРАЇНІ

THE FEATURES OF PARTICIPATORY BUDGETING PROCESS IN UKRAINE

УДК: 332.14+336.14

Булеца Н.В.
аспірант кафедри фінансів і банківської справи
Ужгородський національний університет

Залучення громадян до прийняття рішень стосовно формування та реалізації місцевих бюджетів стає популярним механізмом бюджетного процесу у країнах світу. У статті розглянуто методологічні засади партисипативного бюджетування в контексті процесу децентралізації. Проаналізовано основні ризики та обмеження цього процесу. Для міст Закарпатської області виокремлено основні етапи та особливості основних видів діяльності, які включає кожен етап. На основі аналізу теоретичних і практичних досліджень розроблено схему циклу партисипативного бюджетування.
Ключові слова: *партисипативне бюджетування, місцева влада, місцевий бюджет, децентралізація, видатки.*

Вовлечение граждан в принятие решений по формированию и реализации местных бюджетов становится популярным механизмом бюджетного процесса в странах мира. В статье рассмотрены методологические основы партисипативного бюджетирования в контексте процесса децентрализации. Проанализированы основные риски и ограничения этого процесса. Для городов Закарпатской области выделены основные этапы и особенности основных видов деятельности, которые включает каждый этап. На основе анализа теоретических и практических исследований разработана схема цикла партисипативного бюджетирования.
Ключевые слова: *партисипативное бюджетирование, местная власть, местный бюджет, децентрализация, расходы.*

The engagement of citizens into decision-making concerning both the formation and implementation of local budgets becomes popular mechanism of budget process in countries worldwide. The article deals with methodological background of participatory budgeting in the context of decentralization process. Notably, we analyzed the main risks and limitations of this process. For cities of Zakarpatsky region we defined main stages and particularities of main activities, involved at each stage. Based on the analysis of theoretical and empirical research we designed a scheme of participatory budgeting cycle.
Key words: *participatory budgeting, local authorities, local budget, decentralization, expenditure.*

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть залучення громадян до процесу прийняття рішень стосовно формування та реалізації місцевих бюджетів стає популярним механізмом бюджетного процесу.

Партисипативне бюджетування як інструмент безпосередньої демократії у бюджетуванні пропонує громадянам можливість ознайомлення з урядовими операціями та можливості для консультацій, обговорення та впливу на розподіл суспільних ресурсів. Воно сприяє підвищенню прозорості та рівня фінансової відповідальності, призводячи, таким чином, до скорочення урядової неефективності та корупції. Партисипативне бюджетування також посилює інклюзивне управління, надаючи групам громадян можливість участі у процесах прийняття рішень стосовно розподілу суспільних ресурсів. Своєю чергою, це робить місцеву владу більш відповідальною перед громадянами за забезпечення їх потреб та уподобань, а також більш фінансово відповідальною за ефективність розподілу ресурсів та надання суспільних послуг.

У цілому мета партисипативного бюджетування полягає у підвищенні рівня залучення мешканців місцевих громад до процесу прийняття рішень стосовно розвитку міста шляхом співпраці в плануванні та впровадженні партисипативних бюджетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику партисипативного бюджетування як елементу бюджетної політики держави досліджували українські вчені: Ж. Белец [1], А. Бояр [2], Н. Гринчук [3], О. Дем'янчук [6], Т. Кравченко [7], О. Кириленко [10] та ін. Теоретико-методичні засади партисипативного бюджетування проаналізовано у працях зарубіжних фахівців: М. Барзеле [13], Ч. Гаркінса [14], Г. Гілмана [15], С. Гонсалвеса [16], І. Кабанна [14], Дж. Сгве [18], С. Суза [20], Дж. Танас [21], Б. Уамплера [22], А. Шаха [19].

Проте оскільки партисипативне бюджетування лише починає впроваджуватись в окремих містах України, процес його імплементації має певні проблеми, причина яких полягає у недостатньому опрацюванні методологічного та методичного підґрунтя процесу.

Постановка завдання. Метою статті є визначення методологічних засад партисипативного бюджетування в контексті процесу децентралізації, зокрема аналіз основних ризиків та обмежень цього процесу, виокремлення основних його етапів та особливостей основних видів діяльності, які включає кожен етап, для міст Закарпатської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія партисипативного бюджетування нараховує більше чверті століття. У період з 1989 по 1997 р. цю модель було розроблено та протестовано у Бразилії (м. Порту-Алегрі та ін.). Із 1997 р. ідея партисипативного бюджетування поширюється в інших країнах Латинської Америки, а з початку 2000-х років – у країнах Північної Америки, Європи, Африки, Азії та Австралії. У цілому з 1989 р. воно запроваджене у більш ніж 1 500 громадах міст світу [8].

У 2015 р. три міста – Черкаси, Чернігів та Полтава – вперше в Україні почали запроваджувати практику партисипативного бюджетування.

Це проводилось, зокрема, за підтримки польсько-української фундації співпраці PAUCI та у рамках польсько-канадської Програми підтримки демократії.

У Чернігові в 2015 р. було виділено 4,8 млн. грн., які впродовж 2016 р. мають бути скеровані на реалізацію 17 проектів, які було обрано під час загальноміського голосування. Із них 13 проектів стосуються поточних видатків, а чотири – капітальних. При цьому максимальна сума для реалізації проекту, який передбачає капітальні видатки, становить 1,2 млн. грн., для поточних видатків ця сума обмежується 360 тис. грн.

У Черкасах згідно з програмою громадського бюджету міста на 2015–2019 рр., у загальному бюджеті закладено 5 млн. грн. У 2015 р. подано 54 проекти, шість з яких було обрано після розгляду координаційною радою і зараз вони проходять стадію реалізації [4].

У Полтаві передбачено 0,1% коштів від загального обсягу міського бюджету без урахування трансфертів (на 2016 р. це становить близько 1,5 млн. грн.), з яких 50% спрямовуються на загальноміські проекти і 50% – на районні. У рамках останніх 30% розподіляється рівномірно між трьома районами міста, а 70% – залежно від площі та кількості мешканців району [9].

У Луцьку основні ідеї партисипативного бюджетування також було запроваджено в 2015 р. Відмінністю була умова реалізації проектів на засадах спільного фінансування у розмірі 10% [11]. Бюджет програми становить 1,5 млн. грн. коштів бюджету міста (500,0 тис. грн. щорічно). Серед відібраних 50 проектів було обрано та розпочата реалізація 12 проектів [5; 12].

У цілому на сьогоднішній день в Україні партисипативне бюджетування запроваджено або заплановано до впровадження у 38 містах.

Одним з основних напрямів змін у формуванні місцевих бюджетів, згідно із законодавством України, є забезпечення бюджетної самостійності місцевих бюджетів та децентралізація видаткових повноважень [3, с. 8].

До характерних рис партисипативного бюджету належать такі:

- партисипативний бюджет становить певну частину бюджету міста;
- проекти мають бути реалізовані протягом фіскального року і лише на територіях, якими місто має право розпоряджатися згідно з чинним законодавством;
- громадяни мають можливість визначення проектів, реалізація яких задовольнить потреби всієї громади, та безпосереднього контролю над витратами бюджету [3, с. 42].

Проте як і будь-який процес, що передбачає економічне та соціальне втручання, партисипативне бюджетування має свої обмеження та ризики.

Одне з головних обмежень пов'язане зі специфікою суспільної діяльності, коли більшість громадян є менш зацікавленими у вивченні прав, фіскальної відповідальності уряду тощо, ніж в отриманні та розвитку певного інфраструктурного проекту.

Інше обмеження полягає в залежності громадян від адміністрації області. Якщо програми партисипативного бюджетування включають громадян у процес прийняття рішень, місцева влада залишається головним учасником. Вона організує збори, надає інформацію, забезпечує зустрічі чиновників із громадянами та гарантує запровадження певної політики. Тобто вплив керівництва області та правлячої коаліції є значним.

Аналіз показав, що Україні потрібно збільшувати можливості для участі населення у процесі бюджетування на рівні регіону й області, покращуючи комунікації між громадянами та місцевою владою з метою підвищення ефективності процесу розподілу суспільних ресурсів.

Основні ризики партисипативного бюджетування полягають у такому.

Потенційний вплив на бюджетну дисципліну (обмеження видатків), спричинених підвищеними вимогами до уряду внаслідок партисипації. Це є головною проблемою для країн, що розвиваються. Проте цей ризик може бути зменшено, якщо учасники цього процесу не просто обґрунтовують надання певного фінансування, а фокусуються на перенесенні наявного фінансування для задоволення визначених пріоритетів.

Послаблення законності (правомірності) встановлених демократичних інститутів на користь менш відповідальних суспільних організацій. Зокрема, досвід Бразилії у сфері партисипативного бюджетування свідчить, що місцеву владу було послаблено внаслідок проведення паралельних партисипативних процесів із виконавчої владою. Водночас партисипативне бюджетування може мати також позитивний вплив на чинні демократичні інститути.

Ескалація конфліктів, пов'язаних із розподілом ресурсів між верствами населення, що беруть участь у процесі партисипативного бюджетування. Групи інтересів можуть розглядати цей процес як місце для конкуренції за ресурси та брати участь у ньому саме із цією метою. У межах громадянського суспільства місцеві неурядові організації можуть розподіляти зобов'язання в рамках загального завдання скорочення бідності проте прагнути розподілу ресурсів саме в ті сфери, де вони безпосередньо працюють.

Ризик полягає в тому, що такі конфлікти з приводу розподілу негативно впливають на можливості створення широкої коаліції, що, своєю чергою, посилює позиції неурядових організації на переговорах із місцевою владою.

«Узурпація» партисипативних процесів місцевою елітою, найбільш активними представниками певних верств населення або індивідами з персональними мотивами. Участь у процесі партисипативного бюджетування, яка супроводжується децентралізацією, може надавати місцевій еліті більше можливостей задля отримання вигід із бюджету, незважаючи на збільшення суспільного контролю. Також слід зазначити, що процес моніторингу процесу партисипативного бюджетування може підпадати під негативний вплив із боку тих, хто переслідує власні інтереси.

Аналіз закордонних джерел з цієї проблематики дав змогу виокремити учасників партисипативного бюджетування та причини їх участі в ньому (табл. 1).

Нині в Україні брак суворих зобов'язань стосовно партисипативного бюджетування з боку місцевої влади ускладнює процес імплементації цих програм. Також це призводить до того, що місцеве керівництво використовує свою владу задля досягнення власних цілей шляхом, зокрема, ненадання певної інформації, неналежної імплементації певних програм, послаблення комітетів із нагляду громадян.

Також у сучасних умовах обмеженням є довготермінове планування, оскільки громадяни зацікавлені в розробці та реалізації коротко- та середньотермінових проектів, оскільки потрібні більш швидкі вигоди та бракує аналітичних та технічних навичок для ведення довготермінових проектів.

Метою партисипативного бюджетування є залучення громадян до найбільш основної та найбільш формальної процедури управління – розподілу ресурсів у рамках бюджетного процесу. Залучення громадян може підвищити рівень фінансової відповідальності органів місцевої влади, рівень прозорості та більш ефективного розподілу ресурсів. Цикл партисипативного бюджетування побудований так само, як і традиційний процес бюджетного регулювання, проте з особливостями, пов'язаними із залученням громадян.

Аналіз теоретичних і практичних досліджень із проблематики партисипативного бюджетування [13–22] дав змогу визначити послідовність етапів його регулювання на засадах фіскальної децентралізації з виокремленням обов'язкової для виконання основної діяльності та відповідальності учасників цього процесу на кожному його етапі для міст Закарпатської області. Також на підставі аналізу для цих етапів бюджетування було визначено: їхню доцільність; основні види діяльності, які включає кожен етап; основні слабкі місця, на яких упровадження елементів партисипативного регулювання дасть змогу покращати ефективність процесу в цілому.

Регіональні особливості парсипативного бюджетування у Закарпатті полягають у тому, що діяльність неурядових і суспільних організацій в області є незначною, отже, головні заходи з організації цього процесу лягають на плечі місцевої влади, а тому вона матиме значний вплив на прийняття регулюючих рішень.

Розглянемо зазначені етапи більш детально.

І. Підготовчий етап полягає у розробці бюджету. Він включає поширення інформації, початкове обговорення політики та пріоритетів бюджетного регулювання громадянами в містах області, оцінку доходів, встановлення розподілу ресурсів у цілому (критерії бюджетування та методологію) з урахуванням відповідних партисипативних структур і встановленням й обранням представників громадян.

Таблиця 1

Учасники процесу партисипативного бюджетування та причини їх участі

Учасники	Причини участі
Місцева влада	Спільна робота місцевої влади та громадян – учасників процесу партисипативного бюджетування. Підвищення ефективності розподілу суспільних ресурсів. Збільшення можливостей для громадян щодо зміни їх політичної та соціальної свідомості. Збільшення прозорості задля скорочення корупції та бюрократичної неефективності.
Суспільні та неурядові організації	Побудова ширших мереж між учасниками. Можливість впливу на політичні рішення. Збільшення можливостей для вирішення соціальних проблем. Поширення консультаційної роботи щодо роз'яснення громадянам бюджетної політики органів місцевої влади.
Ділове оточення	Сприяння збільшенню прозорості, скороченню корупції та підвищенню ефективності. Забезпечує надання коштів для проектів.
Окремі громадяни	Полегшення доступу до процесу прийняття суспільних рішень. Полегшення доступу до інформації. Прямий взаємозв'язок між участю у процесі бюджетування та якістю суспільних благ, що надаються владою.

Джерело: складено за [2, с. 39–44].

Також на цій стадії слід установити інститути й учасників, що братимуть безпосередню участь у забезпеченні бюджетного регулювання. Це є представники громадян, місцева влада, зокрема департамент економічного розвитку та торгівлі, департамент фінансів, департамент інформаційної діяльності та комунікацій із громадськістю, представники ділового оточення. З урахуванням поточної ситуації в Україні такий процес доцільно обмежити часовим періодом у півроку – рік.

На етапі підготовки мають бути здійснені такі заходи.

1. Обговорення у місті. Головна мета – пояснити процес громадянам у містах й основним учасникам цього процесу. Подібні наради можуть очолювати представники відповідних департаментів Закарпатської ОДА. Пояснення громадянам, що таке обласний бюджет, та їх участь у процесі прийняття рішень стосовно бюджетного регулювання з використанням відповідних засобів інформації. Такі обговорення містять у собі також елементи освітнього процесу, що є нині важливим, бо участь громадян та їх представників у цьому процесі передбачає наявність технічних й аналітичних знань і навичок, аби вони могли оцінити запропоновані їм аргументи.

2. Ситуаційний аналіз та аналіз проблем: обговорення у місті. Організатором обговорення має виступити міська рада. Основною метою є визначення головних моментів, що впливають на розвиток міста, а також тих, що потребують обов'язкового виконання. Це має включати такі види діяльності:

- визначення проблем та потреб для міста та його районів й оцінка технічних і фінансових можливостей для імплементації рішень із їх вирішення;
- робота працівників міської ради з представниками громади; останні при цьому мають визначитись із діяльністю, необхідною для досягнення поставлених цілей;
- визначення правил ведення процесу партисипативного бюджетного регулювання та розподілення обов'язків.

3. Розвиток компетенцій, нарощування потенціалу, тренінги для громадян та ключових учасників процесу партисипативного бюджетного регулювання. Мета цих заходів полягає у забезпеченні розуміння учасниками процесу принципів прийняття рішень протягом усього процесу бюджетного регулювання, а також реальної економічної, політичної та соціальної ситуації в регіоні.

ІІ. Етап формування бюджету та його затвердження.

Цей етап стосується, головним чином, установлення пріоритетів і дає громадянам змогу безпосередньо чи через своїх представників упорядкувати інвестиційні проекти за їх пріоритетністю. Він містить проведення обговорень і голосування за проекти бюджету. Тобто на цій стадії відбувається обговорення способу імплементації місцевої політики та проектів протягом майбутнього фіскального періоду.

Другий етап передбачає такі заходи.

1. Проведення переговорів між групами й учасниками з метою забезпечення рівного представництва інтересів усіх представників громади, всіх районів міста та обговорення локальних і тематичних пріоритетів. Також у рамках цих заходів має відбутись обрання учасниками їх представників для участі в регулярних зборах місцевого бюджетного комітету. Ці представники до того ж відповідатимуть за підготовку бюджету та щорічний план інвестицій.

2. Створення бюджетного комітету. Бюджетний комітет мусить пов'язувати місцеву владу з громадою в питанні бюджетування. До функцій комітету належить, зокрема, оцінка ефективності врахування пріоритетів громади у процесі розподілу ресурсів.

Склад комітету варіюється залежно від міста, від кількості учасників комітету, його складу. Зазвичай до комітету включаються представники місцевої влади, громади, профспілок, окремих груп (жінок, молоді, людей з особливими потребами) та представники основних галузей промисловості регіону. На Закарпатті також доцільно включати представників національних меншин з урахуванням етнічного складу населення регіону.

Головні напрями діяльності бюджетного комітету:

- організація інформаційної діяльності та діяльності з розвитку компетенцій представників – учасників комітету задля забезпечення належного рівня розгляду бюджетних питань на засіданнях і спрощення процесу ведення переговорів і вирішення конфліктів;
- ознайомлення представників із потребами районів міста задля забезпечення самостійної оцінки пропозицій та потреби того чи іншого району;
- технічний та фінансовий аналіз із метою перевірки заявок на їх відповідність технічним та економічним критеріям;
- аналіз пріоритетів та їх затвердження.

3. Обговорення та голосування за проект бюджету. Після виконання описаної вище діяльності місцева влада розробляє проект бюджету, заснований на визначених пріоритетах. Основні види діяльності на даному етапі:

- надання комітетом своїх матеріалів у вигляді, зокрема, інвестиційного плану (плану капіталовкладень) як частини місцевого бюджету;
- обговорення проекту бюджету, питань видатків і доходів, а також критеріїв розподілу ресурсів із метою передання вже «повного» проекту бюджету місцевим органам влади.

Рис. 1. Цикл партисипативного бюджетування як елемент децентралізації видатків місцевих бюджетів

При цьому слід урахувати можливість того, що узгодження та прийняття бюджету супроводжуватимуться певними змінами, оскільки до остаточного голосування по бюджету представники громади можуть активно лобіювати власні інтереси серед глав департаментів і членів бюджетного комітету місцевої влади.

III. Етап імплементації партисипативного бюджету.

Слід зазначити, що процес імплементації бюджету зазвичай триває протягом усього фіскального року.

Основні види діяльності на цьому етапі включають такі заходи.

1. Підготовка місцевою владою технічних планів і контрактів. На цій стадії процес імплементації бюджету зазвичай містить низку підрядних послуг або суспільної діяльності з детальним плануванням, визначенням технічних завдань, тендерних умов, порядку проведення тендерів і відбору проектів, порядку реалізації обраних проектів.

2. Оцінка представниками громади в бюджетному комітеті процесу імплементації бюджету й обраних проектів. Також за потреби на цьому етапі вносяться коригування до проектів.

3. Підготовка до нового бюджетного циклу.

IV. Етап моніторингу та оцінки партисипативного бюджету.

Місцева влада мусить надавати періодичні звіти щодо виконання бюджету громаді. Ці звіти повинні містити статус виконання проектів і проблеми, що з'явилися під час їх виконання. Також на цій стадії доцільно здійснювати візити до районів міста, де впроваджуються проекти, із метою безпосереднього контролю над імплементацією проекту. Серед інструментів такого моніторингу можна обирати такі:

- контроль та нагляд «на містах»;
- звітування;
- використання «оціночних карт» громади, що містить сукупність методів суспільного контролю, соціального аудиту й оцінок громадян (на підставі опитувань);
- контроль надання послуг;
- підготовка соціально-економічних даних тощо.

Слід зазначити, що найбільш важливим аспектом на цій стадії є факт регулярного надання місцевою владою детальної та прозорої інформації щодо напрямів і методів імплементації бюджету. Також громада має право вимагати спеціальні дані та додаткову інформацію задля досягнення необхідного рівня прозорості.

Все вищезазначене дало змогу розробити цикл партисипативного бюджетування, який схематично наведено на рис. 1.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження дало змогу визначити основні ризики та обмеження партисипативного бюджетування в процесі децентралізації. Виокремлено основні етапи процесу партисипативного бюджетування, зокрема: підготовчий етап, етап формування бюджету та його затвердження, головним моментом якого є створення бюджетного комітету та початок його роботи, етап імплементації, етап моніторингу та оцінки партисипативного бюджету. Досліджено основні види діяльності, які включає кожен етап, та визначено основні слабкі ланки для міст Закарпатської області. Все вищезазначене дало змогу розробити цикл партисипативного бюджетування як елементу децентралізації видатків місцевих бюджетів. Більш детальний аналіз із метою визначення алгоритму розробки та імплементації проекту партисипативного бюджету становитиме напрям подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Белец Ж.А. Партиципаторне бюджетування як інноваційний демократичний інструмент участі громадян в управлінні справами територіальних громад / Ж.А. Белец // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2016. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2016_1_21

2. Бояр А.О. Еволюція наукових бюджетних сентенцій / А.О. Бояр // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2015. – № 1(99). – С. 121–138.

3. Гринчук Н. Бюджетний процес на місцевому рівні в Україні: правове регулювання, повноваження місцевої влади, участь громадськості / Н. Гринчук. – PAUCI, 2015. – 45 с.

4. Громадський бюджет м. Черкаси 2016 року – можливості та особливості / Офіційний портал міської ради, міського голови, виконавчого комітету 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rada.cherkasy.ua/ua/newsread.php?view=11450&s=34&s1=375

5. Громадський бюджет: перший успішний досвід українських міст / Платформа «Велика Ідея». 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://biggggidea.com/practices/1498/

6. Дем'янчук О.І. Інноваційні методи управління місцевими бюджетами України / О.І. Дем'янчук // Вісник ОНУ ім. О.І. Мечникова. – 2016. – Т. 21. Вип. 1. – С. 190–194.

7. Кравченко Т. Інноваційні інструменти реалізації громадянами права на участь у місцевому самоврядуванні в Україні / Т. Кравченко // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2015. – Вип. 2(14) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2015-02(14)/22.pdf.

8. Мартеля Б. Партиципаторний бюджет / Б. Мартеля, Ю. Півко // Центр суспільних комунікацій. PAUCI, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pauci.org/files/SeminarCityCouncilsPresentation.pdf.

9. Партисипаторний бюджет-2015: перший український досвід 4 міст / Платформа розвитку міст. 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://urbanua.org/dosvid/ukrayinski-pryklady/184.

10. Планування та управління фінансовими ресурсами територіальної громади / О. Кириленко, Б. Малиняк, В. Письменний, В. Русін ; Асоціація міст України – К. : ВІ ЕН ЕЙ, 2015. – 396 с.

11. Рішення Луцької міської ради від 27.05.2015 № 74/4 «Про Програму підтримки ініціатив жителів міста Луцька на 2015–2017 роки».

12. Розпорядження міського голови Луцька від 27.05.2016 № 285 «Про затвердження переліку ініціатив-переможців конкурсу».

13. Barzelay M. Central audit institutions and performance auditing: a comparative analysis of organizational strategies in the OECD / M. Barzelay // Governance. – 1997. – № 10(3). – P. 235–260.

14. Cabannes Y. Participatory budgeting: a significant contribution to participatory democracy / Y. Cabannes // Environment&Urbanization. – 2004. –Vol.16(1). – P. 27–46.

15. Gilman H. Engaging Citizens: Participatory Budgeting and the Inclusive Governance Movement within the United States / H. Gilman. Ash Center for Democratic Governance and Innovation. Cambridge, Massachusetts, 2016. – 32 p.

16. Gonзalves S. The Effects of Participatory Budgeting on Municipal Expenditures and Infant Mortality in Brazil / S. Gonзalves // World Development. – 2014. – Vol. 53. – P. 94–110.

17. Harkins C. Participatory budgeting in Scotland: an overview of strategic design choices and principles for effective delivery / C. Harkins. Glasgow Centre for Population Health. Glasgow Centre for Population Health, 2015. – 44 p.

18. Sgueo G. Participatory budgeting An innovative approach / G. Sgueo. European Parliamentary Research Service, 2016. – 7 p.

19. Shah A. Participatory Budgeting / A. Shah. Washington, DC: World Bank, 2007. – 269 p.

20. Souza C. Participatory budgeting in Brazilian cities: limits and possibilities in building democratic institutions / C. Souza // Environment&Urbanization. – 2001. – Vol. 13(1). – P. 159–184.

21. Trnase G. An Overall Analysis of Participatory Budgeting Advantages and Essential Factors for an Effective Implementation in Economic Entities / G. Trnase // Journal of Eastern Europe Research in Business and Economics. – 2013. – Vol.2013. – P. 1–12.

22. Wampler B. A Guide to Participatory Budgeting / B. Wampler. – CommDev, 2000. – 32 p.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ СТАРОПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ

THEORETICAL BASIS OF STUDY OF THE ESSENCE AND DEVELOPMENT PROBLEMS OF OLD INDUSTRIAL REGIONS

УДК 332.122

Бойченко В.С.
к.е.н., доцент кафедри управління персоналом та економіки праці
Запорізький національний технічний університет
Гелетюк Є.В.
студентка
Запорізький національний технічний університет

У статті проаналізовано думки вітчизняних науковців щодо трактування сутності категорії «старопромисловий регіон» як: опорного регіону країни, регіону країни з негнучкою структурою, «депресивного» регіону країни, «звичайного» регіону країни. Викладено власне тлумачення старопромислового регіону. Виокремлено дисбаланси розвитку старопромислових регіонів, які полягають у соціально-економічних, інфраструктурних проблемах та проблемах інвестиційного забезпечення. Вивчено загальні проблеми розвитку цих регіонів на основі розвитку промисловості. Зазначено першочергові завдання щодо подолання існуючих проблем розвитку.
Ключові слова: *старопромисловий регіон, розвиток, соціально-економічні проблеми, інфраструктурні проблеми, проблеми інвестиційного забезпечення*

В статье проанализированы мнения отечественных ученых, касающиеся трактовки сущности категории «старопромышленный регион» как: опорного региона страны, региона страны с негибкой структурой, «депрессивного» региона страны, «обычного» региона страны. Изложено собственное толкование старопромышленного региона. Выделены дисбалансы развития старопромышленных регионов, заключающиеся в социально-экономических, инфраструктурных проблемах и проблемах инвестиционного обеспечения. Изучены общие проблемы развития этих регионов на основе развития промышленности. Указаны первоочередные задачи по преодолению существующих проблем развития.
Ключевые слова: *старопромышленный регион, развитие, социально-экономические проблемы, инфраструктурные проблемы, проблемы инвестиционного обеспечения.*

The article analyzes the opinion of local scientists concerning the interpretation of the essence of "old industrial region" category as the reference countries in the region, countries in the region with an inflexible structure, "depressive" region of the country, "normal" region of the country. Sets out its own interpretation of the old industrial region. Allocated imbalances of old industrial regions, consisting of the socio-economic, infrastructural problems and the problems of investment security. Studied the common problems of these regions on the basis of industrial development. Shown priorities for overcoming the development problems.
Key words: *old industrial region, development, social and economic problems, infrastructure problems, the problem of investment support.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку країни важливим питанням є реформування управління розвитком регіонів, головною метою якого є створення сприятливих умов для функціонування підприємств; надання регіонам більшої самостійності в прийнятті рішень, розподілі та перерозподілі фінансових коштів тощо. Регіони України відрізняються між собою за природно-географічними, економічними та соціальними показниками, а отже, вимагають розроблення нових та корегування існуючих програм розвитку з урахуванням специфіки їх функціонування. Особливо це стосується регіонів, де зосереджено природно-матеріальні запаси. Мова йде про старопромислові регіони, питання реформування управління розвитком яких є досить актуальним, оскільки вони мають доволі масштабний виробничий та експортний потенціал, який використовується не в повному обсязі.

Старопромислові регіони України характеризуються низкою негативних факторів, головними з яких є використання застарілих технологій та зношеність основних засобів, забруднення навколишнього середовища, однак при цьому вони відіграють провідну роль у зміцненні економіки країни, оскільки є локомотивами розвитку та вносять до бюджету найбільше коштів. Отже, дослідження сутності та особливостей розвитку таких регіонів є важливим питанням, яке потребує детального розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорію «старопромисловий регіон» розглядають багато вчених, передусім економістів. Трактування сутності такого регіону викладають такі науковці, як: Веселовська О.Є. [1], Глонти К.М. [2], Дериземля Н.О. [3], Злобін І.В. [4], Кирику М.В. [5], Лазарева Т.С. [6], Снігова О.Ю. [7] та багато інших. Особливості становлення та розвитку старопромислових регіонів знайшли подальший розвиток у роботах Білопольської В.М. [8], Грушки В.В. [9], Шевцової О.О. [10] та ін.

Однак багато питань реформування управління розвитком старопромислових регіонів залишаються дискусійними, оскільки відсутнє загальноприйняте розуміння його сутності та неоднозначною є система визначення критеріїв їх розвитку. Внаслідок цього в практиці регіонального розвитку не враховуються їх специфічні особливості та знижується ефективність рішень, які приймаються.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення існуючих думок науковців та формулювання власного тлумачення сутності категорії «старопромисловий регіон» та зазначення особливостей розвитку таких регіонів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія «старопромисловий регіон» трактується вітчизняними та зарубіжними науковцям по-різному та інколи носить зовсім протилежне значення. Так, старопромисловий регіон розглядається з таких позицій:

1. Як опорний регіон країни, який стабілізує економіку країни:

а) територія з високою концентрацією промислового виробництва, порівняно більшими обсягами випуску промислової продукції, вищими темпами зростання інвестицій, заробітної плати, але водночас із високим рівнем зношеності основних фондів і забруднення навколишнього середовища та нижчим ступенем використання новітніх технологій [1, с. 9; 3, с. 115; 5];

б) територіальні угрупування, у межах яких історично функціонує основна частина підприємств промисловості, що мають значний потенціал у реалізації міжнародних інтеграційних програм через експортно-імпортні операції з реалізації товарів і послуг, міжнародну інвестиційну діяльність, здійснення локальних міжнародних інтеграційних дій і проектів [4, с. 7];

в) цілісне територіально-організаційне утворення, у межах якого історично склалася економіка індустріального типу Третього та Четвертого технологічних укладів і який, незважаючи на економічний спад, викликаний циклічністю регіонального розвитку, характеризується значним нагромадженим потенціалом розвитку [6, с. 188].

2. Як регіон країни з негнучкою структурою, який має нагромаджений потенціал, але не функціонує належним чином через застарілу матеріальну базу:

а) територія, на якій історично склалася концентрація індустріальних галузей, яка має в розпорядженні потенціал для збільшення виробництва наукоємної продукції, шляхом інноваційної трансформації свого виробничого комплексу в рамках удосконалення економічних відносин [2, с. 28];

б) територія, на якій історично склалася концентрація індустріальних галузей, що визначило економічну, соціальну та просторову структури міста, але яка не відповідає новим умовам та вимогам [11, с. 20];

в) регіони, економічну основу яких становлять підприємства традиційних індустріальних галузей та які мають значний потенціал [12, с. 24];

г) тип проблемних регіонів, де навчання та інновації в умовах оновлення економічної структури є недостатніми для її ефективного здійснення та для яких характерними є вузькоорієнтовані на традиційні галузі технологічні інновації, які домінують над розробкою та виведенням на ринки нової продукції та диверсифікацією економічної діяльності [13, с. 7];

д) особливий тип регіонів, який знаходиться на завершальному етапі «власного регіонального життєвого циклу» й утрачає здібність щодо розробки нових видів продукції та відновлення місцевої економіки, перебуває у кризовому стані, втрачає позиції регіону-донору та вичерпав усі можливості щодо впровадження інновацій [14, с. 988].

3. Як «депресивний» регіон країни, який дестабілізує економіку країни:

а) територія із застаріваючою, невисокого технологічного рівня промисловістю; територія з відносно низьким рівнем технологічного розвитку промислового комплексу, який розміщується в її межах, які склалися з плином часу [2, с. 28];

б) регіони, в яких у сучасних умовах найбільш гостро проявляються всі негаразди економічного та соціального розвитку [9, с. 174];

в) територія із застарілою промисловістю, низьким для умов сьогодення рівнем технологічного розвитку, де спостерігається загострення багатьох гуманітарних проблем, на них історично функціонують промислові підприємства, які володіють значним експортно-імпортним потенціалом та які часто переходять у категорію депресивних [15, с. 217];

г) регіон зі структурними проблемами (або структурно слабкий регіон), який у минулому мав промислово розвинену територію, яка перебуває в процесі структурної перебудови національної економіки або в занепаді під тиском кон'юнктурних чинників ринку [7, с. 79];

д) многопрофільні території, економіка яких заснована на тривалій експлуатації природних ресурсів і які через об'єктивне погіршення якісних і кількісних характеристик ресурсної бази з часом неминуче переходять у категорію депресивних [16, с. 52].

4. Як «звичайний» регіон країни:

а) регіони, розвиток яких відбувався в період зростання попиту на продукцію, що виготовлялась із застосуванням стандартизованих технологій [17, с. 6];

б) регіон, для якого властиві типові форми поєднання регіональних та галузевих структурних зрушень як наслідок переходу від індустріальної до постіндустріальної економіки [18].

Аналізуючи наведені тлумачення старопромислового регіону було виявлено, що всі ці визначення об'єднує те, що такі регіони мають високий промисловий потенціал, а їх протилежність полягає в тому, що такі регіони розглядаються як із позиції опорного, так і з позиції «депресивного» регіону країни. Отже, вважаємо за доцільне навести власне бачення сутності цього поняття: старопромисловий регіон – це історично сформована територія, на якій переважно функціонують підприємства промислового виробництва із застарілими технологіями, які порівняно з іншими регіонами характеризуються більшими обсягами випуску продукції, вищим рівнем заробітної плати, більшою кількістю інвестицій, більшим потенціа-

лом для випуску наукоємної інноваційної продукції та більшою роллю в поповнені державної казни, але водночас мають високий рівень зношення основних фондів та сильно забруднюють навколишнє середовище. Отже, вони є найперспективнішими регіонами з погляду відновлення та подальшого розвитку, оскільки мають уже накопичений потенціал.

Спираючись на викладене бачення сутності старопромислового регіону та на думки науковців [1, с. 9–10; 7, с. 81; 9, с. 174; 19; 20, с. 171–172], зазначимо: незважаючи на те що такі регіони є лідерами промислового розвитку, вони мають такі дисбаланси розвитку:

1. Соціально-економічні проблеми, які полягають у:

а) неефективній економічній структурі;

б) працевлаштуванні працівників, котрі вивільнилися зі збанкрутілих та ліквідованих промислових підприємств;

в) створенні нових робочих місць;

г) організації підготовки, перепідготовки та перекваліфікації кадрів згідно з потребами структурної перебудови економіки;

д) недопущенні зниження доходів населення;

е) розвитку малого та середнього підприємництва;

ж) покращанні здоров'я мешканців таких регіонів шляхом зменшення викидів забруднюючих речовин промисловими підприємствами в навколишнє середовище;

з) піднесенні культури самозайнятості населення;

и) організації громадських робіт тощо.

2. Інфраструктурні проблеми, рішення яких передбачає:

а) впровадження інноваційних наукомістких виробництв;

б) зміщення акценту регіональної політики розвитку базових домінуючих старопромислових галузей на засадах підвищення диверсифікованості економіки регіонів шляхом оптимізації структури галузей економіки;

в) розвиток рекреаційного сектора в таких регіонах.

3. Проблеми інвестиційного забезпечення, які полягають у:

а) зношеності основних виробничих фондів, використанні застарілих технологій, обтяженій виробничій структурі, низьких темпах технічного та технологічного оновлення;

б) великій матеріалоємності та енергоємності продукції;

в) низьких темпах упровадження інновацій та їх якісного відставання від світового рівня;

г) низькій інвестиційній привабливості регіонів;

д) недосконалості нормативно-правового регулювання розвитку таких регіонів;

е) відпливі трудових ресурсів і капіталу із старопромислових в інші регіони держави;

ж) загостренні інвестиційної конкуренції між підприємствами, які функціонують у певному старопромисловому регіоні.

Крім того, існують загальні проблеми розвитку старопромислових регіонів на основі розвитку промисловості:

– структурні диспропорції серед галузей промисловості;

– виснаження сировинної і техніко-технологічної баз виробництва;

– вузька спеціалізація професійних вмінь та навичок трудових ресурсів, брак висококваліфікованих кадрів для роботи в нових секторах економіки;

– висока вартість основних коштів у базових галузях економіки [10, с. 8];

– домінування великих підприємств чи корпорацій, які виробляють обмежений асортимент вузькоспеціалізованої продукції;

– низька мобільність капіталу;

– відносно високий рівень заробітної плати [21];

– висока ступінь забруднення навколишнього середовища.

Зважаючи на вищесказане, на нашу думку, найбільше значення для розвитку старопромислових регіонів має проблема вирішення високого рівня зношеності основних фондів та невідповідності їх технічного рівня світовому, що, як наслідок, призводе до забруднення навколишнього середовища. При цьому основними чинниками, що гальмують процес переобладнання підприємств, є нестача фінансових ресурсів на оновлення та значні економічні ризики впровадження інновацій [22, с. 15].

Усе це обумовлює особливості розвитку старопромислових регіонів, для чого необхідно:

– чітко організувати процеси планування, прогнозування та програмування розвитку таких територій;

– забезпечити стабільне відтворення та примноження природно-ресурсного, економічного, техніко-технологічного, інформаційного та інтелектуального потенціалу регіонів;

– здійснити структурну перебудову та диверсифікацію промислового виробництва завдяки освоєнню нових видів продукції з високою доданою вартістю; використання власності на основі здійснення активної інноваційно-інвестиційної політики; збільшення випуску високотехнологічної та наукомісткої продукції [8, с. 35].

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, старопромислові регіони як території з достатньо великим промисловим потенціалом, але з застарілою матеріально-технічною базою характеризуються системними проблемами, які властиві депресивним регіонам, однак на сьогодні вони є найперспективнішими регіонами з погляду розвитку.

Зважаючи на характерні риси та проблеми розвитку старопромислових регіонів, слід зазначити, що такі регіони потребують відповідного управління, яке можливе за рахунок зміни застарілої місії, цінностей та традицій, принципів та культури управління, тобто яке в сучасних умовах необхідно реформувати. Саме тому метою подальших досліджень повинно стати вивчення особливостей організаційно-економічного забезпечення реформування управління розвитком старопромислових регіонів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Веселовська О.Є. Інвестиційне забезпечення економічного розвитку старопромислових регіонів : автореф. дис. … канд. економ. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / О.Є. Веселовська. – К., 2010. – 22 с.

2. Глонти К.М. Старопромышленные регионы: проблемы и перспективы развития / К.М. Глонти // Регионология. – 2008. – № 4. – С. 27–39.

3. Дериземля Н.О. До питання розвитку старопромислових регіонів (на прикладі м. Ватутіне Звенигородського району Черкаської області) / Н.О. Дериземля, О.І. Ситник // Екологічні науки. – 2012. – № 2. – С. 113–119.

4. Злобін І.В. Визначення інтеграційних пріоритетів України в контексті використання потенціалу старопромислових регіонів : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / І.В. Злобін. – Донецьк, 2008. – 19 с.

5. Кирику М.В. Стратегічні орієнтири забезпечення економічної безпеки та тенденції розвитку старопромислових регіонів України / М.В. Кирику // Ефективна економіка. – 2014. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2918.

6. Лазарева Т.С. Теоретичні аспекти управління старопромисловим регіоном / Т.С. Лазарева // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна, 2011. – Вип. 39(2). – С. 186–191.

7. Снігова О.Ю. Підходи до ідентифікації старопромислових регіонів в зарубіжній літературі / О.Ю. Снігова // БізнесІнформ, 2011. – № 7(2). – С. 79–81.

8. Білопольська В.М. Організаційно-економічний механізм управління ресурсами бюджету великого промислового регіону в умовах економічних реформ / В.М. Білопольська, К.О. Чурікова // Финансы, учет, банки. – 2010. – Вип. № 1(16). – С. 33–48.

9. Грушка В.В. Суспільно-географічні особливості Дніпропетровської області як старопромислового регіону / В.В. Грушка // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Геологія – Географія – Екологія. – 2012. – № 1033. – С. 173–177.

10. Шевцова О.О. Державне регулювання довгострокового економічного розвитку старопромислових регіонів України : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / О.О. Шевцова. – Краматорськ, 2015. – 22 с.

11. Стратегия развития старопромышленных городов: международный опыт и перспективы в России / И. Стародубровская [и др.] – М. : Ин-т Гайдара, 2011. – 248 с.

12. Косинцев А.П. Реструктуризация промышленности старопромышленного региона посредством иностранных инвестиций : дис. … д-ра экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / А.П. Косинцев. – Екатеринбург, 2000 – 275 с.

13. Todtling F. One size fits all? Towards a differentiated policy approach with respect to regional innovation systems / F. Todtling, M. Trippl // Regionalization of Innovation Policy – Options and Experiences: Paper prepared for the conference (Vienna, 4-5 June, 2004). – Vienna: Vienna University of Economics and Business, 2004. – 35 p.

14. Steiner M. Old Industrial Areas: A Theoretical Approach / M. Steiner // Trajectories of the New Economy: Regeneration and Dislocation in the Inner City. Urban Studies, 2009. – № 46. – P. 987–1001.

15. Мартякова Е.Г. Инструменты регулирования развития старопромышленных регионов / Е.Г. Мартякова // Вісник Донецького національного ун-ту. Сер. В: Економіка і право. – 2011. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 217–222.

16. Хаджинов И.В. Дисбалансы развития старопромышленных регионов Украины / И.В. Хаджинов // Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Економіка». – 2012. – № 3 – С. 51–57.

17. Kerexeta G.E. Reflection on revitalisition strategies in old industrial regions / G.E. Kerexeta, H.F. Ibarzabal //. Economic Development in European Cities: Special session on Annual Conference (Maastricht, 7-10 November 2003). – Maastricht: The Netherlands, 2003. – 25 p.

18. Steiner M. Institutional Change in Old Industrial Areas – Lessons for industrial Policy in the Transformation Process [Electronic resource] / Steiner M., Research J. // Access mode : www. umar. gov. si/fileadmin/user_upload/konference/08/03_ms. pdf.

19. Аналітична доповідь «Перспективи та напрямки розвитку старопромислових регіонів України у посткризовий період» / Національний інститут стратегічних досліджень. Регіональний філіал у м. Донецьк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http: //dn.niss.gov.ua/content/articles/files/cris-cb61f.pdf

20. Снігова О.Ю. Оцінка ризиків та загроз розвитку старопромислових регіонів України в період післякризового відновлення / О.Ю. Снігова // Формування ринкової економіки: спец. вип. : у 2-х ч. Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи. – 2011 – Ч. 1. – С. 166–174.

21. Снігова О. Старопромислові регіони України: як позбутися стокгольмського синдрому / О. Снігова // Дзеркало тижня. Україна. – 2016. – № 19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/macrolevel/staropromislovi-regioni-ukrayini-yak-pozbutisya-stokgolmskogo-sindromu-_.html.

22. Снігова О.Ю. Старопромислові регіони України в після кризовий період: проблеми ефективного розвитку / О.Ю. Снігова // Економіка промисловості, 2013. – № 3. – С. 14–20.

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛ ИВОСТЕЙ РЕГІОНАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ

THE STUDY OF FEATURES OF REGIONAL SPATIAL DEVELOPMENT MODELS

УДК 332.133

Козирєва О.В.
к.е.н., доцент, здобувач
Науково-дослідний центр
індустріальних проблем розвитку
Національної академії наук України

У статті аналізуються особливості, сфери застосування, недоліки та переваги існуючих регіональних моделей просторового розвитку. Обґрунтовується доцільність застосування задля комплексного дослідження соціально-економічного розвитку регіонів у рамках концепції «центр – периферія» методів багатомірного аналізу.
Ключові слова: *регіон, концепція «центр – периферія», просторова модель розвитку, метод.*

В статье анализируются особенности, сферы применения, недостатки и преимущества существующих региональных моделей пространственного развития. Обосновывается целесообразность применения для комплексного исследования социально-экономического развития регионов в рамках концепции «центр – периферия» методов многомерного анализа.
Ключевые слова: *регион, концепция «центр – периферия», модель пространственного развития, метод.*

The article analyzes the features, sphere of application, advantages and disadvantages of existing regional spatial development models. The expediency of applying methods of multivariate analysis for a comprehensive study of the socio-economic development of regions in the framework of the concept of "center-periphery" has been justified.
Key words: *region, concept of "center-periphery", model of spatial development, method.*

Постановка проблеми. Останнім часом в економічній науці намітилася активізація досліджень різних аспектів проблеми просторового розвитку. Це пов'язано з тим, що особливості та тенденції зміни просторової структури значною мірою обумовлюють специфіку та вектори розвитку країн та їх регіонів, а в умовах поширення глобалізації, прискорення змін майже в усіх сферах життя та посилення нестабільності у світі зазначена проблема набуває особливої актуальності. Отже, потребує дослідження та аналізу існуючий комплекс регіональних просторових моделей розвитку з метою визначення сфер їх застосування, недоліків та переваг використання під час прийняття широкого кола управлінських рішень на регіональному і загальнодержавному рівнях за визначення стратегічних орієнтирів соціально-економічного розвитку країни та її регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень, присвячених зазначеній проблематиці, доцільно виділити роботи зарубіжних та вітчизняних науковців: М. Вебера, У. Ізарда, В. Кристаллера, П. Кругмана, М. Портера, Ф. Перру, Дж. Форрестера, М. Фуджиту, Б. Данилишина, М. Долішнього, С. Дорогунцова, М. Кизима, В. Кравціва, А. Мазура, І. Михасюка, Н. Мікули, С. Романюка, М. Чумаченка, А. Чухна, О. Шаблія, Л. Шевчук та ін. Проте, вважаючи складність даної проблеми, а також стрімкий розвиток регіоналістики, теоретичні засади та моделі просторової організації суспільного виробництва потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні особливостей, сфер застосування, недоліків та переваг існуючих регіональних моделей просторового розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичні та практичні структурні моделі розвитку припускають, що відмінності регіонального розвитку є результатом їх лінійного переходу від одного етапу, що відображує процеси соціально-економічних перетворень, до іншого [1]: автаркії, що належить до самодостатності місцевої економічної системи; спеціалізації, що став можливим завдяки розвитку транспортної інфраструктури, пов'язаний із наявністю порівняльних переваг, що підтримують розвиток торгівлі; трансформації, що включає в себе перехід від аграрної до індустріальної економіки, спираючись переважно на сировинні та інші місцеві ресурси; диверсифікації, у результаті якої відбувається диференціація галузей промисловості, що сприяє виникненню нових галузей промисловості, щоб задовольнити споживчі потреби великих груп населення; розвитку послуг, що пов'язаній з аутсорсингом послуг промислових підприємств та розробкою нових інформаційних послуг.

Наведені вище етапи соціально-економічних перетворень регіонів та фактори, що лежать в їх основі, є одними з основних чинників соціально-економічного розвитку, тому, як показав проведений аналіз, їхньому дослідженню присвячено більшість теоретичних і практичних моделей аналізу просторової структури розвитку регіонів.

У роботі [2], присвяченій дослідженню класичних теоретико-аналітичних моделей «центр – периферія» розроблено та досліджено вдосконалену комбіновану модель даного типу, в основу якої було покладено моделі, розроблені в кінці минулого ст-оліття П. Кругманом, М. Фуджитою та А. Венейблсом. Базова структура моделі «центр – периферія» передбачає два симетричні регіони (Північний та Південний), в яких визначено два фактори (робітники промисловості та сільського господарства) та два сектори (промислове виробництво та сільське господарство). Сільськогоспо-

дарські робітники географічно не мобільні, тоді як робітники промисловості мігрують до Півночі/Півдня відповідно до зміни реальної заробітної плати. Торгівля промисловими товарами є безвитратною, тому фірми та споживачі дбають про місцезнаходження. На базі запропонованої моделі авторами проведений усебічний аналітичний аналіз її властивостей: катастроф, гістерезису, числа стаціонарних станів та глобальної стабільності.

У дослідженнях, присвячених загальному підходу до моделювання світової динаміки, автори роботи [3] пропонують відмовитися від прагнення створення єдиної комплексної моделі, призначеної для вирішення всього кола питань, пов'язаних з аналізом світової динаміки і шляхом її декомпозиції на низку вкладених підзавдань, кожну з яких доцільно вирішувати в рамках своєї часткової розрахункової моделі. У рамках такого підходу в роботі досліджується часткова базова модель регіональної динаміки «центр – периферія», що визначає взаємодію країн лідерів технологічного розвитку й тимчасово відстаючих країн, об'єднаних у два кластери з умовним найменуванням «Центр» і «Периферія» (рис. 1).

Найбільш важливими зв'язками між кластерами «Цнтр» і «Периферія» визначено: у демографічній сфері – міграцію дешевої робочої сили з країн Периферії до країн Центру; у сфері технологій – поступовий перетік нових технологій, що створюються в країнах Центру, у країни Периферії; у сфері культури й освіти – поступове освоєння досягнень науки й освіти країн Центру країнами Периферії. Авторами запропоновано базову модель регіональної динаміки та шляхом її застосування визначено, що на регіональному рівні чітко проявляються циклічні процеси в економічній та політичній сферах як результат конкуренції світових підсистем.

У дослідженні [4], авторами було висунуто припущення про те що, Периферія «доганяє» Центр за рахунок дифузії туди розроблених у Центрі технологій (що реально здійснюється разом із дифузією капіталу). Дане явище не розглядається однополярно: дифузія технологій та капіталів на Периферію стає можливою як за економічної вигоди Центру (пов'язаної зі зменшенням витрат), так і за появи на Периферії достатнього грамотного персоналу. Для підвищення точності моделі автори дослідження заклали запізнювання між зростанням грамотності та прискоренням темпів економічного зростання на 25–30 років, що пояснює ефект рівня освіченості населення даної вікової групи – досягнення нею максимального рівня своєї професійної кваліфікації. Таким чином, у модель були введені такі запізнювання: 30 років між грамотністю та ВВП на душу населення, 10 років між грамотністю та чисельністю населення, а також зовнішнім чином уведено врахування хвиль Кондратьєва в динаміці світового ВРП із періодом 46 років.

Перевірка моделі на історичних даних показала, що з достатньою точністю описані основні тенденції, що зв'язують такі показники, як численність населення, ВВП та освіченість. Цей результат дав авторам змогу використати дану модель не тільки в ретроспективі, але й для прогнозу.

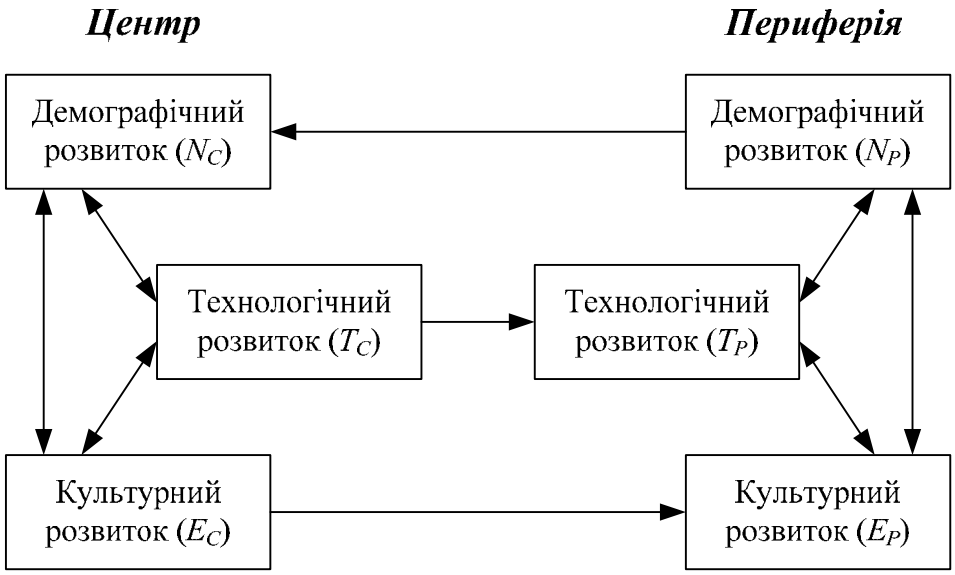

Рис. 1. Когнітивна схема базової регіональної моделі «центр – периферія» [3]

У роботі [5] автор досліджувала просторові зовнішні переливи (екстерналії) та їх просторову дифузію в двох основних стадіях рефлексії, так званого просторового підходу та функціонального підходу. Емпіричний аналіз даного явища було досліджено на рівні NUTS 2, 27 країн – членів ЄС. Метою даного аналізу було вимірювання ролі просторових переливів у поясненні територіальних відмінностей зростання, зокрема оцінка ролі різних ступенів регіональної сприйнятливості переливів на зростання регіональної конкурентоспроможності *(s_r)*:

s_r = f (місцеві матеріальні витрати та ресурси; структурні та галузеві характеристики; інституційні елементи, просторові переливи та територіальна структура).

Результати проведеного дослідження засвідчили, що ефекти просторових переливів мають вплив на зростання регіональної

конкурентоспроможності та носять позитивний характер. Величина просторових переливів не просто залежить від просторової відстані, але й від когнітивної сприйнятливості кожного регіону зовнішніх можливостей зростання.

У роботі [6] авторами проведено перевірку відмінностей на даних по російських регіонах наявності таких ефектів моделі «центр – периферія», як ефект доступу до ринку та ефект рівня вартості життя. Перевірялися три основні припущення: регіони з високим ступенем спеціалізації промислового виробництва мають її не в одному секторі, а в декількох відразу; регіоні, в яких прослідкуються агломераційні процеси, мають більш ємний ринок та нижчу вартість життя від їхніх сусідів. Для проведення дослідження авторами було розраховано індекс концентрації П. Кругмана та коефіцієнти локалізації, дані статистики про вартість набору споживчих товарів та послуг у регіонах та рівня доходів населення. У результаті дослідження авторами підтверджено такі початкові припущення: наявність тенденції до диверсифікації у глибоко спеціалізованих у певній галузі регіонів і тенденції до відносно більш низької вартості життя в таких регіонах.

Автори роботи [7], дослідивши моделі, які приймають як одиницю аналізу у виникненні просторових структур економічної діяльності фірму, прийшли до висновку, що існуючі моделі мають деякі суттєві обмеження, а саме що роль просторової близькості до інших фірм не дуже добре представлена в моделях. Ця близькість включає в себе як наявність інших фірм, так і відстань до цих фірм, у зв'язку з чим автори запропонували модель просторового економічного розвитку, яка здатна представляти вплив просторової близькості від виникаючих просторових структур. У теоретичну основу розробленої моделі авторами було закладено ринковий потенціал, переваги агломерації та ефект скупченості, що впливають на рішення розміщення фірм. Модель розташування було вбудовано в демографічні моделі зростання фірм та спін-офф (створення відокремленої організації шляхом відділення частини активів) процесів. Дана модель окремо передбачає також просторові переваги та специфічні особливості, що враховують фірми, приймаючи рішення про місце свого розміщення. Отже, доведено, що ринковий потенціал, переваги агломерації та ефекти скупченості є стратегічними факторами прийняття рішення фірмами відносно свого розташування.

У дослідженні [8] запропоновано модифікований клітинний автомат, що моделює дифузію інновацій на неоднорідну територію за допомогою порогової функції, що враховує сприйнятливість території до інновацій та реалізує два різних типи автомату: за способом вибору множини сусідніх клітин (класичний та комбінований) та за способом зміни стану клітки, що дає змогу моделювати різні види дифузії інновацій та підтримувати декілька режимів роботи: з урахуванням відсутності або непроникності кордонів, однорідності або неоднорідності території.

У роботі [9], присвяченій просторовій диференціації економічного розвитку Румунії, автор використовує просторові економетричні методи (просторової автокореляції) з метою визначення диференціації регіонів країни. Аналіз проводився на регіональному рівні (NUTS 3) та охоплював період 2000–2011 рр. Інструментарієм дослідження було визначення просторової автокореляції, що передбачає пряму залежність між відстанню та інтенсивністю просторової взаємодії як основного метода вимірювання. Під час аналізу просторової автокореляції застосовано індекс Морана. Індекс був розрахований за методом k-найближчих сусідів з п'ятьма сусідами та 999 перестановками, що відіграють роль перевірки нормальності та значущості моделі. Основні отримані результати визначили виражену просторову поляризацію та просторову автокореляцію економічного розвиту (ВВП на душу населення) у Румунії в деяких ключових регіонах (столиця Бухарест), тоді як розширена периферія виявила суттєву відсталість.

Автори статті [10] розробили і застосували методику аналізу дуалістичних базових коефіцієнтів «центр – периферія», що дало змогу усунути необхідність використання торговельних даних. Застосування цієї методики щодо 12 країн ЄС показало агломерацію в основних областях високих технологій, крупно-масштабного виробництва та виробничих послуг, а також спеціалізацію периферійних країн та субнаціональних районів на сільському господарстві, добувній промисловості, низькотехнологічному та стандартизованому виробництві.

Досліджуючи джерела економічного зростання в регіонах Центральної та Східної Європи, автори роботи [11] використали багатовимірний підхід, який ураховує розукрупнення економічної структури, міжнародні та національні контексти

регіональних процесів розвитку, а також основні типи регіонів та визначає значимість впливу структурних змін для темпів економічного зростання в контексті змін, що відбуваються на ринку праці, та підвищення продуктивності праці. У даній роботі автори визначили «центр-периферійні» віднесення на основі аналізу ВВП на душу населення та порівняльного аналізу регіональних економік на рівні NUTS-3 за період 2000–2008 рр., що були розбиті на шість секторів. Отримані ними результати підтвердили обґрунтованість такого підходу, який показав взаємозв'язок між динамікою розвитку окремих регіонів та структурних змін, які важко або неможливо визначити за допомогою аналізу агрегованих значень. Зокрема, аналіз, проведений у рамках дослідження, допоміг виявити основні складники метрополізаційних процесів, що відбуваються в регіонах великих міських центрів, прогрес реіндустріалізаційних процесів, що відбуваються в перехідних регіонах, та механізми, що лежать в основі розвитку периферійних регіонів.

У дослідженні [12] автори визначають критерії та показники типології розвитку регіонального економічного простору в умовах формування мережевої економіки з використанням структурного підходу до аналізу господарських взаємодій у регіоні, що дає змогу ідентифікувати структуру економічного простору – мережеву або централізовану.

Типологію пропонується здійснювати за системою трьох критеріїв, що дають змогу визначати включеність регіонального економічного простору в національний та глобальний економічний простір та визначаються шляхом розрахунку інтегральних показників: індексу центр-периферійності регіону ($I_{ЦП}$), індексу глобалізованості регіону ($I_{ГР}$), індексу мережевості регіону ($I_{МР}$). Типологія регіонального економічного простору за наведеними критеріями здійснюється на основі зазначених індексів просторового порівняння, які складаються з регіональних коефіцієнтів визначених показників, що розраховуються у відношенні до середніх значень по Україні.

Результати аналізу показників організації регіонального економічного простору дали авторам змогу довести, що національний економічний простір України носить централізований характеру, а його структура характеризується наявністю потужного центру, який відіграє роль адміністративного, економічного, фінансового, інноваційного полюсу та відсталої периферії. Розвинуті регіони знаходяться під дифузійним впливом центру і поступово переходять на більш високий рівень розвитку, підтягуючи за собою периферійні регіони першої групи. Відсутність індустріальної бази, фінансових можливостей для впровадження прогресивних технологій, низький рівень життя населення спричиняють відтік людського капіталу, закріплюють економічний стан відсталих периферійних регіонів на депресивному рівні [12].

Автори роботи [13], запропонували кількісний метод визначення системи «центр – периферія», що включає п'ять етапів (рис. 2). За результатами визначення системи «центр – периферія» за розробленим підходом виявилося, що Республіка Татарстан має сильний центр, достатньо сильну напівperiферію та слабку периферію.

Розглядаючи особливості метрополізації як домінантної тенденції організації економічного простору, автори роботи [14] зазначають, що

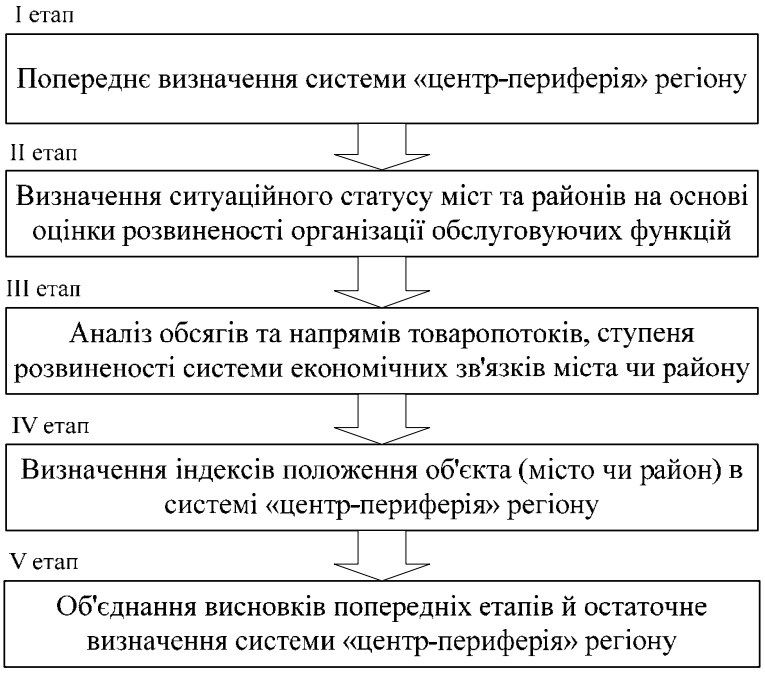

Рис. 2. Кількісний метод визначення системи «Центр-периферія»

просторовий аналіз має передбачати оцінку якісних властивостей метрополійного середовища, що реалізуються назовні завдяки притаманним метрополісу функціям як інтегральним результатам діяльності системи, виражаючи її суспільно-просторову роль: організаційно-управлінську, креативну, інформаційну, духовно-культурну та комунікаційну. Зокрема, автори звертають особливу увагу на те, що метрополійні функції сучасного великого міста генеруються наявністю: представництв і підприємств транснаціональних фірм; транснаціональних фінансових і кредитних установ; зручних транспортних зв'язків національного і міжнародного рівня; установ і закладів обслуговування вищого рівня (готелів, закладів громадського харчування і відпочинку); вищих навчальних закладів (університетів), науково-дослідних інститутів і технологічних центрів; значних і відомих культурних установ (музеїв, театрів, симфонічних оркестрів), культурних заходів національного і міжнародного рівня; специфічних «духу місця», «краси місця», обумовлених просторовим характером. При цьому метрополійними функціями міст є ті, що мають надрегіональний характер і виконуються за участі установ найвищого ієрархічного рівня, а їх реалізація обумовлює синергічні ефекти якісних системних перетворень у просторі.

Ґрунтуючись на наведених вище метрополійних функціях міст, автори роботи систематизували та оцінили на їх основі інтегральні індекси розвитку в розрізі організаційно-управлінської, економічної, інноваційно-креативної, туристично-репрезентативної, культурної, науково-освітньої, транспортно-логістичної та соціально-демографічної складових. Для розрахунку інтегральних індексів розвитку метрополійних функцій обласних центрів обґрунтовано систему оціночних показників по кожній із функцій (близько 90), що були стандартизовані відносно еталонного значення та синтезовані в інтегральні показники.

За результатами проведеного дослідження було здійснено просторовий аналіз центр-периферійних взаємодій у регіоні – встановлено залежність розвитку прилеглої території від рівня розвитку головних міст-метрополісів, складності та різноманітності їх функціонального статусу.

Автори дослідження [15] під час аналізу соціальних мереж виходять із того, що вона має свою власну унікальну структуру «центр – периферія». Виявилося, що дана структура містить щільні та зв'язні підгрупи основних акторів, які обмінюються зв'язками один з одним та з групою периферійних суб'єктів, які мають зв'язку з ядром, але не один з одним. Звідси автори зробили висновок, що дана концепція в аналізі соціальних мереж відображає ступінь, в якій дана структура носить прихований характер взаємодії учасників мереж і реалізується через широкий спектр соціально-економічних зв'язків.

На основі даного висновку автори розробили ідеально-типову матрицю, що відображає структуру концепції соціальної мережі «центр – периферія» та є спрощеним уявленням набору реляційних даних, в якій рядки/стовпці представляють підгрупи схожих суб'єктів за деяким критерієм, а клітини представляють собою наявність/відсутність зв'язків (у разі дихотомічних даних) або сили зв'язку (у разі числових даних) між двома групами. (табл. 1).

Таблиця 1

Ідеально-типова матриця концепції «центр – периферія» [15]

	Центр	Напівпериферія	Периферія
Центр	100	70	30
Напівпериферія	50	20	10
Периферія	10	0	0

У роботі [16] автори сфокусували свою увагу на дослідженні стратифікації «центр – периферія» сільського розселення, аналізі відмінностей та пошуку можливих шляхів збереження мережі населених пунктів периферії регіону. В основу виділення на території регіону Центру та Периферії й оцінки їх стану були покладені найбільш індикативні, переважно пов'язані з розселенням (індекс локалізації населення, індекс зростання/спаду населення, сальдо міграції, середня людність населених пунктів, забезпеченість житлового фонду каналізацією) та соціально-економічні (обсяг робіт, виконаних за видом діяльності, інвестиції в основний капітал) показники.

У роботі [17] автором здійснено систематизацію та типізацію систем «центр – периферія», їх геопросторових поєднань, центр-периферійних відношень та зв'язків у територіальній організації регіонів, яка показала, що:

а) генетично варто розрізняти «центр – периферію» як базові (природні, геопросторові – результат топологічної і, як наслідок, метричної неоднорідності і самоорганізації геопростору) та похідні (штучні, управлінські – результат суспільно свідомого надання центральних або периферійних функцій місцям із певними топологічними та метричними характеристиками);

б) за рівнями територіальної організації можна виділяти глобальну, макрорегіональні (у межах континентів), національні (державний), регіональні і локальні системи «центр – периферія»;

в) топологічна «центр – периферія» функціонує як точкова (місця), мережева (місця, поєднані комунікаціями), ареальна (сукупність місць, поєднана топологічно і метрично);

г) метрична (ознакова) «центр – периферія» формується як моно факторна, або поліфакторна, що, відповідно, пояснює наявність компонентних (моновидових) та інтегральних центрів і периферій;

д) за способами формалізації Центр і Периферія можуть розглядатися як дискретні (дає змогу проводити систематику географічних об'єктів, регіонів, країн за рівнем центральності/периферійності) і континуальні (просторові), які характеризуються мірами центральності, поширенням зон впливу, градієнтами тощо.

Висновки з проведеного дослідження. На основі проведеного аналізу робіт науковців щодо визначення систем «центр – периферія», можна визначити три основні групи методів вирішення цього завдання: І група – методи статистичного аналізу – базуються на розрахунку відносних величин, відхилень на основі аналізу статистичної інформації, ІІ група – математичні методи – базуються на кількісних оцінках впливів факторів та побудові залежностей між ними (до цієї групи можуть бути віднесені методи факторного аналізу, кореляційно-регресійного аналізу, методи теорії графів та ін.), ІІІ група – картографічні – дають змогу вивчати структуру і морфологію явищ, їх динаміку і взаємозв'язок, функціонування, а також прогнозувати на цій основі розвиток і розміщення в часі і просторі (до цієї групи належать методи морфометричного аналізу, графічного аналізу та ін.).

Проведене дослідження теоретичних та практичних підходів до застосування регіональних просторових моделей соціально-економічного розвитку в рамках концепції «центр – периферія» показало наявність їх широкого спектру. Однак більшість із них носять теоретичний характер та мають обмежене застосування на практиці, інші моделі та методи описують один або декілька практичних аспектів і не можуть бути визнаними комплексними. На нашу думку, найбільш прийнятними моделями комплексного дослідження соціально-економічного розвитку регіонів у рамках концепції «центр – периферія» можна визначити методи багатомірного аналізу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Capello R. Regional economics / R. Capello; forew. by M. Fujita; postcript by P. Nijkamp. – London ; New York : Routledge, 2007. – XXI, 322 p.

2. Baldwin R. The core-periphery model: key features and effects activity [Electronic resource] / R. Baldwin, R. Forslid, Ph. Martin, G. Ottaviano, F. Robert-Nicoud. – Mode access : www.enpc.fr/ceras/martin/CPmodel.pdf.

3. Малков С.Ю. Иерархическая система моделирования мировой динамики / С.Ю. Малков // Проекты и риски будущего. Концепции, модели, инструменты, прогнозы / Отв. ред. А.А. Акаев [и др.]. – М. : КРАСАНД, 2011, С. 208–231.

4. Математическое моделирование взаимодействия центра и периферии Мир-Системы. Прогноз и моделирование кризисов и мировой динамики / А.С. Малков, А.В. Коротаев, Ю.В. Божевольнов ; ред. А.А. Акаев, А.В. Коротаев, Г.Г. Малинецкий. – М. : ЛКИ/URSS, С. 277–286.

5. Capello R. Spatial spillovers and regional growth: a cognitive approach [Electronic resource] / Roberta Capello. – Mode access : https://www.ifw-kiel.de/konfer/2007/agks /paper/capello.pdf.

6. Растворцева С.Н. Эффекты модели центр-периферия на примере российских регионов / С.Н. Растворцева, Е.Э. Колчинская, И.В. Манаева // В мире научных открытий. – 2013.– № 4.1(40). – С. 71–81.

7. Yang J. H. Modelling the emergence of spatial patterns of economic activity [Electronic resource] / J. H. Yang, D. Ettema, K. Frenken // 48th Congress of the European regional science association 27 – 31 August 2008, Liverpool, U.K. – Mode access : http: //arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1204/1204.6638.pdf

8. Шмидт Ю.Д. О некоторых подходах к моделированию пространственной диффузии инноваций / Ю.Д. Шмидт, О.Н. Лободина // Пространственная экономика. – 2015. – № 2. – С. 103–115.

9. Benedek J. Spatial differentiation and core-periphery structures in Romania / Jozsef Benedek // Eastern journal of European studies. – 2015. – № 6(1). – P. 49–61.

10. Mack R. S. Core periphery analysis of the European Union: a location quotient approach / R. S. Mack, D. S. Jacobson // Regional analysis and policy. – 1999. – № 29(1). – P. 3–21.

11. Smętkowski M. Sources of economic growth in CEEC regions – a structural disaggregation [Electronic resource] / Maciej Smętkowski // Centre for European Regional and Local Studies (EUROREG) University of Warsaw. – Mode access : www.grincoh.eu/working-papers.

12. Бавико О.Є. Типологія просторового розвитку регіонів в умовах формування мережевої економіки / О.Є. Бавико // Економіка та держава. – 2012. – № 10. – С. 16–19.

13. Панасюк М.В. Теоретические основы анализа системы «центр-периферия» региона / М.В. Панасюк, А.В. Руденко // Территориальные общественные системы: проблемы делимитации, развития, управления. – Пермь, 2005. – С. 47–52.

14. Мельник М.І. Метрополізаційні процеси в регіоні: концептуальні підходи до просторового аналізу / М.І. Мельник // Регіональна економіка. – 2014. – № 3. – С. 86–97.

15. Lloyd P. Looking back and forging ahead: Thirty years of social network research on the World-System / P. Lloyd, M. C. Mahutga, J. D. Leeuw // Journal of world-systems research. – 2015. – № 15(1). – P. 48–85.

16. Чугунова Н.В. Современное сельское расселение как зеркало центр-периферийного градиента развития региона / Н.В. Чугунова, Т.А. Полякова // Вестник арго. – 2015. – № 4. – С. 114–124.

17. Пилипенко І. Загальна характеристика методів суспільно-географічного аналізу систем типу «центр – периферія» / І. Пилипенко // Часопис соціально-економічної географії. – 2014. – Вип. 17. – С. 47–51.

РОЗДІЛ 6. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

СУТНІСТЬ ТА ЕЛЕМЕНТИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ РИНКУ

ESSENCE AND ELEMENTS FINANCIALLY – ECONOMICS MECHANISMS OF PROVIDING OF STEADY DEVELOPMENT OF AGRARIAN NATURE OF THE USE IN THE CONDITIONS OF MARKET

УДК 338.12.984

Одношевна О.О.
к.е.н., доцент кафедри обліку, аудиту та управління фінансово-економічною безпекою
Дніпропетровський державний аграрний університет

У статті розглянуто основні елементи функціонування фінансових механізмів. Досліджено сутність фінансово-економічних механізмів та їх вплив на розвиток аграрного природокористування в умовах ринку. Представлено структурні елементи фінансового механізму як важелі його ефективного функціонування.
Ключові слова: *фінансовий механізм, важелі, планування, ефективне функціонування.*

В статье рассмотрены основные элементы функционирования финансовых механизмов. Исследовано понятие финансово-экономических механизмов, а также их воздействие на развитие аграрного природопользования в условиях рынка. Представлены структурные элементы финансового механизма как рычаги эффективного функционирования.
Ключевые слова: *финансовый механизм, рычаги, планирование, эффективное функционирование.*

The article discusses the basic elements of functioning of financial mechanisms. It was considered concept financially – economics mechanisms and their affecting on the development of agrarian nature of the use in the conditions of market. The article discusses the structural elements of of financial mechanisms and their affecting on the effective functioning of enterprise.
Key words: *financial mechanism, levers, planning, effective functioning.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризується необхідністю пошуку нових, притаманних культурним та історичним особливостям суспільства, форм реалізації господарської діяльності, які б водночас відповідали світовим тенденціям та механізмам досягнення мети раціонального використання наявних природних ресурсів. Світові тенденції формують таке середовище, в якому досягнення поставлених цілей стає можливим тільки шляхом використання адекватних фінансово-економічних механізмів. Для забезпечення раціонального природокористування в таких умовах необхідно розробити нові механізми трансформації природних ресурсів в активи, генерування на їх основі фінансових потоків та реалізації процесів відтворення ресурсів, капіталу та господарських систем. Відповідно, методологічного розв'язання потребує фінансово-економічний складник раціонального природокористування, зокрема розроблення економіко-організаційних механізмів капіталізації природних ресурсів та включення їх активів у фінансовий обіг, визначення ефективних методів управління цими ресурсами. На сьогоднішній день Україна все ще намагається подолати наслідки глобальної економічної кризи, яка охопила практично всі сфери життя держави. За останні роки вчені-економісти зробили вагомий внесок щодо детального дослідження стану розвитку управління природними ресурсами, аналізу найбільш впливових механізмів на їх ефективний стан та процес використання, а також розробці шляхів запровадження найбільш дієвих фінансово-економічних механізмів управління природними ресурсами. Однак саме вплив таких механізмів на розвиток аграрного природокористування в Україні потребує поглибленого дослідження з урахуванням особливостей власне нашої держави та характеру її взаємодії з іншими країнами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну кількість публікацій вітчизняних і закордонних учених присвячено дослідженню питань оптимізації фінансово-економічних механізмів управління природними ресурсами в ринкових умовах, це наукові праці М.А. Хвесика, С.О. Лизун, І.К. Бистрякова, І.О. Драган, В.В. Пилипів, Д.В. Клинового, Н.В. Коржунової, В.В Матюха, Ю.І. Чернявського, В.О. Пугач, Л.В. Бондар та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування фінансово-економічних механізмів і розробка практичних рекомендацій для оптимізації управління природними ресурсами в умовах ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільство входить до складу різних природних систем, тому, розглядаючи вплив на нього природи, слід ураховувати, що кожна із цих систем неоднаковою мірою позначається на громадському житті. На сьогодні відомі не всі форми і механізми даного впливу [1].

Всебічне дослідження сутності поняття фінансового механізму регулювання природокористування дало змогу багатьом ученим розглядати цю категорію і структуру його побудови з декількох позицій:

- як систему управління фінансами;
- як складову частину фінансової системи;
- як сукупність фінансових форм і методів, інструментів і важелів формування і використання фінансових ресурсів для ефективного регулювання природокористування;
- як інструмент зворотного зв'язку на кількісні й якісні параметри охорони, раціонального використання і відтворення природоресурсного потенціалу [4].

Особлива роль в управлінні підприємствами в ринкових умовах належить фінансово-економічному механізму як найбільш складному й важливому під час прийняття управлінських рішень, адже, як показує практика, у сучасних умовах господарювання змогли успішно вижити лише ті підприємства, які перебудували свою систему управління відповідно до умов сьогодення. Механізм стабілізаційного управління доцільно впроваджувати як на підприємствах, які є порівняно благополучними і функціонують успішно, так і на тих, які опинилися у фінансовій кризі. У першому випадку основне завдання системи стабілізаційного управління полягає в попередженні фінансової кризи на основі впровадження системи ранньої діагностики, а в другому – у подоланні фінансової кризи, тобто фінансовій санації підприємства [2].

Визначаючи важливість і практичне значення напрацювань у теоретико-методологічній базі з проблеми формування фінансово-економічного механізму управління підприємством, слід зазначити, що теоретичні, методичні та практичні аспекти фінансово-економічного механізму саме стабілізаційного управління підприємством залишаються не розробленими. Отже, брак достатніх інституційних та функціональних передумов для ефективного стабілізаційного управління підприємством значною мірою пояснюється відсутністю систематизованої наукової парадигми. Вона має бути зорієнтована на вирішення науково-практичної проблеми, пов'язаної з оптимізацією фінансових рішень та вдосконаленням фінансових відносин у рамках стабілізаційного управління підприємством.

Фінансово-економічні механізми регулювання аграрного природокористування не є відокремленими, а комплементарно взаємодіють з іншими складовими елементами організаційно-економічного механізму функціонування аграрного підприємства. Таку компліментарність забезпечують комплекс методів, важелів та інструментів.

Отже, фінансовий механізм – це сукупність фінансових методів і форм організації фінансових відносин, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

Структура фінансового механізму досить складна. До неї належать різні елементи, що відповідають різноманітності фінансових відносин. До структури фінансового механізму входять п'ять взаємопов'язаних елементів: фінансові методи, фінансові важелі, правове забезпечення, нормативне забезпечення, інформаційне забезпечення. Структура фінансового механізму представлена на рис. 1.

Рис. 1. Структурні елементи фінансового механізму

Кожні сфера та ланка фінансового механізму є складниками єдиного цілого. Разом із тим вони функціонують відносно самостійно. Ця обставина зумовлює необхідність постійного узгодження складників фінансового механізму.

Розглядаючи детально фінансовий механізм у розрізі фінансових методів, зазначимо, що раціональна їх організація на стадії створення підприємства або на етапі розробки його нового бізнес-проекту має вагоме значення.

Зокрема, фінансове планування – це діяльність зі складання планів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів на рівні окремих суб'єктів господарювання, їх корпоративних об'єднань, галузевих структур, територіально-адміністративних одиниць, країн загалом. Об'єктом фінансового планування є фінансові ресурси, що утворюються в процесі розподілу і перерозподілу ВВП, а результатом – різні види фінансових планів і прогнозів.

Для ефективного функціонування підприємства на етапі його фінансового планування його управлінцями доцільно визначити та виконати низку завдань:

- визначити джерела та обсяги грошових ресурсів, необхідних для розширеного відтворення, розподілити між секторами та підрозділами;

- зосередити в руках керівництва централізованого фонду грошові ресурси, необхідні для успішного виконання управлінських рішень;

- забезпечити необхідні пропорції у розподілі та використанні грошових ресурсів;

- стимулювати найбільш ефективне використання матеріальних, трудових і грошових ресурсів, знизити собівартість продукції та виявити внутрішньовиробничі резерви [7].

Виконання цих завдань будується на використанні таких джерел інформації підприємства, як складені фінансові плани, фінансова, податкова та статистична звітність підприємства, кошториси та результати попередніх ревізій та перевірок [5].

Узагальнюючи вищесказане, констатуємо, що від якості спланованих та використаних саме фінансових методів та дотримання правового забезпечення залежить подальший вплив фінансових важелів та інформаційного забезпечення як елементів фінансового механізму функціонування підприємства [6].

Оцінюючи сучасний стан розвитку аграрних підприємств, а також безпеку природокористування в умовах ринку, доцільно зазначити, що поняття природокористування – це використання природи, сфера виробничої та наукової діяльності, спрямованої на комплексне вивчення, освоєння, використання, відновлення, поліпшення та охорону природного середовища і природних ресурсів із метою розвитку продуктивних сил, забезпечення сприятливих умов життєдіяльності суспільства [8].

Водночас збалансоване середовище аграрного природокористування визначається як певний упорядкований набір інститутів, що забезпечують процес урахування міжнародних, національних, регіональних та локальних інтересів, зорієнтованих на вирішення проблеми раціонального використання природних ресурсів в аграрній сфері. Для ефективного функціонування аграрного природокористування в умовах ринку під впливом фінансово-економічних механізмів доцільно роз-

Рис. 2. Модель інституціонального середовища аграрного природокористування

робити концептуальну модель інституціонального середовища аграрного природокористування, яка на засадах визначення комбінацій формальних та неформальних інститутів забезпечує проходження інституціональних пасток на шляху досягнення цільових орієнтирів аграрного природокористування на національному, регіональному та локальному рівнях (рис. 2).

Визначення стану сфери аграрного природокористування повинно не лише відображати рівень досягнутих виробничих можливостей, але й засвідчувати ефективність інституціональних заходів. Під оцінюванням інституціонального середовища раціонального використання та відтворення природних ресурсів слід розуміти сукупність регулярних процедур аналізу сфери аграрного природокористування, ідентифікації джерел формування природоохоронних інститутів, визначення масштабів їх дії та розкриття ролі кожного інституційного джерела в результатах функціонування сфери природокористування. На основі такої оцінки приймаються рішення щодо застосування та трансформації моделей і механізмів аграрного природокористування. Вони можуть використовуватися двояко: по-перше, для вибору варіанту стратегії природокористування; по-друге, для управління сферою природокористування в процесі реалізації обраної стратегії [3].

Висновки з проведеного дослідження. Фінансове забезпечення регулюється на основі відповідної системи функціонування, яке може здійснюватись у трьох формах: самофінансуванні, кредитуванні, зовнішньому фінансуванні. Різні форми фінансового забезпечення використовують на практиці одночасно через установлення отриманого для певного етапу розвитку суспільства співвідношення між ними. Фінансове регулювання полягає в регламентуванні розподільчих відносин у суспільстві і на окремих підприємствах. Оскільки фінанси є розподільчими і перерозподільними відносинами, то фінансові методи регулювання, по суті, є методом розподілу. Є два методи розподілу доходів: сальдовий і нормативний.

У складі фінансового механізму створюється набір фінансових інструментів, за допомогою яких здійснюється вплив на різні сторони суспільного розвитку. Видами таких інструментів є податки, внески і відрахування, субсидії та дотації. Конкретний склад фінансових інструментів постійно змінюється залежно від завдань фінансової політики.

Управління фінансовим механізмом ґрунтується на використанні відповідних важелів. За напрямом своєї дії вони поділяються на дві групи: стимули і санкції. Крім того, важелі керування фінансовим механізмом поділяються на окремі види. Насамперед це принципи, умови і порядок формування доходів, нагромаджень і фондів, порядок здійснення витрат, умови і принципи фінансування і кредитування.

У статті розкрито вагому наукову проблему формування збалансованого за сукупністю економічних, екологічних та організаційно-правових ознак інституціонального середовища аграрного природокористування, яке базується на фундаментальних положеннях інституціональної теорії, аналізі інституціональних трансформацій, виявленні деструктивних елементів інституціонального середовища та інституціональних пасток щодо забезпечення відтворювальних процесів в аграрній сфері економічної діяльності за рахунок раціонального використання природних ресурсів.

У дослідженні обґрунтовано концепцію формування збалансованого інституціонального середовища аграрного природокористування, яке визначається як певний упорядкований набір інститутів, що забезпечують процес урахування міжнародних, національних, регіональних та локальних інтересів, зорієнтованих на вирішення проблеми раціонального використання природних ресурсів у відтворювальному процесі аграрної сфери.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Екологічна безпека транскордонних регіонів України в контексті євроінтеграції : [монографія] / М.А. Хвесик, А.В. Степаненко, В.К. Симоненко [та ін.] ; за наук. ред. акад. НААН України М.А. Хвесика, чл.-кор. НАН України В.К. Симоненка. – К. : Задруга, 2015. – 512 с.

2. Заремба В.М. Гармонізація інтересів як чинник підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / В.М. Заремба // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: Фінансова політика та інвестиції : зб. наук. пр. – Рівне : НУВГП, 2007. – Вип. XIII. – № 1. – С. 204–210.

3. Ібатуллін Ш.І. Методика оцінки економічного потенціалу територій України для цілей землекористування / Ш.І. Ібатуллін // Вісник аграрної науки. – 2007. – № 12. – С. 68–73.

4. Іванух Р., Данилишин Б. Природно-ресурсний потенціал України і шляхи підвищення ефективності його використання / Р. Іванух, Б. Данилишин // Економіка України. – 1995. – № 11.– С. 52–64.

5. Кірейцев Г.Г. Фінансовий менеджмент : [навч. посіб.] / Г.Г. Кірейцев. – К. : ЦУЛ, 2002. – 496 с.

6. Ковалюк О.М. Фінансовий механізм економіки України / О.М. Ковалюк // Фінанси України. – 2001. – № 9. – С. 22–28.

7. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій : [монографія] / Л.О. Лігоненко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 580 с.

8. Москаленко В.П. Финансово-экономический механизм промышленного предприятия : научно-метод. издание / В.П. Москаленко, О.В. Шипрунова. – Сумы : Довкілля, 2003. – 176 с.

9. Реформування підприємств аграрної сфери регіону (за матеріалами Волинської області) : [монографія] / В.І. Павлов, В.М. Заремба, Л.В. Савош. – Луцьк : Надстир'я, 1999. – 152 с.

РОЗДІЛ 7. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

ACTUAL PROBLEMS OF SOCIAL INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT IN TERMS OF INVESTMENT CONDITIONS IN BLACK SEA REGION OF UKRAINE

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІНВЕСТИЦІЙНИХ УМОВ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ У ПРИЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

УДК 330.332.3(477)

Gvelesiani A.G.
Candidate of Economic Sciences, Leading Research Scholar,
Department of Social Infrastructure,
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine

The social infrastructure status largely determines accessibility and quality of public services, provided on this resource base, quality of life and meeting population's needs in social services. In the article the actual problems of investment into social infrastructure in the Black Sea region of Ukraine are analyzed. The current state of social facilities, its slow modernization, and accumulation of obsolete and outdated assets reduce the effectiveness of the social sector in Ukraine, as well as in the Black Sea region, and cannot provide qualitative and opportune services to the population. The main tendencies and characteristics of social infrastructure investment in the Black Sea region during 2001-2014 are specified; the role of public investment in the development of education, health, housing, culture and sport activity, trade, hotels and restaurants are investigated; the dynamics of the social facilities implemented are reviewed; the features of the investment structures by source of funding are examined. The empirical base of the study is statistics of investments and fixed assets of the State Statistics Service of Ukraine.

Key words: *social infrastructure, Black Sea region of Ukraine, investment, fixed assets, capital assets, health and educational institutions*

Рівень розвитку соціальної інфраструктури має вагомий вплив на доступність і якість державних послуг, що надаються на їх ресурсній базі, якість життя і задоволення потреб населення у соціальних послугах. У статті аналізуються актуальні проблеми забезпечення інвестиційними ресурсами соціальної інфраструктури в Чорноморському регіоні України. Сучасний стан об'єктів соціальної сфери, їх повільна модернізація та нагромадження морально і фізично застарілих фондів, знижують ефективність діяльності соціальних галузей як в Україні в цілому, так і у Причорноморському регіоні, і не дозволяють якісно і своєчасно надавати послуги населенню за місцем проживання. У статті виявлено основні тенденції та особливості інвестиційної діяльності у галузях соціальної інфраструктури в Україні, та, зокрема, у Причорноморському регіоні у 2001–2014 роках; досліджено роль державних інвестицій у розвитку освіти, охорони здоров'я, житлового будівництва у сфері культури та спорту, діяльності готелів та ресторанів; динаміку обсягів уведення в дію соціальних об'єктів; визначено особливості структури інвестицій за джерелами фінансування. Емпіричну основу дослідження склали матеріали зі статистики інвестицій та основних засобів Державної служби статистики України.

Ключові слова: *інвестиції, Причорноморський регіон, основні засоби соціальної інфраструктури, капітальні активи, охорона здоров'я, освітні установи.*

Состояние социальной инфраструктуры во многом определяет доступность и качество государственных услуг, предоставляемых на ее ресурсной базе, качество жизни и удовлетворения потребностей населения в социальных услугах. В статье анализируются актуальные проблемы инвестиций в социальную инфраструктуру в Черноморском регионе Украины. Современное состояние объектов социальной сферы, их медленная модернизация, накопление морально и физически устаревших фондов отрицательно влияют на эффективность деятельности социальных отраслей, как в Украине, так и в Причерноморском регионе, и не позволяют качественно и своевременно оказывать услуги населению по месту жительства. В статье выявлены основные тенденции и особенности инвестиционной деятельности в отраслях социальной инфраструктуры в Причерноморском регионе Украины в 2001–2014 годах; исследована роль государственных инвестиций в развитии образования, здравоохранения, жилищного строительства, в сфере культуры и спорта, деятельности гостиниц и ресторанов; динамика объемов ввода в действие социальных объектов; определены особенности структуры инвестиций по источникам финансирования. Эмпирическую основу исследования составили материалы по статистике инвестиций и основных средств Государственной службы статистики Украины.

Ключевые слова: *социальная инфраструктура, Причерноморский регион, инвестиции, основные средства, капитальные активы, здравоохранение и образовательные учреждения.*

Introduction. Degree of social and economic progress in society, quality of life and meeting population's needs in social services are largely determined by the status of social infrastructure, accessibility and quality of services provided on this resource base. The construction of the Social Welfare State was proclaimed in Ukraine, and hence it is necessary to modernize education, health care, and culture. This can only be possible through the growth in social infrastructure investments.

Destructive economic and social processes resulted in the decay of the social infrastructure and despite a number of initiated and implemented reforms,

the financing of social needs on a residual basis still remains. Slow modernization and accumulation of obsolete and outdated assets reduce the effectiveness of the social sector and cannot support the provision of quality timely services to the population. The current situation in social infrastructure investment is caused by the lack of financial, material and technical resources and the absence of an effective mechanism for the formation and distribution of public funds. This deplorable situation with scarcity of internal resources is exacerbated by the intervention of external factors of economic and military nature. Russian military aggression and annexation of the Crimea lead to massive losses and destruction of social infrastructure, to reduce spending on the social sector over the outflow of resources on defense. Annexation of the Crimea caused damage to defense capabilities of Ukraine, considerable loss of assets in food processing, shipbuilding, chemical, wine, transport industries, has led to the loss of a third of the national tourist and recreational potential; affects negative the socio-economic development of the peninsula and the Sevastopol city. Additional investment funds should be raised to create conditions for the steady development of social infrastructure. The study of the causes of social infrastructure degradation is required to reveal the terms of investment in social infrastructure.

Recent research and publications. Scientific studies on social infrastructure investment conditions highlights general issues of social sphere functioning and its specific aspects. E. Libanova and O. Makarova analyze the problems of social investment in terms of human development [1]. V. Novikov researches the issue of financial support of social sphere in the context of budget policy improvement and development of non-budget investment forms of social infrastructure [2, 3]. The innovation and investment processes in the social domain and the problems of budgeting for social standards are investigated by N. Dieieva [3, 4]. Modelling of influence of intergovernmental transfers on social infrastructure financing was suggested by V. Semenov [5]. L. Lohacheva explores the possibilities of diversification of investment resources in social infrastructure [6]. The application of public-private partnerships for the social investment in Ukraine and abroad is studied by I. Zapatrina [7]. B. Akitoby, R. Hemming. G. Schwartz examines trends in public investment and possibilities of investment in social infrastructure through public-private partnerships [8]. A. Kirilenko and B. Malyniak consider budget investments in social infrastructure as an effective tool of state regulation of social and economic development and redistribution [9]. N. Vynnychenko analyses the investment of social services through local development budgets [10].

However, the critical state of social infrastructure requires more research on causes of insufficient funding and a detailed study of the state, features and trends of social sphere investment for the development of effective measures to attract investment resources.

This article aims to determine trends and features of social infrastructure investment in the Black Sea region of Ukraine during the period of 2001-2014.

Results of research. Each component of social infrastructure (health care, education, public services and public utilities, culture and art, physical education and sports, trade and catering, etc.) has its

Table 1

The main macroeconomic indicators of the investment process during 1996-2014, in current prices, billion UAH[1]

Indicator	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014[2]
GDP	81.5	102.6	173.0	225.8	346.2	544.2	948.1	1094.6	1316.6	1408.9	1454.9	1586.7
Investments in capital assets	12.6	14.0	23.6	37.1	75.7	125.3	233.1	150.7	209.1	285.1[1]	257.1[1]	212.1[1]
including:												
Investments in capital assets of social infrastructure	3.9	4.0	5.9	9.1	19.5	37.6	74.7	52.8	67	76.8[1]	73.8[1]	57.9[1]
Share of Investments in capital assets in GDP,%	15.4	13.6	13.7	16.4	21.9	23.0	24.6	13.8	15.8	20.2	17.1	13.5
Share of investment in capital assets of social infrastructure in GDP,%	4.8	3.9	3.4	4.0	5.6	6.9	7.9	4.8	5.1	5.5	4.9	3.7

[1] Investments in tangible assets.
[2] Excluding the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea, Sevastopol and the zone of the antiterrorist operation.

[1] Statistical Yearbook of Ukraine. 2011. State Statistics Service of Ukraine. K. LLC "August Trade", 2012. 559 p. P. 30, 204; Statistical Yearbook of Ukraine. 2014. State Statistics Service of Ukraine. K., 2015. 552 p. P. 30, 193; author's calculations based on Statistical Bulletin Capital investment in Ukraine. 2014. K., 2015. P. 21-25.

own economic and organizational specifics, different jurisdictions and individual financial system support. Therefore, investment conditions of each of the social infrastructure branches have their own characteristics.

The analysis of investment in social infrastructure should start with macroeconomic-level indicators. The most common data characterizing the investment process is the volume of investments and its share in GDP (Table. 1).

Investments in capital assets in Ukraine's economy up to 2008 had a constant growth trend. The increase of investments in the economy and in the social infrastructure has been uneven and ranged from 5% to 56% in the previous year. These trends indicate the absence of balanced development strategy for social infrastructure. In 2009, due to the financial and economic crisis in the country all major macroeconomic investment indicators fell sharply. In 2010-2011, the amounts of fixed capital investment in the economy and social infrastructure increased, but their share in GDP did not reach the level of 2007-2008. In 2013-2014 amount of investment, including investing in social infrastructure significantly, decreased over the political crisis and military conflict in eastern Ukraine and alleged annexation of the Crimea.

Total investment in social infrastructure from all sources up to 2008 increased steadily and in 2009 decreased by 43% owing to the general financial and economic crisis in the country (Table. 2). In 2010-2011, the investments significantly increased and some branches of social infrastructure (education, public service, culture and sports, hotels and restaurants) exceeded their levels in 2008. Investments in culture and sport increased more than in two times –

Table 2

Indices of investments in fixed capital (investment) in social infrastructure, 2001-2014, % of the previous year[2]

Economic activity	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Education	138.9	130.8	109.4	127.2	75.7	114.7	117.8	110.3	56.9	112.3	113.0	69.4	64.5	64.9
Primary education	-	-	*142.1*	*113.2*	*144.9*	*158.9*	*92.8*	*137.6*	*38.6*	*151.2*	*162.5*	-	-	-
Secondary education	-	-	*132.2*	*149.2*	*60.5*	*141.3*	*130.8*	*102.1*	*47.7*	*133.3*	*116.2*	-	-	-
Higher education	-	-	*89.6*	*112.7*	*83.2*	*90*	*103.9*	*117.2*	*70.1*	*97.5*	*94.5*	-	-	-
Other activities in education	-	-	-	-	-	-	*228.5*	*118.1*	*137.3*	*34.8*	*100.5*	-	-	-
Health and social work	116.1	112	171.6	122.6	73.3	124.3	117.5	113	49.3	129.2	108.3	124.9	71.9	43.9
Human health activities	-	-	*173.8*	*119.6*	*0.0*	*123.4*	*118.7*	*113.6*	*49.4*	*131.2*	*108.2*	-	-	-
Other community, social and personal service activities; culture and sport activity	136.4	104.1	153.3	136.5	69.1	138.3	125.9	102.5	81.6	98.0	172.0	60.0	-	-
Recreational, cultural and sports activities	*192*	*84.5*	*191.3*	*137.8*	*71*	*150.2*	*125.8*	*106.7*	*82.5*	*81.0*	*178.5*	*67.7*	*141.3*	*31.8*
Housing construction	101	111.6	125.8	117.9	108.9	127.5	131.4	88.1	45.6	145.4	87.3	117.1	104,1	83,5
Wholesale and retail trade; repair of vehicles and goods	154	151.3	154.8	142.2	118	134.9	130.8	109	51.7	74.8	128.2	114.6	92.8	79.3
Hotels and restaurants	123.4	90.2	143.8	132.9	113.7	83.1	145.3	96.1	72.1	105.1	139.3	118.8	85.8	103.1
Hotels	*138.2*	*113.9*	*233.2*	*114.9*	*107.8*	*68.4*	*168.1*	*92.1*	*84.8*	*100.7*	*156.9*	*140.6*	*82.7*	*135.3*

*capital assets investments, -no data.

[2] Statistical Yearbook of Ukraine. 2007. State Statistics Service of Ukraine. K. LLC "August Trade", 2008. 572 p. P. 204; Statistical Yearbook of Ukraine. 2012. State Statistics Service of Ukraine. K., 2013. 552 p. P. 30, 193; author's calculations based on Statistical Bulletin Capital investment in Ukraine. 2012. K., 2013. 552 p. P. 201, 206

from 3.32 bln UAH in 2010 to 6.8 bln UAH in 2011, which can be attributed to the preparation for the 2012 UEFA European Championship. In 2011, investments in socially important spheres, such as housing, health and social care were not renewed. The State Statistics Service stopped publishing data on investment in capital assets in 2012 while publishing the results of capital investment statistical observations in the system of indicators adapted to international standards. Currently, these indicators are incomparable with previous data and for some significantly differ from the published results in previous years. Therefore, the figures for 2012-2014 are shown for the information.

During eleven years the fluctuations of indices of capital assets investments in social infrastructure did not have clearly directed trends. This situation discloses the undefined strategy of social infrastructure development in the country and regions and the necessity to develop this in order to improve the quality and accessibility of social services.

An important issue is a limited investment and insufficiency of investment sources. In Ukraine investment activities are carried out by the following sources:

– investments of citizens, non-governmental enterprises, economic associations, unions, civic and religious organizations, and other entities, based on collective ownership;

– public investments made by authorities from the budget, off-budget funds and loan funds; state-owned enterprises and institutions from their own and loan funds;

– foreign investments by foreign citizens, legal persons and states;

– joint investments by individuals and legal entities of Ukraine and foreign states.

A detailed analysis of the investment sources is difficult to be made over the lack of published data on fixed assets investments by local budgets, enterprises and organizations funds and other resources by social infrastructure sectors.

The dynamics of investments financed by the state budget show that the share of the state budget investments in social infrastructure during 2001-2011 fluctuated slightly and increased to 6.4% in 2011.

Until 2008, investments in capital assets of social infrastructure grew from all sources of funding (including the state budget) have been growing. Total amount and share of the state budget investments in education, health care and social assistance, housing, hotels and restaurants has increased. At the same time, the share of the state budget investment in culture and sport, municipal and individual services has declined.

In 2009, investment in capital assets of social infrastructure from all sources decreased significantly: in education by 43% and in health and housing – by more than 50%. The amount and share of investments of the State budget in 2009 had a similar trend. Thus, investment in education declined by 1.7 times from 525.9 million UAH in 2008 to 311.7 million UAH in 2009. There was an especially reduced investment in higher education – by 2.8 times; investments in health care decreased by 2.5 times from 1000 million to 401.9 million UAH.

The level of investment activity in hotels and restaurants dropped off by 1.5 times - from 29.6 million in 2008 to 19.8 million in 2009. Investment in housing has reduced by more than 2 times from 658 million UAH in 2008 to 271.3 million UAH in 2009. The sharp decline of investment from the state budget was over the lack of budget resources under the financial crisis.

The increase of state budget investments was observed only in primary education (from 17.8 million UAH in 2008 to 20.9 million UAH in 2009); and in culture and sports, which nearly doubled, from 483 million UAH in 2008 to 901 million UAH in 2009. This was due to the sharp growth of investments in sport by almost 7 times, from 117 million UAH in 2008 to 787 million UAH in 2009. This trend continued and investment in sports reached 1.58 billion UAH in 2010 (68.6% of the total investments in sport) and 1.14 billion UAH in 2011 (23.3% of the total investments in sport).This is the result of expenditures by the State program to prepare to host the 2012 UEFA European Championship in Ukraine. The trends of 2010 were uncertain: investment in primary and secondary education increased slightly, while investment in higher education increased by 3.5 times to 282 million and was 47.2% of total investment in education. Such large fluctuations in the amount of investment show the weakness of the strategy of educational sector development. In 2010, investments in health care and social assistance, hotels and restaurants, residential construction increased, but did not exceed those in 2008. In 2011, public investment in social infrastructure and its share in total investment reached the maximum values for the previous 10 years (excluding housing investment and cultural activities and sport).

In 2013-2015 investment activity, including investing in social infrastructure, decreased significantly over the urgency for strengthening Ukraine's national security and social and economic issues related to internal migration of large populations consequently to the military conflict in eastern Ukraine and alleged annexation of the Crimea. The total amount of capital investments decreased by 25% compared to 2013, the amount of investment in education was reduced by 35%; the investments in health and social protection declined by 60%; in art, culture and sport – by 70%; in residential construction – by 17%. There was a significant reduction in capital investment from the state budget: in health care – by 90%, in education – by 53%, in the arts, sport and culture – by 80%. Investments increased only in temporary accommodation by 30% compared to 2013 due to the increase

in capital investment into operation of hotels and other temporary accommodation.

Uncertain trends of social infrastructure investment demonstrate the necessity of developing long term investment strategy to ensure equal access for all citizens to quality social services, especially given the challenges and threats that Ukraine is facing.

From 2001 the dynamics of commissioning social infrastructure facilities (educational institutions, health, culture and arts facilities) had a negative or neutral trend, excluding dwellings that grew steadily until 2013. This trend was characteristic for areas of the Black Sea region (Table 3).

The number of officially endorsed secondary schools, kindergartens, hospitals and outpatient clinics varied from year to year and decreased significantly in 2013-2015 years. The commissioning of new pupil places in secondary schools fell by 12 times as compared to 2009, when the commissioning of schools was the lowest in 15 years. The commissioning outpatient clinics had different tendencies, especially in terms of regions, which related to the network expansion within health care system. The number of hospital beds declined, and since 2012 in any area of the Black Sea region have not introduced any bed.

Table 3

Commissioning social infrastructure facilities[3]

Social infrastructure facilities	2000	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2014[1]	2015[1]
Residential buildings, thousand square m by 1000 persons	**113**	**167**	**140**	**204**	**207**	**237**	**248**	**227**	**259**
AR of Crimea	*86*	*143*	*198*	*274*	*258*	*375*	*492*	*	*
Mykolaiv oblast	*78*	*101*	*72*	*112*	*101*	*102*	*104*	*90*	*145,0*
Odesa oblast	*108*	*188*	*226*	*269*	*334*	*324*	*267*	*373*	*265,2*
Kherson oblast	*105*	*144*	*69*	*167*	*124*	*163*	*177*	*113*	*106,1*
Sevastopol	*161*	*173*	*403*	*529*	*583*	*648*	*796*	*	*
Secondary schools, pupil places	**15392**	**10586**	**6064**	**7116**	**14648**	**8532**	**5564**	**2616**	**1256**
AR of Crimea	*–*	*1372*	*–*	*–*	*1198*	*–*	*100*	*	*
Mykolaiv oblast	*360*	*–*	*562*	*492*	*1303*	*117*	*–*	*–*	*-*
Odesa oblast	*602*	*1206*	*460*	*–*	*1830*	*1435*	*–*	*146*	*100*
Kherson oblast	*360*	*–*	*–*	*–*	*–*	*–*	*–*	*–*	*-*
Sevastopol	*–*	*–*	*500*	*–*	*–*	*–*	*–*	*	*
Pre-schools, places	**605**	**558**	**599**	**550**	**3120**	**2382**	**3900**	**1691**	**3415**
AR of Crimea	*–*	*–*	*–*	*–*	*45*	*150*	*–*	*	*
Mykolaiv oblast	*50*	*–*	*–*	*80*	*30*	*95*	*25*	*–*	*-*
Odesa oblast	*–*	*–*	*–*	*–*	*71*	*135*	*365*	*145*	*357*
Kherson oblast	*–*	*–*	*–*	*–*	*–*	*–*	*–*	*–*	*–*
Sevastopol	*–*	*–*	*–*	*–*	*–*	*–*	*–*	*	*
Hospitals, beds	**784**	**853**	**1007**	**1051**	**787**	**1082**	**910**	**207**	**442**
AR of Crimea	*–*	*–*	*2*	*–*	*17*	*–*	*–*	*	*
Mykolaiv oblast	*–*	*40*	*–*	*–*	*–*	*–*	*–*	*–*	*-*
Odesa oblast	*30*	*148*	*10*	*–*	*157*	*32*	*–*	*–*	*40*
Kherson oblast	*–*	*–*	*16*	*60*	*–*	*21*	*–*	*–*	
Sevastopol	*–*	*–*	*–*	*–*	*19*	*–*	*–*	*	*
Outpatient clinics, visits per shift	**2283**	**4012**	**2736**	**5271**	**6440**	**4097**	**3763**	**3455**	**2944**
AR of Crimea	*–*	*–*	*–*	*–*	*–*	*–*	*25*	*	*–*
Mykolaiv oblast	*–*	*40*	*20*	*36*	*96*	*233*	*175*	*141*	*144*
Odesa oblast	*–*	*36*	*465*	*1042*	*–*	*185*	*25*	*206*	*714*
Kherson oblast	*–*	*100*	*50*	*90*	*95*	*300*	*100*	*31*	*167*
Sevastopol	*–*	*20*	*20*	*–*	*–*	*75*	*10*	*	*
Clubs and houses of culture, places	**1100**	**900**	**700**	**1250**	*****	*****	**1574**	**300**	**228**
AR of Crimea	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*	*	*
Mykolaiv oblast	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*
Odesa oblast	*-*	*-*	*-*	*400*	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*
Kherson oblast	*-*	*100*	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*
Sevastopol	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*	*	*

* no data; - no commission facilities; [1] excluding the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol.

[3] Statistical Yearbook of Ukraine. 2012. State Statistics Service of Ukraine. K., 2014. 552 p. P. 207

From 2000 the commissioning of pre-schools was extra low, excluding the years of 2008, 2011 and 2013 (Table 3). From 2001-2010, the average number of commissioning pupil's places was 650, which is insufficient in terms of the high workload in existing facilities (in 2010 the number of children exceeded the number of pupil places in pre-school by 8.4 thousand (68% of total)). In 2011-2015 significantly more pupil places were commissioned in pre-schools and reached 3900, but the number of pre-schools, where the number of children exceeds the number of seats, increased to 9.5 thousand (68.5% of total seats needed). In the Black Sea region the commissioning of pre-schools was extra low; in Kherson oblast and Sevastopol was not introduced any new pre-school during 15 years.

The number of commissioned dwellings in Ukraine and, in particular, the Black Sea region, grew steadily until 2009, when it decreased in 1.6 times as a consequence of the financial crisis in Ukraine. In rural areas the reduction was in 1.5 times of the previous level whereas in urban areas it was 2.3 times. The decline was significantly influenced by the decrease of commissioned housing erected by individual developers in 2.5 times [12]. During 2010-2012 the number of commissioned dwellings grew steadily.

The structure of capital investment in housing construction by funding sources changed significantly during the period of 2010-2012. (Table 4). Until 2009, private investors constructed their own apartments and houses and contributed about 60% of the total amount. Up to 10% of investments were made through housing mortgage loans from banks and other loans, 11-14% were funds of enterprises and organizations. The funds from public budget did not exceed 5% of housing investment. In 2010, the amount and share of contribution by private investors (into own households) increased substantially and continued grow further.

The maintenance of existing housing and keeping it in good condition is important in the view of housing challenges in Ukraine. In 2014 the total area of the completely renovated dwelling was 815 thousand sq. m. (including 807 in urban areas and 8 in rural areas); the costs constituted 282.4 million UAH (278.2 million UAH in urban areas and 4.2 million UAH in rural areas). The cost of capital renovations and repairs was 346.6 UAH per sq. m.

Today, the State budget is almost the only source for housing capital renovation/repair. However, the limited funding resulted in the reduction of the works and deterioration of real estate technical conditions, i.e. accelerated aging and service outflow. In 2014 almost 5 million sq. m. of housing (109.5 thousand residents [14]) with high decay rate (dilapidated and wrecking) were in operation. Because of dilapidation and wrecking in 2014 significant area of housing was written-off (almost 335 thousand sq. m.).

In the context of social infrastructure one general challenge is the increasing load on the social infrastructure over growing number of consumers. The unsatisfactory state of financial and technical support for social sphere is complicated by the excessive load. As a result of the conflict in eastern Ukraine and the Crimea, more than 1 million of Ukrainians were forced to migrate; half of them are children, disabled and the elderly. Particularly, pressure on social infrastructure increased in Donetsk, Kharkiv, Luhansk, Kyiv, Zaporizhzhia and Dnipropetrovsk regions which received 82% of internally displaced persons. Both government and the population are facing critical problems related to health care provision (including

Table 4

Capital assets investment in housing construction by funding sources, 2006-2014[4]

Funding sources	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Total	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**	**100.0**
from them:									
State budget funds	3.4	2.0	1.9	1.5	0.7	1.3	0.6	0.4	0.3
Local budget funds	1.5	1.1	1.1	1.5	0.5	0.6	-	-	-
Own funds of enterprises and organizations	11.4	12.5	14.8	14.3	7.7	8.8	-	-	-
Housing mortgages loans from banks and other loans	7.2	9.8	8.9	10.7	4.4	6.1	-	-	-
Households' funds for construction of their own housing	65.3	60.8	59.3	57.1	74.4	68.9	65.3	59.9	46.2
Other funds	11.2	13.9	14.0	15.0	12.3	14.3	-	-	-

- no data

[4] Capital investment in Ukraine. 2011. Statistical Bulletin. Kyiv.State Statistics Committee, 2012. 44 p. P. 26-30; Capital investment in Ukraine for 2012. Statistical Bulletin. Kyiv. State Statistics Committee, 2013. P. 21-25; Regions of Ukraine.2015. Statistical publication Part II. Kyiv. State Statistics Service of Ukraine. 2015. P. 310-312

provision of free drugs), provision of preschool and school education; provision of shelter, etc.

This situation requires development of a strategy to overcome the crisis. With the limited state financial resources, it is necessary to attract private and foreign investors. The organizational and legal mechanisms of interaction between government, business and social institutions should be developed in order to attract corporate investment in the social sphere. These can include public-private partnership in large infrastructure projects; multi-channel financing mechanisms; use the opportunities of financial leasing and credit mechanisms, etc.

Social infrastructure is important for the progress of society and the State is responsible for supporting and growing it. Thus, due to the State's limited financial resources, it is necessary to update and improve the investment policy to increase cost efficiency and meet the needs of society. State and local government budgets do not have sufficient resources to invest in the social sector. A perspective solution to the investment problem in housing, culture and tourism, education and health care is to combine public and private sources for investment programs and projects.

Domestic and international experts emphasize the necessity to attract private capital for both developed and transition economies [6, 7, 8, 13]. Attracting long-term private capital is required to ensure the reliable and uninterrupted operation of infrastructure and provision of sufficient public services.

Conclusions. The article outlines the main trends and characteristics of investment in social infrastructure in Ukraine and the Black Sea region in the period of 2001-2014. The dynamics of capital asset investment in social infrastructure had no clear tendencies in oblasts of the Black Sea region and Ukraine as a whole. Decreased investments into the social sector, including investments from the state budget suggest absence of a consistent strategy both in developing and supporting social infrastructure and improvement of the quality and accessibility of social services. The main trends are:

The role of public investment in education and health has increased significantly over the period of 2001-2012 and accounts for almost 30% of total investments. In the Black Sea region and Ukraine as a whole the state budget investments were insignificant in housing construction, trade, hotels and restaurants.

The numbers of commissioned social facilities varied greatly but tended to decrease. The number of commissioned pre-schools was extremely low in the Black Sea region: in Kherson oblast and Sevastopol was not introduced any new pre-school during 15 years. The numbers of commissioned housing was increasing constantly but varied significantly per region and type of area (e.g. rural/urban).

In Ukraine, and in particular in oblasts of the Black Sea region, the specifics of the investment structure by source of construction financing is as follows: the share of investment by private funds of residents in construction of stand-alone housing has increased; the share of investment by private funds of residents, housing mortgage loans from banks, and other loans for construction of private apartments decreased; the share of investment by the state and local budgets and enterprises and organizations decreased.

Accumulation outdated and physically decayed assets, reduction of capital assets growth rate adversely affect the effectiveness of social infrastructure sectors. Consequently, modernization is critical for social reforms, which requires considerable investments.

Considering limited state budget, a mechanism of stimulation of investment in social infrastructure should be developed, which uses regional features of the Black Sea region and attracts more private investment. Social infrastructure has an important role in accelerating socio-economic development, especially in tourist-recreational area, which is the Black Sea region, in the formation of labour potential and improving the population's standard of living.

REFERENCES:

1. Libanova, E.M. (Ed.) (2006). Lyuds'kyy rozvytok v Ukrayini: mozhlyvosti ta napryamy sotsial'nykh investytsiy [Human Development in Ukraine: opportunities and trends of social investments]. Kyiv: IDSS of NASU. [in Ukrainian].

2. Novykov, V.M. (2014). Sovershenstvovanye fynansyrovaniya sotsyal'noy infrastrukturu na osnove novukh byudzhetnukh tekhnolohiy [Improvement of the social infrastructure financing on the basis of new budget technologies]. Demohrafiya ta sotsyal'na ekonomika – Demography and social economy, 1(21), 121-132 [in Russian].

3. Novikov, V.M. (Ed.). (2012). Ekonomichni ta humanitarni napryamy rozvytku sotsial'noyi infrastruktury [Economic and humanitarian directions of social infrastructure development]. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Deeva, N.M. (Ed.). (2007). Byudzhetne finansuvannya sotsial'nykh standartiv ta posluh [Budgetary financing of social standards and services]. D. : Vydavnytstvo DNU : RVV DNU. [in Ukrainian].

5. Semenov, V.V. (2013). Modelyuvannya vplyvu mizhbyudzhetnykh transfertiv Ukrayiny na finansuvannya sotsial'noyi infrastruktury [Modelling of impact of intergovernmental transfers of Ukraine on financing of social infrastructure]. Dopovidi Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny – Reports of the National Academy of Science of Ukraine, 13, 54. [in Ukrainian].

6. Lohachova, L.M. (2009). Investytsiyni pidkhody do rozvytku sotsial'noyi infrastruktury [Investment approaches to development of social infrastructure]. Ekonomika promyslovosti Economics of Industry, 2. 197-202. [in Ukrainian].

7. Zapatryna, I. (2011). Potentsyal publychno-chastnoho partnerstva dlya razvyvayushchykhsya ekonomyk [Potential of public-private partnerships for developing economies]. K. [in Russian].

8. Akitoby, B., Hemming, R., and Schwartz, G. (2007). Public Investment and Public-Private Partnerships. International Monetary Fund. Economic Issues 40. [in English].

9. Kyrylenko, O.P., Malynyak, B. S. (2007). Teoriya i praktyka byudzhetnykh investytsiy [The theory and practice of budgetary investment]. Ternopil : Ekonomichna dumka. 28. [in Ukrainian].

10. Vynnychenko, N.V. (2007). Investytsiyne zabezpechennya sotsial'noyi sfery za rakhunok mistsevykh byudzhetiv rozvytku [Investment security of social services by local development budgets]. Finansova systema Ukrayiny: zb. nauk. pr. – The financial system of Ukraine: Collected papers, Vol. 9, 3, 31–36. [in Ukrainian].

11. Statystychnyy shchorichnyk Ukrayiny za 2014 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2014]. (2015). Kyiv. State Statistics Service of Ukraine. [in Ukrainian].

12. Statystychnyy zbirnyk Zhytlove budivnytstvo v Ukrayini u 2000-2009 rokakh [Statistical Yearbook Housing in Ukraine in 2000-2009]. (2010). Kyiv. State Statistics Service of Ukraine. [in Ukrainian].

13. Kessides, I. (2004.) Reforming infrastructure: privatization, regulation, and competition. Policy research report. Washington, DC: World Bank. [in English].

14. Zhytlovyy fond Ukrayiny u 2013 rotsi. Statystychnyy byulleten [The housing stock of Ukraine in 2013. Statistical Bulletin]. (2013). Kyiv. State Statistics Service of Ukraine. [in Ukrainian].

РОЗДІЛ 8. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

ВЕКТОРНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ
VECTOR MECHANISM OF INSURANCE IN UKRAINE

УДК 336.6

Алескерова Ю.В.
д.е.н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Вінницький національний аграрний університет

У статті розглянуто векторний механізм розвитку страхування в Україні. Фінансова та політична кризи поглибили руйнівні процеси у страховій сфері. Фактично страхування в країні не позиціонується як важливий фінансовий важіль поступу національної економіки. Цю дилему можна розв'язати лише ухваленням комплексу рішень та розробкою відповідних заходів, серед яких ключовими позиціями повинні бути посилення державного нагляду за страховими компаніями й удосконалення нормативно-правового поля, особливо податкових актів.

Ключові слова: *страхування, національна економіка, страховики, страховий механізм, криза, страхові компанії, галузь страхування.*

В статье рассмотрены векторный механизм развития страхования в Украине. Финансовый и политический кризисы углубили разрушительные процессы в страховой сфере. Фактически страхование в стране не позиционируется как важный финансовый рычаг развития национальной экономики. Эту дилемму можно решить только принятием комплекса решений и разработкой соответствующих мероприятий, среди которых ключевыми позициями должны быть усиление государственного надзора за страховыми компаниями и совершенствование нормативно-правового поля, особенно налоговых актов.

Ключевые слова: *страхование, национальная экономика, страховщики, страховой механизм, кризис, страховые компании, отрасль страхования.*

In the article the vector mechanism of insurance in Ukraine. The financial and political crisis deepened destructive processes in the insurance sector. In fact, insurance in the country is positioned as an important financial lever to advance the national economy. This dilemma can be solved only by the adoption of complex solutions and develop appropriate measures, including the key position should be increased state supervision of insurance undertakings and improvement of the legal framework, particularly tax laws.

Key words: *security, national economy, insurers, the insurance mechanism, crisis, insurance companies, the insurance industry.*

Постановка проблеми. Кардинальні перетворення в системі страхування, зумовлені якісно новими економічними умовами, обмежили обов'язковість методів страхового захисту. Проте модель добровільного страхування зі страховим субсидуванням залишається гостро дискусійною. Нині вітчизняна система страхування повільно розвивається за рахунок формальних схем, переважно в екстенсивному форматі, й супроводжується різноманітними проблемами фінансового, інформаційно-аналітичного, організаційного й інституційно-інфраструктурного характеру. На сьогодні спостерігається суперечливий процес щодо знаходження власної моделі розвитку системи страхування. При цьому, тісно переплелися як моделі, що залишились у спадок від адміністративної економіки, так і новітні, прогресивні. в означеному зрізі об'єктивно необхідним уважаємо дослідження теоретичних, методологічних і практичних аспектів, розроблення на науковій платформі стратегій та комплексу заходів щодо розвитку системи страхування з урахуванням різноманітних інструментів державного впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні напрацювання із зазначеного питання присутні в працях М.Я. Дем'яненка, В.Д. Базилевича, С.С. Осадця, С.А. Навроцького, Л.Л. Кінащука, М.С. Клапкова, А.О. Таркуцяка, Т.А. Федорової та ін. Проте не так багато уваги приділено поєднанню основних способів страхового захисту таким чином, щоб позитивні сторони кожного із них взаємно посилювались.

В.Д. Базилевич аналізує актуальні проблеми теорії та практики страхування в умовах ринкової економіки, розкриває особливості розвитку страхової справи в Україні. Увага зосереджується насамперед на нових для нашої країни видах страхування. [7].

Слід зазначити, що категорію «страховий захист» найчастіше ототожнюють зі страхуванням. Однак С.С. Осадець [7] зазначає, що суть – «у нагромадженні й витрачанні грошових та інших ресурсів для здійснення заходів із попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування пов'язаних із ними втрат». Таке визначення говорить про більш широке значення в тому розумінні, що страхування – це не єдиний спосіб страхового захисту, оскільки самострахування і «так званий бюджетний метод» [7] теж призначені для пом'якшення наслідків від настання несприятливих випадкових подій.

Постановка завдання. Метою дослідження є тенденції формування векторного механізму розвитку страхування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність проблеми страхування – один із важливих фінансових сегментів національної економіки, де формуються, нагромаджуються, перерозподіля-

ються та використовуються фінансові й інвестиційні ресурси, відбувається взаємодія виробників та споживачів страхових продуктів за правилами, розробленими державними регуляторами.

Страховий сегмент України представляють близько 400 страховиків із валовим обсягом страхових внесків майже 27 млрд. грн.Після 1999 р. почали формуватись страхові організації з іноземним статутним капіталом. Після 2003 р. спостерігається інтенсивна динаміка злиття та поглинання страховиків переважно потужними іноземними страховими компаніями. Всупереч очікуванням експертів, посилення регуляторних вимог (2001 р.) у страховій сфері не призвело до падіння кількості страхових компаній, а економічні можливості страхового ринку продовжували приваблювати суттєві обсяги фінансових ресурсів. Водночас розвиток страхування в останні роки можна охарактеризувати як дискретний та непропорційний [2].

Систематизація пошукових даних переконує, що створені нормативно-правові умови щодо функціонування страхового ринку, сприяли розвитку його кількісних показників. Водночас слід відмітити, що розвиток страхування відбувався, головним чином, екстенсивним шляхом.

Вирішальними проблемами страховиків в Україні під час переходу до нових ринкових умов були: необхідність адаптації до жорсткого конкурентного середовища, низька капіталозабезпеченість та низька фінансова стійкість [8]. Результати пошуку засвідчують, що після 1993 р. у структурі валових страхових внесків спостерігається істотне перевищення їх надходжень від ризикового страхування порівняно зі зборами по страхуванню життя, що зумовило деформацію інвестиційного потоку; швидкими темпами відбувається злет валових зборів страхових внесків, страхові відшкодування також демонстрували тенденцію до злету, проте порівняно з обсягами зібраних страхових внесків їх нарощення відбувається менш інтенсивно, хоча й демонструється поступове підвищення рівня страхового відшкодування.

Фінансова та політична криза поглибила руйнівні процеси у страховій сфері. Статистика переконує, що на сучасному етапі в Україні страхують не більше 10% усіх ризиків. У докризові часи через стрімкий злет страхових внесків страховики забезпечували поточні страхові відшкодування і не переймалися проблемами ліквідності власних засобів та якості й накопичення страхових резервів [7]. В обставинах фінансових колізій протягом останніх років така стратегія страховиків лише загострила несприятливий вплив на успішність їх діяльності. Крім того, набрала гостроти й поглибилась проблема випереджаючого злету валових страхових відшкодувань та нарощення їх рівня, що пояснюється різким погіршенням економічних й політичних умов для бізнесу в Україні

Також, відбувається реальний злет кількості страхових операцій у всіх галузях ризикового страхування, відчутне звуження сегменту страхування життя, незначне нарощення обсягів страхових капіталів, уповільнення темпів нарощення страхових резервів, повільне підвищення фінансової стійкості; спостерігаються структурні трансформації щодо розширення добровільного майнового страхування. За такої ситуації гармонійний розвиток страхової сфери та підвищення довіри економічних суб'єктів до страхових інституцій залежить від страхової політики, способів та регуляторних важелів держави.

Сьогодні, незважаючи на потужний потенціал страхування, частка страхових внесків у ВВП залишається помітно нижчою, ніж у світових лідерів [10]. Серед динаміками сукупних страхових внесків та ВВП відслідковується пряма залежність, яка за три роки може зумовити позитивні зміни, водночас підтверджується причинно-наслідковий характер цієї залежності. Причому ризикове страхування в Україні займає вище 9/10 від загального страхування.

Зростання сукупних страхових внесків пояснюється зростанням страхових внесків із добровільного майнового страхування. Статистика підтверджує домінуючу частку у сукупній структурі страхування його майнового сегменту. При цьому превалює частка корпоративного страхування, яка становить близько 95 % сукупного обсягу внесків. Нерозвиненим залишається страхування життя [7]. Цікаво, що цикл зростання сукупних страхових внесків дорівнює 3,5 роки.

Кореляційна залежність між сумами відшкодування за всіма галузями страхування і сумами відшкодування за добровільним майновим страхуванням дорівнює 0,88, а між сумами відшкодування за галузями страхування та сумами відшкодування зі страхування сільськогосподарських ризиків становить 0,78.

Відомо, що якість розвитку страхової сфери має пряму залежність від прогресу національної економіки, а особливо від досконалості інституційного складника. Розглядаючи стан страхування в територіальному зрізі, варто акцентувати на асиметричності регіонального розташування страховиків через помітне їх скупчення у столиці та промислово потужних регіонах та відповідної територіальної асиметрії акумуляції страхових резервів. Причому можна передбачити інтенсифікацію цих процесів через посилення нормативних вимог держави до нарощення обсягів статутних фондів страхових компаній та підвищення їх фінансової стійкості. Це зумовлює доцільність здійснення відповідних заходів щодо посилення регіонального складника страхового ринку [9].

Фактично страхування в країні не позиціонується як важливий фінансовий важіль поступу національ-

ної економіки. А нині воно все більше занурюється у стагнаційні процеси, не вважається достатньо прозорим, фінансово стійким та передбачуваним. Страхування на сучасному етапі не відіграє необхідної ролі щодо гарантування страхового захисту економічних суб'єктів і населення, його частка коливається в межах 2% ВВП за роками.

Фінансовий стан більшості страховиків, зазвичай досить низький і не забезпечує їм конкурентні переваги навіть на вітчизняному страховому ринку. Вирішальним чинником непрозорості страхових процесів визначається проведення страховиками схемних оборудок. Публічна звітність страховиків не сприяє об'єктивній діагностиці їх фінансового стану, стабільності, часто зустрічаються неточності та похибки [7].

Проте падіння відносних індикаторів страхового відшкодування на тлі стійкого злету розмірів страхових внесків переконує, що страхування поки ще не реалізує повною мірою свою функцію реального забезпечення страхового захисту й покриття наявних ризиків економічних суб'єктів. Показники збитковості вітчизняних страховиків демонструють помітно менші значення, ніж в економічно потужних країнах. За ситуації спаду промислового й агропромислового виробництва, руйнівного впливу інфляції сфера страхування порівняно з іншими сферами національної економіки окреслювалась високими темпами розвитку.

Проте в 2014 р. практично одночасно виникли й матеріалізувалися декілька гострих викликів: революційні перетворення й кардинальна зміна державної влади, девальвація національної валюти (вище 300%), ворожа окупація частини країни й антитерористичні дії на східних територіях, де фактично унеможливлене здійснення страхових операцій (майже 25% страхових операцій), ускладнений вплив інфляційних процесів (більше 25%), відплив із банківської системи майже 30% депозитних коштів і загальне звуження економічної активності економічних суб'єктів – усе це має руйнівний вплив на зростання національної економіки, падіння довіри

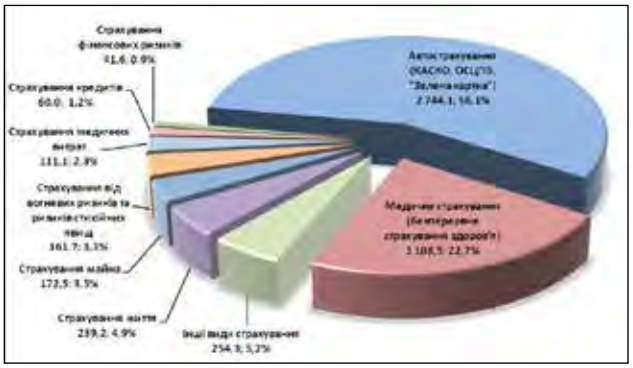

Рис. 1. Структура відшкодування за галузями страхування

Джерело: складено на основі [1]

страхувальників до страховиків, розбалансування фінансової системи і зумовило зниження якості страхових портфелів, що генерує доцільність адекватного очищення й модернізації страхового ринку. Ситуацію з проблемами невиплат ускладнює дефіцит надійних технологій захисту прав страхувальників та неупередженого судочинства в країні [6].

Означені деформаційні зовнішні чинники багаторазово поглибили внутрішні дисбаланси страхової сфери. До найболючіших зовнішніх ударів слід віднести реакцію на події в Україні світових фінансових ринків, наслідком якої є обмежений доступ до надійних ринків перестрахування фінансово потужних країн, через надзвичайне підвищення рівня ризиків. Звузили можливості страхових компаній щодо диверсифікації ризиків і введені Національним банком України різноманітні валютні обмеження.

Нині, за ствердженнями вчених, страховий ринок, по суті, виживає, а не прогресує, тому потенційному страхувальнику важко зорієнтуватися, якого саме страховика обрати. За переконанням фахівців, страхова діяльність на сучасному етапі не приносить високих прибутків унаслідок звуження страхового ринку та недобросовісного ведення бізнесу (великі комісійні й низькі тарифні ставки). На страховому ринку спостерігається присутність латентних банкрутів і фактична недокапіталізованість діяльності у більшості страхових компаній, а розповсюджені схеми їх фіктивного банкрутства, ще більше загострюють кризові деформації. За таких умов ще й маємо низькі вимоги (лише 60 тис. дол. США) щодо започаткування страхового бізнесу, що відлякує потенційних портфельних інвесторів і зменшує попит із боку партнерів та страхувальників [7].

З'ясовано, що власниками 35 страхових компаній у форматі горизонтальної інтеграції виявились страхові групи або інші страховики. А от інтереси 101 страховика у форматі вертикальної інтеграції тісно переплітаються з інтересами різних підприємств, банківськими установами, промислово-фінансовими групами чи державними структурами.

Цікаво, що майже третина (28,5%) страховиків є дочірніми утвореннями різних бізнесових структур. Причому більшість із них є активними суб'єктами страхового ринку, вони широко себе рекламують і здійснюють страхові операції. Ключовими партнерами та портфельними інвесторами страхових компаній виступають банківські установи.

Варто зауважити, що вільна конкуренція, незважаючи на високу чисельність страховиків, не характерна для вітчизняного страхового ринку. У площині можливості вільного доступу як страховика до страхового ринку слід відмітити, що вітчизняний страховий ринок уважається достатньо закритим і непрозорим. Пояснюється це надзвичайно неоднорідною конструкцією ринкового середовища, невисоким рівнем транспарентності страхового

ринку, дефіцитом розгорнутих об'єктивних даних стосовно функціонування конкретного страховика та структури його фінансового капіталу.

Страховий ринок сьогодні характеризується чітко вираженим «стільниковим» форматом, багато страховиків фактично не мають конкурентної боротьби, оскільки, функціонуючи у «стільнику», який сформований якоюсь промислово-фінансовою групою з прив'язкою до владних структур, вони виступають монополістами своєї повністю закритої ринкової ніші. Таким чином, не докладаючи великих зусиль і не оглядаючись на конкурентів, ці страхові компанії отримують потужні фінансові надходження, Водночас зумовлюючи поглиблення конкуренції між іншими учасниками у відкритих сегментах страхового ринку.

Для вирішення означеної проблеми світовий досвід пропонує ширше залучати іноземний страховий капітал. У табл. 1 наведено додаткові можливості, загрози, сильні та слабкі сторони залучення іноземного страхового капіталу на страховий вітчизняний ринок.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, здійснений пошук дає змогу демаскувати такі тенденції розвитку страхування:

- кількість страховиків достатньо висока;
- незбалансованість між окремими галузями страхування;
- нарощення страхових внесків і відшкодування в абсолютних значеннях;
- темпи зростання страхових внесків випереджають темпи зростання страхового відшкодування;
- темпи злету страхування більші за темпи злету ВВП;
- сегмент страхування життя в сукупному обсязі страхових внесків є дуже малим;
- експансія страхового іноземного капіталу;
- підвищення частки внутрішнього перестрахування порівняно із зовнішнім перестрахуванням;
- укрупнення страховиків шляхом злиття і поглинання;
- поступово підвищуються параметри страхових резервів;
- у страхових внесках сегмент громадян є малопомітним, і він продовжує звужуватись;
- підвищення рівня конкуренції в галузі страхування життя;
- поділ страхового ринку між бізнесовими групами страховиків;
- консолідація ризикових галузей страхового ринку;
- стабілізація нормативно-правового регулювання за страховою діяльністю;
- темпи злету розмірів страхових резервів вищі від темпів злету страхових внесків;
- формування за активної участі страхових компаній фінансових груп;
- поступове нарощення капіталу статутних фондів страховиків;
- підвищення сегменту страхування у сукупному ВВП;
- нарощення капіталізації страхових компаній;
- нарощення сукупних обсягів страхування;
- концентрація страхового капіталу;
- формування об'єднань страховиків на платформі синтезу їх економічних інтересів;
- структурні перетворення у частині збільшення частки добровільного страхування;
- нарощення інвестицій страхового капіталу в різні економічні галузі;
- започаткування і реалізація страхових програм соціального захисту;
- проникнення й перелив у страхову сферу банківського, промислово-фінансового та іноземного капіталу;

Таблиця 1

Можливості, загрози, сильні та слабкі сторони залучення іноземного страхового капіталу на страховий вітчизняний ринок

Можливості	Загрози
Підвищення стабільності страхової діяльності та довіри страхувальників	Загроза втрати контролю над вітчизняним страховим ринком
Нарощення потенціалу для поступу страхування життя та накопичувальних галузей страхування	Загроза відтоку страхового капіталу
Використання інноваційних телекомунікаційних і страхових технологій	Загроза домінування іноземних страхових компаній на вітчизняному страховому ринку
Сильні сторони	Слабкі сторони
Підвищення культури обслуговування та якості страхових продуктів	Зниження привабливості страхового бізнесу для вітчизняних підприємців
Підвищення рівня конкуренції на страховому ринку	Неврахування особливостей запитів вітчизняних страхувальників
Мобілізація додаткових фінансових ресурсів для потреб вітчизняної економіки	Доцільність збереження національного нагляду та регулювання страхової діяльності
Оптимізація перерозподілу ризиків із залученням іноземних перестраховиків	

Джерело: розроблено автором на основі [4; 5]

- зменшення рівня збитковості страховиків;
- примноження фінансової надійності страхових компаній;
- активізація на страховому ринку іноземних інвесторів;
- недостатність страхових резервів;
- використання інструментів страхування для мінімізації податкових платежів та легалізації капіталів, отриманих непрозорими способами тощо.

Узагальнення ключових тенденцій поступу страхування до початку революційної зміни влади та ведення антитерористичних дій дає змогу дійти висновку щодо його динамічного розвитку, незважаючи на прогалини та недоліки організаційного, нормативно-правового й інформаційного забезпечення. Водночас акцентуємо, що сучасний темп поступу страхової сфери вважаємо неприпустимо повільним, «вітчизняні страховики характеризуються досі ще низькою фінансовою місткістю, а інституціональному середовищу вітчизняного страхового ринку притаманна нерозвиненість традицій».

Процеси, які відбуваються в останній період у страховій сфері, підривають довіру потенційних страхувальників, яким потрібно реальне надійне страхування їх підприємницьких та особистих ризиків, та перетворюють страхування в інструмент фінансової оптимізації податкових платежів. За ствердженням фахівців, «лише третя частина страхових капіталів працює на національну економіку, а решта обслуговує тіньовий капітал» [3], тому нині загострюється проблема реверсу довіри до страхування, формування умов, за яких страховикам невигідно буде проводити схемне страхування чи займатися псевдострахуванням, яке передбачає, що страхування використовується її учасниками не для страхового захисту інтересів і майна, а для мінімізації податкових платежів і тіньових схем, зокрема і для легалізації виведення за кордон фінансових ресурсів. Проблема запобігання псевдостраховим схемам уважається важливою й актуальною не тільки для нашої економіки, проте інші країни розв'язують її шляхом формування прозорого інформаційного простору, який унеможливлює інформаційну деформацію з боку страховиків. Фактично через інформаційну закритість, дефіцит офіційної об'єктивної інформації страховий ринок уважається непрозорим і погано контрольованим, що гальмує здійснення фундаментальних наукових розробок та своєчасне демаскування проблемних питань.

Цю дилему можна розв'язати лише ухваленням комплексу рішень і розробкою відповідних заходів, серед яких ключовою позицією повинно бути посилення державного нагляду за страховими компаніями й удосконалення нормативно-правового поля, особливо податкових актів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dfp.gov.ua.

2. Ботвіна Н.О. Визначення сутності стримання розвитку страхового ринку в Україні / Н. О. Ботвіна // Економіка, менеджмент, бізнес. – К. : Держ. ун-т телекомунікацій. – 2014. – № 2(10). – С. 39–44.

3. Бойко І.А. Проблеми та перспективи розвитку ринку страхування в Україні / І.А. Бойко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nauka.zinet.info/3/boiko_i1.php.

4. Гаманкова О.О. Страховий ринок України у глобальному страховому просторі / О.О. Гаманкова, В.К. Хлівний // Фінанси України. – 2012. – № 5. – С. 58–67.

5. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nfp.gov.ua/content/informaciya-pro-stan-i-rozvitok.html.

6. Залєтов О. Страховий рітейл в Україні в умовах економічної кризи / О. Залєтов // Страхова справа. – 2009. – № 4(36). – С. 4–11.

7. Алескерова Ю.В. Розвиток сільськогосподарського страхування: теорія, методологія, практика : [монографія] / Ю.В.Алескерова. – Вінниця : ДІЛО, 2015. – 368 с.

8. Плиса В.Й. Державне регулювання страхового ринку України в умовах глобалізації / В.Й. Плиса // Вісн. Ун-ту банківської справи Нац. банку України. – 2012. – № 3(15). – С. 219–224.

9. Бокушева Р. Актуальные аспекты страхования в сельском хозяйстве / Р. Бокушева, О. Хайдельбах [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.econstor.eu/dspace/bitstream/10419/28548/1/381693899.pdf.

10. Стратегія розвитку страхового ринку України на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ufu.org.ua/ua/about /activities/strategic_initiatives/5257.

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

ANALYSIS OF TRENDS REFORMING THE STATE FINANCIAL CONTROL IN UKRAINE

УДК 657.2

Владімірова Н.П.
аспірант кафедри контролю і аудиту
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

У статті проведено аналіз тенденцій реформування державного фінансового контролю в Україні, визначено тенденції його розвитку. Побудовано прогнозні моделі сум виявлених та усунутих фінансових порушень, а також відшкодованих витрат фінансових і матеріальних ресурсів. Установлено, що суми виявлених та усунутих фінансових порушень, а також відшкодованих витрат фінансових й матеріальних поступово знижуються. Це можливо за рахунок упровадження державного фінансового аудиту та внутрішнього державного фінансового контролю в частині внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту й їх гармонізації.

Ключові слова: *державний фінансовий контроль, фінансові порушення, внутрішній контроль, внутрішній аудит, реформування.*

В статье проведен анализ тенденций реформирования государственного финансового контроля в Украине, определены тенденции его развития. Построены прогнозные модели сумм выявленных и устраненных нарушений, а также возмещенных расходов финансовых и материальных ресурсов. Установлено, что суммы выявленных и устраненных нарушений, а также возмещенных расходов финансовых и материальных постепенно снижаются. Это возможно за счет внедрения государственного финансового аудита и внутреннего государственного финансового контроля в части внутреннего контроля и внутреннего аудита и их гармонизации.

Ключевые слова: *государственный финансовый контроль, финансовые нарушения, внутренний контроль, внутренний аудит, реформирование.*

The article analyzes trends of reforming state financial control in Ukraine. Determining trends in its development. For this prediction models built sums identified and eliminated financial irregularities, as well as reimbursed expenses of financial and material resources. It is established that the amount detected and eliminated financial irregularities and reimbursed financial and material gradually reduced. This is possible through the introduction of state financial audit and internal state financial control in terms of internal control and internal audit and their harmonization.

Key words: *state financial control, financial irregularities, internal control, internal audit, reform.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку економіки цілеспрямований державний фінансовий контроль дає змогу постійно стежити за рухом фінансових ресурсів держави і правильно оцінювати результативність їх руху. Разом із тим функції державного контролю не вичерпуються лише його інспекційною спрямованістю. Він є ще й важливим інструментом управління фінансами, оскільки об'єктивно обумовлений необхідністю визначати результативність використання фінансових ресурсів відповідно до цілей, поставлених перед розпорядниками державних коштів, та інформувати державу про реальне їх фінансове становище. Державний фінансовий контроль необхідний також для прийняття грамотних управлінських рішень, тимчасового коригування запланованих пропорцій у розподілі фінансових ресурсів.

Водночас своєчасно вжиті заходи щодо усунення фінансових порушень дають змогу успішно управляти реальними фінансовими потоками, що надходять до бюджетних установ, ефективно використовувати їх матеріальні та грошові ресурси. Саме державний фінансовий контроль є необхідною умовою й обов'язковою передумовою здійснення фінансового регулювання, завдяки якому змінюються обсяги та пропорції розподілу і використання фінансових ресурсів відповідно до реальної фінансової ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні засади державного фінансового контролю, а також проблемні питання його реформування знайшли своє відображення в працях зарубіжних та вітчизняних учених, таких як: Басанцов І.В. [1], Бутинець Т.А. [2], Дікань Л.В. [3], Дорошенко О.О.[4], Калюга Є.В. [5] та ін. Проте й досі інтерес серед учених та практиків викликають питання тенденцій його розвитку, особливо в умовах євроінтеграції України, тому тема обраного дослідження є актуальною.

Постановка завдання. Метою статті є проведення аналізу тенденцій реформування державного фінансового контролю в Україні, а також визначення тенденцій його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У результаті проведеного аналізу тенденцій реформування державного фінансового контролю в Україні визначено, що особливу увагу слід приділити прогнозуванню сум виявлених та усунутих фінансових порушень, а також відшкодованих витрат фінансових і матеріальних ресурсів.

Для цього передусім доцільно простежити обсяг охоплених контролем фінансових та матеріальних ресурсів у 2011–2015 рр. (рис. 1).

Варто зауважити, що проведені Держфінінспекцією контрольні заходи засвідчили, що й надалі залишається розповсюдженою негативна практика незаконного використання державних ресурсів. Такі порушення фінансово-господарської дисципліни в 2011–2013 рр. виявлено майже у кожному з перевірених об'єктів контролю [6]. При цьому контролем були охоплені особливо важливі

для суспільства сфери: освіта, охорона здоров'я і соціальний захист населення, наука і культура, житлово-комунальне господарство, паливно-енергетичний та агропромисловий комплекси, транспорт, оборона тощо. Контрольні заходи протягом року здійснювалися відповідно до квартальних планів роботи.

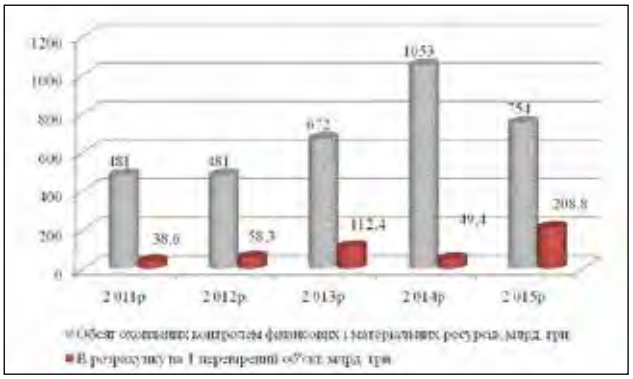

Рис. 1. Обсяг охоплених контролем фінансових та матеріальних ресурсів у 2011–2015 рр. [6]

Водночас слід наголосити, що попри зменшення кількості проведених контрольних заходів, інтенсивність та ефективність роботи фінансових інспекторів не зменшилась, а правильне визначення пріоритетів у діяльності обумовило концентрацію уваги на значних фінансових потоках та найбільш ризикових сферах.

Так, якщо в 2011–2012 рр. органами Держфінінспекції охоплювалось контролем близько 481 млрд. грн.фінансових та матеріальних ресурсів, то в 2013 р. перевірено використання понад 672 млрд. грн., у 2014 р. – 1 053,2 млрд. грн. (майже вдвічі більше), у 2015 р. перевірено використання понад 754,3 млрд. грн.У розрахунку ж на один перевірений об'єкт відповідний показник зріс майже у п'ять разів – із 38,6 млн. грн. у 2011 р. до 208,8 млн. грн. у 2015 р. [6].

Також постійно зростає кількість виявлених незаконних і нецільових витрат, недостач грошових коштів і матеріальних цінностей (рис. 2).

Так, протягом 2011 р. виявлено порушень, які призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів, на загальну суму понад 5,4 млрд. грн., у 2012 та 2013 рр. ця сума становила близько 3,7 млрд. грн., у 2014 році – майже 7,6 млрд. грн., у 2015 р. – майже 3,9 млрд. грн.[6].

Орієнтування фінансового контролю на охоплення найбільш ризикових сфер та фінансових потоків дало змогу підвищити результативність контрольних заходів. Проте забезпечуючи державний контроль над використанням бюджетних коштів, станом збереження державного і комунального майна, органи Держфінінспекції повинні враховувати загальні тенденції збільшення фінансових правопорушень і прогнозувати їх та своєчасно вживати заходи для їх запобігання.

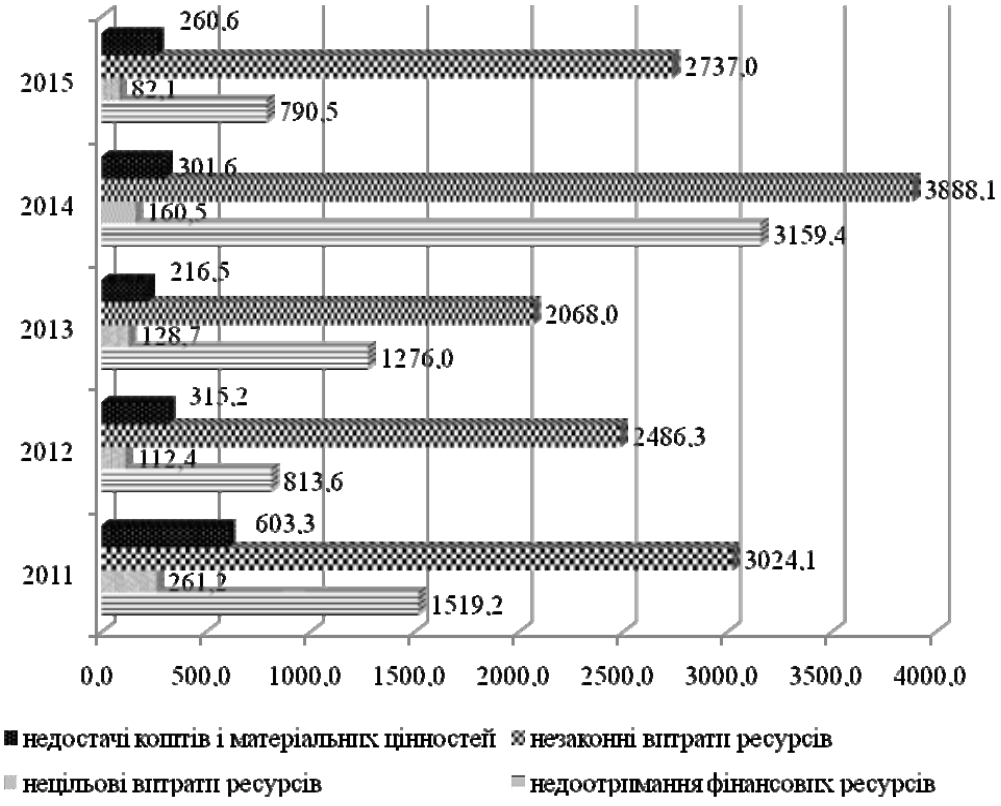

Рис. 2. Динаміка фінансових порушень, що призвели до втрат ресурсів, виявлених органами Держфінінспекції протягом 2013–2015 рр. [6]

Для цього автором пропонується побудувати прогнозні моделі, які дадуть змогу простежити суми виявлених та усунутих фінансових порушень, що призводять до втрат фінансових і матеріальних ресурсів, а також суми відшкодованих і поновлених витрат фінансових і матеріальних ресурсів у 2016 та 2017 рр.

Вихідні дані для побудови таких моделей наведено табл. 1.

Побудова прогнозних моделей проводилася в пакеті Excel за допомогою надбудови «Аналіз даних».

У результаті побудови прогнозної моделі були обчислені альтернативні моделі за основними кривими росту за рейтингом значень коефіцієнтів детермінації для моделювання тенденцій змінення показника виявлених фінансових порушень, тис. грн. (*у*), що наведено в табл. 2.

Досліджуючи табл. 2, необхідно зауважити, що найбільше значення коефіцієнта детермінації (R^2)

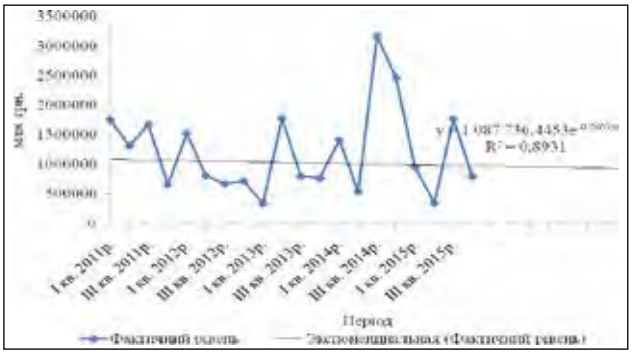

Рис. 3. Експоненціальний тренд суми виявлених фінансових порушень, що призводять до втрат фінансових і матеріальних ресурсів

притаманне експоненціальній лінії тренду. Побудована таким чином прогнозна модель є адекватною (коефіцієнт детермінації – R^2 = 0,8931). Це означає, що наведена залежність на 89,31% описує зміни сум виявлених фінансових порушень.

Таблиця 1

Основні результати контрольно-ревізійної роботи за 2007–2015 рр.

Рік	Квартал	Виявлено фінансових порушень, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів	Усунуто фінансових порушень, що призвели до втрат фінансових та матеріальних ресурсів	Відшкодовано і поновлено витрат фінансових і матеріальних ресурсів
		сума, грн.	сума, грн.	сума, грн.
2011	1	1752982,11	1078400,44	764762,85
	2	1317468,95	6320677,16	6224110,34
	3	1675210,44	447998,20	331228,01
	4	662078,68	343663,08	216972,89
2012	1	1526956,42	583891,77	389739,20
	2	810103,44	436740,63	368623,64
	3	671609,73	410974,17	299810,75
	4	719187,68	495873,94	137768,36
013	1	341474,47	124508,37	94353,87
	2	1778742,20	638307,08	436689,75
	3	798422,59	467704,89	376869,43
	4	770538,90	243481,32	176184,76
2014	1	1 413 596,85	450 004,60	348 532,34
	2	541433,91	223545,66	173042,60
	3	3166521,52	238869,32	159180,49
	4	2462327,32	77843,20	56564,82
2015	1	955 209,59	264 132,18	192 273,60
	2	349872,07	95511,96	72112,48
	3	1766885,31	234715,26	153052,84
	4	798618,37	158618,28	131696,95

Таблиця 2

Альтернативні моделі за основними кривими росту за рейтингом значень коефіцієнтів детермінації для моделювання тенденцій змінення показника виявлених фінансових порушень, тис. грн. (*у*)

$У = 3453{,}04x^2 – 66647{,}48x + 1418248{,}97$	$R^2 = 0{,}6227$
$У = 1313147{,}38x^{-0{,}117}$	$R^2 = 0{,}6746$
$У = 1087736{,}45e^{-0{,}01x}$	$R^2 = 0{,}8931$
$У = 5866{,}41x + 1152364{,}73$	$R^2 = 0{,}5222$
$У = -45131\ln(x) + 1309495{,}18$	$R^2 = 0{,}5425$

Результати побудови прогнозу суми виявлених фінансових порушень, що призводять до втрат фінансових і матеріальних ресурсів, зображені на рис. 3.

Аналізуючи рис. 3, доцільно зауважити, що прогноз сум виявлених фінансових порушень, що призводять до втрат фінансових і матеріальних ресурсів на 2016–2017 рр., демонструє тенденцію до їх зниження.

Аналогічним чином побудовані прогнозні моделі сум усунутих фінансових порушень та відшкодованих витрат фінансових й матеріальних ресурсів.

Альтернативні моделі за основними кривими росту за рейтингом значень коефіцієнтів детермінації для моделювання тенденцій змінення показника усунутих фінансових порушень, тис. грн. (*у*) наведені в табл. 3.

Досліджуючи табл. 3, необхідно зауважити, що найбільше значення коефіцієнта детермінації (R^2), як і в попередньому випадку притаманне експоненціальній лінії тренду. Побудована таким чином прогнозна модель є адекватною (коефіцієнт детермінації – $R^2 = 0,8307$). Це означає, що наведена залежність на 83,07% описує зміни сум усунутих фінансових порушень.

Результати побудови прогнозу суми усунутих фінансових порушень, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів, зображені на рис. 4.

Аналізуючи рис. 4, слід звернути увагу, що прогноз сум усунутих фінансових порушень, що призводять до втрат фінансових і матеріальних ресурсів у 2016–2017 рр., також має тенденцію до зниження.

Що стосується сум відшкодованих витрат фінансових і матеріальних ресурсів, то альтернативні моделі за основними кривими росту за рейтингом значень коефіцієнтів детермінації для моделювання тенденцій змінення показника цього показника у тис. грн.(*у*) наведені в табл. 4.

Досліджуючи табл. 4, необхідно зауважити, що найбільше значення коефіцієнта детермінації (R^2) також притаманне експоненціальній лінії тренду. Побудована таким чином прогнозна модель є адекватною (коефіцієнт детермінації – $R^2 = 0,8945$).

Таблиця 3

Альтернативні моделі за основними кривими росту за рейтингом значень коефіцієнтів детермінації для моделювання тенденцій змінення показника усунутих фінансових порушень, тис. грн. (*у*)

$У = 14027,86x^2 – 388300,68x + 2619338,09$	$R^2 = 0,4706$
$У = 1560307,39x^{-0,876}$	$R^2 = 0,4991$
$У = 795645,21e^{-0,111x}$	$R^2 = 0,8307$
$У = -93715,67x + 1539193,06$	$R^2 = 0,1700$
$У = -818839,35\ln(x) + 2288491,93$	$R^2 = 0,2450$

Таблиця 4

Альтернативні моделі за основними кривими росту за рейтингом значень коефіцієнтів детермінації для моделювання тенденцій змінення показника відшкодованих витрат фінансових і матеріальних ресурсів, тис. грн. (*у*)

$У = 14047x^2 – 397206x + 3000000$	$R^2 = 0,4004$
$У = 2141900,34x^{-0,85}$	$R^2 = 0,4995$
$У = 148156,45e^{-0,111x}$	$R^2 = 0,8945$
$У = -102226,18x + 1740147,93$	$R^2 = 0,0205$
$У = -881141,77\ln(x) + 2531957,09$	$R^2 = 0,2811$

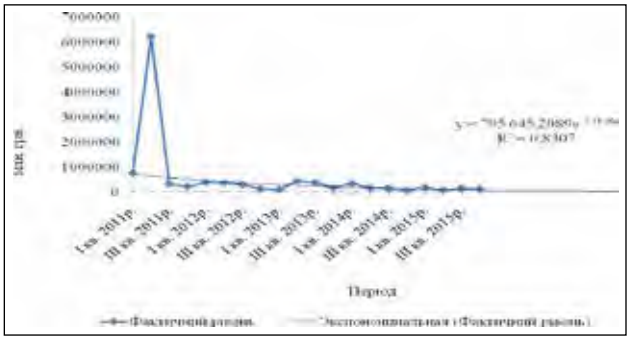

Рис. 4. Експоненціальний тренд суми усунутих фінансових порушень, що призводять до втрат фінансових і матеріальних ресурсів

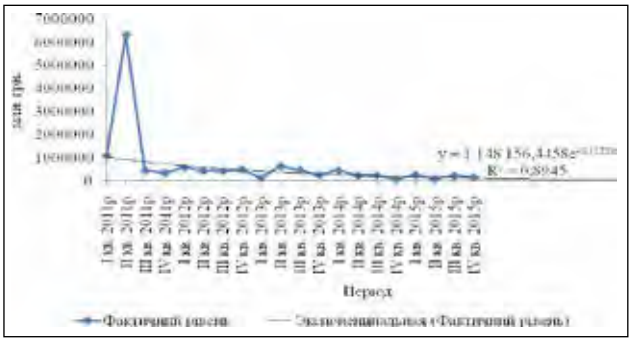

Рис. 5. Експоненціальний тренд суми відшкодованих витрат фінансових і матеріальних ресурсів

Таблиця 5

Прогнозні значення сум виявлених та усунутих фінансових порушень, а також відшкодованих витрат фінансових і матеріальних ресурсів, тис. грн.

Показник	Прогнозний період	Сума, тис. грн.
Виявлені фінансові порушення, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів	I кв. 2016р.	964119,9815
	II кв. 2016р.	958615,7537
	III кв. 2016р.	953082,9831
	IV кв. 2016р.	947582,1456
	I кв. 2017р.	942231,6137
	II кв. 2017р.	936852,3481
	III кв. 2017р.	931445,1877
	IV кв. 2017р.	926069,2354
Усунуті фінансові порушення, що призвели до втрат фінансових та матеріальних ресурсів	I кв. 2016р.	108023,8072
	II кв. 2016р.	96560,9508
	III кв. 2016р.	86208,13016
	IV кв. 2016р.	76965,29129
	I кв. 2017р.	68883,04443
	II кв. 2017р.	61573,57751
	III кв. 2017р.	54971,94198
	IV кв. 2017р.	49078,10341
Відшкодовані і поновлені витрати фінансових і матеріальних ресурсів	I кв. 2016р.	86968,34223
	II кв. 2016р.	79425,37164
	III кв. 2016р.	72561,74323
	IV кв. 2016р.	66248,16162
	I кв. 2017р.	60503,41585
	II кв. 2017р.	55379,83965
	III кв. 2017р.	50652,41255
	IV кв. 2017р.	46294,63077

Це означає, що наведена залежність на 89,45% описує зміни сум відшкодованих витрат фінансових і матеріальних ресурсів.

Результати побудови прогнозу суми усунутих фінансових порушень, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів, зображені на рис. 5.

Досліджуючи рис. 5, можна також констатувати поступове зниження в 2016–2017 рр. суми відшкодованих витрат фінансових і матеріальних ресурсів.

Розраховані прогнозні значення сум виявлених та усунутих фінансових порушень, а також відшкодованих витрат фінансових і матеріальних ресурсів наведені в табл. 5.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, аналізуючи табл. 5, необхідно звернуту увагу, що суми виявлених та усунутих фінансових порушень, а також відшкодованих витрат фінансових і матеріальних ресурсів поступово знижуються.

На думку автора, це можливе за рахунок певних процесів реформування, які реалізуються у сфері державного фінансового контролю, а саме:

- впровадження в діяльність Держфінінспекції (зараз – Держаудитслужби) державного фінансового аудиту;

- розвитку внутрішнього державного фінансового контролю в частині внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту та їх гармонізації.

У подальшому вбачається дослідити взаємозв'язок державного фінансового контролю та фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Басанцов І.В. Державний фінансовий контроль: регіональні аспекти : [монографія] / І.В. Басанцов. – К. : Корпорація ; Козац. Вал, 2006. – 233 с.

2. Бутинець Т.А. Внутрішній контроль: сутність та зміст / Т.А. Бутинець // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – Житомир. – 2008. – № 2(44). – С. 31–42.

3. Дікань Л.В. Фінансовий контроль: теорія та методологія : [монографія] / Л.В. Дікань, Ю.О. Голуб, Н.В. Синюгіна. – Харків : ХНЕУ, 2009. – 92 с.

4. Дорошенко О.О. Внутрішній аудит у державному секторі: адаптація до європейських стандартів / О.О. Дорошенко // Актуальні проблеми соціально–економічного розвитку регіонів : тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції. – Сімферополь : ДІАПІ, 2010. – С. 67–69.

5. Калюга Є.В. Фінансово-господарський контроль у системі управління : [монографія] / Є.В. Калюга. – К. : Ельга : Ніка-Центр, 2002. – 360 с.

6. Офіційний сайт Державної фінансової інспекції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dkrs.gov.ua.

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

ANALYSIS OF CURRENT PROVISION OF SOCIAL SERVICES IN UKRAINE

УДК 364.041(477)

Моторнюк У.І.
к.е.н., доцент кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті визначено суть поняття «соціальні послуги» та наведено перелік основних суб'єктів, що надають соціальні послуги. Проаналізовано сучасний стан надання соціальних послуг, а саме зміни в законодавстві та основні позитивні статистичні зрушення в діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги. Зроблено акцент на джерелах фінансового забезпечення надання соціальних послуг в Україні.
Ключові слова: *соціальна сфера, соціальні послуги, фінансове забезпечення, соціальні заклади, недержавні організації, якість життя.*

В статье определена сущность понятия «социальные услуги» и приведен перечень основных субъектов, предоставляющих социальные услуги. Проанализировано современное состояние предоставления социальных услуг, а именно изменения в законодательстве и основные положительные статистические сдвиги в деятельности субъектов, предоставляющих социальные услуги. Сделан акцент на источниках финансового обеспечения предоставления социальных услуг в Украине.
Ключевые слова: *социальная сфера, социальные услуги, финансовое обеспечение, социальные учреждения, негосударственные организации, качество жизни.*

In the article the peculiarities of the concept of "social services" and the lists of main actors providing social services are defined. The current state of social services, such as: changes in legislation to statistics and major positive changes in the activity of providing social services are analyzed. The attention is focused on the sources of financial provision of social services in Ukraine.
Key words: *social sector, social services, financial support, social institutions, NGOs, quality of life.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день у суспільстві спостерігається значне загострення соціальних проблем, що викликане економічною кризою, жорсткими бюджетно-фінансовими обмеженнями, зростанням тарифів, незадоволенням громади рівнем надання соціальних послуг та їх якістю, внаслідок чого постає гостра необхідність у реформуванні соціальної сфери з метою забезпечення належного рівня життя населення з урахуванням досвіду європейських країн. До основних елементів соціальної сфери можна віднести: соціальні групи людей та їх інтереси, цінності, соціальну безпеку; соціальну інфраструктуру, діяльність якої спрямована на надання соціальних послуг; безпосередньо соціальні послуги і соціальні відносини.

Слід наголосити, що саме елемент надання соціальних послуг на сьогоднішній день найбільш потребує кардинальних реформ та змін. В умовах фінансово-економічної кризи, інших деструктивних процесів в українському суспільстві парадоксальною та цілком неприпустимою видається ситуація, в якій мають місце несправедливий розподіл, украй низька адресність і висока розпорошеність державних соціальних трансфертів, рівні задоволення потреб і доступу отримувачів до соціальних послуг. Сьогодні в Україні принципово важливим питанням є створення ефективної системи надання соціальних послуг та забезпечення ними всіх, хто їх потребує.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кращому розумінню питань управління системою соціальних послуг сприяли роботи вітчизняних дослідників і науковців, таких як: Бухтіяров О.С. [1], Дидик С.М. [2], Дубич К.В. [3], Матвійчук А.С. [4], Ворнцова А.С. [5]. Незважаючи на значні напрацювання в даній сфері, деяким питанням присвячувалось недостатньо уваги, наприклад фінансовому забезпеченню системи соціальних послуг.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасного стану надання соціальних послуг в Україні та розробка пропозицій щодо можливих шляхів покращання фінансового забезпечення сфери соціальних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним законодавчим актом України, що регулює сферу надання соціальних послуг, є Закон України «Про соціальні послуги», який дає таке визначення: соціальні послуги – комплекс заходів із надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем. Складні життєві обставини – обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті [6].

Невід'ємними компонентами системи надання соціальних послуг є суб'єкти, об'єкти та зв'язки між ними. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» [6], суб'єктами, що надають соціальні послуги, можуть бути державні, комунальні, недержавні заклади й організації, фізичні особи (рис.1). Тобто суб'єктами, що надають соціальні послуги, є підприємства, установи, організації, заклади незалежно від форми власності та господарювання, фізичні особи – підприємці, які відпо-

відають критеріям діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги.

До державного сектора належать суб'єкти, що надають соціальні послуги і знаходяться в державній власності, управління якими здійснюється центральними органами виконавчої влади. Комунальний сектор – установи та заклади комунальної власності, які надають соціальні послуги і знаходяться у підпорядкуванні органів місцевого самоврядування. Недержавний сектор – громадські, благодійні, релігійні організації та фізичні особи, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг.

До державних і комунальних соціальних установ і закладів можна віднести:

– територіальні центри соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян;

– центри соціальних служб для молоді, центри зайнятості;

– центри професійної, медичної та соціальної реабілітації інвалідів;

– притулки для неповнолітніх;

– центри соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх;

– будинки нічного перебування бездомних громадян;

– центри обліку бездомних громадян;

– соціальні готелі;

– центри соціальної адаптації;

– інші заклади.

Аналізуючи сучасний стан надання соціальних послуг в Україні, слід відзначити, що нещодавно з метою реформування системи соціальних послуг розроблено нову редакцію Закону України «Про соціальні послуги», яка, зокрема, передбачає [7]:

- децентралізацію надання соціальних послуг, що забезпечить активізацію розвитку соціальних послуг на рівні територіальної громади.

- запровадження єдиних підходів до організації роботи системи надання соціальних послуг, що надаються вразливим верствам населення, визначення мінімального базового пакета соціальних послуг, що повинен забезпечуватися на рівні територіальної громади;

- забезпечення адресності надання соціальних послуг і задоволення потреб кожного громадянина;

- створення конкурентного середовища на ринку соціальних послуг, широке залучення до їх надання недержавних організацій.

Упродовж 2013–2015 рр. було затверджено 12 нових державних стандартів соціальних послуг: Державний стандарт підтриманого проживання бездомних осіб, Державний стандарт соціальної адаптації, Державний стандарт соціальної послуги консультування, Державний стандарт соціальної послуги профілактики, Державний стандарт соціальної послуги представництва інтересів [8].

На сьогодні мережа закладів та установ, що надають соціальні послуги, налічує близько 2 тис. суб'єктів, якими обслуговується майже 2 млн. осіб, зокрема:

- 657 територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг);

- 289 будинків-інтернатів для громадян похилого віку та інвалідів;

- 107 закладів для бездомних осіб, центрів соціальної адаптації осіб, які відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк.

Діючими установами та закладами запроваджуються нові послуги. Терцентрами запроваджено:

- соціально-педагогічну послугу «Університети третього віку», яку отримали майже 37 тис. осіб;

- послугу «паліативна допомога» за місцем проживання вдома – 111 осіб (м. Київ, Вінницька, Черкаська, Харківська області);

- послугу «догляд удома» для осіб із психічними розладами – 905 осіб (м. Київ, Черкаська, Харківська, Херсонська області);

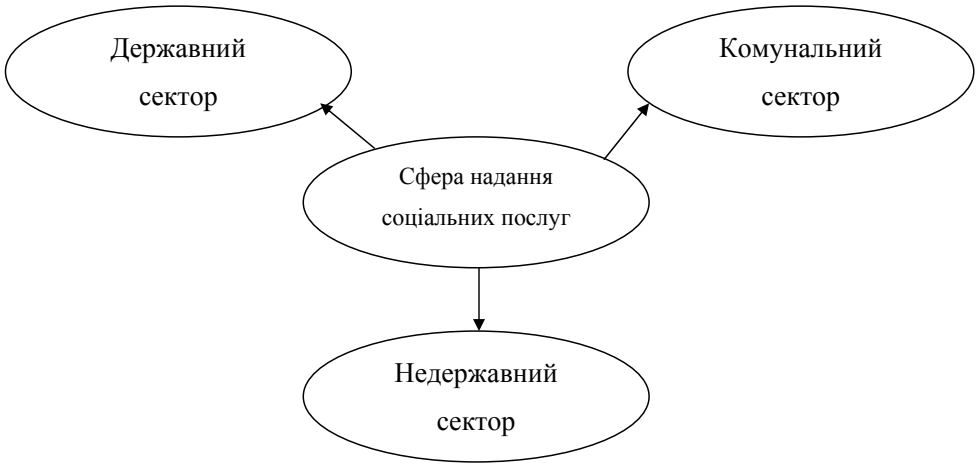

Рис. 1. Сфери надання соціальних послуг

- послугу «підтримане проживання» для громадян похилого віку та інвалідів на базі спеціалізованих житлових будинків, зокрема у м. Київ.

У територіальних центрах продовжується створення мультидисциплінарних команд для надання соціальних послуг у віддалених населених пунктах. Так, на початок 2016 р. 664 такі команди надали послуги 70 тис. особам.

На початку 2016 р. в Україні функціонувало 692 центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та 91 заклад соціального обслуговування, які надавали соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді.

Послугами центрів було охоплено 565 896 сімей найуразливіших категорій населення, в яких виховується 675 825 дітей. Із них за результатами вивчення потреб дитини та її сім'ї у 149 674 сім'ях (у них 226 219 дітей) виявлено складні життєві обставини.

На підставі досягнення позитивного результату вийшли з кризи 70 982 сім'ї (86% від загальної кількості сімей, щодо яких завершено роботу). Із метою забезпечення права дітей на виховання у сім'ях упродовж поточного року соціальні послуги отримали 2 067 сімей, в яких 3 325 дітей перебували в інтернатних закладах за заявою батьків [8].

Зупинимось більш детально на питанні фінансового забезпечення сфери надання соціальних послуг, оскільки це є важливим напрямом державної соціальної політики. Від раціонального розподілення коштів залежить рівень соціальної напруги в суспільстві та соціальна стабільність загалом.

Відповідно до законодавства України, фінансування соціальних послуг здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, спеціальних фондів, коштів підприємств, установ та організацій, плати за соціальні послуги, коштів благодійної допомоги (пожертвувань), коштів одержувачів соціальних послуг та інших джерел, передбачених законодавством. Причому в державному та місцевих бюджетах повинні бути завчасно передбачені кошти для фінансування певних соціальних послуг. У разі залучення бюджетних коштів до фінансування соціальних послуг, які надаються в установленому порядку недержавними суб'єктами чи фізичними особами, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування на конкурсній основі укладають із суб'єктами, що надають соціальні послуги, договір щодо умов фінансування та вимог до обсягу, порядку й якості надання соціальних послуг [5, с. 189].

Проблеми, які існують у сфері надання соціальних послуг, можна розділити на три групи:

- недосконаліть законодавчої бази, якою регламентується низка питань галузі;

- недостатня якість та ефективність послуг, соціальна несправедливість, низький рівень адресності послуг, високі адміністративні витрати, недостатня прозорість, практична відсутність системи стандартів, невідповідність мережі бюджетних установ у сфері надання соціальних послуг її повноваженням, багаторівнева ієрархія мережі бюджетних установ;

- недофінансування установ у сфері надання соціальних послуг, низька ефективність механізму кошторисного фінансування, не пов'язаного з результатами діяльності бюджетних установ у сфері надання соціальних послуг, відсутність правової регламентації діяльності адміністрації бюджетної установи щодо розпорядження доходами від підприємницької діяльності, що призводить до неефективного використання цих коштів.

Проаналізувавши ситуацію, можна запропонувати такі рекомендації:

- у сфері нормативно-правової бази варто розробити довгострокову національну та регіональну стратегії розвитку соціальної сфери загалом і, зокрема, стратегію надання соціальних послуг уразливим верствам населення. Доцільно буде зупинити чинність окремих законодавчих актів або положень цих актів у сфері соціальних послуг, видатки на виконання яких у бюджеті не передбачені або передбачені не в повному обсязі. Це дасть змогу суттєво оздоровити бюджетну систему і водночас запобігти зростанню заборгованості за соціальними зобов'язаннями держави, які не можуть бути виконані;

- розподіл бюджетних видатків під час формування бюджету необхідно поділяти на видатки, що є чинними згідно з раніше прийнятими законодавчими актами, і видатки, які передбачається прийняти, що допоможе підтримувати жорсткіші бюджетні обмеження, оскільки виділення асигнувань на прийняття нових зобов'язань стане можливим після виділення коштів на виконання чинних зобов'язань;

- запровадження мораторію щодо законодавчого встановлення нових видів соціальних пільг та розширення категорій отримувачів, проведення строгого законодавчого розмежування та чітке визначення понять «соціальна послуга», «соціальна пільга», «соціальні гарантії», «соціальні норми», «соціальні нормативи». Чіткість термінології дасть змогу детальніше окреслити специфіку соціальних послуг і водночас визначити сфери досягнення більшої ефективності, покращання фінансового забезпечення соціальних послуг.

На нашу думку, необхідним також є здійснення поступового переходу від кошторисного фінансування постачальників соціальних послуг до іншої форми прямого фінансування – замовлення соціальних послуг, яке здійснюється за принципом купівлі послуг, де розпорядник бюджетних коштів стає повноцінним замовником послуг на користь третіх осіб – споживачів послуг. Потрібне встановлення обґрунтованих норм і нормативів споживання соціальних послуг, у межах яких надаються пільги з їх оплати громадянам, що мають

на них право; впровадження фінансових нормативів надання соціальних послуг, їх раціональної диференціації з урахуванням особливостей установ у гірській місцевості, у сільських районах, об'єктивної різниці у вимогах щодо якості послуг стандартної чи вищої якості.

Висновки з проведеного дослідження. У сьогоднішніх умовах економічної та соціальної кризи в Україні потреба в якісному фінансовому забезпеченні сфери надання соціальних послуг є дуже високою. Соціальні послуги передбачають певні заходи, які спрямовані на соціальне забезпечення осіб у складних життєвих обставинах, що становлять ризики для життя. В Україні сфера соціальних послуг недостатньо розвинена та потребує вдосконалення законодавства, децентралізації функцій суб'єктів, що надають соціальні послуги, та тісної взаємодії державного та недержавного секторів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бухтіяров О.С. Європейські тенденції фінансування систем соціального забезпечення / О.С. Бухтіяров // Наука і правоохорона. – 2014. – № 1(23). – С. 107–110.

2. Дидик С.М. Зарубіжний досвід фінансування соціального захисту населення / С. М. Дидик // Економічні науки. – 2010. – № 4. – С. 127–129.

3. Дубич К.В. Партнерство державного та недержавного суспільних секторів як ефективний механізм управління у сфері надання соціальних послуг у країнах Євросоюзу / К.В. Дубич // Державне управління: теорія і практика. – 2013. – № 2. – С. 30–42.

4. Матвійчук А.С. Основні способи взаємодії громадських організацій із державою / А.С. Матвійчук // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2011. – № 15. – С. 214–223.

5. Воронцова А.С. Порівняльна характеристика фінансового забезпечення сфери надання соціальних послуг / А.С. Воронцова // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент». – 2015. – Вип. 4(63). – С. 188–192.

6. Про соціальні послуги : Закон України від 19.06.2003 № 966-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/966-15.

7. Проект Закону України «Про соціальні послуги» (нова редакція) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=178679.

8. Соціальний звіт – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=160211.

ФІНАНСУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

FINANCING ENVIRONMENTAL POLICY OF TRANSCARPATHIAN REGION

УДК 338.1 : 338.23: 658.14.01

Стегней М.І.
д.е.н., професор кафедри фінансів
Мукачівський державний університет

У статті досліджено процес формування та фінансування екологічної політики Закарпатської області. Здійснено оцінку стану навколишнього природного середовища та фінансування природоохоронної діяльності Закарпатської області. За результатами проведеного дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення системи інвестиційного забезпечення екологічної політики. Окреслено економічні регулятори природоохоронних заходів.
Ключові слова: *фінансування, екологічна політика, економічні регулятори природоохоронних заходів.*

В статье исследован процесс формирования и финансирования экологической политики Закарпатской области. Осуществлена оценка состояния окружающей среды и финансирования природоохранной деятельности Закарпатской области. По результатам проведенного исследования сформулированы предложения по совершенствованию системы инвестиционного обеспечения экологической политики. Определены экономические регуляторы природоохранных мероприятий.
Ключевые слова: *финансирование, экологическая политика, экономические регуляторы природоохранных мероприятий.*

The article explored the formation and financing of environmental policy of Transcarpathian region. The estimation of the environment and environmental protection funding of Transcarpathian region. The results of the study the suggestions to improve the system of investment support environmental policies. Economic regulators outlined environmental measures.
Key words: *financing, environmental policy, economic regulators of environmental measures.*

Постановка проблеми. Повноцінне входження України в європейський та світовий простір тісно пов'язане із формуючими процесами сучасної розвиненої держави, здатної забезпечувати свої національні інтереси. Одним із головних напрямів подальшого розвитку є забезпечення еколого-соціальної компоненти поряд з економічною. Стрімкий індустріальний розвиток цивілізації почав вичерпувати існуючу ресурсно-екологічну базу, що може прискорити епоху глобальної кризи, яка охопить різноманітні аспекти людського життя. Недопущення розгортання цієї кризи є одним із найважливіших завдань людської цивілізації XXI ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості формування екологічної політики є предметом наукових розвідок українських учених О.М. Алимова, І.К. Бистрякова, В.А. Голяна, Л.В. Дейнеко, Ш.І. Ібатулліна, І.О. Іртищевої [9], Л.В. Левковської, Я.В. Остафійчука, Т.В. Стройко [10], М.А. Хвесика [8], В.В. Химинця та ін.

Однак питання фінансового забезпечення заходів у реалізації екологічної політики розглядалося в науковій літературі фрагментарно і потребує більш детального опрацювання.

Постановка завдання. Мета статті полягає у вивченні особливостей фінансування екологічної політики на прикладі Закарпатської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення сталого розвитку залежить від низки чинників та умов, вагоме місце в системі яких належить екологічному фактору. Посилена увага до нього пояснюється підвищенням рівня антропогенного навантаження на довкілля, стрімким розвитком науково-технічного процесу. Сучасний екологічний стан пов'язаний із негативними змінами екосистем біосфери, значним зменшенням біопродуктивності і біорізноманіття, виснаженням ґрунтів і мінеральних ресурсів за одночасного небаченого зростання забруднення всіх геосфер. Усе це межує зі знищенням середовища існування людства.

Відомі англійські вчені Д. Пірс та К. Тернер виділяють три основні підходи, які доводять переваги екологічних критеріїв над економічними [1]:

• розумна людина не повинна орієнтуватись лише на економічну раціональність, їй слід більше уваги приділяти благам загального користування, використання яких спричиняє зовнішні ефекти;

• новий підхід до економічного розвитку потребує відтворення власне економічної системи і всіх її складових частин на сталій основі;

• із часом економічний розвиток повинен ставати все більш нейтральним щодо навколишнього природного середовища, впливи на нього повинні звестись до мінімуму.

Окремі прихильники таких підходів пропонують зупинити економічне зростання в інтересах довкілля. Проте за правильного екологічно безпечного способу використання територій можна забезпечити сталий економічний розвиток і сталий природній базис.

Процес євроінтеграції України повинен супроводжуватись адаптацією до вимог спільної екологічної політики Європейського Союзу. Як показує досвід інших постсоціалістичних держав, які вже є членами ЄС, це одне з найскладніших завдань. Угоди про вступ до ЄС передбачають протягом нетривалого перехідного періоду повний перехід до реалізації екологічної політики, що визна-

чається більше ніж 200 директивами ЄС (нормативними актами, рішеннями і стратегіями). Інтерпретація цієї умови означає узгодження, точніше повну відповідність національного законодавства вимогам законодавства ЄС, причому не тільки теоретично, але й, безумовно, практично. Отже, запланований вступ до ЄС передбачає гармонізацію внутрішнього законодавства України з екологічними директивами Співтовариства і створення адміністративного потенціалу для контролю над його неухильним дотриманням.

Україна потребує спрямування своєї політики до вимог ЄС, що повинно відбуватися з урахуванням національних інтересів, умов та можливостей, а головне – орієнтуватиметься на нові, перспективні еколого-економічні механізми, що нині реалізуються в рамках стратегії сталого розвитку ЄС та моделі екосоціальної ринкової економіки. Про необхідність поліпшення екологічної ситуації сільських територій України зазначається у Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 р. [2]. Проте через відсутність дієвого механізму гарантування екологічної безпеки нашої держави в цілому подальші дослідження даної тематики є необхідними та актуальними.

Нами досліджено основні стратегічні аспекти розвитку екологічної політики на прикладі Закарпатської області, здійснено моніторинг навколишнього природного середовища (табл. 1) та фінансування природоохоронної діяльності регіону (табл. 2).

Закарпаття належить до екологічно вразливих регіонів країни. Переважаюча гористість території, значні перепади висот, складний рельєф та геологічна структура гір, велика кількість опадів та швидка зміна кліматичних умов сприяють розвитку паводків (підйоми рівнів води в гірських річках досягають 1,5–2,5 м за три-чотири години). Оскільки ріки на рівнині мають малі нахили, то паводкові води розливаються, затоплюючи значні площі. Паводки, за певних передумов, призводять до катастрофічних наслідків, наносять суттєві збитки господарству області, як це відбулося у 1947, 1962, 1974, 1979, 1992, 1998 та 2001 рр. До того ж вони спричиняють і загострюють прояв небезпечних геологічних процесів, таких як зсуви, селі, бічна річкова і площинна ерозія, карст, підтоплення тощо.

Відповідно, екологічний стан довкілля і техногенних об'єктів у Закарпатській області загалом є задовільним. Але водночас екологічна ситуація в окремих локалізованих місцинах залишається

Таблиця 1

Основні соціально-економічні характеристики Закарпатської області

Територія, тис. кв. км	12,8	Розташування: західна частина України	
Чисельність населення, млн. осіб	1,2569	у тому числі (%): - міське - сільське	 37 63
Адміністративний центр – м. Ужгород		міста обласного підпорядкування: Мукачеве, Хуст, Берегове, Чоп	
Основні галузі промисловості	Харчова та перероблення с/г продуктів, машинобудування, виробництво з деревини та виробів із деревини, легка промисловість, виробництво електроенергії, тепла, газу та води	обсяг промислового виробництва, млрд. грн.	9,941
Основні галузі сільського господарства	Рослинництво, тваринництво	обсяг продукції с/г господарства: тис. т молока, тис. т м'яса млн. шт. яєць тис. ц зернових та зернобобових тис. ц картоплі тис. ц овочів відкритого ґрунту	 410,0 86,5 337,5 3250,0 6149,0 2890,0
Транспортні магістралі	Автомобільні дороги з твердим покриттям, тис. км		3,3
	Залізничні шляхи загального користування, тис. км		0,610
Головні водні об'єкти: р. Тиса, р. Уж, р. Латориця, р. Теребля, р. Ріка, р. Боржава, оз. Синевир			
Інвестиції на охорону навколишнього природного середовища та раціональне природокористування в 2012 р. (з усіх джерел фінансування)		Державний фонд ОНПС, тис. грн.	15 405,0
		Обласний фонд ОНПС, тис. грн.	603,97
Основні підприємства – джерела антропогенного впливу на довкілля: магістральні газопроводи УМГ «Прикарпаттрансгаз», ВАТ «Закарпатгаз», КП ВУВКГ м. Ужгорода, ТОВ «Закарпатполіметали», ВАТ «Перечинський лісохімічний комбінат»			

Джерело: складено автором на основі Статистичного щорічника Закарпаття за 2013 р. – Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2014. – 510 с.

складною. До таких насамперед належать зони екологічного лиха поблизу смт. Солотвино (соляні копальні), с. Мужієво (родовище золота), смт. Великі Бички (територія колишнього лісохімкомбінату) [3].

Закарпатська область України входить до складу Карпатського регіону, що визначає її величезний потенціал у розвитку туризму та рекреації. Надзвичайно багата природно-культурна спадщина регіону охоплює 26 природних та культурних об'єктів, занесених до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, у тому числі українсько-словацький об'єкт «Букові праліси Карпат», розташований на території Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку.

Останній є складовою частиною трьохстороннього польсько-словацько-українського міжнародного біосферного заповідника «Східні Карпати». Карпатські ландшафти здавна використовуються для рекреації та оздоровлення [4].

Пріоритетні напрями екологічної політики в регіоні задекларовані у Карпатській конвенції [5], яка покликана консолідувати зусилля всіх карпатських країн, спрямовані на збереження та екологічно збалансований розвиток Карпат. Серед них найбільш актуальні для Закарпаття такі:

• екологічна реабілітація територій у зонах діяльності гірничодобувної промисловості;

• покращання екологічного стану водних артерій регіону;

• переробка та утилізація промислових та побутових відходів;

• збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, розвиток природно-заповідних територій та екологічної мережі;

• організація системи екологічного моніторингу та інформаційного забезпечення природоохоронної діяльності, екологічної освіти та виховання населення.

Наявність цінних рекреаційних ресурсів та значна збереженість біорізноманіття природних екосистем роблять привабливим Закарпаття для інвесторів. Це потребує розробки механізмів екологічного сталого розвитку складових частин його території, зокрема сільських.

У 2013 р. екологічна політика Закарпаття реалізовувалася через Програму природоохоронних заходів на 2013 р. [6], затверджену Рішенням обласної ради від 31 травня 2013 р. № 769, яка визначала такі цілі: впровадження нових технологій у сфері поводження з твердими побутовими відходами, їх використання як вторинних матеріальних ресурсів шляхом будівництва сучасного заводу механізованої переробки твердих побутових відходів, виконання заходів щодо підтримання санітарного стану річок та потоків, облаштування парків і скверів природно-заповідного фонду, а також здійснення інших природоохоронних заходів згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 17.09.1996 № 1147 у редакції від 30.09.2014. Виконання таких програм є важливою складовою частиною екологічної політики в рамках реалізації Концепції сталого розвитку Закарпаття. У 2013 р. по цій програмі із затверджених 2 695,0 тис. грн. профінансовано замовників природоохоронних заходів на загальну суму 2 662,8 тис. грн., з яких касові видатки – 1 255,1 тис. грн., зареєстрована кредиторська заборгованість – 498,1 тис. грн.

Усі екологічні проблеми – і глобальні, і регіональні – тісно взаємопов'язані і вирішити їх можна за умови зосередження зусиль на тій системі заходів, яку пропонує стратегічна екологічна ініціатива – зміни напряму економічного розвитку. І політики, і економісти мають визначити, що майбутнє суспільства, яке хоче залишитись життєздатним, повинно ґрунтуватися на екологічних засадах, а економічна діяльність – виходити з охорони природи.

У зв'язку із цим зростає роль економічних інструментів екологічної політики України.

Охорона довкілля стає невід'ємним складником державного управління, тому політика в галузі екології та природних ресурсів України повинна виходити із забезпечення загальної екологічної безпеки і розвитку міжнародного природоохоронного співробітництва в інтересах нинішнього і майбутнього поколінь. Як свідчить об'єктивний аналіз ситуації, що склалася, незважаючи на надзвичайно гострі суперечності світового співтовариства щодо проблеми майбутнього розвитку людини і цивілізації, реально існує система заходів, яка сприяє їх подоланню. Але це неможливо зробити самотужки. Необхідні добра воля і скоординовані дії міжнародної спільноти, адже екологічний стан і культура природокористування перестають бути внутрішньою справою окремих держав, оскільки сучасне людство існує за умов глобальної взаємозалежності (табл. 2).

Крім того, для регіонів України та окремих підприємств важливим є впровадження системи екологічного моніторингу з урахуванням економічних інструментів, що має стати рушійною силою на шляху модернізації виробництва, ґрунтуючись на екологічній доцільності та економічній привабливості для потенційних інвесторів.

Мета створення системи моніторингу довкілля Закарпаття полягає у забезпеченні адміністративних органів і відповідних служб області даними про стан довкілля та науково обґрунтованими рекомендаціями щодо прийняття управлінських рішень з оперативного контролю над ним та запобіганні негативним екологічним ситуаціям.

Суб'єктами системи обласного екологічного моніторингу є спеціально уповноважені органи міністерств і відомств, управління обласної державної адміністрації, підприємства, установи та організації, які відповідно до своєї компетенції здійснюють спостереження за станом компонентів навколишнього природного середовища.

Забезпечення сталого розвитку повинно стати одним з основних пріоритетів діяльності регіональних органів державного управління. До найгостріших проблем охорони навколишнього природного середовища в Закарпатській області належить недостатнє фінансування природоохоронних заходів, основне джерело якого – фінансування цільових фондів охорони довкілля, які формуються за рахунок:

• екологічного податку та збору за забруднення навколишнього природного середовища (заборгованість минулих років) – головних джерел надходжень;

• грошових стягнень за порушення норм і правил охорони довкілля та шкоду, заподіяну порушенням природоохоронного законодавства в результаті господарської та іншої діяльності.

Загальна сума надходження коштів від цих платежів у 2013 р. становила 16 852,0 тис. грн. (табл. 3).

Найбільшу питому вагу в загальному обсязі надходжень займає плата за землю – 83,3 млн. грн. (місцеві бюджети), за використання лісових ресурсів – 24,9 млн. грн. (державний бюджет – 6,1 млн. грн., місцеві – 16,8 млн. грн.), за використання водних ресурсів – 9,56 млн. грн. (відповідно 4,78 і 4,78 млн. грн.) та використання надр – 19,67 млн. грн. (відповідно 10,7 і 8,97 млн. грн.).

Упродовж 2013 р. до бюджетів усіх рівнів на території області мобілізовано від плати за використання природних ресурсів 135,43 млн. грн., у тому числі до державного бюджету – 21,58 млн. грн., до місцевих – 113,85 млн. грн.

Із метою вирішення основних екологічних проблем області, забезпечення збалансованого економічного і соціального розвитку з Державного та обласного фондів охорони навколишнього природного середовища профінансовано природоохоронних заходів на суму 4 865,1 тис. грн., зокрема з Державного фонду – 3 610,0 тис. грн., обласного – 1 255,1 тис. грн.

За рахунок коштів Державного фонду в 2013 р. в області реалізувався природоохоронний захід «Рекультивації території існуючого сміттєзвалища с. Барвінок Ужгородського району Закарпатської області – І черга» на суму 3 610,0 тис. грн.

Із метою вирішення екологічних проблем забезпечення збалансованого економічного і соціального розвитку території області, ефективного використання природних ресурсів департамен-

Таблиця 2

Виконання місцевих програм, що потребували виділення коштів із Закарпатського обласного державного бюджету, 2013 р.

Назва програми	Передбачено коштів з бюджету, тис. грн.	Профінансовано, тис. грн.	Досягнуті результати
Програма перспективного розвитку природно-заповідної справи та екологічної мережі в Закарпатській області на 2006–2020 рр.	-	-	Затвердження проектів екомережі Закарпатської області на районному рівні, розробка та ведення земельного кадастру для територій та об'єктів природо-заповідного фонду на території Великоберезнянського, Воловецького, Перечинського, Свалявського, Ужгородського та Виноградівського районів
Програма моніторингу довкілля Закарпатської області на 2009–2013 рр.	-	-	Створення та забезпечення функціонування інфраструктури регіональної системи моніторингу довкілля як основи інтеграції відомчих та ресурсних мереж в єдину систему спостережень
Програма реалізації природоохоронних заходів на 2012 р.	2695,0	1255,1	Вирішення основних екологічних проблем області, забезпечення її збалансованого економічного і соціального розвитку
Всього	**2695,0**	**1255,1**	

Джерело: складено автором на основі [3]

Таблиця 3

Надходження коштів від екологічного податку, збору за забруднення довкілля та відшкодування збитків за порушення вимог природоохоронного законодавства у Закарпатській області

Фонд	Надійшло коштів, тис. грн.		Абсолютний приріст надходження коштів, тис. грн.	Темпи приросту, %	
	2012	2013		2012	2013
Державний фонд	2 586,7	8 489,9	5 903,20	3,28	228
Обласний фонд	1 724,4	2 400,0	675,60	1,39	39
Місцеві (міські, селищні, сільські) фонди	4 311,1	5 962,1	1 651,00	1,38	38
Усього	8 622,2	16 852,0	8 229,80	1,95	95

Джерело: складено автором на основі [3]

том проводилась робота з підготовки Програми реалізації природоохоронних заходів на наступні роки, що фінансується з обласного фонду охорони навколишнього природного середовища.

Економічний механізм раціонального природокористування, що є основою сталого розвитку, у спрощеному вигляді являє собою систему заходів, спрямованих на більш ефективне використання природних ресурсів з урахуванням їх постійного вдосконалення та управління, ціноутворення, оподаткування, відтворювання й охорони.

Найважливішими функціональними елементами державної системи управління природоохоронною діяльністю є такі складники економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності [3]:

• механізми зборів за забруднення навколишнього природного середовища та спеціальне використання природних ресурсів;

• механізм відшкодування збитків, заподіяних унаслідок порушення законодавства про охорону довкілля;

• система державного бюджетного фінансування природоохоронних заходів через головний розділ у складі відповідних бюджетів «Охорона навколишнього природного середовища» (державний, республіканський АРК та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища).

Наводимо обсяги капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону довкілля Закарпаття 2013 р. (табл. 4).

Як видно, основна частка капітальних інвестицій в області спрямовувалась на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод, тоді як майже половина поточних витрат – на очищення зворотних вод.

На сучасному етапі становлення нових соціально-економічних відносин в Україні у зв'язку із загальною тенденцією підвищення вартості природних ресурсів та погіршення стану довкілля ускладнюється вирішення проблем сталого природокористування, яке б забезпечувало поєднання його високої ефективності, максимального збереження відтворювальних властивостей природних ресурсів та природоохоронної діяльності. Актуальними стають питання дослідження функцій, механізмів і методів управління, контролю та регулювання господарських зв'язків і розподільчих відносин у сфері використання природних ресурсів, обґрунтування стратегічної моделі управління ними в рамках просторового розвитку і ринкових умов господарювання.

Оцінка довго- та короткострокової перспектив реалізації стратегічної моделі управління природними ресурсами (зміни його функцій і механізмів та досягнення таким шляхом еколого-економічного ефекту в різних сферах економічної діяль-

Таблиця 4

Капітальні інвестиції та поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища Закарпатської області, 2013 р.

Показник	Фактично витрачено, усього, грн.	У тому числі				
		капітальні інвестиції			поточні витрати	
		усього	з них на капітальний ремонт	розподіл за напрямами, %	усього	розподіл за напрямами, %
Усього	**50 398 919**	**7 930 832**	**7103975**	**100,0**	**42 468 087**	**100,0**
Охорона атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	247441	133246	–	1,7	114195	0,3
Очищення зворотних вод	19563780	553364	24682	7,0	19010416	44,7
Поводження з відходами	4559853	–	–	–	4559853	10,7
Захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	8674279	7079293	7079293	89,2	1594986	3,8
Збереження біорізноманіття і середовища існування	2304901	–	–	–	2304901	5,4
Зниження шумового і вібраційного впливу (за винятком заходів щодо охорони праці)	121462	–	–	–	121462	0,3
Науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	150170	–	–	–	150170	0,4
Інші напрями природоохоронної діяльності	14777033	164929	–	2,1	14612104	34,4

Джерело: складено автором на основі [7]

ності) потребує вдосконалення інституціонального середовища системи управління, узгодження із цілями екологічно збалансованого просторового соціально-економічного розвитку країни, а отже, підвищення ефективності процесу прийняття управлінських рішень щодо використання та відтворення природно-ресурсного потенціалу [8].

Головними цілями економічних механізмів природокористування та природоохоронної діяльності є [3]:

• стимулювання природокористувачів до зменшення шкідливого впливу на довкілля, раціонального та ощадливого використання природних ресурсів, зменшення енерго- і ресурсомісткості одиниці продукції;

• створення за рахунок коштів, отриманих від екологічних зборів та платежів, незалежного від державного та місцевих бюджетів джерела фінансування природоохоронних заходів та робіт.

Важливим елементом економічного механізму природокористування є введення плати за забруднення навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, а також створення спеціальних фондів для формування та використання коштів від ресурсних платежів.

Основним діючим економічним регулятором є плата за викиди і скиди забруднюючих речовин у довкілля, розміщення відходів тощо. Друга складова частина платності природокористування – плата за природні ресурси, що створює можливість ставити питання не тільки про оплату послуг, пов'язаних з експлуатацією, розвідкою природних ресурсів, а й компенсації у вигляді платні за право користування природним ресурсом під час вилучення (використання) останнього, а також створенні спеціальних фінансових коштів, які забезпечують заходи щодо охорони та відтворення природних ресурсів.

Ефективність стратегії сталого розвитку значною мірою визначається вмінням розробників урахувати складну взаємодію об'єктивних екологічних та економічних законів, включаючи їх специфічні прояви в аграрній сфері. При цьому особливе значення має використання законів пропорційного розвитку економіки і соціальної інфраструктури, земельної ренти, циклічності відтворення, закономірностей трудової діяльності тощо.

Висновки з проведеного дослідження. До основних національних рушійних сил гармонізації життєдіяльності суспільства на шляху до сталого розвитку належать державні інституції (законодавчі, наукові, освітні, виконавчі), місцеве самоврядування, неурядові організації, громадські об'єднання, підприємницькі кола, населення, яким сьогодні властивий різний рівень екологічної активності та, як наслідок, ступінь впливу на суспільство і процеси впровадження принципів сталого розвитку.

Як підтверджує досвід екологічного партнерства, розуміння того, що екологічні проблеми України реальніше можна вирішувати за допомоги міжнародних партнерів, спрямовує зусилля національних рушійних сил на гармонізацію життєдіяльності міжнародної допомоги, залучення іноземних інвестицій, зокрема виробництва, запровадження ресурсоощадливих технологій, розвиток регіональної системи управління промисловими відходами та створення екологічних фондів.

Сучасний механізм платежів і зборів повинен базуватися на використанні природних ресурсів на рентній основі, що враховує екологічні втрати суспільства та формує умови забезпечення фінансування природоохоронної діяльності, а форми і джерела його фінансування екологічної політики повинні розширятися за рахунок імплементації рентних відносин у систему децентралізованого управління сталим розвитком.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Pears D. Environmental Economics. An Elementary Introduction / D. Pears, K. Turner, I. Bateman // The John Hopkins University Press. – Baltimore, 1993. – P. 9.

2. Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року, схвалена Кабінетом Міністрів України 03 лютого 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://new.minagro.gov.ua/ua/ministry/9689-koncepciya-derzhavnoyi-cilovoyi-programi-stalogo-rozvitku-silskih-teritorij-na-period-do-2020-roku.

3. Доповідь про стан навколишнього природного середовища Закарпатської області за 2013 рік / Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ecozakarpat.gov.ua

4. Регіональний інформаційний центр «Карпати» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://carpaty.net

5. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/ 998_164

6. Програма реалізації природоохоронних заходів на 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/ link1/ZA130068.html

7. Навколишнє середовище та використання природних ресурсів у Закарпатській області : стат. зб. – Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2014. – 10 с.

8. Формування моделі управління природними ресурсами в ринкових умовах господарювання : [монографія] / За заг. ред. д. е. н., проф., акад. НААН України М.А. Хвесика. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 304 с.

9. Іртищева І.О. Оцінка параметрів сучасного рівня екологічно сталого розвитку сільських територій / І.О. Іртищева, Т.В. Стройко, М.І. Стегней // Економіст. – 2014. – № 12. – С. 53–57.

10. Іртищева І.О. Фактори та особливості екологічно сталого розвитку сільських територій в умовах глобальних викликів / І.О. Іртищева, Т.В. Стройко, М.І. Стегней // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 1. – С. 302–310.

ПОКАЗНИКИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
INDICATORS FINANCIAL SECURITY UKRAINE

УДК 336.02

Тимошенко Н.М.
аспірант кафедри фінансів
Київський національний торговельно-економічний університет

У статті доведено важливість досягнення фінансової безпеки країни для забезпечення збалансованого і сталого розвитку національної економіки. Здійснено порівняння показників фінансової безпеки України та світу. Проведено аналіз боргової залежності країни за період 2007–2015 рр. Визначено основні пріоритетні напрями діяльності держави у стабілізації критичних явищ у системі управління дефіцитом бюджету.
Ключові слова: *фінансова безпека, державний борг, дефіцит бюджету, ВВП, експорт, міжнародні резерви.*

В статье доказана важность достижения финансовой безопасности страны для обеспечения сбалансированного и устойчивого развития национальной экономики. Проведено сравнение показателей финансовой безопасности Украины и мира. Проведен анализ долговой зависимости страны за период 2007–2015 гг. Определены основные приоритетные направления деятельности государства в стабилизации критических явлений в системе управления дефицитом бюджета.
Ключевые слова: *финансовая безопасность, государственный долг, дефицит бюджета, ВВП, экспорт, международные резервы.*

The article proves the importance of achieving financial security to ensure balanced and sustainable development of the national economy. Comparison of indicators of financial security of Ukraine and the world. Analysis of indebtedness of the country for the period 2007-2015 years. The main priority areas of the state in the stabilization of critical phenomena in the management of the budget deficit.
Key words: *financial security, public debt, budget deficit, GDP, exports, international reserves.*

Постановка проблеми. Для належного виконання державою своїх функцій потрібні фінансові ресурси. У країнах із періодичними кризовими явищами проблема нестачі фінансів є однією з провідних. Джерелом таких надходжень є державний бюджет, кошти в який акумулюються з різних джерел, як зовнішніх, так і внутрішніх.

Для України, яка за роки незалежності, згідно з даними Міжнародного валютного фонду, перенесла три кризових стани (1998, 2008, 2014 рр.), проблема життя в борг є хронічною і в деяких випадках критичною.

Визначений курс країни до європейського простору має враховувати вимоги даної спільноти до показників дефіциту бюджету та державного боргу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань фінансової безпеки держави присвячено праці Дж.М. Кейнса, Г. Копіца, Дж. Кремера, Р. Мандели, М. Петрі, Дж. Тейлора, К. Сімса, О.І. Барановського, І.Ф. Бінька, О.Д. Василика, З.С. Варналія, К.С. Горячева, О.В. Герасименко.

Постановка завдання. Метою дослідження є оцінка методик визначення показників боргової залежності країни вітчизняним законодавством та міжнародними організаціями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Явище дефіциту бюджету та боргової залежності держави багато науковців не вважають негативним. Головна проблема полягає в ефективному механізмі залучення коштів та їх використанні, тобто в системі управління державним боргом.

Проблематичні показники дефіциту бюджету України пов'язують із кризою, яка почалася в 2014 р. Але за оцінкою директора європейського відділу МВФ Рези Могадама, «Україна зазнала серйозних труднощів ще до того, як геополітична напруга призвела до відмови від національної валюти, масової акумуляції вкладів із банків і підвищенню премій за ризик. Криза в країні дозрівала не один рік, про що свідчать глибокі структурні проблеми, у зв'язку з якими країна спустилась до низьких показників розвитку серед країн з економікою, що розвивається» [3].

У 2015 р. реальний ВВП скоротився в цілому на 9,9%. Конфлікт на сході країни призвів до масштабного руйнування виробничих зв'язків та підірвав довіру серед населення та інвесторів, а тим часом ситуація з падінням цін на сировинні товари на світовому ринку залишається складною. З вересня 2015 р. вплив конфлікту на економічну ситуацію дещо зменшився, а макроекономічні та структурні реформи почали стабілізувати рівень довіри. Реальний ВВП скоротився в четвертому кварталі 2015 р. на помірні 1,4% порівняно з попереднім роком на фоні 7,2% падіння у третьому кварталі та 16% – у першому півріччі 2015 р. [4].

Для оцінки діяльності держави на шляху до покращання показників боргової безпеки науковці найчастіше використовують показник, уведений Маастрихтським договором, що був підписаний 7 лютого 1993 р., згідно з яким дефіцит державного бюджету не чинить дестабілізуючого впливу на економіку країни, якщо не перевищує порогу в 3% ВВП.

Але, на нашу думку, для повного відображення боргової ситуації в Україні слід урахувати показники, які розраховуються згідно з Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України за Наказом від 29.10.2013 № 1277 Міністерства економічного розвитку і торгівлі. Також необхідно врахувати рекомендації міжнародних організацій для статистики боргу держави, зокрема МВФ.

Згідно з українським законодавством, боргову безпеку держави характеризують такі показники:

• відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП;

• відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП;

• середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) на первинному ринку;

• індекс EMBI+, що розраховується банком JP Morgan. Цей індекс використовується для характеристики країн, що розвиваються, а отже, може слугувати базою для визначення боргової позиції України. Він вимірює середню дохідність гіпотетичного портфеля, що складається із цінних паперів, які випущені даною країною за кордоном, по відношенню до дохідності облігацій Казначейства США з відповідним терміном обігу. На країни, що займають найвищі місця в рейтингу EMBI+, інвестори звертають найбільшу увагу;

• відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу.

Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП характеризує стан бюджетної безпеки [6].

Щодо міжнародної практики, то слід урахувати вимоги Європейського Союзу до процедури визначення надмірних дефіцитів. Згідно зі статтею 104с Договору про валютний союз, «країни ЄС повинні уникати утворення надмірних дефіцитів державного бюджету, і Європейська комісія має вести моніторинг змін бюджетної ситуації і накопичення державного боргу». Позиція ЄС урахована МВФ у рекомендаціях для статистики зовнішнього боргу. Згідно з цим документом, оцінка державного боргу ведеться за такими категоріями.

Платоспроможність:

- відношення відсоткових платежів до надходжень від експорту;

- відношення зовнішнього боргу до експорту;

- відношення зовнішнього боргу до ВВП;

- відношення приведеної вартості боргу до експорту;

- відношення приведеної вартості боргу до доходів бюджету;

- відношення обслуговування боргу до експорту.

Ліквідність:

- відношення міжнародних резервів до короткострокового боргу;

- відношення короткострокового боргу до загального непогашеного боргу.

Показники по державному сектору в розширеному значенні:

- відношення державного боргу до ВВП або податкових надходжень;

- середній термін погашення непільгового боргу;

- відношення боргу в іноземній валюті до сукупного боргу [7].

Макрофінансові індикатори за своєю суттю мають порогові значення, перевищення чи невідповідність яким стає індикатором (сигналом до прийняття тих чи інших рішень) того чи іншого стану фінансової системи.

Для кращого розуміння ситуації розглянемо кожен із показників більш детально з точки зору української та міжнародної практики (табл. 1) [5].

Відношення дефіциту/профіциту бюджету до ВВП є найбільш поширеним критерієм бюджетної безпеки країни. Допустимим або відносно безпечним рівнем бюджетного дефіциту визнається його

Таблиця 1

Показники боргової залежності України за 2007 р. – І кв. 2016 р.

Показники	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	І кв. 2016
Дефіцит/профіцит бюджету, млрд. грн.	-9,8	-12,5	-35,5	-64,4	-23,6	-53,5	-64,7	-78,1	-45,6	-10,5
ВВП	721,0	948,1	913,3	1082,6	1300,0	1405,0	1465,0	1587,0	1980,0	453,2
Відношення дефіциту/профіциту бюджету до ВВП, %	-1,4	-1,3	-3,9	-5,9	-1,8	-3,8	-4,4	-4,9	-2,3	-2,3
Державний та гарантований державою борг, млрд. грн.	88,8	189,4	316,9	432,2	473,1	515,5	584,1	1100,6	1571,8	1710,4
Відношення державного боргу до ВВП, %	12,3	20,0	34,7	39,9	36,4	36,7	39,9	70,2	79,4	377,4
Валовий зовнішній борг, млрд. грн.	80,0	101,7	103,4	117,3	126,2	135,1	142,1	126,3	118,7	117,4
у % до ВВП	56,0	56,5	88,2	86,0	77,4	76,8	77,5	95,8	131,0	
Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку, %	6,7	11,9	12,2	10,4	9,2	12,9	13,1	13,4	13,1	15,2
Індекс EMBI+ Україна	224,0	203,7	185,0	282,7	306,7	318,0	352,6	346,5		
Міжнародні резерви, млрд. грн.	32,5	31,5	26,5	34,6	31,8	24,5	20,4	7,5	13,3	12,7
Відношення міжн. резервів до валового зовнішнього боргу, %	40,6	31,0	25,6	29,5	25,2	18,1	14,4	5,9	11,2	10,8

значення в межах 2–3%. Основна небезпека для економіки, що виходить із дефіциту державного бюджету, пов'язана з проблемою інфляції. Згідно з міжнародними стандартами, бюджетний дефіцит до 3% ВВП виконує активну функцію в економіці. Фінансові ресурси використовуються не на поточне споживання, а як додаткове джерело фінансування державних інвестиційних програм. Провідні країни Заходу, у тому числі країни ЄС, здійснюють емісію національної валюти переважно через механізми обслуговування бюджетного дефіциту, використовуючи відповідні ресурси на цілі економічного розвитку.

За методикою Міжнародного валютного фонду допустимий рівень бюджетного дефіциту для країн – боржників МВФ становить 7–8%.

В Україні критичний показник становить -6%. Згідно з даними табл. 1, можемо аналізувати критичний стан бюджетної безпеки в 2010 р. коли відношення дефіциту бюджету до ВВП становило 5,9%. Але враховуючи світові порогові показники, можна говорити про постійний дестабілізуючий вплив цього показника на економіку країни. В Україні з 2007 по 2015 р. розмір бюджетного дефіциту постійно зростає. У 2014 р. він більший за показник 2007 р. на 68,3 млрд. грн.та становить близько 5% ВВП. Для того щоб охарактеризувати відносний показник дефіциту до ВВП, слід звернути увагу на темпи приросту цих категорій (рис. 1).

Отже, згідно з даними рис. 1, можна зробити висновки про причини коливань рівня відношення дефіциту бюджету до ВВП. У 2009 р. ми бачимо зниження частки дефіциту бюджету у ВВП до -3,89% відносно -1,32% у 2008 р. Основною причиною є кризова ситуація в країні, на фоні якої зменшується показник ВВП на 34,8 млрд. грн., тобто на 4%. Своєю чергою, темп приросту дефіциту бюджету становить 284%. Критичний показник -5,95% у 2010 р. є результатом незначного росту ВВП на 19% та збільшення дефіциту на 181%.

2011 р. демонструє стабілізацію ситуації та підвищення бюджетної безпеки в Україні, коли частка дефіциту у ВВП становить 1,82%. Але практика здійснення запозичень для рефінансування боргів здійснює свій вплив на бюджетну безпеку держави. У 2012–2014 рр. відношення дефіциту бюджету до ВВП починає збільшуватися та перевищує допустимий міжнародний рівень 3% та становить 3,81%, 4,42% та 4,92% відповідно. Ці дані підтверджують висновки експертів МВФ про те, що кризовий стан в Україні назрівав уже не перший рік, ще до початку військового конфлікту на сході та низки дестабілізаційних ситуацій. У 2015 р. на фоні зростання ВВП на 393 млрд. грн.та зниження дефіциту бюджету на 42% показник відношення цих показників досягає допустимого рівня.

Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП є одним із найбільш поширених боргових індикаторів. Значення даного індикатора перевищило для України критичну межу в 2014 р. і становило 70,2% (табл. 1). Порогове значення даного індикатора для України становить не більше 60%, аналогічний критерій установлений за нормативами ЄС (згідно з Маастрихтською угодою). За результатами розрахунків спостерігається його перевищення на 10,2%. Загалом визначаємо кризовість ситуації у сфері управління державним боргом та спаду виробництва в країні, адже обсяг ВВП має тенденцію до спадання починаючи з 2013 р. Загалом значення індикатора коливалися, найменше становило 12,3% у 2007 р. за рахунок незначного збільшення державного та гарантованого боргу лише на 9,8% (рис. 2).

Згідно з рекомендаціями МВФ, за використання ВВП як знаменника відношення дає змогу отримати уявлення про можливість обслуговування боргу за рахунок перекидання ресурсів із виробництва товарів для внутрішнього споживача на виробництво експортних товарів. Але українське законодавство не регламентує визначення знаменником саме експорт товарів та послуг. За рекомендаціями МВФ країни, що залучають зовнішні інвестиції з метою фінансування інвестицій у виробництво з довгим періодом освоєння, можуть мати відносно високе значення відношення боргу до експорту. Але цей показник буде знижуватися, коли вкладені інвестиції почнуть забезпечувати продукцію для експорту (рис. 3).

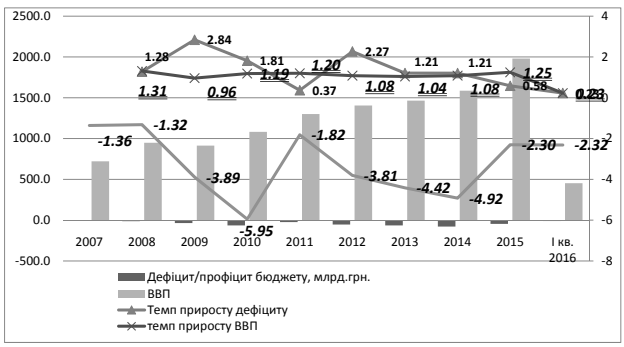

Рис. 1. Темп приросту дефіциту бюджету та ВВП в Україні протягом 2007 р. – І кв. 2016 р.

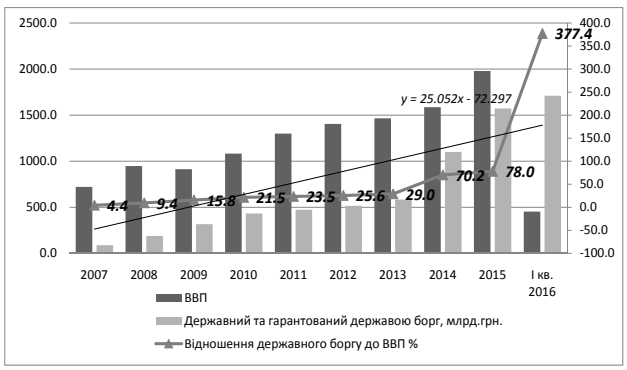

Рис. 2. Відношення державного боргу до ВВП, %

Рис. 3. Відношення державного боргу до експорту в 2007–2015 рр.

Згідно з даними рис. 3, можна говорити про задовільний показник відношення зовнішнього боргу до експорту, що не перевищує рекомендованих 70%. Але чи є він інформативним для нас, адже більшість коштів із зовнішніх джерел направляються на рефінансування боргових зобов'язань, тому ці кошти не можуть здійснити прямий вплив на виробництво експортної продукції.

Згідно з Концепцією фінансової безпеки України, забезпечення фінансової безпеки України – це діяльність фінансових агентів, направлена на запобігання або мінімізацію загроз фінансовій безпеці та захист національних інтересів України в галузі національних та міжнародних фінансів. Метою забезпечення фінансової безпеки держави є дотримання національних фінансових інтересів – життєво важливих економічних та фінансових цінностей Української держави як носія суверенітету, визначальних фінансових потреб народу та держави, реалізація яких гарантує фінансову незалежність та прогресивний розвиток країни.

Пріоритетні національні інтереси у фінансовій сфері визначаються по кожному із складників фінансової системи. Таким чином, мета забезпечення фінансової безпеки буде встановлюватися залежно від виду безпеки, що розглядається.

Слід зазначити, що загрози фінансовій безпеці країни пов'язані з довгостроковою економічною діяльністю учасників фінансових відносин, у ролі яких можуть бути як фінансові посередники, фінансові групи та компанії всередині країни, так і окремі держави або навіть міжнародні організації та міжнаціональні корпорації. У зв'язку із цим необхідно розмежувати загрози фінансової безпеки за джерелами їх походження на внутрішні та зовнішні. Зазначимо, що такої класифікації дотримується більшість дослідників проблем фінансової безпеки.

Внутрішні загрози фінансової безпеки країни виникають безпосередньо у зв'язку з: недосконалістю організаційно-правового, адміністративного регулювання фінансових відносин; незавершеністю інституційних реформ у фінансово-кредитній сфері; політичною нестабільністю; неадекватною фінансово-економічною політикою; неефективними управлінськими рішеннями державного апарату управління щодо використання фінансових ресурсів; помилками, зловживаннями, економічними злочинами в управлінні фінансовою системою країни тощо [7, с. 89].

Висновки з проведеного дослідження. Отже, для побудови ефективної системи захисту економічних та, зокрема, фінансових інтересів держави можна виділити із низки завдань основні: ефективне управління борговими ресурсами, комплексна система управління дефіцитом бюджету, пристосування основних критеріїв фінансової безпеки до світових вимог, але з урахуванням особливостей функціонування держави.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Доклад по вопросам региональной экономики, весна 2016 года Страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.imf.org/external/index.htm.

2. Международный валютный фонд, 2016 / Перспективы развития мировой экономики: слишком долгий период слишком медленного роста. – Вашингтон, апрель [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.imf.org/external/index.htm.

3. Могадам Р. Стабилизация в Украине / Р. Могадам [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://blog-imfdirect.imf.org/.

4. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : worldbank.org.

5. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minfin.ua.

6. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівля України від 29 жовтня 2013 р. № 1277.

7. Статистика внешнего долга. Руководство для составителей и пользователей . – Washington, D.C. : Международный Валютный Фонд, 2008.

8. Сухоруков А.І. Проблеми фінансової безпеки України : [монографія] / А.І. Сухоруков. – К. : НІПИБ, 2005. – 140 с.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РОЗБУДОВИ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИХ ЦЕНТРІВ ЯК СПОСІБ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN CONSTRUCTION OF FREIGHT VILLAGES AS A WAY TO DEVELOP TRANSPORT AND LOGISTIC INFRASTRUCTURE

УДК 338.24.021.8

Ярошенко Л.Л.
аспірант кафедри фінансів
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

У статті розглянуто сутність поняття «транспортно-логістичний центр» та визначено його складові елементи. Проаналізовано відмінності між транспортно-логістичними центрами в Європі та Америці. Здійснено огляд двох найбільших транспортно-логістичних центрів Європи та Америки. Окреслено модель участі держави у будівництві транспортно-логістичних центрів в Україні, враховуючи вітчизняні реалії.

Ключові слова: *транспортно-логістичний центр, державно-приватне партнерство, інтермодальні перевезення, американська модель транспортно-логістичних центрів, європейська модель транспортно-логістичних центрів.*

В статье рассмотрена сущность понятия «транспортно-логистический центр» и определены его составляющие элементы. Проанализированы различия между транспортно-логистическими центрами в Европе и Америке. Осуществлен обзор двух крупнейших транспортно-логистических центров Европы и Америки. Определена модель участия государства в строительстве транспортно-логистических центров в Украине, учитывая отечественные реалии.

Ключевые слова: *транспортно-логистический центр, государственно-частное партнерство, интермодальные перевозки, американская модель транспортно-логистических центров, европейская модель транспортно-логистических центров.*

In the article the essence of freight village concept was described and its key elements were identified. The differences between freight villages in Europe and United states were analyzed. The overview of 2 biggest freight villages in Europe and US was made. The model of public participation in the construction of freight villages in Ukraine was outlined taking into the consideration domestic realities.

Key words: *freight village, public-private partnership, intermodal transportation, American freight village model, European freight village model.*

Постановка проблеми. Ринок транспортно-логістичних послуг у світі активно розвивається, а в Україні даний ринок лише зароджується. Наша країна має значний транзитний потенціал, однак не використовує його повною мірою. Зокрема, «Укрзалізниця» лише починає виходити на ринок інтермодальних перевезень, а українські логістичні провайдери тільки починають працювати у форматі 3PL, тоді як за кордоном логістичні фірми працюють як 4PL- та навіть 5PL-провайдери.

Із логістичними системами пов'язано отримання 20–30% валового національного продукту лідируючих промислово розвинених країн. Як показує зарубіжний досвід, скорочення на 1% логістичних витрат еквівалентно майже 10%-му збільшенню об'ємів продажу фірми. Впровадження сучасного логістичного менеджменту в практику бізнесу дає змогу фірмам значно скоротити всі види запасів продукції у виробництві, постачанні та збуті, прискорити оборотність капіталу, знизити собівартість виробництва і витрати в дистриб'юції, забезпечити задоволення попиту споживачів на товари та сервіс [1–3].

Саме тому щоб побудувати ефективну транспортно-логістичну інфраструктуру в Україні, необхідно ознайомитись із міжнародним досвідом та сформувати прийнятну для українських реалій практику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем формування і розвитку транспортно-логістичної інфраструктури присвячено дослідження багатьох вітчизняних та закордонних науковців. Серед них особливою значимістю відзначаються праці В. Нехорошкова, Т. Куанишевої, С. Савенко, Я. Шрамко та ін. Однак, незважаючи на це, пріоритетність розвитку транспортно-логістичної інфраструктури в Україні обумовлює необхідність вивчення досвіду та встановлення основних закономірностей її розбудови в розвинутих європейських країнах.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд міжнародного досвіду та практики розбудови транспортно-логістичної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом останніх десятиліть основним напрямом розвитку транспортно-логістичної інфраструктури у світі є формування транспортно-логістичних центрів (англ. Freight village). Варто зазначити, що у світі не існує одностайності щодо трактування поняття «транспортно-логістичний центр» (далі – ТЛЦ), його функцій та різновидів. Так, згідно з дослідженням, проведеним Макмастерським університетом (Канада) на замовлення Міністерства транспорту Онтаріо [4], у світі виділяють більше 20 термінів, які за своєю суттю близькі та описують таке явище, як транспортно-логістичний центр.

Однак найбільш всеохоплюючим є трактування поняття «транспортно-логістичний центр», сформоване Європлатформою (Європейською асоціацією транспортно-логістичних центрів): ТЛЦ – це певна територія, на якій усі види діяльності,

пов'язані з транспортуванням, логістикою та дистрибуцією товарів як для національного так і міжнародного транзиту, здійснюються різними операторами. Ці оператори можуть бути власниками або орендарями будівель та об'єктів (складів, перевальних центрів, автостоянок тощо), що були побудовані на території центру. Крім того, відповідно до правил вільної конкуренції, ТЛЦ повинен надати доступ усім компаніям, що беруть участь у діяльності, згаданій вище, та бажають працювати на території центру. Також ТЛЦ повинен бути обладнаним об'єктами громадської інфраструктури для виконання зазначених вище операцій. За можливості на території центру мають надаватися державні послуги для користувачів ТЛЦ. Із метою стимулювання інтермодальних перевезень ТЛЦ повинен мати доступ до якнайбільшої кількості видів транспорту (автомобільного, залізничного, морського, річкового, повітряного та трубопровідного). Зрештою, вкрай важливо, щоб управління ТЛЦ здійснювалась з єдиного центру, до складу якого можуть входити представники як і держави, так і приватного сектору [5].

Аналізуючи дане визначення, можна виділити три основні елементи ТЛЦ.

1. Територіальне планування разом з оптимізацією всієї інфраструктури. Віддаючи певну територію для потреб транспорту, логістики та дистрибуції товарів, автоматично передбачає створення стратегічного плану даної території та оптимізації діючої інфраструктури з метою збільшення ефективності використання даної території та зменшення негативного впливу на довкілля (переміщення основного трафіку від житлових районів до ТЛЦ), а також урахування потреб кожного оператора при плануванні ТЛЦ.

2. Якість транспорту. Високий стандарт якості надання послуг, безумовно, є найважливішим елементом конкурентоспроможності. Глобалізація, зростання вантажних перевезень, а також зростаюча конкуренція між усіма виробниками вимагає ефективніших транспортних і логістичних рішень: це означає усунення недоліків і зменшення витрат. ТЛЦ можуть запропонувати локальній системі виробництва кращі рішення з точки зору логістики, транспортування і складської діяльності. Це включає в себе контроль як над транспортними витратами, так і над підвищенням конкурентоспроможності промислового виробництва. Основна мета всіх тих, хто працює всередині ТЛЦ, – забезпечення високого рівня якості шляхом:

- оптимізації логістичного ланцюжка;
- оптимізації використання вантажівок;
- оптимізації використання складів;
- оптимізації організації трудових ресурсів;
- зниження загального рівня транспортних витрат;
- зниження загального рівня виробничих витрат;
- зниження витрат на персонал;
- збільшення транспортних операторів загального обороту.

3. Інтермодальний розвиток. У світі найбільш поширеним видом транспорту для перевезення вантажів є автомобільний. Однак широке використання автомобільного транспорту значно шкодить довкіллю. Основним завданням ТЛЦ є пошук зручного транспортного та синергічного рішення, що часто передбачає використання декількох видів транспорту.

Загалом, у світі біля великих міст та транспортних магістралей формуються ТЛЦ і, як наслідок, мережа з таких ТЛЦ. У розвинених країнах транспортування вантажів відбувається фактично не між містами, а між ТЛЦ, які розташовані поблизу міст. Схематично це можна зобразити так:

На даний момент у країнах, що входять до Європейського Союзу, нараховується близько 240 ТЛЦ, що займають площу близько 26 тис. га, отже,

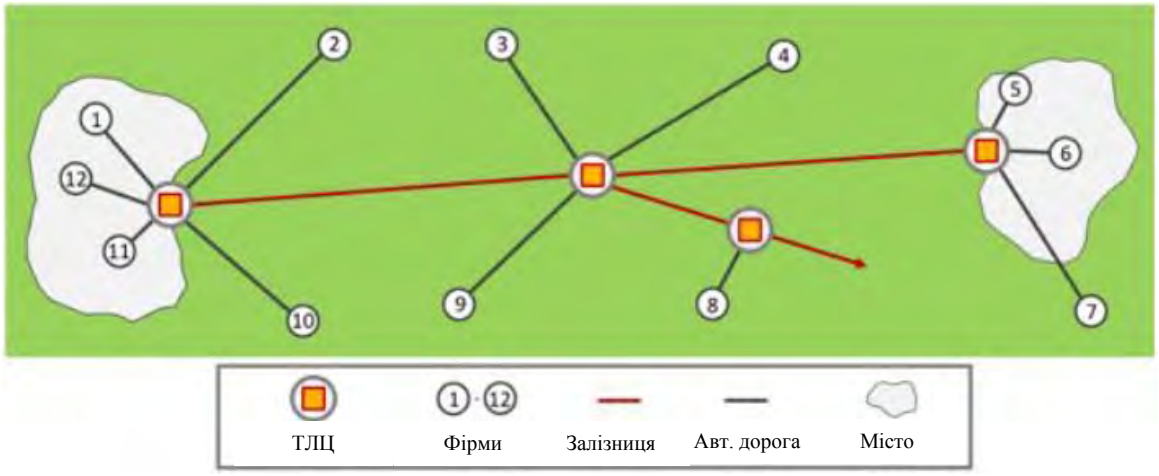

Рис. 1. Мережа транспортно-логістичних центрів

на один ТЛЦ припадає близько 108 га. При цьому майже половина ТЛЦ сконцентрована у чотирьох країнах: Німеччині, Іспанії, Франції та Італії.

Однак щоб сформувати таку мережу ТЛЦ необхідно багато часу, адже для формування одного ТЛЦ потрібно п'ять-десять років і багатомільйонні інвестиції.

Аналізуючи досвід розбудови транспортно-логістичних центрів, можна зауважити, що у світі виділяють дві причини появи ТЛЦ, які можна описати як європейську та американську. Зокрема, в Європі більшість ТЛЦ виникло як наслідок державної політики, спрямованої на заохочення інтермодальних перевезень, зростання зайнятості, зменшення транспортного навантаження у місті, зростання екологічності транспорту шляхом надання різних податкових пільг, у тому числі субсидій. Тобто основною метою стимулювання появи ТЛЦ в Європі було отримання загальносуспільної користі. Водночас в Америці сам ринок сприяв розвитку транспортно-логістичних центрів та інших логістичних центрів. Наприклад, інтермодальні перевезення процвітали у Північній Америці без використання великих урядових субсидій. Це стало стимулом для багатьох залізничних перевізників будувати свої власні невеликі логістичні центри навколо інтермодальних терміналів. Тобто основними цілями розбудови ТЛЦ в Америці було отримання прибутку. Проте варто зазначити, що державний сектор також допомагав у створенні деяких ТЛЦ в Америці, хоча і не так активно, як в Європі.

Незважаючи на різні передумови виникнення, ТЛЦ в Європі та Америці мають доступ до автомобільних і залізничних шляхів та елементів промислового розвитку як джерела вантажних потоків, а також надають допоміжні послуги, які є доповненням до вантажних перевезень і логістики.

Щоб краще зрозуміти спільні та відмінні риси, розглянемо одні з найбільших і найуспішніших ТЛЦ в Європі («Інтерпорто Болонья») та Америки («АльянсТехас»).

«Інтерпорто Болонья» є одним із найбільш ранніх і кращих зразків транспортно-логістичного центру у світі. ТЛЦ є результатом бажання досягнути багатьох громадських цілей, таких як поширення інтермодальних залізничних перевезень задля зменшення руху вантажівок у місті, поліпшення каналів міського розподілу товарів, а також сприяння сталому економічному розвитку. «Інтерпорто Болонья» з моменту свого створення в 1971 р. став однією з найжвавіших логістичних платформ у всій Європі.

На даному етапі свого розвитку в «Інтерпорто Болонья» розміщується близько 100 компаній, де працює більше 1,5 тис робітників. ТЛЦ стратегічно розташований у передмісті Болоньї, у 12 км від центру міста, має безпосередній зв'язок із навколишньою мережею автомобільних доріг і залізничних колій Італії, а також поруч знаходиться новий комерційний район.

Компанії, які працюють у ТЛЦ, надають велику кількість допоміжних послуг: митні, контроль доступу і безпеки, пошту та банки, майданчики для стоянки та завантаження/розвантаження, заправні станції й автомобільні мийні установки, ресторани, обслуговування контейнерів та їх ремонт, громадське перевезення та телекомунікації. На додачу для малих і середніх транспортних компаній надається право користуватися спеціалізованим програмним забезпеченням ТЛЦ, зокрема системами виявлення та відстеження вантажу.

Через «Інтерпорто Болонья» проходить приблизно 4,5 млн т вантажу щороку, трохи більше половини з яких (2,3 млн т) було перевезено дорогою. Інші 2,1 млн т було перевезено залізницею за допомогою майже 6 000 поїздів. Приблизно 25% усіх товарів, що проходять через «Інтерпорто Болонья», призначені для дистрибуції у самому місті Болонья. Решта 75% товарів прямує до інших регіонів Італії та Європи.

«Інтерпорто Болонья» є зразком державно-приватного партнерства. ТЛЦ є акціонерним товариством, до якого входять двадцять акціонерів із державного і приватного секторів. Державним установам, муніципалітету і області належать приблизно 35% і 17,5% акцій відповідно. Решта акцій належить Місцевій торговельній палаті, банкам, страховим компаніям, промисловим і місцевим транспортним асоціаціям.

Керує ТЛЦ Рада директорів, яка складається з чотирьох членів муніципалітету Болоньї, двох членів від провінції Болонья і по одному члену від Торгово-промислової палати, банківських інституцій, Промислової асоціації Болоньї та Асоціації Болонського автомобільному транспорту.

Одним із найбільших ТЛЦ в Америці є «АльянсТехас» – багатофункціональний об'єкт, який розташований у Форт-Уорті, штат Техас, в якому вантажні перевезення та логістика є всього лише одним із багатьох напрямів діяльності. ТЛЦ виник унаслідок перетворення пасовища для випасу худоби у новий вантажний і промисловий аеропорт із метою полегшення авіасполучення з районом Далласа Форт-Уорт. Однак швидко стало очевидним, що цей фокус був дуже вузьким і, як наслідок, «АльянсТехас» із того часу перетворився в те, що може бути описано як транспортно-логістичне місто. Проект є зразковою моделлю державно-приватного партнерства і прикладом того, як промислова, комерційна, організаційна та житлова діяльність може бути розташована у безпосередній близькості без конфлікту інтересів.

У даного ТЛЦ є доступ до таких видів транспорту, як авіаційний, залізничний та автомобільний. На території даного ТЛЦ розміщується більше 170 компаній, і яких працюють 31 тис осіб.

Загальний обсяг інвестицій у ТЛЦ сягнув $7,2 млн. у 2011 р., з яких більше ніж 95% належить

приватному сектору. Однак «АльянсТехас» завжди підтримував гарну співпрацю з державним сектором. Наприклад, будівництво аеропорту стало можливим завдяки партнерству між керівництвом ТЛЦ, Федеральною авіаційною адміністрацією Америки та містом Форт-Уорт. Державно-приватне партнерство також було використано для побудови нового шосе, що розташоване поблизу ТЛЦ. Фінансовий і податковий стимули були також були використані. Зокрема, на території ТЛЦ діє міжнародна зона вільної торгівлі, яка передбачає, що товарні запаси можуть знаходитися на території ТЛЦ до 175 днів і не будуть підлягати оподаткуванню.

Супровідні послуги відрізняють «АльянсТехас» від інших транспортно-логістичних центрів, до них належать митні послуги, послуги з міжнародної торгівлі і страхування, відділ пожежної охорони і поліції, школи, лікарні, рекреаційні зони, служби зайнятості. Загалом «АльянсТехас» генерує більше $2 млрд. прибутку на рік із кумулятивним впливом на північний регіон Техасу приблизно в $38,5 млрд. у 2011 р. Міжнародна ЗВТ була визнана однією з найкращих у Сполучених Штатах, через неї пройшло іноземних товарів на суму більш ніж $5,4 млрд.

«АльянсТехас» також сплачує істотні податкові надходження до державного сектору. Більш ніж $20 млн було внесено до Таррант Кантрі та $21 млн. – у скарбницю міста Форт-Уорт [4].

Проаналізувавши американський та європейський досвід розбудови ТЛЦ та враховуючи нинішні макроекономічні умови, Україні більше підходить американська модель розбудови ТЛЦ. Роль держави переважно обмежується створення різних податкових та економічних стимулів. На додачу значні приватні інвестиції в ТЛЦ сприятимуть використанню прогресивних технологій та ефективному менеджменту даних центрів.

Висновки з проведеного дослідження. Транспортно-логістична інфраструктура у світі активно розвивається шляхом розбудови транспортно-логістичних центрів. Ще досі існують розбіжності між дослідниками у визначені сутності поняття «транспортно-логістичний центр», однак усі транспортно-логістичні центри є інтермодальними та розміщені на перетині автомобільних та залізничних шляхів та в деяких випадках мають доступ до авіа- та морських сполучень.

Транспортно-логістичні центри є чудовим прикладом державно-приватного партнерства з різним ступенем участі держави. Залежно від рівня участі держави виділяють американську та європейську моделі. В європейській моделі ТЛЦ виникають як наслідок державної політики та ініціативи, тоді як в американській моделі появу ТЛЦ стимулює сам ринок.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Акуленко А.А. Застосування нормативів ЄС на українських напрямках міжнародних транспортних коридорів / А.А. Акуленко. − Залізничний транспорт України. – 2004. – № 5. – С. 197.

2. Масенко Т.Є., Шевченко С.Г. Проблеми управління транспортно-логістичними системами України та перспективи розвитку в контексті європейської інтеграції / Т.Є. Масенко, С.Г. Шевченко// Науковий вісник НЛТУУ, 2007. – № 17.2. – С. 301–305.

3. Прокофева Т.А., Лопаткин О.М. Экономические предпосылки создания интегрированных транспортно-распределительных систем /Т.А Прокофева, О.М. Лопаткин// Бюллетень транспортной информации. – 2003. – № 2–3. – С. 18–25.

4. MITL. (2011). An Exploration of the Freight Village Concept and its Applicability to Ontario. Hamilton, ON: McMaster Institute for Transportation & Logistics.

5. FV-2000. (1999). Quality of Freight Villages Structure and Operations. European Commission.

РОЗДІЛ 9. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

БАЛАНС ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ МОЩНОСТЕЙ: РОЛЬ, МЕСТО И ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ В УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКОЙ РАБОТЕ НА ПРОМЫШЛЕННОМ ПРЕДПРИЯТИИ

BALANCE OF PRODUCTION CAPACITY: THE ROLE , PLACE AND APPLICATIONS IN ACCOUNTING AND ANALYTICAL WORK IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

УДК 338.26.015.1

Чайка Т.Ю.
к.э.н., доцент кафедры экономического анализа и учета
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

В статье уточнены подходы, исследованы возможности и особенности применения балансового метода при учете и анализе производственных мощностей на промышленном предприятии. Проанализированы возможности и сфера применения балансового метода как инструмента, позволяющего оперативно выявлять дефицит производственных мощностей и резервы увеличения производства продукции. Уточнены подходы к применению балансового метода как при построении балансовых моделей производственных мощностей, так и при решении вспомогательных задач, связанных с контролем правильности аналитических расчетов; проведением коэффициентного анализа; построением детерминированных факторных моделей с последующим определением степени влияния отдельных факторов. В основу балансовых построений заложен принцип пропорциональности, что является основой для достижения сбалансированности между нормальной интенсивностью использования производственных мощностей и оптимальной производственной программой. Баланс производственных мощностей может служить информационной основой анализа эффективности использования основных средств как компоненты ресурсного потенциала предприятия.

Ключевые слова: *производственные мощности, балансовый метод, учетно-аналитическая работа, баланс производственных мощностей, резервы увеличения производства продукции, дефицит производственных мощностей, коэффициенты соблюдения норм использования оборудования, детерминированные факторные модели.*

У статті уточнено підходи, досліджено можливості та особливості застосування балансового методу під час обліку та аналізу виробничих потужностей на промисловому підприємстві. Проаналізовано можливості та сфера застосування балансового методу як інструменту, що дає змогу оперативно виявляти дефіцит виробничих потужностей та резерви збільшення виробництва продукції. Уточнено підходи до застосування балансового методу як під час побудови балансових моделей виробничих потужностей, так і під час вирішення допоміжних завдань, пов'язаних із контролем правильності аналітичних розрахунків; проведенням коефіцієнтного аналізу; побудовою детермінованих факторних моделей із наступним визначенням ступеня впливу окремих факторів. В основу балансових побудов закладений принцип пропорційності, що є основою для досягнення збалансованості між нормальною інтенсивністю використання виробничих потужностей і оптимальною виробничою програмою. Баланс виробничих потужностей може служити інформаційною основою аналізу ефективності використання основних засобів як компоненти ресурсного потенціалу підприємства.

Ключові слова: *виробничі потужності, балансовий метод, обліково-аналітична робота, баланс виробничих потужностей, резерви збільшення виробництва продукції, дефіцит виробничих потужностей, коефіцієнти дотримання норм використання устаткування, детерміновані факторні моделі.*

The article clarifies the approaches, the possibilities and peculiarities of application of balance method at the accounting and analysis of production facilities in an industrial plant. The possibilities and scope of application of balance method as a tool, allowing to quickly identify the shortage of production capacity and reserves of increase of production. Refined approaches for application of balance method as when constructing balance models of production facilities, and decision support tasks related to the control of the correctness of the analytical calculations; conduct ratio analysis; construction of deterministic factor models, followed by determination of the degree of influence of individual factors. The basis of balance builds, the principle of proportionality, which is the basis for achieving a balance between the normal intensity of capacity utilization and optimal production program. The balance of production capacity can serve as the information basis of the analysis of efficiency of using fixed assets as components of the enterprise resource potential.

Key words: *industrial power, balance method, accounting and analytical work, the balance of production capacity, potential for increasing production, the shortage of production capacity, factors of compliance with use of equipment, deterministic factor model.*

Постановка проблемы. Нахождение оптимальных характеристик обеспечения производственного процесса материально-техническими и финансовыми ресурсами является необходимой составляющей эффективности промышленного предприятия. Недопущение нерационального использования ресурсов, простоев оборудования, с одной стороны, и неоправданно высоких складских запасов сырья

и материалов – с другой, является одной из основных задач планирования в сфере материально-технического обеспечения. Поиск и усовершенствование надлежащего инструментария, позволяющего наилучшим образом способствовать выявлению диспропорций, определению неиспользованных резервов и обоснованию планов будущих периодов, являются необходимыми условиями успешности плановой работы на промышленном предприятии.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросам совершенствования методических подходов к учету и анализу производственных мощностей на промышленных предприятиях посвящены исследования многих ученых, в частности: А.Н. Азрилияна, Ю.В. Дятлова, К.Е. Красильниковой, И.В. Несторишен, И.А. Огневой, А.Д. Шеремета.

Возможности использования балансового метода при проведении расчетно-аналитических работ рассмотрены, в частности, в трудах Ю.Н. Лачинова, Е.Г. Решетниковой, А.С. Рябченко, Е.Н. Шаповаловой.

Несмотря на достаточно длительный и разносторонний опыт применения, в настоящее время в аналитической и учетной работе на промышленных предприятиях составление баланса производственных мощностей не является обязательным. Не существует унифицированной формы и структуры данного баланса, методики расчета и степени детализации показателей. Требует дальнейшего уточнения процесс обеспечения взаимоувязки баланса производственных мощностей с другими учетно-аналитическими инструментами и приемами при проведении планово-аналитической работы.

Постановка задания. Целью статьи является уточнение возможностей и сферы применения баланса производственных мощностей как инструмента учетно-аналитической работы на промышленном предприятии; усовершенствование методики его составления и анализа.

Изложение основного материала исследования. Балансовые модели являются широко востребованным экономико-математическим инструментом, нашедшим свое применение в моделировании различных экономических процессов. Наряду с программно-целевым и нормативным методами балансовый метод традиционно входит в число наиболее часто применяемых методов планирования [1, с. 26]. Балансовый метод позволяет математически-структурно представить финансово-экономический механизм и его действие в рамках любой организации – от малого предприятия до государства в целом [2, с. 204].

Балансовый метод служит для отражения соотношений, пропорций двух групп взаимосвязанных и уравновешенных показателей, итоги которых должны быть тождественными. Данный способ состоит в сравнении, соизмерении двух комплексов показателей, стремящихся к определенному равновесию [3, с. 219]. Сферами применения балансового метода являются планирование, прогнозирование, статистика, экономический анализ. Посредством балансового метода производится взаимное сопоставление имеющихся материальных, трудовых, финансовых ресурсов с потребностями в них.

Баланс производственных мощностей (БПМ) – система показателей, характеризующих наличие, движение и использование производственных мощностей по выпуску конкретных видов промышленной продукции [4, с. 287]; специальный баланс, отражающий равновесие между производственными мощностями предприятия, с одной стороны, и потребностями в них, определяемыми производственной программой, с другой стороны. Данный учетно-аналитический инструмент способен наилучшим образом обеспечить соблюдение принципов сбалансированности и пропорциональности при проведении планово-аналитических работ.

В научной литературе под производственной мощностью принято понимать максимально возможный выпуск продукции некоторой номенклатуры при полном использовании производственного оборудования и площадей [5, с. 155]. В наиболее общем понимании производительная мощность определяется максимальным количеством продукции, которая может быть произведена, либо объемом переработанного сырья в единицу времени [6, с. 16].

С точки зрения методики расчета отдельных статей баланса производственных мощностей интерес представляет выделение практической, теоретической и нормальной производственных мощностей. Такая классификация видов производственных мощностей приводится, например, А.Д. Шереметом [7, с. 327].

Теоретическая производственная мощность – максимальный выпуск продукции, которого может достичь предприятие при условии функционирования всего оборудования в оптимальном режиме; определяется исходя из паспортной (теоретической) часовой производительности оборудования и теоретически максимально возможного фонда времени его работы.

Практическая производственная мощность представляет собой объем производства, максимальный для реальных условий работы рассматриваемого предприятия; это теоретическая мощность за вычетом нормальных рабочих простоев (простоев машин, оборудования для замены инструмента, ремонта, обслуживания, перерывов для рабочих). В данном случае при проведении расчетов учитываются фактически достигнутая в любом из предыдущих моментов времени максимальная часовая производительность ведущего оборудования и полное фактическое использование максимально возможного фонда времени работы оборудования.

Нормальная мощность – это среднегодовой уровень производственной мощности; реальная мера ожидаемого производства продукции.

Составной элемент как теоретической, так и практической производственных мощностей – избыточная мощность, источником которой является дополнительное оборудование, запланированное к работе только во время пиковых нагрузок либо выхода из строя (ремонта) основного оборудования. При анализе эффективности использования производственных мощностей целесообразно использовать данные балансов и практических, и теоретических, и нормальных производственных мощностей. Сравнительный анализ этих балансов позволит выявить внутриотраслевые резервы совершенствования организационной и производственной структур, а также технических характеристик конкретного предприятия.

Использование балансового метода представляется целесообразным как в нормативной, так и в дескриптивной форме. В первом случае речь идёт об использовании баланса производственных мощностей в качестве инструмента планирования, а во втором – в качестве учётно-аналитического инструмента. Балансы теоретической производственной мощности, практической производственной мощности и нормальной производственной мощности как в нормативной, так и в дескриптивной форме, целесообразно составлять и анализировать в комплексе, системно, поскольку сопоставление этих видов балансов дает возможность проанализировать возможности и уровень использования производственных мощностей конкретного предприятия в сравнении с общеотраслевыми тенденциями.

Баланс производственных мощностей составляется по номенклатуре и ассортименту выпускаемой продукции как по всей производственной программе в целом, так и по отдельным видам продукции. В первом случае учет производится в непосредственных и опосредованных универсальных измерителях, получаемых в результате приведения различных изделий к одному или нескольким видам однородной продукции, которые принимаются за единицу приведения – обобщенную или групповую – с помощью коэффициентов затрат машинного времени в нормо-часах; во втором случае стандартом является учет мощности в натуральных единицах измерения, соответствующих виду продукции.

Под балансовой моделью в общем виде понимается система уравнений, каждое из которых выражает требование баланса между отдельными ресурсами и совокупной потребностью в этих ресурсах. В случае баланса производственных мощностей доходная часть баланса содержит данные о наличии производственных мощностей, а расходная – данные о способах использования имеющихся производственных мощностей.

Основным правилом составления баланса является учет результирующего показателя двумя способами: доходным и расходным. Таким образом, основное балансовое уравнение в случае дескриптивного баланса производственных мощностей будет выглядеть так:

$$M_{н.п.} + M_{мод.} + M_{нов.} - M_{орг.-тех.} + M_{др.вв.} - M_{изн.} - M_{ч.р.} - M_{др.выб.} + Д = Пр_{пл} \pm Пр_{ас} \pm Пр_{тр} \pm Пр_{др} \pm Р, \quad (1)$$

где $M_{н.п.}$ – производственная мощность на начало периода;

$M_{мод.}$ – прирост мощностей за период за счет модернизации и реконструкции оборудования;

$M_{нов.}$ – прирост мощностей за период за счет ввода новых мощностей;

$M_{орг.-тех.}$ – прирост мощностей за период за счет организационно-технических мероприятий;

$M_{др.вв.}$ – прирост мощностей за период за счет других источников прироста;

$M_{изн.}$ – выбытие мощностей за счет износа оборудования;

$M_{ч.р.}$ – выбытие мощностей за счет уменьшения часов работы оборудования;

$M_{др.выб.}$ – выбытие мощностей за счет других причин выбытия;

$Д$ – дефицит производственных мощностей;

$Пр_{пл}$ – план производства продукции;

$Пр_{ас}$ – увеличение (уменьшение) потребности в производственных мощностях за счет изменения номенклатуры и ассортимента продукции;

$Пр_{тр}$ – увеличение (уменьшение) потребности в производственных мощностях за счет изменения трудоемкости продукции;

$Пр_{др}$ – увеличение (уменьшение) потребности в производственных мощностях за счет других причин;

$Р$ – резерв увеличения производства продукции.

Принципиальная схема баланса представляет собой двухстороннюю таблицу, в левой части которой отражаются те или иные источники поступления ресурсов, а в правой части показываются возможные пути их распределения. В табл. 1 представлен дескриптивный вариант баланса производственных мощностей.

Основным условием правильности составления любого баланса является равенство двух его частей – ресурсной и распределительной. После завершения предварительных расчетов по отдельным статьям баланса необходимо осуществить их взаимную увязку.

Таким образом, баланс производственных мощностей позволяет рассчитывать мощность предприятия на конец анализируемого периода двумя независимыми способами: доходным, предполагающим учет имеющихся ресурсов (активов) (формула 2), и расходным, предполагающим учет потребностей в данных ресурсах (формула 3):

$$M_{к.п.} = M_{н.п.} + M_{мод.} + M_{нов.} - M_{орг.-тех.} + M_{др.вв.} - M_{изн.} - M_{ч.р.} - M_{др.выб.} + Д, \quad (2)$$

Таблица 1

Схема баланса производственных мощностей (дескриптивный вариант)

Ресурсы	Потребности
Производственная мощность на начало периода ($М_{н.п.}$)	План производства продукции ($ПР_{пл}$)
Прирост мощностей за период, в том числе за счет:	Увеличение (уменьшение) потребности за счет:
- модернизации и реконструкции оборудования;	- изменения номенклатуры и ассортимента продукции ($ПР_{ас}$);
- ввода новых мощностей ($М_{нов.}$);	изменения трудоемкости продукции ($ПР_{тр}$);
- организационно-технических мероприятий ($М_{орг.-тех.}$);	- других причин ($ПР_{др}$).
- других источников прироста мощностей ($М_{др.вв.}$).	Резерв увеличения производства продукции ($Р$).
Выбытие мощностей за период, в том числе за счет:	
- износа оборудования ($М_{изн.}$);	
- уменьшения часов работы оборудования ($М_{ч.р.}$);	
- других причин выбытия ($М_{др.выб.}$)	
Дефицит производственных мощностей ($Д$)	
Итого мощность на конец периода ($М_{к.п.}$)	Итого мощность на конец периода ($М_{к.п}$)

$$М_{к.п.} = Пр_{пл} \pm По_{ас} \pm Пр_{тр} \pm Пр_{др} + Р. \quad (3)$$

Это позволяет с помощью дескриптивного варианта баланса производственных мощностей выявить и оценить, с одной стороны, дефицит производственных мощностей (формула 4), а с другой – резервы увеличения производства продукции (формула 5):

$$Д = М_{к.п.} - (М_{н.п.} + М_{мод.} + М_{нов.} - М_{орг.-тех.} + М_{др.вв.} - М_{изн.} - М_{ч.р.} - М_{др.вв.}), \quad (4)$$

$$Р = М_{к.п.} - (Пр_{пл} \pm Пр_{ас} \pm Пр_{тр} \pm Пр_{др}). \quad (5)$$

Представленные аддитивные модели могут служить основой последующего факторного анализа дефицита производственных мощностей и резервов увеличения производства продукции.

Как правило, базой оценки резервов производственных мощностей служит величина годового фонда времени работы оборудования. Однако возможны и иные подходы. В частности, при определении величины резерва мощностей, учитывающего надежность производства, можно также исходить из величин фактических простоев оборудования во внеплановых и аварийных ремонтах [8, с. 166].

Информация, аккумулированная в распределительной части баланса производственных мощностей, позволяет также проводить факторный анализ резервов производственных мощностей на основе аддитивных моделей, учитывающих факторы, связанные с изменением номенклатуры, ассортимента, трудоемкости и других характеристик производимой продукции.

Принцип тождественности, один из необходимых принципов составления балансов, требует, чтобы завершающие показатели баланса прошлого периода были идентичны начальным показателям баланса последующего периода. Используемая на предприятии методика составления балансов производственных мощностей обязательно должна учитывать данный принцип (в случае необходимости вводятся дополнительные коэффициенты пересчёта и переходные балансы), поскольку соблюдение данного принципа позволяет проводить углубленный анализ резервов производственных мощностей в динамике. При этом возникает возможность осуществлять планирование производственной программы будущих периодов на основе дескриптивных балансов предыдущих периодов с учетом: увеличения выпуска продукции за счет повышения эффективности использования производственных мощностей и за счет мероприятий по модернизации и реконструкции; сроков поставки продукции и сопряженного с этим изменения номенклатуры и ассортимента продукции в динамике; сроков ввода в действие нового оборудования; обеспечения равномерной загрузки производственных мощностей; повышения эффективности использования календарного фонда времени работы оборудования; учёта сезонных факторов; выбытия оборудования в связи с износом, ремонтом и другими причинами.

Также по итогам составления дескриптивных балансов производственных мощностей возможно проведение коэффициентного анализа. В частности, расчет коэффициентов соблюдения норм использования оборудования на начало ($К_{норм_{Н.П.}}$) и конец ($К_{норм_{К.П.}}$) анализируемого периода:

$$К_{норм_{Н.П.}} = \frac{М_{н.п.}}{Норм \cdot n_{н.п.}}, \quad (6)$$

где $М_{н.п.}$ – дескриптивная мощность оборудования на начало анализируемого периода;

Норм – нормативная производительность одной единицы оборудования;

$n_{н.п.}$ – количество оборудования на начало анализируемого периода.

$$К_{норм_{К.П.}} = \frac{М_{к.п.}}{Норм \cdot n_{к.п.}}, \quad (7)$$

где $М_{к.п.}$ – дескриптивная мощность оборудования на конец анализируемого периода;

$n_{к.п.}$ – количество оборудования на конец анализируемого периода.

При этом нормативная производительность одной единицы оборудования является результирующей влияния двух факторов: нормативного

фонда времени работы оборудования ($Ф_{н.}$) и нормы времени на изготовление единицы изделия ($н_{к.п.}$):

$$Норм = \frac{Ф_{н.}}{t_{ед.}}. \quad (8)$$

Сопоставление данных, аккумулированных в балансах теоретической и нормальной производственных мощностей, позволяет рассчитать и провести последующий анализ коэффициента использования теоретической производственной мощности ($К_{исп.теор.}$) [9, с. 186]:

$$К_{исп.практ.} = \frac{М_{норм.}}{М_{практ.}}, \quad (9)$$

где $М_{норм.}$ – нормальная мощность оборудования;
$М_{теор.}$ – теоретическая мощность оборудования.

Данный коэффициент позволяет сделать выводы об уровне технического обслуживания и степени соответствия режима эксплуатации оборудования оптимальным (паспортными) характеристикам. Исчисленный в динамике, он позволяет сделать выводы о позитивных (либо негативных) тенденциях в организации производственного процесса на предприятии.

Аналогично сопоставление данных, аккумулированных в балансах практической и нормальной производственных мощностей, позволяет рассчитать коэффициент использования практической производственной мощности ($К_{исп.практ.}$):

$$К_{исп.теор.} = \frac{М_{практ.}}{М_{теор.}}, \quad (10)$$

где $М_{практ.}$ – практическая мощность оборудования.

Анализ данного коэффициента в динамике позволяет сделать выводы о тенденциях повышения (снижения) эффективности использования мощностей предприятия по сравнению с наилучшими показателями, достигнутыми в реальных условиях работы рассматриваемого предприятия.

Таким образом, балансовый метод является действенным инструментом, позволяющим осуществлять управление материально-техническим обеспечением на основе сбалансированности и пропорциональности. Составление и последующий анализ баланса производственных мощностей предприятия – инструменты, способные существенно повысить качество учетно-аналитической работы по данному направлению. Целесообразным представляется использование балансового метода при построении детерминированных аддитивных моделей для последующего проведения факторного анализа дефицита производственных мощностей, резервов увеличения производства продукции и других результирующих показателей, ассоциированных с производственной программой и производственной мощностью предприятия. Кроме того, этот баланс может использоваться в качестве вспомогательного средства сверки исходных данных для планирования ввода и распределения основных средств, а также производственной программы предприятия.

Выводы из проведенного исследования. Таким образом, использование в учетно-аналитической работе на предприятии такого инструмента, как баланс производственных мощностей, позволяет обеспечить соблюдение принципов сбалансированности, пропорциональности, сопоставимости при анализе и планировании производственной программы и стратегии обеспечения предприятия основными средствами. Возможности использования балансового метода не ограничиваются только составлением балансовой схемы. Баланс производственных мощностей имеет значительный потенциал и как вспомогательное средство – при проверке исходных данных; построении детерминированных аддитивных моделей для последующего факторного анализа; проведении коэффициентного анализа соблюдения норм использования оборудования; проведении анализа эффективности организации технического обслуживания оборудования и его эксплуатации в соответствии как с оптимальными (паспортными) характеристиками, так и с наилучшими показателями, достигнутыми в реальных условиях работы данного предприятия.

Перспективы дальнейших исследований в данном направлении могут быть связаны с уточнением механизма взаимоувязки балансового метода с другими инструментами планирования, в частности с корреляционными и экономико-математическими моделями. Также необходимо уточнить возможности использования баланса производственных мощностей в качестве вспомогательного инструментария для построения детерминированных факторных моделей и дальнейшего факторного анализа резервов производственных мощностей предприятия.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Решетникова Е.Г. Совершенствование балансового метода планирования параметров сферы потребления продовольствия / Е.Г. Решетникова // Вестник научно-технического развития. – 2015. – № 7(95). – С. 23–26.

2. Лачинов Ю.Н. Бухгалтерский учет в экономических исследованиях. Метод бухгалтерского баланса / Ю.Н. Лачинов // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2010. – № 2(17). – С. 197–204.

3. Шаповалова Е.Н., Рябченко А.С. Балансовый метод в анализе развития региональной экономики / Е.Н. Шаповалова, А.С. Рябченко // Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, 2013. – Т. 18. – Вип. 2/1. – С. 219–221.

4. Большой экономический словарь: 25 000 терминов / Под ред. А.Н. Азрилияна ; 7-е изд., доп. – М. : Институт новой экономики, 2010. – 1472 с.

5. Дятлов Ю.В. Производственная мощность: некоторые аспекты её роли и методов расчета в условиях рынка / Ю.В. Дятлов // Вестник КузГТУ. –

2012. – № 4. – С. 155–157.

6. Красильнікова К.Є. Економічна сутність виробничих потужностей підприємств та фактори, що їх визначають / К.Є. Красильнікова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – № 6. – Ч. 1. – С. 16–19.

7. Управленческий учет : [учебное пособие] / Под редакцией А.Д. Шеремета. – М. : ИД ФБК-ПРЕСС, 2000. – 512 с.

8. Огнева И.А. Методика определения баланса производственных мощностей на нефтехимических предприятиях / И.А. Огнева // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2010. – № 5. – С. 166–169.

9. Несторишен І.В. Проблеми оцінювання виробничої потужності промислових підприємств в умовах ринку / І.В. Несторишен // Сталий розвиток економіки. – 2011. – № 1(4). – С. 185–188.

ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ НАЯВНОСТІ ТА РУХУ БІОЛОГІЧНИХ АКТИВІВ У СВИНАРСТВІ

DOCUMENTATION OF PRESENCE AND MOVEMENT OF BIOLOGICAL ASSETS IN PIG BREEDING

УДК 657.1

Чмир С.О.
аспірант кафедри обліку, аналізу та аудиту в АПК
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті досліджено методичні та практичні проблеми ведення первинного обліку біологічних активів у свинарських підприємствах. Проаналізовано стан первинного обліку операцій, пов'язаних із відображенням наявності та руху довгострокових та поточних біологічних активів свинарства. Розглянуто порядок документального оформлення таких господарських операцій. Досліджено напрями вдосконалення форм первинних документів з обліку біологічних активів свинарства. Запропоновано для застосування у практичній діяльності сільськогосподарських підприємств форми первинних документів з обліку довгострокових біологічних активів, що є племінними (генетичними) ресурсами свинарства.

Ключові слова: *первинні документи, біологічні активи, основне стадо, тварини на вирощуванні та відгодівлі, свинарство.*

В статье исследованы методические и практические проблемы ведения первичного учета биологических активов в свиноводческих предприятиях. Проанализировано состояние первичного учета операций, связанных с отображением наличия и движения долгосрочных и текущих биологических активов свиноводства. Рассмотрен порядок документального оформления таких хозяйственных операций. Исследованы направления совершенствования форм первичных документов по учету биологических активов свиноводства. Предложены для применения в практической деятельности сельскохозяйственных предприятий формы первичных документов по учету долгосрочных биологических активов, которые являются племенными (генетическими) ресурсами свиноводства.

Ключевые слова: *первичные документы, биологические активы, основное стадо, животные на выращивании и откорме, свиноводство.*

In the article the methodological and practical problems of primary accounting of biological assets of pig enterprises are investigated. The state of the primary accounting transactions related to presence and movement of long-term and current biological assets of pig breeding is analyzed. The order of the documentation such business transactions is stated out. The direction of improving the forms of primary documents for accounting biological assets of pig breeding are investigated. For use in the practice of agricultural enterprises, the forms of primary documents for accounting long-term biological assets that are tribal (genetic) resources in pig breeding are suggested.

Key words: *primary documents, biological assets, the main herd, animals in growing and fattening, pig breeding.*

Постановка проблеми. Як національно ідентична галузь свинарство в Україні за своєю господарською значущістю традиційно посідає одне з перших місць серед інших галузей тваринництва, тому сучасні рентабельні та конкурентоспроможні свинарські господарства потребують ефективної системи управління фінансово-господарською діяльністю, яка не може функціонувати належним чином без інформації, отриманої на основі даних бухгалтерського обліку.

З іншого боку, через взяті Україною міжнародні зобов'язання, зумовлені подальшою інтеграцією країни у світову економіку та підписанням Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, існуюча система бухгалтерського обліку потребує реформування відповідного до вимог ринкової економіки та міжнародних стандартів бухгалтерського обліку.

Бухгалтерський облік побудований на повному, своєчасному, достовірному та неупередженому відображенні всіх господарських операцій за допомогою первинного обліку. Документальне оформлення наявності та руху біологічних активів свинарства у спеціалізованих та неспеціалізованих підприємствах здійснюється за допомогою первинних документів, які є джерелом інформації для прийняття оперативних рішень та здійснення аналізу діяльності як окремих виробничих підрозділів, так і підприємства в цілому. Отже, від організації

первинного обліку та документообороту залежать своєчасність, правильність та обґрунтованість управлінських рішень. На сьогодні документальне оформлення господарських операцій, пов'язаних із біологічними активами у свинарстві, потребує подальшого вдосконалення. Це обумовлено розвитком інформаційно-комунікаційних систем та систем оброблення та аналізу великих масивів інформації, у тому числі й облікової.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам документального оформлення господарських операцій у сільському господарстві присвячено праці вітчизняних учених-економістів: Ф.Ф. Бутинця, В.М. Жука, В.Г. Лінника, Т.Г. Маренич, В.М. Моссасовського, М.Ф. Огійчука, Л.К. Сука та ін. Проте проблемні питання стосовно документального оформлення господарських операцій у свинарських підприємствах щодо наявності та руху довгострокових і поточних біологічних активів потребують подальшого вивчення та вдосконалення з урахуванням організаційно-технологічних особливостей таких господарств.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення теоретичних та практичних аспектів документального забезпечення обліку наявності та руху біологічних активів у свинарстві та внесення пропозицій щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На відміну від рослин тварини як складова частина біологічних активів не прикріплені до землі.

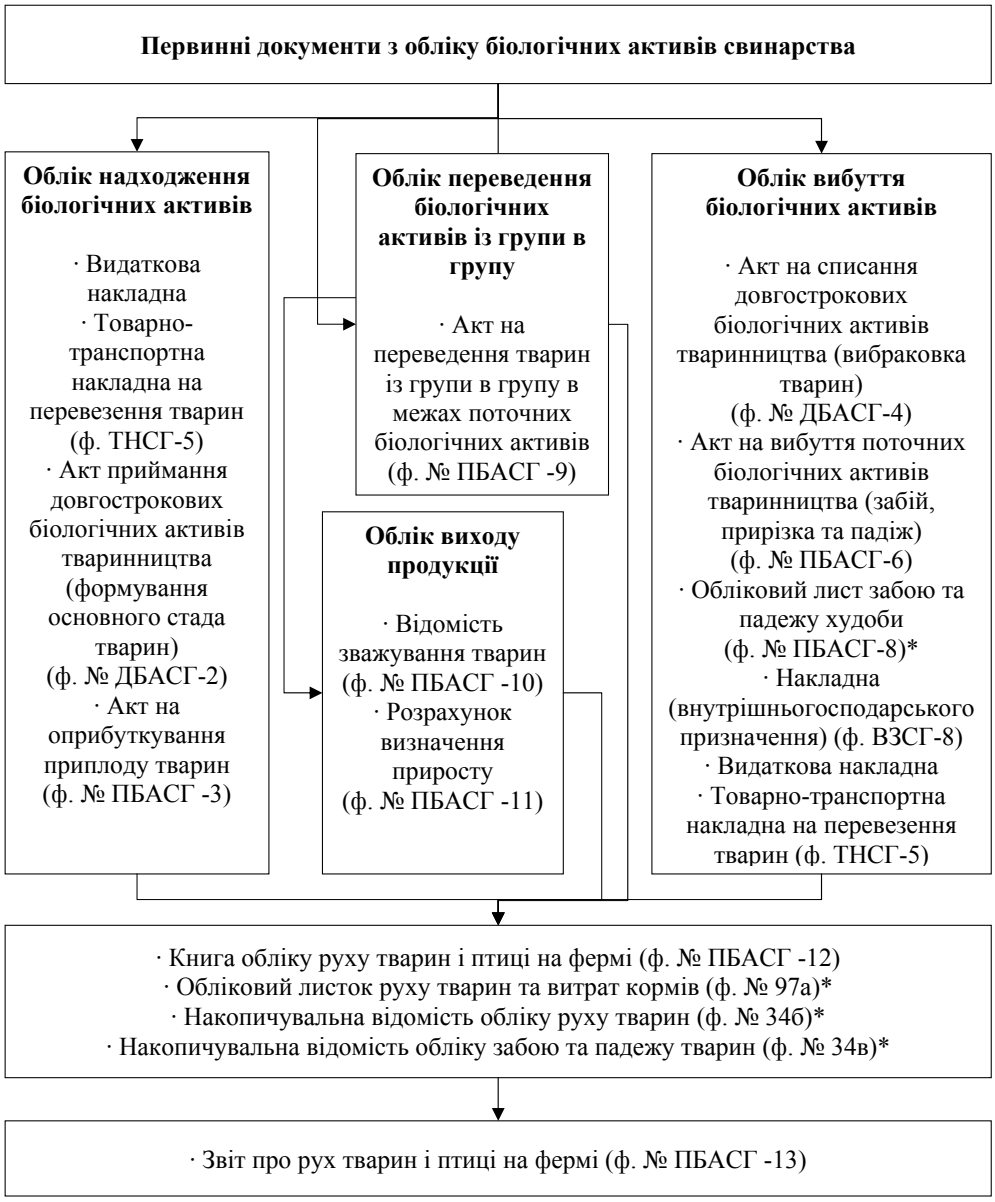

* Використовуються винятково в тваринницьких (спеціалізованих свинарських) комплексах.

Рис. 1. Документальне оформлення наявності та руху біологічних активів свинарства

Одні з них, так звані продуктивні тварини, дають сільськогосподарську продукцію та/або додаткові біологічні активи протягом багатьох років (корови – молоко, приплід, гній; свиноматки – приплід, гній; вівці – шерсть, приплід, гній; бджоли – мед, віск, маточне молочко, плодоносну і безплідну маток тощо). Відповідно, таких тварин відносять до необоротних або довгострокових біологічних активів. З іншого боку, особливу групу оборотних активів становлять тварини на вирощуванні та відгодівлі. Вони є складовою частиною поточних біологічних активів і мають усі ознаки незавершеного виробництва галузі тваринництва. У результаті біологічних перетворень вони постійно змінюють свої масу й оцінку. Ці зміни пов'язані з витратами на утримання тварин протягом певного циклу та їх годівлі до моменту реалізації, забою, переведення в основне стадо. Тобто операційний цикл починається з моменту народження тварини або його придбання до моменту вибуття з господарства [1, с. 13–14].

Свинарство належить до однієї зі швидкостиглих та найефективніших галузей тваринництва. Протягом року від однієї свиноматки можна отримати в середньому від 2,0 до 2,3 опоросів на рік із багатоплідністю 10–12 повноцінних поросят на один опорос, що обумовлено коротким періодом поросності (112–118 днів) та підсосу (залежно від технології – 26–60 днів). Окрім того, за відповідної годівлі і нормальних умов утримання тварини, особливо помісні, здатні досягати маси 100–120 кг за шість-сім місяців [2].

У зв'язку із цим у виробничих підрозділах створюється значна кількість первинних документів з обліку наявності та руху біологічних активів тваринництва свинарства, як довгострокових, так і поточних. Від того, як організована система документообороту, буде залежати ефективність прийняття рішень щодо управління технологічними процесами виробництва, повнота контролю над рухом біологічних активів, своєчасність виявлення недоліків та зловживань та внесення необхідних коригувань у разі необхідності.

Документування як елемент методу бухгалтерського обліку виконує такі основні функції: збір первинної інформації, поетапний контроль виробництва, аналіз стану підприємства та шляхи його покращання.

Відповідно до статті 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», первинні документи можуть бути складені на паперових або машинних носіях і повинні мати обов'язкові реквізити, визначені Законом [3]. Також чинними нормативно-правовими актами встановлено, що первинні документи складаються на бланках типових і спеціалізованих форм, затверджених відповідним органом державної влади. Документування господарських операцій може здійснюватися з використанням виготовлених самостійно бланків, які повинні містити обов'язкові реквізити чи реквізити типових або спеціалізованих форм [4]. Типові форми первинних документів затверджуються Державною службою статистики України, спеціалізовані – галузевими міністерствами, зокрема у сфері сільського господарства – Міністерством аграрної політики та продовольства України.

Одним із напрямів удосконалення обліку біологічних активів, як стверджує С.В. Скрипник, можна запропонувати здійснення первинного обліку біологічних активів тваринництва за документами, які можна умовно поділити на три групи: документи з руху біологічних активів; документи з оцінки біологічних активів на звітну дату; документи з первісної оцінки продукції тваринництва [5, с. 205].

Розглянемо документальне оформлення наявності та руху довгострокових та поточних біологічних активів свинарства більш детально.

У галузі свинарства формування інформації про наявність і рух біологічних активів здійснюється на основі даних відповідних типових, спеціалізованих [6; 7] та самостійно розроблених первинних документів залежно від типу господарства (рис. 1).

Формування основного стада (основні свиноматки та основні кнури) та вибраковка тварин із нього оформлюються документами з обліку довгострокових біологічних активів тваринництва. Оприбуткування приплоду, приросту живої маси, надходження, переведення з групи в групу, вибуття тварин на вирощуванні та відгодівлі (відповідно до технології, виділяють такі групи: поросята, свинки ремонтні, свиноматки, що перевіряються, кнурці ремонтні, кнури, що перевіряються; поросята (до двох місяців, від двох до чотирьох місяців), свині на відгодівлі, свинки ремонтні, кнурці ремонтні, свиноматки перевірювані, кнурці перевірювані; поросята до відлучення, поросята відлучені, свині на відгодівлі, ремонтний молодняк, ремонтні свинки, ремонтні кнурці, свиноматки, що перевіряються, кнури, що перевіряються, доросла відгодівля; підсосні свинки під матками, підсисні кабанчики під матками, свинки на дорощуванні, кабанчики на дорощуванні, ремонтні свинки, ремонтні кабанчики, свиноматки, що перевіряються, свині на відгодівлі) оформлюються документами з обліку поточних біологічних активів тваринництва.

На практиці в господарствах досить часто застосовуються застарілі форми спеціалізованих первинних документів, що передбачені Інструкцією з обліку молодняка тварин, птиці та тварин на відгодівлі (далі – Інструкція № 7), замість форм, затверджених Методичними рекомендаціями щодо застосування спеціалізованих форм первинних документів з обліку довгострокових та поточних біологічних активів у сільськогосподарських підприємствах (далі – Методичні рекомендації № 73). Із метою уніфікації первинних документів пропонуємо застосовувати форми

документів, що затверджені Методичними рекомендаціями № 73, а спеціалізованим свинарським (тваринницьким) комплексам, окрім того, – форми документів, які передбачені для них лише в Інструкції № 7.

У ході дослідження встановлено, що для господарств, що володіють племінними (генетичними) ресурсами свинарства, у спеціалізованих формах первинних документів з обліку довгострокових біо-

Підприємство _____

Ідентифікаційний код ЄДРПОУ _____

Структурний підрозділ _____

Ферма _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

«___»_____ 20__ р.

Керівник підприємства

_____

підпис

Акт
приймання довгострокових біологічних активів тваринництва
(формування основного стада тварин)

№ ___ від «___» _____ 20 __ р.

вид тварин _____

з групи _____ у групу _____

Ідентифікаційний номер	Індивідуальний номер	Інвентарний номер	Кличка	Стать	Код породи	Порода	Дата народження	Кількість голів	Вага, кг	Балансова вартість, грн	Находження (1 – купівля у сторонніх організацій; 2 – переведення до основного стада; 3 – інше)	За ким закріплені прийняті тварини	
												Прізвище, ім'я, по батькові	Підпис
Усього	X	X	X	X	X	X	X				X	X	X

Код синтетичного обліку	дебет	
	кредит	

Керівник структурного підрозділу _____ _____
підпис *прізвище, ім'я, по батькові*

Завідуючий фермою _____ _____
підпис *прізвище, ім'я, по батькові*

Перевірив бухгалтер _____ _____
підпис *прізвище, ім'я, по батькові*

Тварини здав _____ _____
підпис *прізвище, ім'я, по батькові*

Зоотехнік _____ _____
підпис *прізвище, ім'я, по батькові*

Рис. 2. Акт приймання довгострокових біологічних активів тваринництва (формування основного стада тварин)

логічних активів наводиться не повна інформація. Отже, виникає потреба у розробці форм первинних документів, які б ураховували необхідність відображення інформації про племінні ресурси та ідентифікацію та реєстрації тварин відповідно до законодавства.

Для таких господарств нами запропоновано форму Акту приймання довгострокових біологічних активів тваринництва (рис. 2).

Крім того, незважаючи на те що ведення обліку значною мірою автоматизовано, первинний облік на відміну від аналітичного та синтетичного здій-

Підприємство _____ ЗАТВЕРДЖУЮ
Ідентифікаційний код ЄДРПОУ _____ «___»_____ 20__ р.
Структурний підрозділ _____ Керівник підприємства
Ферма _____ _____
підпис

Акт
на списання довгострокових біологічних активів тваринництва
(вибраковка тварин)
№ ___ від «___» _____ 20 __ р.

Код синтетичного обліку		Жива вага, кг			Сума, грн.		
дебет	кредит	за книгою обліку руху тварин та птиці	фактично під час вибракування	фактично під час вибуття	первісна	зносу	залишкова
1	2	3	4	5	6	7	8
Усього							

Ідентифікаційний номер	Індивідуальний номер	Інвентарний номер	Кличка	Стать	Код породи	Порода	Дата народження	Вік	Кількість голів	Походження		Клас за бонітуванням
										Батько	Мати	
9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

Комісія у складі голови _____
посада, прізвище, ім'я, по батькові
і членів комісії _____
посада, прізвище, ім'я, по батькові
призначена _____ провела вибракування тварин основного стада
№ і дата наказу (розпорядження, рішення)
_____, закріплених за _____
вид і група тварин *прізвище, ім'я, по батькові*
Причина вибракування _____
Подальше призначення (використання) _____
Голова комісії _____
Члени комісії _____ _____ _____

Рис. 3. Акт на списання довгострокових біологічних активів тваринництва (вибраковка тварин)

снюється переважно за допомогою паперових форм первинних документів. Через це опрацювання первинних документів з обліку довгострокових та поточних біологічних активів є досить трудомістким для бухгалтерських та економічних підрозділів підприємств. На нашу думку, перспективним є напрям переведення первинних документів в електронну форму (із використанням форматів електронного обміну даних, що значно пришвидшить опрацювання первинних документів, зменшить кількість помилок та дасть змогу сформувати базу даних для проведення аналізу.

Висновки з проведеного дослідження. Документальне оформлення господарських операцій, пов'язаних із відображенням в обліку наявності та руху довгострокових та поточних біологічних активів свинарства має відображати в обліку не лише кількісно-вартісні показники, але й такі, що дадуть змогу відобразити інформацію про те, чи належать вони до племінних (генетичних) ресурсів та чи ідентифіковані, що, своєю чергою, забезпечить отримання повної, своєчасної та достовірної інформації для управлінського персоналу на всіх технологічних етапах виробництва продукції свинарства та забезпечить виконання вимог чинного законодавства. У процесі дослідження стану первинного обліку біологічних активів свинарства встановлено, що він потребує певних удосконалень та змін. Первинні документи, якими користується спеціалізовані свинарські підприємства, що мають у своєму розпорядженні племінні (генетичні) ресурси, недостатньо відображають інформацію стосовно їх ідентифікації. Враховуючи вищезазначене, було надано пропозиції, які сприятимуть покращанню контрольно-аналітичної функції обліку, сприятимуть раціональному документуванню господарських операцій у свинарських підприємствах, запобігатимуть зловживанням і викривленням інформації про наявні біологічні активи.

Застосування на практиці запропонованих пропозицій щодо документального оформлення господарських операцій прискорить оперативність обліку та знизить трудомісткість облікових робіт.

У подальшому наукові дослідження повинні бути направлені на вдосконалення інформаційних зав'язків між структурними підрозділами свинарських підприємств за допомогою первинних документів та усунення виявлених недоліків із метою недопущення втрат, зловживань, помилок, злочинів, пов'язаних з управлінням процесами виробництва продукції свинарства, яка отримується в процесс і трансформації біологічних активів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бухгалтерський облік в сільському господарстві в первинних документах і проводках / За ред. М.Ф. Огійчука та В.М. Пархоменка. – Х. : Фактор, 2008. – 480 с.

2. Технологія виробництва продукції свинарства : [підручник] / За заг. ред. М.П. Хоменка. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 336 с.

3. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV.

4. Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку : Наказ Міністерства фінансів України від 24 травня 1995 р. № 88.

5. Скрипник С.В. Рух довгострокових біологічних активів та їх документальне оформлення сільськогосподарськими підприємствами / С.В. Скрипник // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – Вип. 8(4). – С. 203–207.

6. Інструкція з обліку молодняка тварин, птиці та тварин на відгодівлі : Додаток до Наказу Міністерства сільського господарства і продовольства України від 15 січня 1997 р. № 7.

7. Методичні рекомендації щодо застосування спеціалізованих форм первинних документів з обліку довгострокових та поточних біологічних активів у сільськогосподарських підприємствах : Наказ Міністерства аграрної політики України від 21 лютого 2008 р. № 73.

РОЗДІЛ 10. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

НА ПОРОЗІ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
ON THE EVE OF THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION

УДК 519.8

Горбачук В.М.
д.ф.-м.н., старший науковий співробітник
Інститут кібернетики імені В.М. Глушкова Національної академії наук України

Четверта промислова революція продовжує Цифрову революцію і породжує різноманітні кіберфізичні системи. Її інновації супроводжуються креативною деструкцією майже в усіх галузях усіх країн світу. Зачіпаючи ринки праці, вона звужує середній клас і створює суспільні виклики. Людство відповідальне за інклюзивну відповідь на ці виклики. Така відповідь потребуватиме міжнародних довіри і співробітництва.

Ключові слова: *промислова революція, кіберфізичні системи, середній клас, креативна деструкція, інформаційно-комунікаційні технології.*

Четвертая промышленная революция продолжает Цифровую революцию и порождает разнообразные киберфизические системы. Ее инновации сопровождаются креативной деструкцией почти во всех отраслях всех стран мира. Касаясь рынков труда, она сужает средний класс и создает общественные вызовы. Человечество ответственно за инклюзивный ответ на эти вызовы. Такой ответ будет требовать международного доверия и сотрудничества.

Ключевые слова: *промышленная революция, киберфизические системы, средний класс, креативная деструкция, информационно-коммуникационные технологии.*

The Fourth industrial revolution continues the Digital revolution and generates various cyber-physical systems. Its innovations are accompanied with creative destruction in almost all industries of all countries around the world. Affecting the labor markets, it narrows a middle class and creates social challenges. The humankind is responsible for inclusive response to these challenges. Such a response will need international trust and cooperation.

Key words: *industrial revolution, cyber-physical systems, middle class, creative destruction, information and communication technologies.*

Постановка проблеми була визначена на Світовому економічному форумі (СЕФ) у Давосі (Швейцарія) у січні 2016 р. і полягає в тому, що людство дійшло до технологічної революції, яка безповоротно змінить наші способи життя, роботи і взаємостосунків. Ця революція буде особливою за своїми масштабом, сферою впливу та складністю. Не знаючи всіх наслідків революції, людство повинно відповідати на її виклики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій ґрунтується на порівняннях змісту спілкувань автора на двох визначних економічних форумах із 20-річним інтервалом: на Економічному форумі у Криниці-Здруй (Польща) у вересні 1996 р. і на Київському міжнародному економічному форумі у жовтні 2015 р. Спілкування стає дедалі глобальнішим завдяки швидкому поширенню інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). 9 листопада 2015 р. найвищу нагороду «Мислителі 50» у категорії «Цифрові мислителі» отримали Ерік Бриньйолфссон (професор сім'ї Шуссель Массачусетського інституту технологій (MIT), директор Ініціативи MIT із цифрової економіки, директор Центру MIT з цифрового бізнесу) та Ендрю Макафі (співдиректор Ініціативи MIT із цифрової економіки, асоційований директор Центру MIT з цифрового бізнесу) за пояснення того, чому Четверта революція може вести до більшої нерівності, зачіпаючи ринки праці [1; 2]. Із заміною праці на автоматику по всій економіці результуюче витіснення працівників машинами може посилювати розрив між віддачею капіталу і віддачею праці. З іншого боку, теж можливо, що вивільнення працівників завдяки технологіям вестиме до результуючого збільшення безпечних робочих місць із високою винагородою.

Основна тема, за якою засновник і виконавчий голова СЕФ Клаус Шваб спілкувався з глобальними головними виконавчими директорами і старшими діловими керуючими, така: важко збагнути чи передбачити прискорення інновацій і швидкість руйнування традиційних галузей; інновації є джерелом постійних несподіванок, зокрема, для найбільш інформованих і контактних людей [3]. Авжеж, у всіх галузях є чітке свідчення того, що технології, які лежать в основі Четвертої промислової революції, мають сильний вплив на ділове середовище [4]. За офіційними даними Світової організації торгівлі, обсяг експорту телекомунікаційних, комп'ютерних та інформаційних послуг в Україні за 2011–2014 рр. зріс вдвічі, що підтвердило оцінки автора про перспективність таких послуг [5].

Постановка завдання. Мета статті полягає у розробці інтегрованої, всебічної та інклюзивної відповіді на виклики Четвертої промислової революції із залученням усіх учасників глобального світоустрою – від громадського і приватного секторів до наукової спільноти й громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перша промислова революція розпочалася у 1784 р., використовуючи водну і парову енергію для механізації виробництва через механічне виробниче устаткування. Друга промислова революція почалася

у 1870 р., застосовуючи розподіл праці, електрику й масове виробництво. Третя промислова революція триває з 1969 р. виходячи з науковомістких досягнень електроніки, ІКТ, автоматизованого виробництва. Сучасна Четверта промислова революція характерна поєднанням технологій, що розмиває кордони між фізичною, цифровою і біологічною сферами [6].

Сьогоднішні перетворення не лише продовжують Цифрову революцію, але й започатковують Четверту промислову революцію, особливу за своїми швидкістю, сферою впливу і системністю. Якщо попередні три революції розвивалися з лінійною чи поліноміальною швидкістю, то Четверта революція створення кіберфізичних систем розвивається експоненційно. Подібні системи привернули мою увагу, коли готуючись до співбесіди при вступі на факультет управління і прикладної математики і регулярно читаючи щотижневик «За рубежом», купив книгу Г. Сакмана «Решение задач в системе «человек – ЭВМ» [7]. Якщо зараз міжміський телефонний зв'язок є справою секунд, то тоді це було справою годин, оскільки потребувало поїздки до головного державного поштамту спочатку електропоїздом, а потім автобусом і метро. Зараз Четверта революція впливає майже на кожну галузь у кожній країні світу, а мрії наукової фантастики стають фактами економічної історії.

Стають необмеженими можливості мільярдів людей, зв'язаних мобільними пристроями з безпрецедентними обчислювальною потужністю, об'ємом пам'яті й доступом до знань. Усі ці можливості посилюватимуться постаючими технологічними проривами у таких областях, як штучний інтелект (ШІ), робототехніка, Інтернет речей, автономні транспортні засоби, 3D-друк, нанотехнології, біотехнології, матеріалознавство, акумуляція енергії, квантові обчислення.

ШІ оточує нас всюди – від самокерованих автомобілів і дронів (Dynamic Remotely Operated Navigation Equipment (DRONE) – динамічне устаткування з дистанційно діючою навігацією) до віртуальних помічників і програмного забезпечення (ПЗ), які перекладають із мови на мову чи інвестують. У третьому тисячолітті відбувається швидкий розвиток ШІ, що приводиться в дію експоненційним зростанням обчислювальної потужності, наявністю величезних обсягів даних, ПЗ для винайдення нових ліків, алгоритмами передбачення наших смаків і уподобань. Водночас цифрові виробничі технології щоденно взаємодіють із біологічним світом: інженери, проектувальники й архітектори комбінують комп'ютерне моделювання, виробництво домішок, інженерію матеріалів та синтетичну біологію для започаткування симбіозу між мікроорганізмами, нашими тілами, продуктами споживання та помешканнями.

Подібно до попередніх промислових революцій Четверта промислова революція має потенціал для підвищення глобальних рівнів доходів і поліпшення якості життя народів по всьому світу. Найбільше виграють споживачі, здатні отримувати цифрові продукти і користуватися цифровим світом. Технології уможливили нові продукти і послуги, які збільшують ефективність і зручність особистого життя таких споживачів. Зараз можна дистанційно замовляти таксі, бронювати квиток на літак, купувати продукт, здійснювати платіж, слухати музику, дивитися фільм або брати участь у грі.

У майбутньому технологічні інновації також вестимуть до дива з боку пропозиції, з довгостроковими виграшами за ефективністю і продуктивністю. Витрати на доставку і зв'язок упадуть, логістика і глобальні ланцюги постачання стануть ефективнішими, вартість торгівлі знизиться, що відкриє нові ринки і стимулюватиме економічне зростання.

Сьогодні неможливо передбачати, який саме сценарій вивільнення працівників виникне напевне, але досвід показує, що найімовірніший сценарій – це деяка комбінація песимістичного й оптимістичного. Однак можна бути впевненим, що в майбутньому талант буде критичнішим фактором виробництва, ніж капітал. Це породжуватиме сегрегацію ринку праці на два полярні сегменти: сегмент низьких кваліфікацій із низькими зарплатами і сегмент високих кваліфікацій із високими зарплатами, що, своєю чергою, вестиме до загострення соціальної напруженості.

Четверта промислова революція є не лише ключовим економічним питанням, але й найважливішим соціальним питанням унаслідок нерівності доходів у зазначених сегментах. Найбільші виграші від інновацій мають тенденцію надходити до провайдерів інтелектуального і фізичного капіталу – новаторів, акціонерів, інвесторів, – пояснюючи збільшення розриву у добробуті між представниками згаданих сегментів. Тому технологія є однією з основних причин того, чому доходи не зростають або спадають для більшості населення в країнах із високим середнім доходом: попит на висококваліфікованих працівників збільшується, а попит на працівників із меншою освітою і гіршими вміннями зменшується. Наслідок – ринок праці з підвищенням попиту на представників двох згаданих полярних сегментів і зниженням попиту на представників між цими сегментами.

Це допомагає пояснювати, чому багато працівників зневірюються у своїх реальних доходах, побоюються подальшого зниження власних таких доходів і доходів своїх нащадків. Це також допомагає пояснювати, чому середній клас у світі все більше зазнає постійного відчуття незадоволеності та несправедливості. Економіка, де все дістається переможцю, а середньому класу надається лише обмежений доступ, виявляє хиби і недуги демократії.

Невдоволення також може розпалюватися повсюдністю цифрових технологій і динамікою обміну інформацією через соціальні мережі. Понад 30% населення планети тепер використовує плат-

форми соціальних мереж для зв'язку, навчання і поширення інформації. В ідеальному світі ці взаємодії забезпечували б можливість міжкультурного порозуміння і злагодження. Однак ці взаємодії можуть також створювати і сіяти нереалістичні уявлення про те, у чому полягає успіх для людини чи групи людей, а також надавати можливості для поширення екстремістських ідей та ідеологій.

Із боку пропозиції у багатьох галузях упроваджуються нові технології, що створюють зовсім нові шляхи слугування існуючим потребам і суттєво змінюють існуючі ланцюги цінності галузі. Руйнування традиційних галузей також іде від спритних інноваційних конкурентів, які завдяки їхньому доступу до глобальних цифрових платформ для досліджень, розробок, маркетингу, продажів, дистрибуції можуть витісняти добре відомі наявні фірми швидше, ніж будь-коли, поліпшуючи якість, швидкість або ціну, з якими надається споживча цінність.

Із боку попиту також відбуваються великі зсуви з розвитком цифрової прозорості, залученням споживачів, нових зразків споживчої поведінки, яка все більше базується на доступі до мобільних мереж і даних. Ці зсуви у попиті змушують компанії підлаштовувати шляхи, якими вони проектують, пропонують і постачають продукти та послуги.

Ключовий тренд – розробка платформ із підтримкою технологій, що поєднують попит і пропозицію для зміни існуючих галузевих структур. Такі платформи відповідають економіці попиту і поширення інформації. Ці технологічні платформи, що легко приводяться в дію через смартфон, збирають людей, активи і дані, створюючи, таким чином, нові шляхи споживання товарів і послуг у процесі користування смартфоном. Окрім того, ці платформи знижують бар'єри для індивідуумів і підприємств до створення багатства, змінюючи особисте і професійне середовище працівників. Підприємства з цими новими платформами швидко розповсюджуються на багато нових послуг – від прання до відвідування крамниць, від домашніх робіт до паркування, від масажу до подорожування.

Загалом, Четверта промислова революція впливає на підприємства чотирма основними шляхами: через споживчі очікування, поліпшення продуктів, колективні інновації, організаційні форми. Користувачі – споживачі чи підприємства – все більше стають в епіцентрі економіки, суть якої полягає у поліпшенні обслуговування користувачів. Міжнародною нормою став відомий вислів: «Клієнт завжди правий: коли не купує та особливо коли купує» [8, с. 211]. Більше того, фізичні продукти і послуги можна вдосконалювати цифровими спроможностями, підвищуючи їхню цінність. Нові технології сприяють збільшенню тривалості й стійкості активів, позаяк дані та аналітика змінюють форми утримання активів. Проте споживчі пізнання, базовані на даних послуги, основані на аналітиці оцінки активів, вимагають нових форм співробітництва, зважаючи на швидкість інновацій і галузевих деструкцій у сучасному світі. Поява глобальних платформ та інших моделей нових підприємств означає, що варто переосмислювати роль талантів, культурних надбань, організаційних форм.

Теорію інновації та пов'язаної креативної деструкції обґрунтував Йозеф Шумпетер (1883–1950) [9]. Безумовним позитивом є відновлення в культурно-історичній пам'яті України імен таких всесвітньо відомих економістів, як Нобелівський лауреат 1971 р. Саймон Кузнець (1901–1985), міністр фінансів УНР Михайло Туган-Барановський (1865–1919), основоположник інноваційної теорії підприємництва Йозеф Шумпетер, автор відомого рівняння з підручників мікроекономіки Євген Слуцький (1880–1848) та ін. Про багатьох із них я вперше дізнався з книги, яку мені подарував іноземний академік НАН України Іван-Святослав Коропецький (1921–2012).

У 2000 р. ім'я основоположника теорії економічних циклів М. Туган-Барановського отримав Донецький національний університет економіки та торгівлі (зараз евакуйований до м. Кривий Ріг), що тоді сприяло суттєвому підвищенню оцінки активів України. Слід зазначити, що мій колега Юрій Бажал, декан факультету економічних наук Києво-Могилянської академії (КМА), у 2003 р. започаткував поїздки-семінари до місць життя і діяльності економіста М. Туган-Барановського та філософа Г. Сковороди за маршрутом Київ – Чорнухи – Лохвиця – Київ (подібні заходи завжди охоче фінансуються). Інститут кібернетики імені В.М. Глушкова НАН України висунув Ю. Бажала у складі групи інших науковців на здобуття Державної премії України 2012 р.

Щорічні Дні науки КМА, під час яких Ю. Бажал, член-кореспондент НАН України Михайло Михалевич (1956–2009), кандидати економічних наук Валерій Кузьменко, Ігор Макаренко та інші провідні вчені систематично викладали інноваційні теорії [10], вплинули на організацію з 2009 р. Шумпетерівських форумів у Чернівецькому національному університеті імені Ю. Федьковича, де в 1909–1911 рр. Й. Шумпетер розпочав свою кар'єру.

Однією з мотивацій Ю. Бажала є те, що Одеський національний економічний університет зберігає пам'ять про свого професора Миколу Бажала (1921–1984), батька Ю. Бажала. У 2011 р. за ініціативою професора Ю. Бажала у КМА відбулася міжнародна конференція, присвячена 110-річчю зі дня народження С. Кузнеця. Восени 2013 р. ім'я С. Кузнеця отримав Харківський національний економічний університет.

Неухильний зсув від простого цифрування (Третьої промислової революції) до інновації, основаної на комбінаціях технологій (Четвертої промислової революції), змушує компанії переоцінювати свій спосіб ведення бізнесу. При цьому для компаній суть залишається незмінною: діловим лідерам і старшим керівникам треба розуміти

їхнє змінюване середовище, піддавати сумніву стереотипи своїх робочих команд, скрізь і всюди займатися інноваціями.

Коли фізичний, цифровий і біологічний світи продовжують зближуватися, нові технології і платформи все більше даватимуть громадянам змогу залучатися до урядів, виражати їхні думки, координувати свої зусилля й уникати нагляду з боку громадських влад. Водночас уряди діставатимуть нові технологічні потужності для збільшення свого контролю над населенням, базуючись на системах всеосяжного спостереження і здатностях керувати цифровою інфраструктурою. При цьому уряди все більше зіштовхуватимуться з тиском до зміни їхнього нинішнього підходу до залучення громадськості та розробки стратегій, бо центральна роль урядів у проведенні політики звужується внаслідок нових джерел конкуренції, перерозподілу і децентралізації влади, породженими новими технологіями.

Врешті-решт, здатність урядових систем і громадських влад до адаптації визначатиме їхнє виживання. Коли вони виявляться здатними скористатися світовою розривною зміною, налаштовуючи свої структури до рівнів прозорості та ефективності, які дадуть їм змогу утримувати свою конкурентну перевагу, то вони витримуватимуть випробування часом. Коли вони не зможуть розвинутися, то стикатимуться з дедалі більшою скрутою.

Вищезазначене особливо стосується області регулювання. Нинішні системи громадської політики і прийняття рішень розвивалися з Другою промисловою революцією, коли особи, які приймають рішення (ОПР), мали час для вивчення окремого питання і розробки необхідної відповіді чи відповідні регуляторні рамки. Цілий процес прийняття рішень проектувався лінійним і механістичним способом із дотриманням ієрархічного підходу.

Однак такий підхід уже неможливий. Зважаючи на швидкий темп змін і широкий вплив Четвертої промислової революції, законодавці й регулятори стикаються з безпрецедентними викликами, до більшості з яких вони виявляються неготовими.

Тому законодавцям й регуляторам важко оберігати інтереси споживачів і громадськості в цілому, продовжуючи підтримку інноваційних і технологічних розробок, використовуючи настільки раціональне врядування, як і приватний сектор, та схиляючись до конкурентної моделі реагування на розвиток ПЗ і ділових операцій загалом. Регулятори мають безперервно адаптуватися до нового швидко змінюваного середовища, постійно самовідроджуючись для того, щоб бути справді здатними розуміти об'єкт регулювання. Для цього урядам і регуляторним установам треба тісно співпрацювати з діловою і громадською спільнотою.

Четверта промислова революція також глибоко впливатиме на держави, уряди, природу національної і міжнародної безпеки, ймовірності та сенси конфліктів. Історія ведення війн і укладання мирних договорів завжди була історією технологічних інновацій. Сучасні міждержавні конфлікти стають усе більше гібридними за своєю природою, поєднуючи традиційні методи бойових дій з елементами, раніше властивими учасникам, які не перебувають на державній або військовій службі. Відмінність між миром і війною, воюючою та невоюючою сторонами, насиллям і ненасиллям стає дедалі розмитішою: наприклад, важко відрізнити кібератаки від кібервійни.

Коли такі нові технології, як автономні чи біологічні озброєння, стає легше використовувати, то індивідууми чи їхні групи все більше наближатимуться до рівня здатності завдавати масованих ударів, яка вважалася винятковим привілеєм державних і військових служб. Ця нова вразливість вестиме до нових загроз. Водночас просування технологій створюватиме потенціал до зниження масштабу чи впливу насилля шляхом розвитку нових способів захисту, скажімо, більшої точності прицілювання.

Нарешті, Четверта промислова революція змінить не лише те, що ми робимо, але й те, хто ми є. Вона торкнеться нашої ідентичності та всіх пов'язаних із нею питань: нашого сенсу приватності, наших понять власності, наших моделей споживання, часу, який ми відводимо праці та відпочинку, способів просування особистої кар'єри, набуття вмінь, спілкування з людьми, підтримання стосунків. Ця революція вже торкається охорони здоров'я і тотального вимірювання особистих показників, що може вести до людської модифікації швидше, ніж ми уявляємо.

Неухильна інтеграція технологій у наше життя може знижувати деякі притаманні нам спроможності, скажімо, здібності до співчуття та кооперації. Наприклад, постійна залежність від наших смартфонів може позбавляти нас однієї з найважливіших у житті речей – часу перепочити, поміркувати та долучитися до змістовної розмови.

Один з найбільших викликів, висунутих новими ІКТ, – приватність. Ми інтуїтивно розуміємо, чому вона дуже важлива за умов, коли відстежування і поширення інформації про нас є невід'ємною частиною нового цифрового взаємопоєднання. Наступними роками лише посилюватимуться обговорення таких фундаментальних питань, як вплив втрати контролю над нашими даними на наше внутрішнє життя. Подібним чином революції у біотехнологіях і ШІ дають нові визначення того, що значить бути людиною, змінюють нинішні межі тривалості життя, рівня здоров'я, пізнавальних здібностей, фізичних спроможностей, змушуючи людей давати нові визначення людських етичних і моральних кордонів.

Технологія або спричинене нею руйнування традиційних галузей не є екзогенною силою, над якою люди не мають контролю. За спрямування

технологічного розвитку відповідають рішення людей: громадян, споживачів, інвесторів. Отже, ми маємо усвідомлювати ці наші можливості та повноваження, щоб формувати Четверту промислову революцію і направляти її на майбутнє, яке відбиває наші спільні цілі й цінності.

Для цього нам слід розвивати всебічний і глобально поширений погляд на те, як технологія впливає на наше життя і видозмінює наше економічне, соціальне, культурне і людське середовище. Зараз настав час як найбільших перспектив, так і найбільших потенційних небезпек. Однак сьогодні ОПР дуже часто потрапляють у пастку традиційного лінійного мислення, є занадто зануреними у численні кризи, що потребують уваги ОПР, звужуючи можливості ОПР для стратегічного мислення про чинники деструкції та інноваційне формування нашого майбутнього.

Висновки з проведеного дослідження. Усе зводиться до людей та їхніх цінностей. Потрібно формувати майбутнє, яке працює для всіх людей, просуваючи та озброюючи громадян новими технологіями. У своїй найбільш песимістичній і нелюдяній формі Четверта промислова революція може мати потенціал роботизувати людство, позбавившись, таким чином, наших сердець і душ. Революція також може доповнювати найкращі людські якості – творчість, співчуття, дбайливість, – підвищуючи рівень колективної і моральної свідомості виходячи зі спільного бачення людської долі. Ніхто, крім нас, не буде відповідальним за наслі

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Brynjolfsson E., McAfee A. Race against machine: how the Digital Revolution is accelerating innovation, driving productivity, and irreversibly transforming employment and the economy. – Digital Frontier Press, 2011. – 98 p.

2. Brynjolfsson E., McAfee A. The second machine age: work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies. 1-st edition. – W.W.Norton and Company, 2014. – 320 p.

3. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond // Foreign affairs. – 2015, December 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.foreignaffairs.com/articles/2015-12-12/fourth-industrial-revolution

4. Gorbachuk W. Leaders of the Information Era // The Muskie quarterly. – 2002, Winter-Spring. – P. 5.

5. Горбачук В.М., Лещинська Л.В. Міжнародні інтеграційні процеси та вимірювання рівня піратства / В.М. Горбачук, Л.В. Лещинська // Актуальні питання міжнародних відносин. – 2012. – Вип. 109 (І). – С. 40–42.

6. Горбачук В.М. Методи індустріальної організації. Кейси та вправи. Економіка та організація виробництва. Економічна кібернетика. Економіка підприємства / В.М. Горбачук. – К.: А.С.К., 2010. – 224 с.

7. Сакман Г. Решение задач в системе «человек – ЭВМ» / Г. Сакман. – М. : Мир, 1973. – 352 с.

8. Горбачук В. Макроекономічні методи: теорії та застосування / В Горбачук. – К. : Кий, 2000. – 271 с.

9. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. Шумпетер. – К. : Основи, 1995. – 528 с.

10. Бажал Ю.М. Економічна теорія технологічних змін / Ю.М. Бажал. – К. : Заповіт, 1996. – 240 с.

АНАЛІЗ ТА РОЗВИТОК ЕВОЛЮЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ПОПУЛЯЦІЙ ПІДПРИЄМСТВ

ANALYSIS AND DEVELOPMENT EVOLUTIONARY LIFECYCLE MODEL POPULATIONS ENTERPRISES

УДК 330.342.3: 330.46

Бадер Омар Ахмад Далайін
аспірант кафедри інформаційних систем в економіці
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Статтю присвячено питанням аналізу та дослідженню моделей життєвого циклу популяції підприємств як еволюційної економічної системи. Розглянуто підходи до моделювання еволюційного циклу популяцій із позицій процесу їх динамічної зміни у фазовому просторі, що дає змогу виявити еволюційні області стійкості (атрактори), визначити тип поводження, виявити еволюційні області кризи та біфуркації, прогнозувати параметри впливу для переходу системи з одного стійкого стану в інший (від одного атрактора до іншого) з урахуванням синергетичного ефекту M&A.
Ключові слова: *життєвий цикл, популяція підприємств, еволюційна модель, відкрита система, атрактори, біологічні цикли, біфуркація, фазовий портрет, синергія, експлерент, патієнт, віолент, комутант.*

Статья посвящена вопросам анализа и исследования моделей жизненного цикла популяции предприятий как эволюционной экономической системы. Рассмотрены подходы к моделированию эволюционного цикла популяций с позиций процесса их динамического изменения в фазовом пространстве, что позволяет выявить эволюционные области устойчивости (аттракторы), определить тип поведения, выявить эволюционные области кризиса и бифуркации, прогнозировать параметры воздействия для перехода системы из одного устойчивого состояния в другой (от одного аттрактора к другому) с учетом синергетического эффекта M&A.
Ключевые слова: *жизненный цикл, популяция предприятий, эволюционная модель, открытая система, аттракторы, биологические циклы, бифуркация, фазовый портрет, синергия, эксплерент, патиент, виолент, коммутант.*

Article is devoted to analysis and research models life cycle populations enterprises as evolutionary economic system. In the article the approaches to modeling the evolutionary cycle of populations from the standpoint of the process of dynamic change in the phase space that reveals the evolutionary stability region (Attractors), determine the type of treatment, identify evolutionary area crisis and bifurcation forecast parameters influence to transition from one stable state to another (from one attractor to another) considering synergies M & A.
Key words: *life cycle, enterprise population, evolutionary model, open system, attractor, biological cycles, bifurcation, phase portrait, synergy, eksplerent, patiyent, violentyev, commutator.*

Постановка проблеми. Одним з основних понять, на якому базується еволюційна теорія, є поняття життєвого циклу популяцій підприємств (ЖЦП). Це поняття широко використовується в економіці та застосовується для наочного подання розвитку в часі галузі, технології, підприємства, товару, інновації тощо. ЖЦП характеризується послідовною зміною стадій: зародження й зростання, розквіту, стабільного існування, ліквідації.

Теорія ЖЦП дає змогу проаналізувати можливі сценарії розвитку підприємства, визначити різні проблеми, які виникають упродовж всього періоду його існування, й оцінити діяльність підприємства в цілому. Також модель ЖЦП прогнозує виникнення критичних ситуацій, а отже, дає можливість підготуватися до них належним чином.

В економічній теорії існує кілька концепцій підприємства, які описують його виникнення, діяльність та ліквідацію й акцентують увагу на тих чи інших особливостях підприємства як об'єкта дослідження.

В еволюційній теорії [1] підприємство розглядається як один з об'єктів системи, яку можна порівняти з біологічною популяцією. Поведінка підприємства обумовлена еволюційними реакціями на вплив ділового, адміністративного та технологічного середовища. У процесі функціонування підприємства та його взаємодії з іншими суб'єктами господарювання формуються відповідні традиції та виробляються процедури прийняття рішень, певні правила реагування на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища. Характерним для еволюційної концепції є системне уявлення про підприємство як подвійний об'єкт: з одного боку, підприємство є членом ділової спільноти (популяції) і повною мірою перебуває під впливом її еволюції, з іншого – йому притаманні власні традиції у визначенні напрямів діяльності, обсягів і пропорцій залучення ресурсів.

У такий ситуації важливим завданням є не лише визначення того, на якому етапі розвитку перебуває ЖЦП підприємства у біфуркаційних періодах та біологічних циклах, але й потенціал його розвитку, що допоможе в прийнятті ефективних управлінських рішень у процесі розробки і реалізації змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моделі ЖЦП описують організаційне зростання, яке слідує якомусь зразку, що знаходиться в прямій аналогії з біологічними циклами життя. Теорія ЖЦП на відміну від багатьох інших моделей дає можливість побачити динаміку підприємства, яка дає змогу робити висновки про своєчасність тих або інших управлінських рішень.

Проте необхідно відзначити, що моделі ЖЦП передбачають лише момент, коли закінчується один цикл і коли повинен розпочатися інший. Такі передбачення обґрунтовані на деяких теоретич-

них закономірностях, тоді як життєва практика таких закономірностей не передбачає. Дослідженню ЖЦП присвячені моделі: «Рушійні сили зростання» (А. Даунс, 1967 р.), «Управлінська участь» (Г. Ліппітт і У. Шмідт, 1967 р.), «Органічний еволюційний розвиток» (Б. Лівехуд, 1969 р.), «Стратегія і структура» (Б. Скотт, 1971 р.), «Етапи розвитку і кризи зростання організації» (Л. Грейнер, 1972 р.), «Ментальність членів організації» (У. Торберт, 1974 р.), «Функціональні проблеми» (Ф. Ліден, 1975 р.), «Організаційна структура» (Д. Кац і Р. Кан, 1978 р.), «Теорія життєвих циклів організації» (І. Адізес, 1979 р.), «Зовнішній соціальний контроль, структура роботи і відношення з навколишнім середовищем» (Дж. Кимберлі, 1979 р.), «Траєкторії розвитку організації» (Д. Міллер і П. Фрізен, 1983 р.), «Інтеграційна модель» (Р. Куїнн і До. Камерон, 1983 р.), «Модель життєвого циклу організації» (Е.М. Коротков, 2003 р.), «Життєві цикли організації» (Д. Лестер, Дж. Парнелл, А. Каррагер, 2003 р.), «Модель організаційного розвитку» (Ю.Д. Мироненко, А.Д. Тереханов, 2004 р.), «Життєвий шлях організації в бізнесі Із соціокультурної точки зору» (Є. Ємельянов і С. Поварніцина, 2006 р.), «Життєвий цикл підприємства» (Дж. Агароні, Х. Фальк, Н. Ієхуда, 2006 р.)

Ці моделі визначають серію стадій розвитку, через які підприємство проходить у часі. На відміну від еволюційних моделей циклу життя популяцій перехід між стадіями розвитку залежить не тільки від часу, але й від інших параметрів. Це означає, що можливі різні послідовності проходження стадій розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення й оцінка існуючого теоретико-методологічного та практичного досвіду основних напрямів розвитку моделей життєвого циклу, виявлення еволюційних біфуркаційних механізмів управління змінами на стадіях життєвого циклу популяцій підприємств.

Викладення основного матеріалу. Концепція життєвих циклів організації склалася в управлінській теорії в 60-ті роки XX в. Різні автори роблять акцент на різному складі унікальних характеристик кожної стадії їх моделі. Представлення підприємства як відкритої системи, що активно взаємодіє із зовнішнім середовищем, дало змогу припустити, що головні передумови успішної діяльності знаходяться не всередині підприємства, а поза ним.

Одна з найраніших моделей А. Даунса виникла на прикладі урядових комітетів. У цілому ця модель представляє розвиток урядових підприємств від установлення обґрунтованості їх існування до інновацій і розширення, а згодом до формалізації і контролю. А. Даунс запропонував три основні стадії зростання і розвитку підприємства: боротьба за автономію, стрімке зростання, уповільнення.

Дослідники Г. Ліппітт і У. Шмідт розробили одну з перших моделей життєвих циклів підприємства, що працює в приватному секторі, та запропонували три стадії розвитку підприємства: народження, юність, зрілість.

Ф. Ліден визнав, що на різних стадіях свого розвитку підприємства мають проблеми, що заважають нормальному функціонуванню, та запропонував чотири стадії розвитку підприємства.

Структура підприємства, на думку дослідників Д. Кац і Р. Кан, є відображенням змін, що відбуваються в підприємстві залежно від стадії її розвитку. Виходячи з цього, розглядаються три основні стадії розвитку підприємства: стадія простих систем, стійка стадія підприємства, стадія розробки структур.

Дж. Кимберлі стверджує, що перша розпізнавана стадія виникає ще до фактичного створення підприємства. На цій стадії відбувається вибудовування ресурсів і формування майбутньої ідеології. Все це призводить до переходу на другу стадію розвитку, що включає вибір «головних схем переміщення». Третя стадія включає формування ідентичності. На четвертій стадії правила стають жорсткішими, структура – формалізованою, підприємства – консервативніші і передбачливі у відповідь на тиск зовнішнього середовища.

Р. Куїнн і Д. Камерон запропонували узагальнювальний варіант моделі. Основний акцент розвитку вони роблять на ефективності діяльності підприємства і її критеріях на чотирьох стадіях.

Модель Д. Міллера і П. Фрізена [2; 3] визначає стадії розвитку через чотири параметри: стратегію, структуру, організаційне середовище і стиль ухвалення рішень. Основні стадії життєвого циклу організації включають: створення (народження), зростання, зрілість, занепад. Авторами розроблені критерії для визначення, на якій стадії розвитку перебуває організація, одним із них є рівень продажів.

Д. Лестер, Дж. Парнелл, А. Каррагер, розробили емпіричну шкалу для вимірювання стадій ЖЦП, за допомогою якої можна передбачити зміну характеристик організації під час переходу з однієї стадії життєвого циклу на іншу [4].

Ю.Д. Мироненко та А.К. Тереханов пропонують лінійну модель, виділяючи п'ять рівнів організаційного розвитку компанії, це: реалізована бізнес-ідея; структуризація (формалізація бізнес-структур і раціональне управління функціями); раціональне управління процесами (оптимізація процесів бізнесу); раціональне управління потенціалом компанії; раціональне управління нематеріальними активами підприємства [5]. Проте ця модель описує розвиток системи управління, а не організації в цілому.

Є. Ємельянов і С. Поварніцина виділяють чотири макроетапи життєвого циклу організаційного розвитку, для кожного з яких характерна певна система взаємостосунків між співробітни-

ками, організацією і зовнішнім середовищем [6]: тусовка, механізація, внутрішнє підприємництво, управління якістю.

У дослідженні Дж. Агароні, Х. Фалька і Н. Ієхуди з посиланням на підхід, що склався в рамках теорії життєвого циклу підприємства, виділено чотири основні стадії розвитку. При цьому наголошується, що головні відмінності в тенденціях розвитку підприємства на різних стадіях полягають у таких характеристиках, як ступінь невизначеності, з якою стикається компанія, структура активів і наявність можливостей для здійснення інвестицій [7].

І. Адізес припустив, що динаміка організаційного розвитку подібно до функціонування більшості фізичних, біологічних і соціальних систем носить циклічний характер. Цю ідею він заклав в основу теорії життєвих циклів організації [8]. Модель І. Адізеса є еволюційною, розглядає вказаний процес як якийсь аналог процесів у розвитку біологічного організму. Процес представляється як природний, поетапний і запрограмований, такий, що передбачає неминуче і поетапне проходження підприємства в ході розвитку низки обов'язкових стадій. Згідно з моделлю І. Адізеса, у процесі життєдіяльності організації можна виділити дев'ять закономірних послідовних етапів: виходжування, дитинство, юність, розквіт, стабілізація, аристократизм, рання бюрократизація, пізня бюрократизація, ліквідація.

Модель Л. Грейнера [9; 10] ґрунтується на одному з основних постулатів еволюційної теорії. У ній представлений розвиток системи керування компанією у вигляді декількох послідовних стадій стабільності й криз між ними. При цьому кожній фазі зіставлені відмінні риси криз і напрями пошуку рішень щодо подолання недоліків кожного етапу.

Л. Грейнер послідовно виділяє п'ять стадій еволюції і революції на життєвому шляху популяції: зростання через креативність, зростання через директивне керівництво, зростання через делегування, зростання через координацію, зростання через співпрацю.

Еволюційне моделювання життєвого циклу популяцій підприємств у фазовому просторі дає змогу виявити еволюційні області стійкості (атрактори), визначити тип поводження, виявити еволюційні області кризи – біфуркації, в яких подальший розвиток системи прогнозувати складно, розрахувати параметри впливу для переходу системи з одного стійкого стану в інший (від одного атрактора до іншого) тощо.

Графічна інтерпретація стадій життєвого циклу популяцій підприємств за еволюційною траєкторією у фазовому просторі представлена на рис. 1.

У представленому тривимірному фазовому портреті життєвий цикл повторює траєкторію еволюції співтовариств популяцій рослин, емпірично отриману біологом Дж. Граймом у припущенні про існування трьох основних типів екологічних стратегій поводження (відповідних реакцій рослин на зміни зовнішнього середовища) та «моделі життєвого циклу організації» (Е.М. Коротков, 2003 р.). На нашу думку, стадії розвитку ЖЦП проходять у біфуркаційних періодах та циклах.

Згідно з принципами самоорганізації, структура соціально-економічної системи першою набуває змін у точці біфуркації, за нею відбуваються зміни

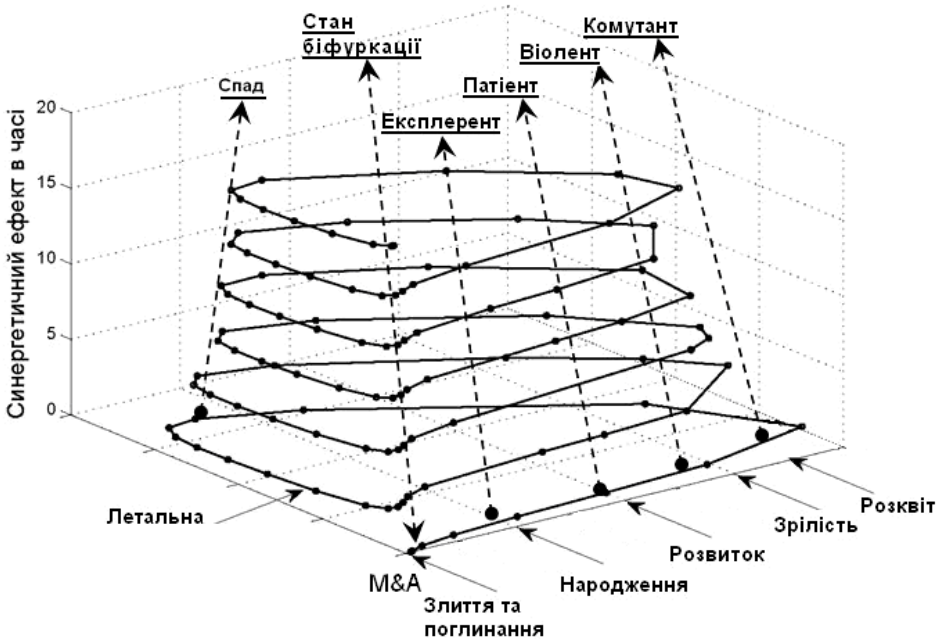

Рис. 1. Тривимірний фазовий портрет життєвого циклу розвитку популяції підприємства

Джерело: розроблено автором

зв'язків елементів системи, їх функціонування та поведінки в цілому. В еволюційний добіфуркаційний період розвитку структура національного господарства забезпечує стабільність популяції, стійкість, гасячи флуктуації, що виникають усередині і походять із зовнішнього середовища.

У добіфуркаційний період, або період системної стійкості, працюють адаптаційні механізми зміни внутрішнього системного порядку, коли організаційні дії сильніші за самоорганізацію. Вплив організації і самоорганізації на збереження внутрішньої стабільності може варіюватися залежно від різних причин. Соціальні зміни носитимуть локальний характер і не торкаються загальносистемних параметрів. Основні механізми, що реалізовують зміни, – адаптивні механізми негативного зворотного зв'язку.

Перша стадія добіфуркаційного періоду є експлерентною. (від лат. *expleo* – наповнювати) для рослин низької потужності, але які здатні швидко захоплювати вільні ресурси у стабільних місцепроживаннях у період, коли ресурси виявляються тимчасово незатребуваними іншими видами.

Експлерент – фірма-новатор, що свідомо йде на великий ризик, при цьому отримання максимального прибутку від продажу нових товарів і технологій залежить від обдарованості інтелектуалів, що працюють у фірмі, та їх незвичайних, плідних ідей. Стадія характеризується народженням підприємства і формуванням його первинної структури.

Самоорганізація системи на першій стадії добіфуркаційного періоду пов'язана зі здатністю до самовідтворення та відновлення втрачених елементів та підсистем, тобто до аутопойєзису. Аутопойєзис, притаманний природним та біологічним системам, також проявляється в системах соціально-економічних, оскільки ядром цих систем є людина.

Друга стадія добіфуркаційного періоду – патієнтна (від лат. *patiens* – терплячий): рослини перемагають у боротьбі за існування завдяки своїй витривалості. Л.Г. Раменський (1938 р.), якому належить термін, образно називав їх «верблюдами рослинного світу». Триваюче збільшення щільності популяції фірм настільки обмежує доступність ресурсу, що на перший план виходить ефективність його використання – стрес-толерантна стратегія. Перехід від однієї стратегії поводження фірм на певному ринку в іншій відбувається поступово, тому реально спостерігаються змішані (вторинні) типи стратегій, підприємство завойовує який-небудь сегмент ринку, зміцнює свої ринкові позиції, виробляє конкурентні стратегії стає «гравцем на нішах».

Третя стадія добіфуркаційного періоду розвитку підприємства – віолентна (від. лат. *violent* – шалений). Віолент – рослина з особливим типом стратегії поведінки, що вимагає для свого розвитку стабільних умов середовища, багатого ресурсами, яка відрізняються низькою продуктивністю і високою конкурентною здатністю. У цей період підприємство досягає зрілого стану, стійкого положення на ринку. Конкурентоспроможність його висока, воно відчуває себе упевнено. Це етап вироблення структури. Підприємство збільшує випуск продукції і розширює ринок надання послуг. Керівники виявляють нові можливості розвитку. Структура підприємства стає більш комплексною і відпрацьованою. Механізм ухвалення рішень децентралізований.

Перша стадія біфуркаційного періоду – комутант (від. лат. *commutator* – пристосовний). Вона є станом підприємства в період занепаду, старіння, коли найбільш значущі параметри життєдіяльності помітно погіршуються, а розвиток, що розуміється як подальше вдосконалення, втрачає сенс, заходить у безвихідь. На цій стадії доцільно змінити стратегію розвитку підприємства. У результаті конкуренції, ринку підприємство, що скорочується, стикається із зменшенням попиту на свою продукцію або послуги. Керівники шукають шляхи утримання ринків і використання нових можливостей. Збільшується потреба в працівниках, особливо найбільш цінних спеціальностей. Число конфліктів нерідко збільшується. До керівництва приходять нові люди, що роблять спроби стримати тенденцію до занепаду. Механізм вироблення й ухвалення рішень централізований.

Друга стадія біфуркаційного періоду – дестру́кція. Вона характеризується деструктуризацією підприємства, припиненням його існування в колишньому вигляді. Частина підприємств популяції розпадаються у зв'язку з неможливістю їх ефективного функціонування, на частині підприємств відбуваються процеси M&A, диверсифікація з глибокою зміною профілю діяльності і повною або частковою заміною колишніх технологічних процесів, а також зміною персоналу. Остання стадія не обов'язково повинна завершуватися ліквідацією організації, за можливе вважається її відродження або перетворення (розквіт).

У точці біфуркації відбувається перехід системи від області тяжіння одного атрактора до іншого. Атрактором може бути і стан нової рівноваги. Спектр можливих аттракторів, а отже, і спектр можливих нових станів (нових громадських порядків), задається глибинною суттю соціальної системи, а вибір одного з можливих варіантів пов'язаний із випадковою флуктуацією (незначних подій, соціальних дій окремих людей). У міру віддалення від точки біфуркації деякі популяції починають нарощувати організаційний каркас, виникають зразки нової структури. Атрактівні структури, задаючи порядок-самоорганізації, знайшовши організаційну опору, продовжують існувати, доки через зовнішні і внутрішні зміни параметрів, що управляють, а разом із ними й ентропійні показники, знову не досягнуть граничних станів. Такий сценарій розвитку динаміки популяцій підприємств уважаємо циклічним.

Перша стадія після біфуркаційного періоду, або періоду виникнення впорядкованості, коли виникаючий порядок носить характер самоорганізації, виникає в результаті спонтанного дрейфу популяції до нового атрактивного стану.

Популяція знаходиться у стадії становлення, формується новий ЖЦП. Розвиваються процеси попереднього етапу можливого злиття та поглинання M&A (англ. *Mergers & Acquisitions*), формується нова місія підприємства. Одним з основних мотивів M&A є прагнення отримати синергетичний ефект. У цьому разі він виявляється в нарощуванні вартості активів, розуміючи під цим здатність створювати вартість, яка перевищує сепаративну вартість компанії, що поглинається, за рахунок використання активів обох компаній.

Будь-яка з описаних можливостей реалізується проходженням популяції через точку біфуркації, спричиненої флуктуаціями, в якій система набуває нестійкості. Точка біфуркації являє собою переломний, критичний момент у розвитку популяції, в якому вона здійснює вибір шляху, це точка розгалуження варіантів подальшого розвитку.

Синергетичний ефект нелінійних взаємодій сприяє накопиченню нових властивостей популяції, які підсилюють певні процеси, що під впливом флуктуацій починають діяти і визначають траєкторію змін. Характер поведінки популяції зумовлює реалізацію більшою мірою стійких форм розвитку. Згідно із цим, менш життєздатні форми розвитку схильні до руйнації.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, еволюція життєвого циклу популяцій підприємств відповідає таким основним принципам.

1) Ефект синергії свідчить, що властивості і можливості організації як єдиного цілого перевищують суму властивостей і можливостей її окремих елементів, що обумовлено їх взаємодоповненням, взаємопідтримкою, взаємовпливом. У результаті еволюції збільшуються потенційні можливості елементів та потенціалу підприємства в цілому.

2) Еволюційність полягає в тому, що будь-яке підприємство в рамках свого життєвого циклу послідовно проходить стадії добіфуркаційного, біфуркаційного, післябіфуркаційного періодів. Завдання керівництва полягає в максимальному продовженні першої, відстрочення другої, і скороченні третьої фаз.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Далайін Б.О.А., Іванченко Г.Ф. Еволюційна теорія та проблеми моделювання процесів управління підприємством / Б.О.А. Далайін, Г.Ф. Іванченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – Вип. 8. – Ч. 3. – С. 224–228.

2. Miller D. Organizations : A Quantum View / D. Miller, P. Friesen, H. Mintzberg. – Prentice Hall, 1984. – P. 68–86.

3. Miller D. A Longitudinal Study of the Corporate Life Cycle / D. Miller, P. Friesen // Management Science. – 1984. – Vol. 30. – № 10. – P. 1161–1183.

4. Lester D. L. Organizational Life Cycle : A Five-Stage Empirical Scale / D. L. Lester, J. A. Parnell, A. Carraher // The International of Organizational Analysis. – 2003. –Vol. 11. – № 4. – P. 339–354.

5. Мироненко Ю.Д. Роль стратегического управления компанией в ее организационном развитии / Ю.Д. Мироненко, А.К. Тереханов // Корпоративные системы. – 2004. – № 5. – С. 5–11.

6. Емельянов Е.Н. Жизненный цикл организационного развития / Е.Н. Емельянов, С.Е. Поварницына // Организационное развитие. – 2006. – № 2. – С. 16.

7. Жизненный цикл малого предприятия / Г. Ермилова, А. Закускина, А. Литвак [и др.] ; под общ. ред. А.А. Шамрая. – М. : Либеральная миссия, 2010. – 244 с.

8. Адизес И. Управление жизненным циклом корпорации / И. Адизес ; пер. с англ. под науч. ред. А.Г. Сеферяна. – СПб. : Питер, 2007. – 384 с.

9. Грейнер Л. Эволюция и революция в процессе роста организаций / Л. Грейнер // Вестник С.-Петерб. ун-та. Серия 8: Менеджмент. – 2002. – № 4. – С. 76–92.

10. Grainer L. Evolution and Revolution as Organizations Grow / L. Grainer // Harvard Business Review. – 1998. – May-June. – P. 58.

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ СУЧАСНИХ КОРПОРАТИВНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИХ СИСТЕМ У ДІЯЛЬНОСТІ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ КОМПАНІЇ

EFFICIENCY ESTIMATION OF MODERN CORPORATE INFORMATION-ANALYTICAL SYSTEMS IN TELECOMMUNICATION COMPANY'S ACTIVITY

УДК 33.65

Васильєва Т.П.
студентка
Одеський національний політехнічний університет
Клепікова О.А.
к.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій
Одеський національний політехнічний університет

У статті розглянуто сучасні корпоративні інформаційно-аналітичні системи на прикладі OSS/BSS-рішень. Побудовано імітаційну модель для оцінки економічної ефективності основних показників діяльності телекомунікаційної компанії. Проаналізовано діяльність корпоративних інформаційно-аналітичних систем (OSS/BSS) для забезпечення зростання і стійкості, управління ініціативами виходу на ринок і збільшення доходу телекомунікаційної компанії.
Ключові слова: *OSS/BSS-рішення, телекомунікаційна компанія, корпоративна інформаційно-аналітична система, імітаційна модель.*

В статье рассмотрены современные корпоративные информационно-аналитические системы на примере OSS/BSS-решений. Построена имитационная модель для оценки экономической эффективности основных показателей деятельности телекоммуникационной компании. Проанализирована деятельность корпоративных информационно-аналитических систем (OSS/BSS) для обеспечения роста и устойчивости, управления инициативами выхода на рынок и увеличения дохода телекоммуникационной компании.
Ключевые слова: *OSS/BSS-решения, телекоммуникационная компания, корпоративная информационно-аналитическая система, имитационная модель.*

The article discusses modern corporate information-analytical systems on the example of OSS/BSS-solutions. There was built simulation model to evaluate the economic efficiency of basic indicators of telecommunication company's activity. The activity of corporate information-analytical systems (OSS/BSS) was analyzed to enable growth and sustainability, manage initiatives for entrance to the market and increase the income of telecommunication company.
Key words: *OSS/BSS-solutions, telecommunication company, corporate information-analytical system, simulation model.*

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій виникає необхідність використання прогресивних інформаційно-аналітичних систем підтримки прийняття управлінських рішень, потужних інформаційних ресурсних центрів, комплексних систем обробки й аналізу. В останні роки ринок рішень класу OSS/BSS у світі розвивається дуже швидкими темпами. І якщо всього кілька років тому вітчизняні оператори зв'язку і провайдери послуг із певною часткою обережності відносились до питання про запровадження у свою інфраструктуру систем підтримки бізнесу й операційної діяльності, то сьогодні більшість розуміє, що без подібних систем компанія навряд чи зможе вийти переможцем у жорсткій конкурентній боротьбі на сучасному ринку інфокомунікаційних послуг. Відреагувавши на швидке зростання попиту, свої IT-рішення в області систем OSS і BSS пропонують десятки різноманітних компаній починаючи від транснаціональних корпорацій і закінчуючи невеликими компаніями, що займаються вузьким колом завдань [3, с. 259].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням аналізу та дослідження сучасних корпоративних інформаційно-аналітичних систем присвячено роботи науковців: Г.Г. Асєєва, Є.П. Бочарова, В.В. Євдокимова, Ф.Ф. Бутинця, В.П. Завгороднього, В.Б. Лібермана та ін.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасних корпоративних інформаційно-аналітичних систем на прикладі OSS/BSS-рішень, побудова імітаційної моделі для оцінки економічної ефективності діяльності типової телекомунікаційної компанії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У цілому OSS/BSS-рішення призначені для комплексної автоматизації операційної діяльності телекомунікаційних компаній у рамках бізнес-процесів, послуг і функцій управління. Виділяють два типи систем:

– OSS (системи підтримки експлуатації) – системи, що відповідають за взаємодію з телекомунікаційним середовищем: мережами електрозв'язку, комутаційним обладнанням, АТС, апаратними комплексами забезпечення зв'язку, призначеними для підтримки експлуатації телекомунікаційних систем підприємства зв'язку;

– BSS (системи підтримки бізнесу) – системи, що забезпечують підтримку ділових процесів телекомунікаційних операторів, передусім направлених на взаємодію з абонентами.

Сучасні OSS/BSS-системи містять безліч модулів (класів) і підсистем, спрямованих на вирішення різних бізнес-завдань. Поєднання різних класів із корпоративними інформаційними системами (CRM, HelpDesk, ERP) забезпечує необхідну функціональність для вирішення конкретних питань.

OSS об'єднує декілька підкласів систем:

– модуль Fraud Management, що забезпечує виявлення, запобігання і захист від несанкціонованого доступу до ресурсів оператора на основі проведеного аналізу;

– модуль Fault Management & Trouble Ticketing, який дає змогу ефективно управляти планами робіт щодо усунення несправностей, а також оптимізувати роботу персоналу. За оцінками експертів, упровадження систем такого класу дає змогу істотно зменшити Total Cost Ownership (сукупну вартість володіння).

Крім перерахованих класів, у сучасну OSS/BSS-систему входить безліч інших модулів: рішення для управління інвентаризацією (Inventory Management), що дають змогу автоматизувати планування поповнення запасів і забезпечити наочність, строгий контроль та облік однойменних ресурсів телекомунікаційної компанії; рішення для управління продуктивністю (Performance Management), призначені для оптимізації роботи телекомунікаційної мережі; рішення SIEM (Security Information and Event Management), що забезпечують збір та обробку даних від засобів інформаційної безпеки, а також низка інших систем. Окрім того, в OSS/BSS-рішеннях є модулі для управління замовленнями (Order Management), а також аналітичні класи для планування і розвитку послуг (Network & Service Provisioning Management) і широко відомі WorkFlow-системи, призначені для управління територіально-розподіленими командами співробітників. Засоби WorkFlow Management забезпечують також моніторинг і складання аналітичних звітів у режимі реального часу. Системи OSS, як правило, взаємодіють із різного роду аналітичними рішеннями класу, наприклад Business Intelligence, для того щоб дати зведену картину того, як функціонування IT або телекому позначається на конкретному бізнес-процесі. BSS-рішення включають [1, с. 230]:

– білінгові системи;

– системи агрегації білінгових даних (Customer Care Back Office);

– системи розрахунку дилерських комісій;

– системи електронної комерції;

– інтеграційні платформи (Сервісну шину підприємства);

– планування ресурсів підприємств (ERP);

– управління відносинами з клієнтами (CRM);

– управління бізнес-процесами (BPM);

– каталог сервісів;

– B2B-портал.

Ці рішення показують, що саме необхідно змінити в інфраструктурі, щоб оптимізувати діяльність підприємства, і допомагають оцінити, наскільки якісні послуги надані кінцевому споживачу.

Ринок постачальників OSS/BSS-систем досить динамічний, на ньому присутня безліч гравців. Це як IT-гіганти (Hewlett-Packard, IBM), так і компанії, що спеціалізуються винятково на цьому ринку. За оцінками аналітиків, найбільш поширені OSS/BSS-рішення таких виробників: Hewlett Packard, Alcatel-Lucent, IBM (Tivoli), Amdocs (Cramer), Comarch, Oracle (MetaSolv), NetCracker Technology, Асоціація CBOSS, SITRONICS (FORIS NG), Agilent Technologies, Naumen, Telecordia та ін. Проте для багатьох найбільших IT-компаній рішення цього класу не є пріоритетним напрямом ведення бізнесу, вони орієнтовані передусім на його диверсифікацію і надання замовнику найбільш повного спектра послуг. Нерідко подібні системи тісно інтегровані з іншими продуктами постачальника і мають суттєві обмеження щодо функціональності в разі, коли потрібна тонка настройка для вирішення індивідуальних завдань. Водночас невеликі компанії пропонують продукти зі значно ширшими можливостями щодо індивідуальної настройки і володіють істотно меншою вартістю, ніж рішення всесвітньо відомих виробників [6].

Кожного року компанія Gartner, що займається консалтингом і дослідженнями винятково

Рис. 1. «Магічний квадрант» OSS-систем [5]

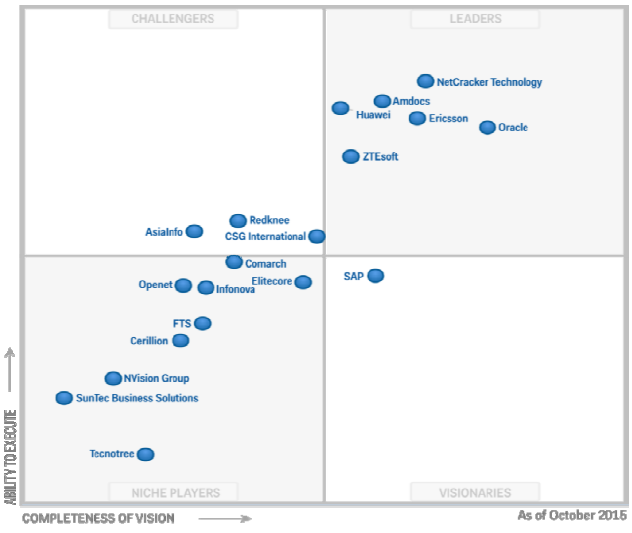

Рис. 2. «Магічний квадрант» інтегрованих систем управління доходами і взаємозв'язками з клієнтами [4]

в IT-сфері, створює «магічні квадранти», що відображають стан гравців на ринку. У рейтингу вказуються дві лінійні шкали: повнота бачення (completeness of vision) і здатність реалізації (ability to execute). З урахуванням цих критеріїв вендорів поділяють на чотири групи. Належність до групи лідерів, за визначенням Gartner, указує на те, що компанія володіє високою рентабельністю, демонструє зростання прибутку, присутня на більшості великих ринків і пропонує передові функціональні можливості, дотримуючись основних принципів і нових тенденцій на ринку. Нижче зображений рейтинг IT-компаній за 2015 р. у номінаціях [4; 5]:

1) «Системи підтримки операцій» (OSS), які включають у себе комплексні рішення з обліку ресурсів, управління замовленнями і каталогом, системи надання та активації послуг абонентам, забезпечення якості обслуговування (рис. 1);

2) «Інтегровані системи управління доходами і взаємозв'язками з клієнтами», що охоплюють білінгові системи, управління платежами і тарифікацією, системи самообслуговування і підтримки клієнтів, а також аналітику (рис. 2).

Одним із головних джерел інформації для формування квадрантів є ґрунтовні клієнтські відгуки про результати реалізованих проектів. Компанії, які впроваджують OSS/BSS-системи, беруть на себе велику відповідальність, адже, вони, налаштовуючи процеси, безпосередньо зачіпають прибуток оператора зв'язку: одна помилка в системі (швидкість оформлення нових заявок на підключення Інтернету, точність розташування кабельної інфраструктури, доступність інженера для виїзду до абонента) – і замовник отримує мільйонний збиток.

Окрім вибору постачальника, велике значення має вибір системного інтегратора, що реалізує проект у компанії. Впровадження OSS/BSS – досить складний і ресурсномісткий процес, що вимагає, крім істотних капіталовкладень, ще й обов'язкового навчання персоналу. До того ж варто відзначити, що ефект від упровадження OSS/BSS, як і під час використання ERP-системи, проявляється лише в середньо- і довгостроковій перспективах.

Єдиною константою в телекомунікаційній галузі є попит клієнта на послуги за найбільш конкурентоспроможними цінами. Крім того, гравці галузі змушені зосереджуватися на постійних технологічних інноваціях, тоді як нові учасники ринку ще більше ускладнюють його динаміку. Всі ці проблеми вимагають кращої оптимізації активів.

Для дослідження та аналізу впливу від упровадження корпоративних інформаційно-аналітичних систем на економічні показники телекомунікаційної компанії на прикладі OSS/BSS була побудована імітаційна модель (рис. 3).

Імітаційна модель дає змогу:

– проводити експерименти з моделями складних систем, досліджувати їх у часі;

– відповісти на запитання, які виникають на початкових стадіях проектування систем, уникнувши застосування методу спроб і помилок, пов'язаного зі значними витратами;

– прогнозувати поведінку системи в майбутньому, екстраполюючи на моделі результати випробувань;

– заздалегідь створювати для користувачів стандартні підпрограми, що можуть використовуватися в будь-якій імітаційній моделі [2 с. 226; 7, с. 183].

Вихідними даними моделі є:

– зростання долі нових послуг (графічна функція);

– доля конкурентів (графічна функція);

– відсоток змінних (30%) та постійних (15%) витрат.

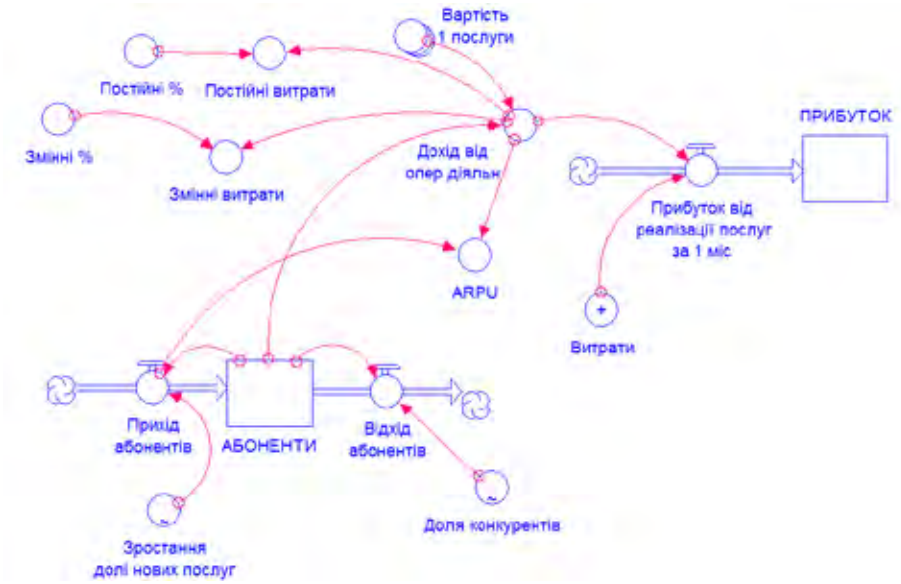

Рис. 3. Імітаційна модель з основними економічними показниками

Таблиця 2

Основні економічні показники компанії

Months	Дохід від опер. діяльн.	ARPU	Прибуток від реалізації	Витрати	ПРИБУТОК
Initial	1140000,00	4,75		513000,00	0,00
1	2269740,00	2375,00	627000,00	1021383,00	627000,00
2	2228884,68	1583,33	1248357,00	1002998,11	1875357,00
3	2179849,22	1187,50	1225886,57	980932,15	3101243,57
4	2155870,88	950,00	1198917,07	970141,89	4300160,64
5	2117065,20	791,67	1185728,98	952679,34	5485889,62
6	2087426,29	678,57	1164385,86	939341,83	6650275,48
7	2081164,01	593,75	1148084,46	936523,80	7798359,94
8	2087407,50	527,78	1144640,20	939333,38	8943000,15
9	2089494,81	791,67	1148074,13	940272,71	10091074,27
10	2083226,42	1187,50	1149222,20	937451,89	11240296,47
11	2064477,39	2375,00	1145774,53	929014,82	12386071,00
12	2035574,70	678,57	1135462,56	916008,62	13521533,57

Основними змінними в моделі є:

– дохід від операційної діяльності;

– ARPU (середня виручка одного користувача);

– витрати (сума постійних та змінних);

– прибуток від реалізації послуг за один місяць;

– прибуток (загальний).

Результати прогону моделі зображені в табл. 1, 2. Період моделювання становить 12 місяців.

Таблиця 1

Динаміка поведінки абонентів телекомунікаційної компанії

Months	Прихід абонентів	Абоненти	Відхід абонентів
1	20020,00	39820,00	200,00
2	79,64	39103,24	796,40
3	117,31	38242,97	977,58
4	152,97	37822,30	673,64
5	189,11	37141,49	869,91
6	222,85	36621,51	742,83
7	256,35	36611,65	386,22
8	292,09	36621,18	182,56
9	329,59	36657,81	292,97
10	219,95	36547,83	329,92
11	146,19	36218,90	475,12
12	72,44	35711,84	579,50

Висновки з проведеного дослідження. Корпоративні інформаційно-аналітичні системи (OSS/BSS) забезпечують зростання і стійкість, щоб допомогти постачальникам послуг управляти ініціативами виходу на ринок і збільшити дохід. Такі рішення дають змогу розширювати пакет послуг, забезпечують експлуатаційну ефективність і маневреність для провайдерів телекомунікаційних послуг. Незважаючи на всі перераховані складності і на те, що OSS/BSS-система не приносить безпосереднього доходу, її спрямованість на більш ефективну експлуатацію телекомунікаційних мереж призводить до мінімізації витрат. Також OSS/BSS-системи дають змогу мінімізувати витрати на експлуатацію мережі за рахунок використання хмарних технологій із Big Data і водночас зберегти показник ARPU. Підвищення значення ARPU можливе за рахунок продажу додаткових послуг оператора зв'язку конкретним абонентам та за рахунок використання різноманітних каналів просування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Євдокимов В.В. Корпоративні інформаційні системи: проблеми впровадження та аналіз ефективності / В.В. Євдокимов // Наукові праці КНТУ. − 2009. – № 16. − С. 227–235.

2. Клепікова О.А. Комплексний підхід до тестування імітаційних моделей складних економічних систем / О.А. Клепікова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – Вип. 5(4). – С. 224–228.

3. Клепікова О.А. Сучасні технології моделювання бізнес-процесів підприємства / О.А. Клепікова // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія «Економічна». – 2014. – № 4 – С. 257–263.

4. Magic Quadrant for Integrated Revenue and Customer Management for CSPs [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.gartner.com/doc/3152918/magic-quadrant-integrated-revenue-customer.

5. Magic Quadrant for Operations Support Systems [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.gartner.com/doc/3153824/magic-quadrant-operations-support-systems

6. Связь:OSS/BSS – следующая остановка после биллинга и CRM [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.cnews.ru/articles/svyaz_ossbss__sleduyushchaya_ostanovka.

7. Соколовська З.М. Прикладні моделі системної динаміки : [монографія] / З.М. Соколовська, О.А. Клепікова. – Одеса : Астропринт, 2015. – 308 с.

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ВАГОВИХ КОЕФІЦІЄНТІВ ІНТЕГРАЛЬНИХ ІНДЕКСІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

APPROACHES TO DEFINITION THE WEIGHTS INTEGRAL INDICES OF ECONOMIC SECURITY OF THE NATIONAL ECONOMY

УДК 303.725.23; 338.24.

Тимошенко О.В.
к.е.н., доцент, докторант
Національна академія управління
Коцюбівська К.І.
к.т.н, доцент кафедри
комп'ютерних наук
Київський національний університет
культури і мистецтв

У статті розглянуто основні науково-практичні підходи до визна чення вагових коефіцієнтів, що характеризують складні економічні системи і використовуються для визначення агрегованих індексів, зокрема в задачах оцінювання економічної безпеки національної економіки. Обґрунтовано основні позитивні наслідки та недоліки використання методу головних компонент та методу експертного опитування під час знаходження вагових індексів економічної безпеки.
Ключові слова: *інтегральний індекс, економічна безпека національної економіки, метод головних компонент, експертний метод, вагові коефіцієнти.*

В статье рассмотрены основные научно-практические подходы к определению весовых коэффициентов, которые характеризуют сложные экономические системы и используются для определения агрегированных индексов, в том числе в задачах оценивания экономической безопасности национальной экономики. Обоснованы основные позитивные и отрицательные последствия использования метода главных компонент и метода экспертных оценок при расчете весовых индексов экономической безопасности.
Ключевые слова: *интегральный индекс, экономическая безопасность национальной экономики, метод главных компонент, экспертный метод, весовые коэффициенты.*

The article describes the main theoretical and practical approaches to determining the weighting factors which characterize the complex economic system and are used to determine the aggregate indices, including the problems of estimation of economic security of the national economy. The author substantiated the main positive and negative consequences of the use of principal component analysis and a method of expert estimations in calculating the weight of economic security indices.
Key words: *integral index of economic security of the national economy, the principal component analysis, expert method, weights.*

Постановка проблеми. Економічна безпека національної економіки як невід'ємна складова частина національної безпеки має досить розгалужену структуру [1], і водночас її можна розглядати як достатньо замкнену систему, яка має свою внутрішню та вертикальну будову. Багатогранність категорії «економічна безпека національної економіки» обумовлює підвищений інтерес і різноманітність науково-методичних підходів до оцінювання її інтегрального рівня в цілому та в розрізі основних функціональних складників, які в підсумку направлені адекватно ідентифікувати її стан та виявити найбільш вагомі фактори впливу з метою розробки ефективних регуляторних засад її зміцнення.

Під час знаходження агрегованого індексу економічної безпеки національної економіки, який характеризується сукупністю первинних показників, постає завдання формування вагових коефіцієнтів впливовості, оскільки функціональні складники не завжди мають однакову значимість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади оцінювання рівня економічної безпеки національної економіки широко актуалізуються в наукових роботах відомих учених-економістів, таких як: А. Абалкін, О. Власюк, В. Геєць, В. Горбулін, М. Єрмошенко, В. Мунтіян, С. Пирожков, А. Сухоруков, Ю. Харазішвілі, О. Черняк, Н. Юрків та ін. Економіко-математичні методи оцінювання рівня економічної безпеки, зокрема науково-практичні підходи до визначення вагових коефіцієнтів первинних показників із подальшою верифікацією їх на інтегральний індекс, висвітлені такими вченими, як: І. Башинська, Р. Волощук, Б. Грабовецький, Д. Корнілов, Т. Котенко, Е. Крупнова, М. Медиковський, Д. Митяков.

Незважаючи на наявність значного масиву теоретико-методологічних і практичних напрацювань, проблематика оцінювання рівня економічної безпеки в контексті обґрунтованого підходу до розрахунку вагових коефіцієнтів потребує подальших досліджень з урахуванням нової економічної реальності.

Постановка завдання. Метою роботи є аналіз та систематизація науково-практичних підходів до визначення вагових коефіцієнтів первинних показників із подальшою верифікацією їх на інтегральний індекс економічної безпеки національної економіки для визначення найефективнішого методу для конкретної задачі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процедура визначення вагових коефіцієнтів може здійснюватися як із використанням об'єктивних методів (переважно економіко-математичних та статистичних), так і за суб'єктивним методом (експертного опитування), кожен з яких має свої переваги та суттєві недоліки [2]. Проаналізуємо особливості застосування основних підходів до визначення вагових коефіцієнтів інтегральних індексів економічної безпеки національної економіки.

Так, серед якісних методів дослідження особливу увагу заслуговують експертні методи, в основі яких лежить використання думки фахівця (експерта) [3] й які визначаються відносно нескладною технологією проведення та багатоваріант-

ністю сфери застосування. Використання експертів як джерел інформації про майбутній розвиток досліджуваного процесу ґрунтується на гіпотезі наявності бодай у частині провідних спеціалістів конкретної області глибоких і професійних знань щодо шляхів розв'язання досліджуваної проблематики [4]. Даний метод заснований на частковому інтуїтивному припущенні розвитку досліджуваних питань без їх конкретної формалізації, що дає можливість формувати наближені кількісні оцінки.

Алгоритм проведення експертного опитування та обробки результатів експертизи повинен містити такі невід'ємні кроки:

- постановка завдання, окреслення мети дослідження та її логічне формулювання;
- встановлення відповідальної особи та координатора проведення експертизи;
- встановлення групи експертів із числа провідних та компетентних фахівців у галузі дослідження та поставлених завдань;
- розробка анкети з чітко окресленим колом питань та варіантами відповідей як за пріоритетністю, так і за бальною шкалою;
- економіко-статистична обробка експертного опитування (при цьому експертиза може бути проведена у декілька етапів);
- аналіз результатів експертних оцінок та достовірність проведення анкетування.

У контексті поставленого автором завдання основною метою проведення експертного опитування є встановлення вагових коефіцієнтів першого та другого порядків для інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки національного економіки. Чіткість окресленого завдання є неодмінною умовою успішного проведення експертизи.

У межах даного дослідження проблема відбору експертів займала найбільший обсяг часу, оскільки якість і достовірність результатів експертного анкетування залежить від компетентності та фаховості представників експертної групи, крім того, важливим завданням є досягнення узгодженості думок експертів. Найбільш простою є методика оцінки відносних коефіцієнтів компетентності за результатами висловлювань спеціалістів про склад експертної групи. Під час використання такої методики низка спеціалістів пропонують висловити свою думку про залучення експертів у групу для вирішення певної проблеми. Після проведення декількох етапів такого опитування можна скласти повний список кандидатів в експерти. За результатами проведеного опитування складають матрицю, елементами якої є змінні $x_{i,j}$. Причому $x_{i,j} = 1$, якщо j-й експерт назвав і-го експерта та $x_{i,j} = 0$, якщо j-й експерт не назвав і-го експерта. Причому кожен експерт може включати або не включати себе в експертну групу. За даними матриці обчислюються коефіцієнти компетентності як відносна вага експертів:

$$k_i = \frac{\sum_{j=1}^{m} x_{ij}}{\sum_{i=1}^{m}\sum_{j=1}^{m} x_{ij}} \qquad \left(i = \overline{1,m}\right), \tag{1}$$

де k_i – коефіцієнт компетентності і-го експерта, m – кількість експертів (розмірність матриці).

Коефіцієнти компетентності нормовані, тому їх сума дорівнює 1. Зміст коефіцієнтів компетентності, обчислених за даними таблиці $\|x_{i,j}\|$, полягає в тому, що обчислюється кількість голосів, відданих за і-го експерта, та ділиться на загальну суму всіх голосів [5].

Ураховуючи окреслену складність формування експертної групи, на першому етапі експертизи координатором було залучено понад 200 потенційних фахівців-експертів (методом «сніжної грудки»), тоді як на другому етапі опитування до експертної групи увійшли тільки 30 (не погоджувалися давати відповіді за відсутності часу, за недостатнього рівня професіоналізму в даній проблематиці тощо), які становили репрезентативну вибіркову сукупність. Для кожного експерта прораховувався рівень компетентності на основні таких критеріїв: освіта (кандидат наук – 3 бали, доктор наук – 4 бали, доктор наук, професор – 5 балів); фаховість у сфері економічної безпеки національної економіки (є спеціалістом – 3 бали, опосередковано – 2 бали); досвід роботи у подібних експертизах (брав участь – 3 бали, не брав участь – 0 балів). При цьому максимально можлива сума балів дорівнювала 11, за цих обставин експерт отримував компетентність на рівні 1.

Анкета експертного опитування повинна містити коло окреслених питань, які повинні бути складені за певною структурно-логічною схемою та алгоритмом від складних до простих, від широких до вузьких. Для встановлення вагових коефіцієнтів оцінювання інтегрального рівня економічної безпеки та її функціональних складників експертам було запропонованого дати відповіді на такі питання:

- проранжуйте за мірою пріоритетності важливість впливу окремих функціональних складників на інтегральний показник економічної безпеки держави від 1 до 9 (1 – даний показник має найменший вплив; 9 – пріоритетність у контексті впливу даного показника на економічну безпеку максимальна);
- проаналізуйте за попереднім методом (мірою пріоритетності) вплив функціональних складників на макроекономічний (фінансовий, продовольчий, зовнішньоекономічний, інвестиційно-інноваційний, енергетичний, виробничий, соціально-демографічний, екологічний) складник інтегрального показника економічної безпеки держави (1 – даний показник має найменший вплив; 9–20 – пріоритетність максимальна).

Існують такі методи обробки експертних опитувань: метод, що базується на основі використання показника варіації, метод апріорного ранжування, метод середньоарифметичних величин (є найбільш розповсюдженим і застосовується в усіх країнах), метод застосування окремих ігрових концепцій під час оцінювання групових рішень із використанням інструментарію кореляційного аналізу, зокрема рангової кореляції, метод попарних порівнянь, метод безпосередньої оцінки, метод адаптивної оцінки тощо із обов'язковим розрахунком достовірності оцінок експертів з урахуванням узгодженості думок експертів.

Визначення узгодженості оцінок експертів необхідне для підтвердження вірності гіпотези про те, що експертну оцінку можна використовувати для визначення важливості певних параметрів, що використовуються в дослідженні та можуть відіграти важливу роль у прогнозуванні.

Оцінка узгодженості експертних думок виконується шляхом обчислення кількісної міри, що характеризує ступінь близькості індивідуальних думок [6].

Матеріали, отримані в результаті опитування експертів шляхом анкетування, являють собою сукупність оцінок відносної важливості, присвоєних експертом кожному з порівнювальних параметрів. Для обробки матеріалів, отриманих у результаті експертної оцінки, використовують такі позначення:

m – кількість експертів, які прийняли участь в анкетуванні;

n – кількість об'єктів, які оцінюються;

C_{ij} – оцінка відносної важливості (у балах) і-м експертом j-го об'єкту.

Показники узагальненої думки можна отримати такими методами [7]. Перший метод – це середнє арифметичне значення величини M_j оцінки, яка визначається для кожного з об'єктів, що порівнюються:

$$M_j = \frac{1}{m}\sum_{i=1}^{m} C_{ij}. \qquad (2)$$

Чим більше значення Mj , тим важливішим є j-й об'єкт, за думкою експертів.

Другий спосіб – це сума рангів оцінок S_j, які отримані j-м об'єктом:

$$S_j = \sum_{i=1}^{m} R_{ij}, \qquad (3)$$

де Rij – ранг оцінки і-м експертом j-го об'єкта. Під час отримання узагальненої думки таким методом найбільш важливими варто вважати об'єкти, які характеризуються найменшим значенням S_j.

Відомі такі показники степені узгодженості думок експертів, як коефіцієнт варіації V_j та коефіцієнт конкордації *W* [7]. Коефіцієнт варіації V_j оцінок, отриманих j-м об'єктом, характеризує варіативність, яка визначається відношенням середнього квадратичного відхилення до середнього арифметичного значення оцінки об'єкта. Коефіцієнт варіації обчислюють так:

- обчислюється дисперсія D_j оцінок, отриманих j-м об'єктом:

$$D_j = \frac{1}{m_j - 1}\sum_{i=1}^{m_j}\left(C_{ij} - M_j\right); \qquad (4)$$

- обчислюється середнє квадратичне відхилення оцінок, отриманих j-м об'єктом:

$$\sigma_j = \sqrt{D_j}; \qquad (5)$$

- визначається коефіцієнт варіації оцінок, отриманих j-м об'єктом:

$$V_j = \frac{\sigma_j}{M_j}. \qquad (6)$$

Коефіцієнт варіації V_j визначається для кожного з об'єктів та характеризує ступінь узгодженості думок експертів відносно важливості j-го об'єкту. Чим менше значення V_j , тим вищий ступінь узгодженості думок експертів. Прийнятним є значення коефіцієнту не більше 0,25.

Для характеристики ступеню узгодженості оцінок, наданих різними експертами визначеній кількості об'єктів, використовується коефіцієнт конкордації [8]. Коефіцієнт конкордації *W* є показником ступеню узгодженості думок експертів про відносну важливість сукупності всіх запропонованих для порівняння об'єктів. Для обчислення коефіцієнту конкордації необхідно визначити середнє арифметичне сум рангів оцінок для всіх об'єктів:

$$S_i = \sum_{j=1}^{m} C_{ij}. \qquad (7)$$

Під час розрахунку сумарної колективної оцінки також важливо врахувати компетентність кожного з експертів. Коефіцієнт компетентності кожного з експертів оцінювався за шкалою від 0 до 1. Обчислення цих коефіцієнтів дає змогу не тільки переглянути склад експертної групи, але й скорегувати оцінки колективної думки експертної групи. В останньому випадку, наприклад, середня колективна оцінка буде дорівнювати:

$$S_i = \sum_{j=1}^{m} \lambda_j C_{ij}, \qquad (8)$$

де λ_j – коефіцієнт компетентності j-го експерта.

Визначаємо оцінку дисперсії за формулою:

$$D = \frac{1}{n-1}\sum_{i=1}^{n}\left(S_i - \bar{S}\right), \qquad (9)$$

де n – кількість об'єктів, що порівнюються; $\bar{S}$ – оцінка математичного сподівання, яка дорівнює:

$$\bar{S} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} S_i, \qquad (10)$$

Визначається коефіцієнт значущості (або ваговий коефіцієнт) кожного фактору, встановленого в цілому по групі експертів за формулою:

$$K_i = \frac{2\left(mn - S_i\right)}{mn(n-1)}, \qquad (11)$$

Дисперсійний коефіцієнт конкордації визначається як відношення оцінки дисперсії до максимального значення цієї оцінки:

$$W = \frac{D}{D_{\max}}, \qquad (12)$$

Коефіцієнт конкордації змінюється від нуля до одиниці, оскільки $0 \le D \le D_{max}$.

Максимальне значення дисперсії дорівнює:

$$D_{\max} = \frac{m^2\left(n^3 - n\right)}{12\left(n-1\right)}. \quad (13)$$

Якщо ввести позначення:

$$R = \sum_{i=1}^{n}\left(\sum_{j=1}^{m} S_i - \bar{S}\right)^2, \quad (14)$$

тоді оцінка дисперсії може бути представлена у вигляді:

$$D = \frac{R}{\left(n-1\right)}, \quad (15)$$

а коефіцієнт конкордації обчислюватиметься за виразом:

$$W = \frac{12R}{m^2\left(n^3 - n\right)}. \quad (16)$$

Отримана формула визначає коефіцієнт конкордації, коли відсутні зв'язані ранги, тобто оцінка кожного експерта для різних критеріїв не повторюється, що було однією з умов під час проведення анкетування.

Коефіцієнт конкордації може приймати значення від 0 до 1. За повної узгодженості думок експертів $W = 1$. Прийнятним є значення коефіцієнта не менше 0,75. Рівень узгодженості думок експертів за обчисленим коефіцієнтом конкордації W відображено в табл. 1.

Таблиця 1

Значення коефіцієнту конкордації *W*

Назва показника	Коефіцієнт конкордації *W*
1. Макроекономічний показник	0,77
2. Продовольчий складник	0,761
3. Виробничий складник	0,8
4. Енергетичний складник	0,793
5. Соціально-демографічний показник	0,902
6. Фінансовий складник	0,932
7. Зовнішньоекономічний показник	0,77
8. Інвестиційно-інноваційний показник	0,856
9. Показник екологічної сталості	0,925

Обчислення коефіцієнтів конкордації показали, що достатньо висока узгодженість думок експертів спостерігається за показником інвестиційно-інноваційного ($W = 0,856$), соціально-демографічного ($W = 0,902$), екологічного складників ($W = 0,925$), найвищої узгодженості експерти досягли під час оцінювання фінансового складника ($W = 0,932$).

Оскільки розрахунок вагових коефіцієнтів за методом експертних оцінок вносить вагу суб'єктивізму під час комплексного оцінювання рівня економічної безпеки національної економіки, доцільним також є врахування методу головних компонент. Якщо під час дослідження наявна макроекономічна модель із факторними ознаками – основними субіндексами економічної безпеки, найбільш ефективним та точним є застосування методу чутливості. Такий підхід дає змогу уточняти вагові коефіцієнти в кожному окремому періоді, що є більш адекватним реальній економіці, але він більш складний. Метод головних компонент є також достатньо розповсюдженим і застосовується як Державною службою статистики, так і фахівцями Міністерства економічного розвитку та торгівлі України. За допомогою даного методу вагові коефіцієнти дорівнюють коефіцієнтам еластичності побудованих кореляційно-регресійних залежностей. Метод головних компонент також не позбавлений недоліків, оскільки вагові коефіцієнти потрібно постійно уточнювати та перерахувати, враховуючи динамічність системи економічної безпеки.

Визначення вагових коефіцієнтів за методом головних компонент автором здійснено за допомогою спеціалізованого програмного продукту MathCAD, який дає можливість автоматизовано проводити економіко-математичні розрахунки, розв'язувати задачі автоматизації та лінійного програмування. Основна ідея методу головних компонент полягає у зменшенні розмірності сукупності даних, що складаються з великої кількості взаємопов'язаних змінних за максимально можливого збереження варіації всередині сукупності даних. Це досягається шляхом переходу до нової сукупності змінних, тобто основних компонентів, які не є взаємопов'язаними і упорядковані таким чином, що декілька перших змінних зберігають більшість інформації, яка міститься у початкових змінних. Отже, більшість інформації, яку несли у собі змінні початкової сукупності, зберігається у змінних, що входять до нової сукупності. Простір головних компонент ортогональний. Математична модель методу головних компонент базується на логічному припущенні, що значення множини взаємозалежних ознак породжують деякий загальний результат. Вирішення поставленої задачі методом головних компонент зводиться до поетапного перетворення матриці вихідних даних X [9] (рис. 1)

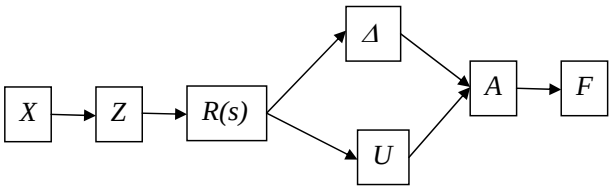

Рис. 1. Схематичне зображення математичних перетворень

На рис. 1 позначення: X – матриця вихідних даних розмірністю $m \times n$ (m – кількість парметрів, які оцінюються, m – кількість експертів у групі); Z – матриця центрованих і нормованих значень ознак; R – матриця парних кореляцій; Δ – діагональна матриця власних (характеристичних) чисел; A – матриця факторного відображення, її елементи α_{rj} – вагові коефіцієнти. Спочатку A має розмірність

$n \times n$ – по кількості елементарних ознак X_j, потім в аналізі залишається r найбільш вагомих компонент $(r \le n)$. Обчислюють матрицю A по відомим даним матриці власних чисел Δ і нормованих власних векторах U за формулою $A = U \times \Delta/2$. F – матриця значень головних компонент розмірністю $r \times m$. Аби виявити спільну інформацію в наших факторах, проведено аналіз основних компонентів.

На прикладі показника макроекономічної безпеки виконаємо перетворення дев'яти вхідних факторів на дев'ятьох незалежних основних компонентів факторів, які міститимуть такий самий обсяг інформації. Потім відберемо лише декілька нових факторів, дані про які характеризуються найбільшою мінливістю. Внесок параметру темпу приросту ВВП в сумарну дисперсію становить 43,1%, рівня безробіття – 23,4%, відношення обсягу ВВП за ПКС на особу в країні до середнього значення в країнах ЄС – 16,4%. Разом три компоненти пояснюють 82,9% сумарної варіації. Ці фактори відповідають за найбільшу частину сумарної дисперсії, тому обираємо їх для подальшого аналізу.

Отже, нами виділено найбільш вагомі фактори впливу на субіндекси економічної безпеки та встановлено їх вагові коефіцієнти. Результати розрахунків у розрізі макроекономічної безпеки національної економіки представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Вагові коефіцієнти індексів макроекономічної безпеки за методом головних компонент і експертним методом

Назва показника і його сутність	МГК, вагові	Експертний метод
Розмір економіки країни, % до ВВП країн ЄС-28	0,012	0,102
Відношення обсягу ВВП на одну особу в країні до середнього значення в країнах ЄС-28, %	0,018	0,110
Відношення обсягу ВВП за ПКС на особу в країні до середнього значення в країнах ЄС-28, %	0,164	0,150
ВВП на душу населення, дол. США	0,032	0,140
ВВП на душу населення за ПКС, дол. США	0,014	0,085
Рівень тінізації економіки, % ВВП	0,056	0,110
Сальдо поточного рахунку платіжного балансу країни, % ВВП	0,039	0,095
Рівень безробіття, %	0,234	0,105
Темп приросту ВВП, %	0,431	0,103

Як видно із представлених даних, метод експертних оцінок щодо встановлення вагових коефіцієнтів дав дещо інші результати (так, ваговий коефіцієнт темпів приросту ВВП за методом головних компонент дорівнює 0,431, тоді як за експертним методом – 0,103), що потребуватиме подальшого узгодження отриманих результатів у межах поставленої задачі.

На рис. 2. графічно представлено ранжування інтегрального індексу економічної безпеки національної економіки за експертним методом.

Запропоновані науково-практичні підходи до визначення вагових коефіцієнтів та розрахунок інтегрального рівня економічної безпеки національної економіки створюють можливість порівнювати в одному масштабі динаміку агрегованого індексу з пороговими значеннями, оцінити рівень економічної безпеки України як кінцевий результат соціально-економічного розвитку.

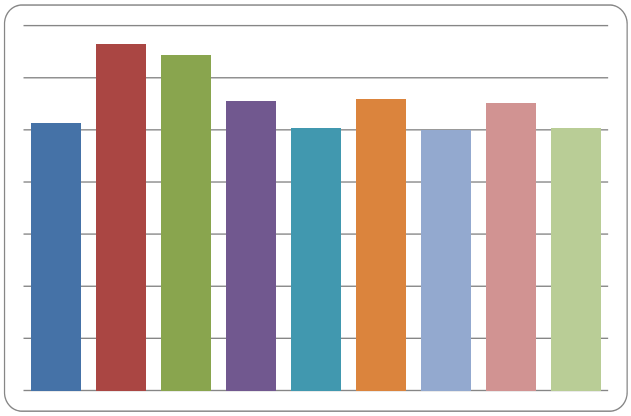

Рис. 2. Ранжування інтегрального індексу економічної безпеки національної економіки за експертним методом (1 – макроекономічна, 2 – продовольча, 3 – виробнича, 4 – енергетична, 5 – соціально-демографічна, 6 – фінансова, 7 – зовнішньоекономічна , 8 – інвестиційно-інноваційна, 9 – екологічна)

Висновки з проведеного дослідження. Визначення вагових коефіцієнтів функціональних складників економічної безпеки національної економіки в цілому та в розрізі основних індикаторів (субіндексів) другого порядку є вкрай важливим завданням, оскільки є невід'ємним кроком та підґрунтям для розробки методики комплексного інтегрального оцінювання економічної безпеки на міждержавному рівні. Результати діагностичних оцінок дадуть змогу сформувати основні гіпотези щодо впливу функціональних складових на інтегральний рівень економічної безпеки та виявити ті, які суттєво перешкоджають створенню внутрішнього та зовнішнього безпекового простору України. Оскільки метод експертного анкетування носить частку суб'єктивізму, рекомендуємо застосовувати для визначення вагомості коефіцієнтів як метод експертних оцінок, так і інструментарій кореляційного аналізу (зокрема, метод головних компонент), що дасть змогу найбільш точно сформувати пріоритетність та вагомість індикаторів економічної безпеки національної економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бєлоусова І.А. Економічна безпека як складова національної безпеки України / І.А. Бєлоусова // Економічний часопис-XXI. – 2010. – № 5–6. – С. 14–18.

2. Волощук Р.В. Порівняльний аналіз підходів до визначення вагових коефіцієнтів інтегральних індексів стану складних систем / Р.В. Волощук // Індуктивне моделювання складних систем. – 2013. – Вип. 5. – С. 151–165 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Imss_2013_5_29

3. Башинська І.О. Використання методу експертних оцінок в економічних розрахунках / І.О. Башинська // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 7. – С. 408–412.

4. Грабовецький Б.Є. Методи експертних оцінок: теорія, методологія, напрямки використання : [монографія] / Б.Є. Грабовецький. – Вінниця : ВНТУ, 2010. – 171 с.

5. Елтаренко Е.А., Крупнова Е.К. Обработка экспертных оценок : [учебное пособие] / Е.А. Елтаренко, Е.К. Крупнова. – М. : МИФИ, 1982. – 96 с.

6. Саати Т., Кернс К. Аналитическое планирование. Организация систем / Т. Саати, К. Кернс ; пер. с англ. – М. : Радио и связь, 1991. – 224 с.

7. Экспертные оценки в нучно-техническом прогнозировании / Академия наук Украинской ССР Ордена Ленина Институт кібернетики. – Киев : Наукова думка, 1974. – 159 с.

8. Кендэл М. Ранговые корреляции. Зарубежные статистические исследования / М. Кендэл. – М. : Статистика, 1975. – 216 с.

9. Котенко Т.Ю. Економічне моделювання взаємозв'язку операційних витрат та фінансового результату / Т.Ю. Котенко // Культура народов Причерноморья. – 2011. – № 205. – С. 50–55.

НОВИЙ ВИД НАУКОВИХ ПОСЛУГ

Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій

Шановні колеги! Питання академічної доброчесності є надзвичайно актуальними у наш час. Враховуючи великі масиви інформації, що з'являються у всесвітній мережі, жоден вчений не може бути впевненим, що його авторське право захищене. Крім того, поширеною є ситуація, коли декілька вчених в одній галузі науки користуються однаковими джерелами інформації, а в результаті безкоштовні програми пошуку плагіату засвідчують стовідсоткові збіги тексту, що може призвести до безпідставних звинувачень у плагіаті, особливо після перевірки за базою даних авторефератів та дисертацій. Це викликано тим, що порівняння з іншими дисертаціями не вказує на використання спільних першоджерел (статей, монографій, статистичних щорічників, словників тощо), а однозначно визначає тільки збіг тексту, ігноруючи навіть цитати. Важливим є також те, що чинне законодавство однозначно визначає, що перевірку може здійснювати виключно установа за профілем дослідження, а не поширені в мережі безкоштовні програми. Для уникнення подібних ситуацій ми пропонуємо Вам скористатися науковою **послугою оцінки технічної унікальності наукового тексту** за допомогою *ліцензованого* програмного забезпечення, яке гарантує похибку перевірки до 3%. Переваги такої перевірки порівняно з іншими методами:

– Ви *укладаєте угоду* про надання послуг;

– Ваш файл *не розміщується у мережі*, тобто інформація і авторство залишаються анонімними;

– Ви *отримуєте звіт*, підготовлений за допомогою *ліцензованого* програмного забезпечення; *порівняльну таблицю* однакових фрагментів тексту із зазначенням джерела; *офіційний звіт про надану послугу* із зазначенням результатів;

– Ви отримуєте вичерпну інформацію про текстові збіги у Вашому дослідженні та дослідженнях інших авторів не тільки *українською, але і російською та англійською мовами*;

– Ви користуєтесь програмним забезпеченням, яке використовується *тільки спеціалізованими науковими та освітніми установами* і розроблене виключно для пошуку текстових збігів *саме у наукових дослідженнях*, а не у публіцистиці, рекламних веб-сайтах тощо;

– Виключна робота з авторами – ніхто, крім автора тексту, не зможе замовити у нас перевірку цього тексту, що убезпечить Вас від *перевірок третіми особами*;

– Ви отримуєте можливість коректно оформити посилання на першоджерела;

– Існує можливість перевірки *будь-яких наукових досліджень*: статей, рефератів, авторефератів, дисертацій, доповідей, тез, звітів тощо.

Терміни і вартість перевірки і надання звіту:

Характер наукової роботи	Терміни (робочих днів)	Вартість
Докторська дисертація	5 – 10	5000 грн
Кандидатська дисертація	3 – 7	3000 грн
Автореферат	1 – 2	500 грн
Стаття (обсягом до 12 сторінок)	1 – 2	500 грн
Інші види робіт	За домовленістю	За домовленістю

Для того, щоб замовити послугу, Вам необхідно звернутись електронною поштою до Причорноморського науково-дослідного інститут економіки та інновацій, вказавши у темі листа «**Оцінка унікальності тексту**». У листі вкажіть адресу для листування, додайте файл у форматі MS Word з текстом наукового дослідження. Фахівець відповідного відділу надасть Вам відповідь щодо процедури здійснення експертизи.

Контактна особа:

Шумилова Тетяна – молодший науковий співробітник Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій.

+38 (048) 709-38-69

+38 (093) 253-57-15

shumilova@iei.od.ua

З повагою, дирекція Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій.

НОТАТКИ

Наукове видання

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 8

Коректура • *Ю. Никитенко*

Комп'ютерна верстка • *С. Калабухова*

Формат 60x90/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 21,01. Ум.-друк. арк. 27,67.
Підписано до друку 27.09.2016. Наклад 100 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.